

Az Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae új kiadványsorozata

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK

Klerikusok két korszak határán:
Katolikus egyházi elit a kora újkor hajnalán

2025 3. ÉVFOLYAM
2. SZÁM

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI INTÉZET
ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM

New series of Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae

EAST CENTRAL EUROPEAN HISTORICAL STUDIES

Clerics at the Crossroads of Two Periods:
The Catholic Ecclesiastical Elite at
the Dawn of the Early Modern Age

VOLUME 3
NUMBER 2 2025

INSTITUTE OF HISTORY
ESZTERHÁZY KÁROLY CATHOLIC UNIVERSITY

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK

**Klerikusok két korszak határán:
Katolikus egyházi elit a kora újkor hajnalán**

Eger, 2025

FŐSZERKESZTŐ / EDITOR-IN-CHIEF

Pap József, PhD, dr. habil (EKKE)

SZERKESZTŐK / EDITORS

Bajnok Dániel, PhD, (Nemzeti Közzolgálati Egyetem-EKKE); Ballabás Dániel, PhD, (EKKE); Balogh Judit, PhD, dr. habil, (EKKE); Borbély Zoltán, PhD, (EKKE); Kristóf Ilona, PhD, dr. habil, (EKKE); Majtényi György, DSc, dr. habil (EKKE)

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR / EDITORIAL SECRETARY

Nagy Andor, PhD (EKKE)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG / EDITORIAL BOARD

Dobszay Tamás, PhD, dr. habil (Eötvös Lóránd Tudományegyetem); Gebei Sándor, DSc, dr. habil (EKKE); Hermann Róbert, DSc, dr. habil (Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár); Kalmár János, CSc, dr. habil (EKKE); Kármán Gábor, PhD (ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, Történelemtudományi Intézet); Makai János, PhD, dr. habil (EKKE); Pál Judit, MTA külső tagja (EKKE); Püski Levente, DSc, dr. habil (Debreceni Egyetem); Rainer M. János, MTA tagja (EKKE); Romsics Ignác, MTA tagja (EKKE); C. Tóth Norbert, DSc (Magyar Nemzeti Levéltár, ELTE HTK-MNL-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport); Valuch Tibor, DSc, dr. habil (EKKE); Verók Attila, PhD, dr. habil (EKKE); Vlad Popovici, PhD (Babeş–Bolyai Tudományegyetem)

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓK / ADVISORY BOARD

Börries Kuzmany (egyetemi docens, Bécsi Egyetem, Kelet-Európa Történelme Intézet); Dini Metro-Roland (professzor, Western Michigan Egyetem, Kalamazoo); John L. Rury (professzor, University of Kansas); Judy Biber (professzor, Új-Mexikói Egyetem Történettudományi Intézete, Albuquerque); Konrad Gündisch (professzor, Délkelet-Európa Német Kulturális és Történeti Intézete, Ludwig-Maximilians-Universität, München, Németország); Maciej Górny (professzor, igazgató-helyettes, Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Varsó); Michel Figeac (professzor, Bordeaux-3 [Michel de Montaigne] Egyetem Történeti Intézete); Olga Khavanova (professzor, Orosz Akadémia Történettudományi Intézete, Moszkva); Pertti Aho (professzor, Jyväskyläi Egyetem, Jyväskylä); Peter Konya (professzor, Eperjesi Egyetem Történelemtudományi Intézete, Eperjes); Stanislav Holubec (professzor, osztályvezető helyettes, Cseh Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Prága); Tuomas Laine-Frigen (kutató, egyetemi docens, Tamperei Egyetem)

INDEXÁLVA / INDEXED / ABSTRACTED IN

EPA

OLVASÓSZERKESZTŐ / PROOF READER

Báthory Kinga

ISSN 3004-0981 (PRINT)

ISSN 3058-1613 (ONLINE)

MTA
Kiváló
Kutatóhely

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Intézet

TARTALOM / CONTENTS

Szerkesztői előszó	5
--------------------------	---

TANULMÁNYOK / STUDIES

KUFFART HAJNALKA

„Cum pace virtus floret ubique”

A cremai Monelli fivérek Magyarországon	11
---	----

SZÁDOCZKI BÁLINT

Aragóniai János kardinális

Bíborosi Kollégiumon belüli pozíciója IV. Sixtus pápasága (1471–1484) idején – egy kapcsolati hálózat rekonstruálásának kísérlete	37
--	----

KRISTÓF ILONA

„Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

Az egri püspökség helyzete 1498 és 1520 között	65
--	----

FEDELES TAMÁS

Egerből Rómába. Egri egyházmegyések felszentelése

a Római Kúriában (1426–1523)	101
------------------------------------	-----

KANÁSZ VIKTOR

Budáról Bécsbe, avagy a pápai nunciusok

új szolgálati helyének következményei	129
---	-----

MŰHELY / WORKSHOP

PÓSÁN LÁSZLÓ

Európa geográfiai világképe és földrajzi horizontja

a 15–16. század fordulóján	149
----------------------------------	-----

GEBEI SÁNDOR

Rendiség – rendi dualizmus – rendi monarchia

a Lengyel Királyságban (14. század – 1569) és

a Rzeczpospolita-ban (1569–1795)	171
--	-----

GUSZMANN GERGELY

Terület és hagyomány (16–20. század): Pueblo földhasználati viszonyok és

gyarmati befolyás az észak-amerikai délnyugaton	189
---	-----

PAP JÓZSEF

A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból	215
--	-----

TÖRTÉNELMI IRODALOM / REVIEWS

GEBEI SÁNDOR

Egy arisztokrata család a kora újkori Felső-Magyarországról 247

RÓZSA SÁNDOR

Kis jégkorszak és felvilágosodás? – A klímaváltozás és
a társadalmi folyamatok meglepő összefüggései 253

Számunk szerzői..... 259

Szerkesztői előszó

A Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok (KETT) harmadik évfolyamának Klerikusok két korszak határán. Katolikus egyházi elit a kora újkor hajnalán címet viselő második számát tartja kezében az olvasó, mely a tematikus tanulmányok között egyháztörténeti tanulmányokat közöl. A szám tematikus részének összeállításakor elsősorban a Mohács előtti Magyarország közép-európai és itáliai kapcsolatait szerettük volna bemutatni. Felkért szerzőink elsősorban egyházi oldalról közelítették meg a témát.

Az első tanulmányt Szádoczky Bálint készítette „Aragóniai János kardinális Bíborosi Kollégiumon belüli pozíciója IV. Sixtus pápasága (1471–1484) idején – Egy kapcsolati hálózat rekonstruálásának kísérlete” címmel. A szerző Aragóniai János (Giovanni d’Aragona, 1456–1485) szerepét vizsgálja a Bíborosi Kollégium politikai és kapcsolati struktúráiban IV. Sixtus pápasága alatt. A tanulmány kiindulópontja Jacopo Ammannati-Piccolomini 1477-es köszöntése, melyben Jánosnak fényes egyházi karriert ígért. A szöveget olvasva úgy gondolhatnánk, hogy a frissen kinevezett főpap kulcsszerepet is játszhatott volna Rómában. Hivataltársainak jelentős része azonban a nápolyi érdekek kiszolgálójaként fogadta őt. Aragóniai János az aragóniai érdekek mellett tekintettel volt Hunyadi Mátyás elképzeléseire. Bíborosságának utolsó öt évét (1480–1485) pedig esztergomi érsekként töltötte. A szerző arra keresi a választ, hogy kihez fordulhatott a bíboros családjának politikai elképzeléseinek megvalósítása közben. Hogyan tudta pozicionálni magát a Bíborosi Kollégiumban? Kikkel ápolt igazán jó kapcsolatokat kollégái közül? Voltak-e közöttük barátok? Kérdéseinek megválaszolásához rekonstruálja Aragóniai János kapcsolati hálóját, amivel hozzájárul a késő középkori egyházi elit politikai működésének jobb megértéséhez.

A második tanulmány Kuffart Hajnalka (ELTE–HTK) írása, címe: „Cum pace virtus floret ubique” A cremai Monelli fivérek Magyarországon. A lombardiai Crema városából származó Monelli család magyarországi kapcsolataival foglalkozik. A szerző a magyarországi kutatás számára eddig még ismeretlen munkát, Pietro Terni „Historia di Crema” írását felhasználva ismerteti a négy testvér – Giovanni, Agostino, Bernardo és Paolo – karrierjét. A Monelliek a 15. század közepén, a velenceiek 1449-es hatalomátvételével párhuzamosan tűntek fel Cremában. Karrierjüket nagymértékben segítette, hogy a legidősebb fivér – Giovanni Monelli (1446–1483) – annak a Paulo Barbo velencei bíboros-érseknek a familiájába tartozott, akit 1464 nyarán II. Pál (1464–1471) néven pápának választottak. Az írás feltárja azokat a lehetséges kapcsolatokat, melyek Magyarországra vezették őket, és bemutatja magyarországi tevékenységüket.

Az egri püspökség a Monelli fivérek történetében is felbukkan, azonban két tanulmány kifejezetten ezzel az egyházmegyével foglalkozik. Fedeles Tamás (PTE) tanulmánya az „Egerből Rómába. Egri egyházmegyések felszentelése a Római Kúriában (1426–1523)” címet viseli. Az írás először a római papszentelések (promóció) általános gyakorlatát mutatja be, mely – a helyi szentelések mellett – igen elterjedt volt a középkorban. A szerző megállapítása szerint az egri egyházmegye területéről származók, illetőleg ott egyházi javadalommal rendelkezők közül összesen 152 fő promóciójáról őriztek meg adatokat a kúriai papszenteléseket dokumentáló források. Munkájában ezek vizsgálatát végzi el, feltárva a római szentelés választásának összetett motívumrendszerét és gyakorlatát

Az egri püspökség történetéhez kapcsolódik Kristóf Ilona (EKKE) „Nem akarja a pénzt itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!” Az egri püspökség helyzete 1498 és 1520 között című tanulmánya. A munka a Modenai Állami Levéltárban őrzött, az 1498 és 1520 között Magyarországon keletkezett és Ferrarába küldött levelek és számadáskönyvi adatok alapján tekinti át az egri püspöki udvar működését és szerepét Estei Hippolit egri püspök, bíboros javadalmainak hálózatában. A 15. és 16. századi bíborosi udvarok kontextusában értelmezi Hippolit egri püspöki udvarát, bemutatva annak működését és a működtetésben részt vevő személyek csoportjait. Magállapítása szerint a 16. század elején az egri püspöki udvarra a fejedelmi jellegű diplomáciára hasonlító mechanizmusok voltak jellemzőek. Az 1510-es évekre Ferrarában kialakult egy olyan, a magyar udvartól függetlenedő és egyben magyar ügyekkel foglalkozó udvaronccsoport, mely kiszorította az egri ügyek intézéséből a magyar udvaroncokat. A folyamat eredménye pedig az lett, hogy az egri udvar egyre szorosabb ellenőrzés alá került, és szinte kizárólagosan Hippolit itáliai érdekeltségeit szolgálta ki.

Kanász Viktor (PTE) „Budáról Bécsbe, avagy a pápai nunciusok új szolgálati helyének következményei” a Mohácsot követő időszaknak az egyéni egyházi karrierekre gyakorolt hatását vizsgálja. A mohácsi csata, mely a budai nunciatúra megszűnését is eredményezte, Róma és Magyarország kapcsolataiban is alapvető változásokat hozott. Ettől kezdve 1918-ig a magyar ügyekért felelős nunciatúrák, rövidebb prágai időszakoktól eltérően, Bécsben működtek. Ennek a változásnak a következményeit mutatja be az írás. A rövid ideig és csupán szórványosan Magyarországon tartózkodó nunciusok és a magyar egyházi és világi elit személyes kapcsolatai a 16. század közepére nagyrészt megszűntek, de a magyar ügy a sok probléma közül az egyik legfontosabbá vált a nunciatúra számára. Kanász Viktor a kutatás által elhanyagolt követi jelentésekre hívja fel a figyelmet, melyek számos Magyarországra, a bécsi udvarra és I. Ferdinándra, a magyarországi helyzetre vonatkozó adatot tartalmaznak, és bepillantást engednek Róma oszmánellenes politikájába, elképzeléseibe.

A folyóiratszám négy Műhely rovatba sorolt írást tartalmaz. Ezek közül kettő időrendben ugyan illeszkedik a szám tematikájához, azonban tartalmi okok miatt

végül külön szerepeltetjük azokat. Pósán László (DE) „Európa geográfiai vilásképe és földrajzi horizontja a 15–16. század fordulóján” című írása az „1492 mint éles korszakhatár” toposzát bontja le, és amellet érvel, hogy Európa geográfiai vilásképe a 15–16. század fordulóján hosszú, kumulatív folyamatban alakult át. Kolumbusz útja és Vespucci felismerése látványos, ám csak egy – bármily jelentős – állomása volt ennek a tudásakkumulációnak. A középkor és a kora újkor határát így nem egyetlen dátum, hanem a földrajzi felfedezések elhúzódó, a 15. századtól kezdve két-három évszázadon át tartó folyamata jelöli, amelyben a tekintélytudás és az empirikus tapasztalat fokozatosan új egyensúlyba került.

Gebei Sándor (EKKE) a lengyel politika átalakulását mutatja be a „Rendiség – rendi dualizmus – rendi monarchia a Lengyel Királyságban (14. század – 1569) és a Rzeczpospolitában (1569–1795)” című tanulmányában. A tanulmány a rendiség lengyel változatát követi végig a Lengyel Királyságtól (14–16. sz.) a Rzeczpospolitáig (1569–1795), ismerteti ennek a folyamatnak a regionális sajátosságait.

Guszmán Gergely (EKKE) írásában – Terület és hagyomány (16–20. század): Pueblo földhasználati viszonyok és gyarmati befolyás az észak-amerikai délnyugaton – az észak-amerikai őslakos közösségi földbirtoklási gyakorlat és a magántulajdon nyugati felfogása közötti kölcsönhatást ismerteti. Bemutatja, hogy hogyan bomlasztotta fel a spanyol, mexikói és később az amerikai gyarmati politika a hagyományos pueblo földbirtokrendszereket. Kitér a pueblo közösségek ellenálló képességére. Esettanulmányok segítségével mutatja be a hopi és a zuni közösségek adaptív stratégiáit, melyekkel a földszuverenitást próbálták meg fenntartani. A közösségi földgazdálkodás és a nyugati individualizmus szembeállításával világít rá a pueblo népek hosszú távú küzdelmeire, mellyel a területi integrálásukat és a kulturális identitásukat próbálták védeni a külső nyomás közepette.

A Műhely rovatban jelentetjük meg az EKKE Történelemtudományi Intézetében lezajlott regionális parlamentarizmustörténeti kutatások eredményeit bemutató írást is.

A szám egy recenziót tartalmaz, mely Philipp Blom éghajlattörténeti munkájáról (Amikor a világ kifordul a sarkából. A kis jégkorszak [1570–1700] és a modern nyugat hajnala. Budapest, 2023.) szól.

A Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok (KETT) című folyóiratot az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Intézete és Doktori Iskolája szerkeszti és adja ki 2023 óta. A periodika a 49 számot megélt tudományos folyóirat – legutóbbi elnevezése szerint: Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae – jogutódja. A Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok című lektorált (double blind peer review), nyílt hozzáférésű kiadvány tematikus számokkal jelentkezik. A folyóirat három fő rovatból áll. A Tanulmányok rovat tartalmazza az adott szám tematikusan összekapcsolódó munkáit. A Műhely rovatban jelenhetnek meg a tematikához közvetlenül nem kapcsolódó írások. A Történeti irodalom rovatban pedig

recenziókat közlünk. A tematikus számok elsősorban felkért szerzőkkel készülnek. Várjuk azonban további hazai és külföldi szerzők írásait is, melyek a tematikus vagy a Műhely rovatban is megjelenhetnek. 2026-ben két számmal tervezünk jelentkezni, az egyiknek a tematikája a digitalizáció hatása a történelemtudományra, a másíknak pedig a Habsburg–magyar kapcsolatok története lesz. A 2025-ös angol nyelvű első számunk a romatörténettel foglakozott. A folyóirat teljes egészében hozzáférhető az interneten. (<https://ojs.uni-eszterhazy.hu/index.php/ECEHS>)

Pap József

TANULMÁNYOK / STUDIES

„Cum pace virtus floret ubique” A cremai Monelli fivérek Magyarországon*

KUFFART HAJNALKA

Abstract. „Cum pace virtus floret ubique.” **The Monelli Brothers of Crema in Hungary.** Bernardo Monelli’s red marble tombstone has long been known to scholars of the Renaissance. The young man from Crema served Queen Beatrice of Aragon and died in Esztergom at the age of only thirty-nine. The motto on his tombstone is identical to the inscription on a gem seal used by Augustinus de Monellis. Their kinship is beyond doubt, and is further illuminated by Pietro Terni’s *Historia di Crema*, which adds details hitherto unknown to Hungarian research. The history of the town of Crema commemorates four brothers – Giovanni, Agostino, Bernardo and Paolo – two of whom built significant careers in Hungary. The study analyses this urban historiographical work, publishes in an appendix the passages relating to the Monelli brothers together with their Hungarian translation, and compares the information it contains with the knowledge previously gathered about the four brothers and with additional Italian sources.

Keywords: Monelli brothers; Crema; late medieval Hungary; Italian–Hungarian relations; Renaissance

1937. május 21-én III. Viktor Emánuel olasz király feleségével két napra Magyarországra utazott, amelynek során a Magyar Nemzeti Múzeumba, az Országos Széchényi Könyvtárba és a Budapesti Történeti Múzeumba is ellátogatott. A magas rangú vendégeket Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint az intézmények vezérkara fogadta és vezette körbe. Az eseményen az olasz sajtó munkatársai is részt vettek, s az egyik újságíró meglepő, személyes jellegű kéréssel fordult a múzeum munkatársaihoz. Az esetről a *Magyarság* című napilap a következőképpen számolt be, *Olasz*

* A tanulmány elkészítését az ITM NKFIH Innovációs Alap TKP 2021-NKTA15. és az NKFI K 134690. azonosítószámú pályázatok támogatták.

újságíró ősenek sírköve a múzeumban cím alatt: „Közben az egyik irodahelyiségben érdekes epizód játszódott le. Olasz újságírók érkeztek. Monelli szerkesztő elmondta a múzeum tudós vezetőjének, hogy ősapja, Monelli Bernardino aragóniai Beatrice idején miniszter volt itt, Magyarországon halt meg 1496-ban, itt is temették el. Szeretné megtekinteni a sírját. Az újságíró jelentkezése csak egy pillanattig keltett zavart. Azonnal előkerítettek egy tudós régészt, aki Monellit és újságíró társait a múzeum alagsorán levő kősírokhoz vezette. Egy pillanattal később már meg is mutatta az újságíró ősapjának síremlékét. Régi ásatások során került elő a vörös márvány síremlék. A Nemzeti Múzeumba került. Monelli meghatódottan állt néhány percig a sírkő előtt.”¹

A Monelli fivérek magyarországi története azért is különleges, mert két tárgyi emlék is fennmaradt, amelyeket pusztán egymás mellé helyezve azonnal szembeötlik az egymással való szoros kapcsolatuk. Az újságcikkben említett, ma a Budapesti Történeti Múzeumban látható vörösmárvány kőfaragvány (1. kép) mellett fennmaradt

Agostino Monelli egyik oklevelén a saját gemapecsétjének lenyomata is (2. kép).² A sírkő mottója és a pecsét körirata megegyezik: CVM. PACE. VIRTVS. FLORET. VBIQVE.³ A két tárgyat vizsgáló kutatók magától értedően rokonságot feltételeztek a két Monelli között, s ezt Crema város története egyértelműen megerősíti: a várostörténeti forrás négy Monelli fivért ismer, akik közül hárman jártak Magyarországon, ketten pedig karriert is építettek itt. Jelen tanulmányt éppen ez a magyar szempontból is izgalmas forrásrészlet ihlette, célja pedig, hogy összefoglalja a cremai fivérek történetét az eddigi ismereteink és az újabban előkerült olaszországi történeti iratok alapján. A *Függelék* közli a várostörténet idevágó, olasz nyelvű szakaszait és ezek magyar fordítását.

1. kép: Bernardo Monelli sírköve.

Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum

(fotó: Tihanyi Bence).

¹ Magyarság 1937: 2.

² MNL OL DL 102603.

³ Bár akadtak eltérő olvasatok is (vö. Bándi Zsuzsanna 1991: 147.), de a két tárgyat összehasonlítva egyértelműen látszik a mondat azonossága, amely mára szakmai közmegegyezésnek mondható: Gesztelyi – Rácz 2006: 58–59.; Mikó 2008.

2. kép: Agostino Monelli gemmapecsétje.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, HU-MNL-OL-DL 102603.

Giovanni Monelli és Crema városa

A lombardiai Crema városát könnyű összetéveszteni a tőle nem messze fekvő, nagyobb és népesebb Cremonával, noha történelmük sokszor külön utakon haladt. A két település kapcsolatát inkább a tartós rivalizálás jellemezte, mint a szoros együttműködés. A 14. században mindkettőt a milánói Visconti-dinasztia hajtotta uralma alá, ám míg Cremona csak 1499-ben került velencei fennhatóság alá, addig Cremát már 1449-ben elfoglalta a *Serenissima*. Bár a város kezdetben ellenállással fogadta a hatalomváltást, a velencei kormányzat rövid időn belül megerősítette Crema addigi önkormányzati intézményeit, és elismerte sajátos, *terra separata* jogállását. Az 1452-ben végrehajtott tanácsi reform során a korábbi, inkább császárpárti (*ghibellin*) városvezetést kiszorították, helyüket Velencéhez hűséges *guelf* családok vették át. Ezzel megindult egy tartós és kölcsönösen előnyös kapcsolat a két fél között: Crema a velencei szárazföldi állam (*Terraferma*) stratégiai nyugati előőrsévé vált, s egészen 1800-ig megtartotta ezt a kitüntetett szerepét.⁴

Ebben a politikai és társadalmi környezetben bukkannak fel a Monelli család első nyomai a 15. század derekán.⁵ A városi tanács (*Consiglio Generale*) tagjai közt, épp a hatalomváltás első éveiben, ketten is szerepelnek: Zoanino Monelli (1451., 1453., 1460.), illetve Antonello Monelli (1454., 1470.).⁶ Úgy látszik, hogy ők korábban nem

⁴ Piacentini 2000; Tira 2010.

⁵ Itt érdemes megjegyezni, hogy a forrásokban ingadozóan jelenik meg a Monello és a Monelli alak, amelyek közül jelen tanulmányban a második, archaikusabb változatot használtam, a latin genitivus esetraggal ellátott forma ugyanis a családhoz való tartozást hivatott kifejezni. Sok más olasz családnévhez hasonlóan a *monello* is beszédes név: csirkefogót, szélhámost jelent. Jelen esetben egyébként egyértelműen családnévről és nem ragadványnévről beszélhetünk.

⁶ Piacentini 2000: 218.

tartoztak a város hagyományos elitjéhez, s közéleti szerepük alighanem a velencei uralomhoz köthetően ívelt fel.

Erre a velencei kötődésre utal Arigetto Monelli legidősebb fiának, Giovanni Monellinek (1446–1483) a karrierje is. Giovanni egy másik cremai fiatal, Lanzelotto Bernardi társaságában szolgált a velencei bíboros-érsek, Paulo Barbo familiájában. 1464 nyarán, II. Piusz pápa halálát követően, a konklávé Barbót választotta meg, aki II. Pál (1464–1471) néven lépett Szent Péter trónjára. Monelli és Bernardi vele tartottak az Örök Városba. Mindkettejük számára komoly anyagi és kapcsolati előnyöket hozott patrónusuk felemelkedése. Giovanni Monelli két évig Rómában élt, és 1466. november 9-én elnyerte a cremai Szent Benedek-apátság kommandatúráját – valószínűleg ez biztosította számára azt az évi 2000 dukátos jövedelmet, amelyet a pápa kegyeltjeként élvezhetett.⁷

Giovanni Monelli pontosabb életrajzi adatait az apátság történetével foglalkozó irodalom közli, amely ezt az időszakot hanyatlásként értékeli.⁸ Monelli a beiktatásakor mindössze húszesztendő volt, és a cremaiak nem örültek a kinevezésének: ahol csak tudták, akadályozták a működését. A közösségi élet fellazult, a lelkipásztori feladatokat több egyházmegyéből átvezényelt világi papok látták el, ami felbomlasztotta a rendi hagyományokat. Giovanni 1483. július 14-én hunyt el, 37 éves korában. Halála után a cremai városi tanács haladéktalanul lépett: céljuk az volt, hogy a Szent Benedek-apátság jövedelmei ezentúl helyben maradjanak, s ne bízzák őket újabb világi haszonélvezőre.

Agostino Monelli, egri kanonok és legátusi ügyhallgató

Míg Giovanni világiként nyert egyházi javadalmat, addig a második fivér, Agostino – saját nevét *Augustinus de Monellis* alakban írta –, egyházi pályára lépett. Csupán Crema várostörténete alapján gyanítható, hogy Agostino lehetett a második a testvérek között, de minden kétséget kizáró egykorú bizonyítékkal ezt egyelőre nem lehet alátámasztani. Pappá szenteléséről szintén nem került elő forrásadat, de végzettsége és tevékenysége alapján okkal feltételezhető, hogy bátyjával ellentétben valóban a klérus tagjává vált.

⁷ Függelék 1. sz.

⁸ Cappelli 1998: 40. Tudományos közleményekben általában nem tekinthető megfelelő hivatkozási alapnak a szabadon szerkeszthető Wikipédia, mivel annak tartalma nem minden esetben ellenőrzött. Jelen esetben azonban indokolt megemlítenem, hogy a Giovanni Monelli életére vonatkozó fontos részleteket tartalmazó Cappelli-tanulmányra kizárólag azért figyeltem fel, mert a *Chiesa di San Benedetto Abate (Crema)* című Wikipédia-szócikk ([https://it.wikipedia.org/wiki/Chiesa_di_San_Benedetto_Abate_\(Crema\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Chiesa_di_San_Benedetto_Abate_(Crema))), utolsó letöltés: 2024. december 18.) pontosan lehivatkozta. A nehezen hozzáférhető szakirodalmi tétel elérésében aztán dr. Tóth Krisztina római magyar levéltári delegátus nyújtott segítséget, amelyet itt is hálásan köszönök.

Születési ideje nem ismert. Az első rá vonatkozó levéltári forrás szerint 1475. szeptember 11-én Padovában nyerte el a kánonjogi doktori címet Bartolomeo Capodilista palotagróftól, két nappal később pedig az egyetemi testület (*Sacro Collegio*) mindkét jog doktorává avatta.⁹ A padovai palotagrófoknak a német-római császárok engedtek át néhány, egyébként általuk gyakorolt jogkört, mint pl. közjegyzők kinevezését, gyermekek törvényesítését vagy doktori címek adományozását. A Capodilista család 1434-ben Luxemburgi Zsigmond császártól nyerte el a palotagrófi rangot, amely férfiágon öröklődött, és évente tíz doktori cím adományozására nyújtott lehetőséget.¹⁰ Az általuk adományozott doktorátusok egyáltalán nem voltak üres, valós teljesítmény nélküli címek. Ezek mögött ugyanolyan egyetemi képzés és szigorú vizsgák álltak, mint a hivatalos akadémiai testület által kibocsátottak esetében, de akinek gondot jelentett az egyetemi doktorátus magas költségeinek kifizetése, vagy – mint Agostino esetében is látjuk – egy második doktori címet kívántak olcsóbban és rövidebb időn belül megszerezni, azok számára kínált kedvező megoldást ez a lehetőség. A 15. század végi Padovában ez egészen bevett gyakorlattá vált.¹¹

Bátyjához hasonlóan, hamarosan Agostino is egy főpap szolgálatába szegődött, aki nem volt más, mint Gabriele Rangoni (Veronai Gábor) egri püspök. Monelli először 1477. május 31-én bukkan fel Magyarországon, Rangoni általános ügyhallgatójaként.¹² Nem tudni, hogyan kerültek kapcsolatba. A Verona környékéről származó és velencei kötődésű Rangoni rokonsága és ismeretségi köre jöhet elsősorban szóba. Nem Monelli lenne az egyetlen tehetséges fiatalember, akit Rangoni felkarolt, mások mellett például Bakóc Tamás is nála kezdte a pályafutását, és neki köszönhetően került a királyi udvar közelébe. Másik lehetőségként nyilván felvetődik Aragóniai Beatrix királyné 1476. évi Magyarországra költözése is, amelynek sodrával számos itáliai érkezett az országba. A cremai várostörténet azt állítja, hogy Agostinót Mátyás király vette szolgálatba, mégpedig országos ügyek fellebbviteli hatóságához ügyhallgatóként, egy időben két másik olasszal, a velencei Giorgio Priulival és a cremonai Agostino Cavitellivel.¹³

A krónika által megnevezett két személy már olyan adat, amely alapján joggal feltételezhetjük, hogy a várostörténet szerzőjének, Pietro Terninek, nemcsak kósza mende-mondák jutottak el a fülébe, hanem tényleges ismeretekkel rendelkezett a Monelli testvérek életéről és pályafutásáról, még ha ezek nem is voltak minden tekintetben pontosak. Agostino Cavitelli nevű ember ugyan nem szerepel a magyarországi forrásokban, Giustiniano (Justinianus) Cavitelli azonban annál inkább, aki 1475 nyarán lépett Mátyás

⁹ Martellozzo Forin 1999: 93, 99.

¹⁰ Uo. 115–118.

¹¹ Vö. uo. 100–101.

¹² Lukcsics 1907: 467–469.

¹³ *Függelék. 2. sz.*

király szolgálatába, nem kevesebb, mint évi 600 forint szolgálati díjért.¹⁴ Ez rendkívül magas fizetségnek tekinthető, az esztergomi nagyprépost számíthatott ugyanekkora összegre 1492-ben.¹⁵ 1484-ben bekövetkezett haláláig Cavitelli a magyar királyt szolgálta királyi tanácsosként (*consiliarius*), követként, élete utolsó két évben pedig személynöki ítélmesterként.¹⁶ Amennyiben a cremai krónika őrá gondolt, csak esetleg eltévesztette a keresztnévet, akár az is elképzelhető, hogy Monelli általa került Magyarországra.

A másik személy, Giorgio Priuli (vagy olykor Prioli) valóban egy velencei származású jogász volt, aki Magyarországon az esztergomi érsekség kötelékében futott be komoly karriert 1484 és 1494 között.¹⁷ A Priuli család egy állítólag Magyarországról Velencébe áttelepült régi patrícius famíliának számított, amely több dózsét is adott a Köztársaságnak.¹⁸ Leghíresebb tagja talán Girolamo Priuli, aki maga is dózse lett, és Marin Sanudo kortársaként szintén nagy terjedelmű, nyolc kötetből álló naplót állított össze.¹⁹ A 15. század második felében felvirágzó cremai és velencei kapcsolatok történetébe könnyen befér a két jogász, Giorgio Priuli és Agostino Monelli ismeretsége, noha Priuli Magyarországra érkezése talán inkább Aragóniai János bíborosnak volt köszönhető.²⁰

A három jogász, Cavitelli, Priuli és Monelli, azonban aligha alkothatott egy területet akár a világi jog, akár az egyházjog keretei közt. Cavitelli 1484 júniusában meghalt, Priuli magyarországi jelenlétéről pedig csupán 1484. december 30-án találunk először adatot. Szakterületük is markánsan eltért: míg Cavitelli világi ügyekben tevékenykedett, felesége és gyermekei is voltak, addig Priuli esztergomi kanonok, illetve a Szűz Mária-kápolna igazgatója volt, *doctor decretorum* titulusa pedig egyértelműen az egyházjog területére érdemesítette, s valóban ezen a területen is működött.²¹

Agostino Monelli mindkét jog szakértőjének számított, de kizárólag kánonjogi tevékenységét ismerjük. Főleg három évből (1477–1479) maradtak fenn olyan oklevelek, amelyeket saját neve alatt bocsátott ki,²² vagy Rangoni döntését ellenjegyezte,²³

¹⁴ Nagy – B. Nyáry 1877: 274; Bónis 1971: 268–269.

¹⁵ Kuffart 2024a: 276–277.

¹⁶ C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi 2016: 74.

¹⁷ C. Tóth 2019: 114, 156.

¹⁸ Schroeder 1830: 174.

¹⁹ Tímár 2023.

²⁰ Kalous 2017: 133.

²¹ Az 1480-as években kizárólag így szerepel (Bónis 1997: 454. 3480. sz., 3482–3483. sz., 455. 3488. sz., 455–456. 3490. sz., 456. 3492. sz., 457. 3500. sz., 3503. sz., 460. 3517. sz., 464. 3537. sz.), 1493-tól *doctor iuris utriusque* titulusa is feltűnik, talán idő közben tette le a római jogi doktorátust is, vö. Bónis 1997: 480. 3624. sz., 481. 3633. sz.

²² MNL OL DL 102603. – ezen az iraton szerepel Monelli gemmapecsétjének lenyomata – (regesztája: Bónis 1997: 423. 3320. sz.), MNL OL DL 88617. (regesztája: Bónis 1997: 428. 3349. sz.), MNL OL DF 236629., Lukcsics 1907: 467–469, 472, 476–477. (regesztái: Bónis 1997: 426. 3336–3337. sz., 428–430. 3350. sz.)

²³ MNL OL DF 264503. (kiadja: Schmauk 1889: 297–300.); MNL OL DL 18074. (regesztája: Bónis 1997: 424–425. 3328. sz.)

illetve megemlítték az eljárás résztvevőjeként.²⁴ Az általa kibocsátott vagy ellenjegyzett iratok minden esetben Budán keltek, olykor külön feltüntetve, hogy Rangoni szokott rezidenciáján, ezért kézenfekvő, hogy Monelli elsősorban itt tevékenykedett, nem pedig Egerben. Egri jelenléte valójában egyetlen forrásból sem mutatható ki. Fő feladatköre tehát a bíboros és legátus Rangoni szentszéki bírósági joghatóságához kapcsolódott, egy alkalommal még *subdelegatus*nak is nevezik.²⁵ Éppen emiatt kevésbé látszik valószínűnek, hogy egri vikárius is lett volna, akinek hatásköre és illetékessége is az egri egyházmegyére terjedt ki,²⁶ noha a vikáriusok sora ebben az időben – 1476 és 1478 között – nem folytonos.²⁷ Ha ekkoriban nem lett volna kinevezett vikárius, azt esetleg a püspök székhelyére való visszatérése indokolhatná, azonban az 1475 óta királyi kancellári tisztséget viselő Rangoni általában a királyi udvarban tartózkodott, távol Egertől.²⁸ Ezek alapján Monelli egri kanonoki stalluma vélhetően fizetésének fedezetül szolgált.

Monelli egyházi tevékenysége tehát 1477 és 1479 között adatolható a hazai okleveles anyagban, az ezt követő években neve nem bukkan fel. Egy későbbi, 1486. május 6-i oklevélben aztán ismét Rangoni legátusi ügyhallgatójaként említik, aki azonban a bíborossal együtt a per közben távozott az országból, és idő közben meg is halt.²⁹ A távozás és a halál tehát valamikor 1479 és 1486. május 6. között következett be. A cremai krónika úgy tudósít minket, hogy Monelli Rangonival együtt távozott Magyarországról: Rómába utaztak, a pápa pedig rövid megbízással még Velencébe is elküldte őket. Rangoni 1479-ben költözött Rómába a magyar király állandó római képviselője érdekében – és talán más politikai okok miatt is –, s többé nem is tért vissza Magyarországra 1486. szeptember 27-én bekövetkezett haláláig.

Időközben kitört a velencei–ferrai háború (1482–1484), amelyben Mátyás király és Rangoni más-más álláspontot képviseltek. Mátyás a ferrai rokonait támogatta, Rangoni azonban elkötelezett maradt Velence iránt, ami hozzájárult az uralkodó és a bíboros elhidegüléséhez.³⁰ Agostino Monelli cremai származású lévén – és egy

²⁴ Egy fellebbezés fogalmazványában: MNL OL DL 89247. (regesztája: Bónis 1997: 430. 3352. sz.), formuláriumok szövegében: Kovachich 1799: 404. 435. sz.; Dreska 2019: 411–412. (regesztájuk: Bónis 1997: 442. 3418. sz.), egy végrehajtás iránti kérelemben, amelyben az országból való távozását és halálát is közlik: Lukcsics 1902: 302–303. (regesztája: Bónis 1997: 461. 3523. sz.). Viszont tévesen azonosítja Monelliként Donato Marinelli d’Arezzo esztergomi vikáriust Bónis 1997: 494. 3709. sz.

²⁵ Lukcsics 1907: 476. (regesztája: Bónis 1997: 426. 3337. sz.) Vö. Kalous 2017: 134.

²⁶ Farkas 2021.

²⁷ C. Tóth 2015: 63.

²⁸ Kristóf 2019: 72–74.

²⁹ „tunc in partibus illis apostolice sedis legati, auditore, (per) predicte sedis legati litteras in causam traxerat, et postquam coram eodem ad aliquos actus processerat dictique legatus et Augustinus [*scil. Monellis* – *K.H.*] delegatus extra provinciam illam secesserant et ad Romanam curiam rediverant, idemque Augustinus decessisse dicebatur” Lukcsics 1902: 302.

³⁰ Kristóf 2019: 73–76.

olyan fivérrel, aki egy velencei pápának köszönhette szerencsáját – magától értetődő módon támogathatta urát a velenceiek melletti álláspontjában, így talán nem lett volna szerencsés Magyarországon maradnia. A cremai várostörténet a velencei szónoklat jelenetével éppen erre a Velence melletti álláspontra látszik utalni. Elképzelhető ezek alapján, hogy Monelli már 1479-ben elkísérte Rangunit Rómába, és egészen haláláig mellette maradt, emiatt tűnik el a magyarországi iratokból az 1480-as években. Két testvérének életkora alapján következtetve – Giovanni 1446-ban született, és 37 évesen hunyt el, Bernardo 1454-ben született, és 39 évet élt – valószínűleg Agostino sem érhetette meg a negyvenedik életévét.

Bernardo Monelli, Beatrix királyné udvaronca

A négy fivér közül egyértelműen Bernardo tekinthető a leghíresebbnek, az ő életéről ismerjük a legtöbb részletet. Reneszánsz sírköve szerencsés módon egyben megmaradt, s – mint azt a bevezetőben láttuk – egy kései leszármazottja személyesen is láthatta. Gyakran hozzák példaként ezt a tárgyat az itáliai reneszánsz művészet magyarországi megjelenésére. Mielőtt Bernardo élettörténetére rátérnénk, érdemes a sírkövet közelebbről is megvizsgálni, és ezzel kapcsolatosan egy közkeletű félreértést eloszlatni.

Bernardo sírköve és Agostino gemmapecsétje

Bernardo sírkövén a következő felirat szerepel Szendrei János elegáns fordításában (3. kép): „Cremai Monelli Bernát palotagrófnak Pál testvére könnyes szemmel emelte 1496-ban ezt a szomorú sírkövet. Élt 39 évet, 10 hónapot és 8 napot. Aragoniai Beatrix királyné, kinek utolsó lehetőleg hűségesen szolgált, fokozatosan különböző tisztségekre emelte.”³¹ A sírkő elemzői – ki magabiztosabban,³² ki óvatosabban³³ – mind abból a feltevésből indultak ki, hogy a feliraton szereplő évszám Bernardo halálának időpontját jelenti. Nemrég viszont előkerült egy olyan forrás, amely által egyértelműen igazolható, hogy Bernardo 1494 szeptemberében, egy több mint két hónapon át húzódó betegség következtében, Esztergomban hunyt el.³⁴ A sírkövön szereplő évszám, ahogy

³¹ A latin feliratnak többféle olvasata is született: Mikó 2008; Lővei – Weisz 2016: 252; Szendrei 1927: 75–76; Várady 2013: 21.

³² Pl. Szendrei 1927: 73.

³³ Pl. Lővei – Weisz 2016: 252.

³⁴ „De le nove di qua, Vostra Signoria Reverendissima sapia che messer Bernardino Monello è morto qui in castello et è stato amalato poi de doi mesi, a poco a poco s'è consumato.” Domokos – Schrödl-Libárdi 2018: 111.

azt a felirat maga is elárulja, a sírkő felállításának idejét rögzíti, tehát Paolo Monelli a síremléket 1494 szeptembere után rendelte meg, amely 1496-ra készült el.

3. kép: Bernardo Monelli sírfelirata (részlet).

Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum (fotó: Tihanyi Bence).

Az ugyancsak a sírkövön szereplő élettartam tehát 1494 szeptemberétől számítandó visszafelé, vagyis Bernardo Monelli 1454 novemberében született Cremában, ennek megfelelően Giovanni Monellinél nyolc évvel volt fiatalabb, Agostino pedig talán a kettejük közötti évek valamelyikében született.

Ha tovább boncolgatjuk a sírkövön szereplő adatokat és szimbólumokat, egyből szembeötlik a címeradományozó Mátyás király emblémája: a csőrében gyűrűt tartó holló a címerpajzs első mezejében (1. kép). Alatta a virágos ágak megegyeznek a nőalak kezében lévőekkel, amelyek pálma- és lombos (babér) ággént azonosíthatók. A címer-tani bal oldalon szereplő zárandokkagyló és az alatta kétoldali széttolt pólya között egy harántpályán látható három rózsza egyaránt Gabriele Rangonihoz kapcsolhatók.³⁵

Érdeemes visszatérni a bevezetőben említett mottóra, valamint a sisakdíszként ábrázolt nőalakra, amelyek megegyeznek Agostino Monelli pecsétnyomatával (2. kép). Bándi Zsuzsanna a nőalakot Flora istennőként azonosította.³⁶ Ezt a *floret* ige jelenléte a jelmondatban, valamint a nőalak kezében tartott virágzó ágak is megerősíteni látszanak. Flora a római mitológiában a tavasz, a virágzás, a termékenység és a megújulás

³⁵ Mikó 2008; Lövei – Weisz 2016: 251–252.

³⁶ Bándi Zsuzsanna 1991: 147.

megszemélyesítője. Ha valóban ő jelenik meg a pecséten, úgy az ábrázolás vizuális szóképpé válik: allegorikus formában közvetíti a szöveg jelentését. Jóllehet a ferencrendi Gabriele Rangonit csak távolról érintette meg a humanizmus szellemisége, figyelemre méltó egybeesés, hogy prédikációgyűjteményének címe is – *Flores Paradisi* (1465) – ugyanebből a fogalmi körből merít.³⁷ E címválasztás alighanem a ferences hagyományhoz, különösen a *Fioretti di San Francesco* hatásához kapcsolható. A Monelli fivérek jelmondatában szereplő erény – *virtus* – talán épp a ferences *sermonarium* szellemiségéhez jobban illeszkedő gondolatként Flora mitológiai alakját hivatott ellensúlyozni. Mindez pedig felveti a kérdést, hogy vajon a Monelli fivérek ősi, családi jelmondatáról és jelképéről van-e szó a pecséten és a sírkövön, vagy valamiképpen ez a szimbólum is Rangonihoz kapcsolható, és olyan tiszteletből felöltött jelkép és mottó, akárcsak a zarándokkagyló, amely kétségtelenül a bíboros címeréből átemelt elem.³⁸ Agostino pecsétjén ugyan a kagyló nem szerepel, azonban Rangoni közvetlen munkatársaként gyanítható, hogy öccséhez hasonlóan ő is kapcsolódni kívánt pártfogójához, talán épp a virág szimbólumán és az erény megnevezésén keresztül.

A sírfelirat legvégén öt betűből álló latin szigla szerepel (H.S.H.N.S.). Mályusz Elemér a H[EREDES] · S[EPVLCHRUM] · H[ABEBANT] · N[OMINE] · S[VO] feloldást javasolta,³⁹ ezzel szemben Várady Zoltán olvasata – H(OC) · S(EPVLCRVM) · H(EREDEM) / N(ON) · S(EQVETVR)⁴⁰ – egybecseng a Marek Winiarczyk epigráfiai lexikona szerinti bevett feloldással.⁴¹ Utóbbi esetben a készítettő vélhetően arra utalt, hogy Bernardónak nem voltak törvényes örökösei, tehát nem családi sírboltról, csupán egyéni sírhelyről van szó.

A harmadik testvér élete Magyarországon

Bernardo Monelli iskolai végzettsége nem ismert, de tanult és talán udvari műveltséggel is rendelkező ember lehetett, aki kivívta Beatrix királyné bizalmát, és a királyné mellett többféle szerepben és feladatkörben is helyt tudott állni. Neve általában becézett alakban (Bernardino) szerepel a forrásokban, noha ő maga már húszas éveiben járt, amikor a királyné szolgálatába került, tehát inkább családjából hozhatta, mintsem az udvarban, apródként tett volna szert a becenévre.⁴² Címere alapján vélelmezhető, hogy Gabriele Rangoni ajánlása révén jutott a királynéi udvarba.

³⁷ Kristóf 2019: 69, 71–72.

³⁸ Lövei – Weisz 2016: 253; Szendrei 1927: 74–75; Mikó 2008: 265.

³⁹ Mályusz 1939: 86., 650.

⁴⁰ Várady 2013: 21.

⁴¹ Winiarczyk 1977: 75.

⁴² Vö. Neumann 2022.

Ha Agostinóval együtt érkezett az országba, akár már 1477-ben itt lehetett, de ennek első nyoma csupán 1482-ből való, amikor Beatrix királyné diósgyőri várnagyaként bukkan fel. A hivatalból adódóan egyúttal Borsod megye ispáni tisztségét is betöltötte.⁴³ Terni krónikája szerint rátermettségével olyannyira elnyerte a királyi pár kegyét, hogy a királyné megtette birtokai kormányzójává.⁴⁴ Beatrix birtokainak valójában nem volt egyetlen kormányzója, de az állítás részben mégis igaz, hiszen Monelli valóban komoly szerepet töltött be a királynéi javak igazgatásában egész élete folyamán.

Borsodi ispánként csak 1482–1483 között mutatható ki, az ezt követő években feladatköre nem ismert, azonban mindenképp fontos szolgálatokat tehetett a királynénak, aki a körmöci kamarától 1487-ben két részletben 1441 forint 66 dénárt, 1488-ban ismét két tételben 1312 forintot utaltatott ki a számára.⁴⁵ A hatalmas összegeket talán egy vagy több nápolyi követség is magyarázhatja, amelyre Terni históriája tesz utalást, bár ezt egykorú forrásadat nem támasztja egyelőre alá. A várostörténet a követség jutalmaként két királyi váradományról beszél, amely alatt inkább ispáni tisztségei érthetők.

Nem maradt nyoma, hogy részesült volna birtokadományban, vagy bármilyen egyéb módon szerzett volna birtokot Magyarországon. Sírfelirata hivatkozik palotagrófi (*comes palatinus*) titulusra, mely alighanem a lateráni palota *comes palatinus*a címet jelentette.⁴⁶ Forrásadatokkal nem igazolható az a szakirodalmi feltételezés,⁴⁷ hogy ez a cím óbudai várnagyságára utalt volna, de az sem, hogy valaha betöltötte volna ezt a tisztséget.⁴⁸ Magyarországi tartózkodása során Aragóniai János bíboros, esztergomi érsek pápai legátusként Beatrix legalább két familiárisának adományozott ilyen tiszteleti címet,⁴⁹ így alighanem Monelli is tőle nyerte el, legvalószínűbb módon a bíboros második magyarországi tartózkodása során (1483–1484).

Az 1480-as évekből apró, mozaikszerű mozzanatokat lehet csak felvillantani életéről. 1486 nyarán Beatrix királyné őt küldte Zágrábba egy ferrarai követség elé egy

⁴³ C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 83–84.

⁴⁴ *Függelék* 3. sz.

⁴⁵ Berzeviczy 1914: 257–259.

⁴⁶ Az azonos latin elnevezés ellenére ennek semmi köze a második fejezetben tárgyalt padovai palotagrófi címhez, és mindkettő jó példa arra, hogy európai kontextusban mennyire mást jelenthet ugyanaz a latin tisztségnév: a *comes palatinus* a Magyar Királyságban kizárólag a nádorispán méltóságára volt egyébként értendő. A fogalom magyarországi fejlődésére lásd Szócs 2014: 13–20.

⁴⁷ Pl. Szendrei 1927: 73.

⁴⁸ Az esztergomi számadások egyszer sem titulálják őt ilyen címen. Beatrix óbudai várnagya Francesco Viola lehetett 1485–1494 között, vö. Kuffart 2024a: 241, 318.

⁴⁹ Aragóniai János legátusként 1484-ben Budán adományozta ezt a címet Beatrix királyné egyik familiárisának, a nápolyi Nardello de Gesualdonak: ASNa, Pignatelli Aragona Cortes, Diplomatico, Bolle, 007R. Szintén Aragóniai János évi hetven forintot rendelt az esztergomi érsekség jövedelméből folyósítani a magyar királyi pár orvosának, a lateráni bazilika *comes palatinus*ának is nevezett Franceschino da Bresciának: Badia di Cava, Armarium X. 18. 22r.

magyar báróval együtt, hogy vezessék őket Pozsonyba, a királyi pár színe elé.⁵⁰ 1488-tól többször is kapcsolatba került az esztergomi érseki udvarral mint a királyné többnyire Budán tartózkodó és intézkedő embere.⁵¹

A Mátyás halála körüli években szintén Budán volt, 1490-ben például hozzá küldték el Esztergomból a királyné néhány ékszerét felbecsültetni, 1491-ben pedig az esztergomi érsek emberei 46 és fél forint értékben vásároltak tőle sót.⁵² Elképzelhető, hogy ekkor a királyné által 1486 óta birtokolt máramarosi bányákból származó só budai értékesítésének felügyelete lehetett az egyik feladata. Talán e tapasztalatai is segítették, amikor 1493–1494-ben egy rövid ideig a máramarosi ispáni tisztséget is betöltötte csébi Pogány Zsigmond mellett.⁵³ Két elszámolásuk maradt fenn,⁵⁴ amelyek alapján a szakirodalom megítélése szerint rosszul gazdálkodtak, és nem sikerült hatékonyan kitermelniük a sót a bányákból.⁵⁵

Monelli valójában nem koncentrálni ekkor zavartalanul Máramarosra és a só-kitermelésre, mert 1492-ben Beatrix más feladatot is rábízott, ami sok energiáját felémésztette. A királyné 1490. november 18-én költözött ideiglenes jelleggel Esztergomba, unokaöccse, Estei Hippolit székhelyére, amíg kapcsolata az új királlyal nem rendeződik. II. Ulászló, mint ismert, tartózkodó álláspontra helyezkedett, így a királyné végül tartósan Esztergomban maradt. Beatrix eközben igyekezett fokozatosan átvenni az irányítást az érsekség felett, és kiszorítani Hippolit ferrarai jószágkormányzóját, Beltrame Costabili apostoli protonotáriust a hatalomból. Ennek egyik legmarkánsabb lépése volt, amikor 1492. augusztus végén Bernardo Monellit esztergomi érseki udvarbíróvá nevezte ki Kápolnai Jakab kanonok helyére, illetve ezzel egy időben rátette a kezét az érsekség második legfontosabb erődtítményére, a Hont megyei Drégely várára is. A királyné és Costabili között addigra már pattanásig feszült a viszony.⁵⁶

Monelli először 1492 nyarán bukkan fel az érsekség képviselőjeként egy szomszédos birtok iktatásánál.⁵⁷ Costabili augusztus 25-i levelében derűlátó hangnemben jóra való fiatalembernek festette le őt, akinek a kezében talán végre jóra fordulhatnak az érseki gazdaság problémái.⁵⁸ Augusztusban Monelli ugyanis öt pontba szedve

⁵⁰ Kuffart 2023: 123, 136.

⁵¹ 1488: MNL OL DF 295187. fol. 154v–155r (közli: Kuffart 2024c: 193.), 1489: MNL OL DF 295204. fol. 141v (közli: Kuffart 2024c: 194.), 1490: MNL OL DF 295215. fol. 50r (közli: Kuffart 2024c: 198.), 1491: MNL OL DF 295218. fol. 125r, 150rv. Vö. Kuffart 2018: 64, 73, 93, 100–102.

⁵² Kuffart 2018: 100–101.

⁵³ C. Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi – W. Kovács 2017: 152.

⁵⁴ MNL OL DL 98434.; DRKN K R 2579. 99.

⁵⁵ Draskóczy 2018: 312–315.

⁵⁶ Minderre részletesen lásd Kuffart 2024a.

⁵⁷ ÖStA-HHStA ED D 900.

⁵⁸ MNL OL DF 295998-1. Egész más véleményen volt az érsekség egyik kengyeltartója, Gregorio di Pannonia, aki szerint az érsekség addigi provizorai még Szent Adalbertet is levetkőztették volna, és szerinte Monelli sem lesz más: MNL OL DF 295521., vö. Kuffart 2018: 303.

átadta Costabilinek Beatrix királyné utasításaként,⁵⁹ hogy milyen jogosítványokat kíván a provizor számára lehetővé tenni, amiről a királyné a kormányzótól formális oklevél kiállítását várta el. Az utasítás értelmében, a korábbi gyakorlattól eltérően, a kormányzónak teljes körű felhatalmazást kellett biztosítania Monelli számára, hogy mindennemű jövedelmet behajthasson és bármilyen természetű adósságot kiegyenlíthessen önállóan, az érsek vagy kormányzó engedélye nélkül. Erre a kiterjesztett udvarbírói hatáskörre utal Monelli tisztségének a latin *provisor curie et administrator*⁶⁰ és az olasz *generale provisoro*⁶¹ megnevezése. Minderről Costabili beszámolt a ferrarai hercegnének, mellékletben pedig Monelli listáját is elküldte.⁶²

Az átadás-átvételi jegyzőkönyv szerint Monelli 1492. augusztus 28-án vette át a feladatkört elődjétől,⁶³ de már négy nappal korábban kinevezhették.⁶⁴ A teljes felhatalmazás azt jelentette, hogy még az egyházi jogon szedett adók is kikerültek volna az esztergomi jószágkormányzó felügyelete alól – ami önmagában is aggályos –, és ez ellen Costabili erősen tiltakozott is. A királyné által elvárt oklevelet először úgy állította ki, hogy csatolt hozzá egy záradékot, hogy Monelli a hatalmat csak Costabili felhatalmazása és tanácsa által gyakorolhatja. A hétköznapi ügyek gördülékeny intézése érdekében a kormányzó végül mégis kényszerűen lemondott felügyeleti jogáról, és kiállította a Beatrix által eredetileg elvárt oklevelet a teljes felhatalmazásról. Monellivel azonban titokban megállapodást kötött, hogy a nagyobb jelentőségű és rendkívüli ügyek felmerülése esetén korlátozza provizori hatáskörét. Monelli saját kezű aláírásával fogadta el az egyezséget.⁶⁵

Az első hetek tapasztalatai szerint Beatrix olyannyira túlterhelte feladatokkal Monellit, hogy a provizor tartott tőle, hogy nem fogja tudni megfelelően szolgálni az érseket. Szeptember végén jelezte Costabilinek, hogy szívesen leadna néhányat a feladatai közül, azonban nem akarta, hogy a királyné elégedetlennek lássa. Ezért kérte a kormányzót, hogy járjon közben érte a királyné előtt, hogy ne keltsen olyan benyomást, mintha maga szeretne szabadulni a terhektől.⁶⁶ Mint láttuk, Beatrix közben a máramarosi ispáni teendőkből is számított rá ezekben az években Pogány Zsigmond mellett, ami nyilvánvalóan jóval több utazással járhatott, mintha csak a korábbi budai feladatait kellett volna szokás szerint teljesítenie. Az esztergomi udvarbírói tisztség rendje szerint Monelli az érsekség számvevője felé tartozott volna elszámolással,

⁵⁹ MNL OL DF 295998-2.

⁶⁰ MNL OL DF 82046.

⁶¹ Pl. MNL OL DF 295222. fol. 44r.

⁶² Kuffart 2024a: 302–303. (A lista szövegét és magyar fordítását lásd a 329. sz. jegyzetben.)

⁶³ MNL OL DF 295117. fol. 72r.

⁶⁴ Kuffart 2018: 303.

⁶⁵ Kuffart 2024a: 304–305.

⁶⁶ MNL OL DF 296004.

amelyet azonban sokszor késve vagy hiányosan teljesített.⁶⁷ Ennek oka a túlterheltség mellett alighanem a nagyobb felhatalmazásban is keresendő. Mindenesetre közte és az érsek saját emberei közt egyáltalán nem volt mindig gördülékeny az együttműködés. Bernardót személyes lojalitása a királynéhoz fűzte, emiatt pedig olykor maguk a források is Estei Hippolit érsek helyett a királyné provizoraként említik,⁶⁸ holott valójában az érsekség alkalmazásában állt. 1494 elején az érseki számvevő egy alkalommal, általános provizori megjelölése mellett, a királyné titkárának is nevezte.⁶⁹

1494. április 18-án adta át feladatkörét a Ferrarából érkező Donato Marinelli d'Arezzo kormányzónak,⁷⁰ aki őt és Costabilit egyszerre váltotta le.⁷¹ Monelli esztergomi udvarbírói tevékenységének idejéből három latin nyelvű számadáskönyv maradt fenn az érsekség jövedelmeiről, kiadásairól és konyhai költségeiről,⁷² melyet az ő megbízásából egy Péter nevű deák vezetett.⁷³ Később, már halála után, számadásait a királyné számvevőtisztje, Filippo da Brescia összesítette, Hippolit pedig lekérte Ferrarába.⁷⁴ Monelli provizori illetményét az általa kezelt tiszttartói körzet (azonosítása bizonytalan) fedezte, mely átlagosan évi kétszáz forintot jövedelmezett. Az egy év és hét hónapi érsekségi szolgálat alatt összesen 383 forint 20 dénárt keresett.⁷⁵

Bernardo Monelli a provizori szolgálatának vége (április 18.) és a szeptemberi halála közti időszakot vélhetően Esztergomban tölthette, de Marinelli beszámolója szerint betegségének hónapjai alatt bizonyosan ott volt.⁷⁶ Nem tudni, megházasodott-e valaha. A cremai krónika egy törvénytelen fiát említi csupán, Giovannit, akinek sorsa nem ismert. A sírfelirat végén szereplő rövidítés bevett feloldása alapján azonban arra gondolhatunk, hogy valóban nem voltak törvényes örökösei, akik követték volna atyjukat, és családi sírboltot létesítettek volna. Éppen az örökösök hiánya miatt kellett öccsének, Paolónak eljárnia az ügyeiben.

⁶⁷ Kuffart 2018: 120–121, 208.

⁶⁸ MNL OL DF 234722.

⁶⁹ MNL OL DF 295227. fol. 58r.

⁷⁰ MNL OL DF 295117. fol. 89r–90v.

⁷¹ Kuffart 2024b: 114.

⁷² MNL OL DF 295219-1., DF 295219-2. (két külön füzetben folytatólagosan vezetett számadás), MNL OL DF 295220, MNL OL DF 295223. Vö. Kuffart 2018: 152–159.

⁷³ Kuffart 2018: 153.

⁷⁴ Domokos – Schrödl-Libárdi 2018: 117–118. (A forráskiadvány tévesen azonosítja Bernardino alatt Beltrame Costabilit, egyértelműen Bernardo Monelli értendő itt.)

⁷⁵ MNL OL DF 295225. fol. 52v–53r.

⁷⁶ Domokos – Schrödl-Libárdi 2018: 97, 111.

Paolo Monelli, a fivérek emlékezetének őre

A negyedik fivérrel tudjuk a legkevesebbet. Bernardo sírkövén szerepel a neve mint megrendelő, aki bátyja halálán megrendülve méltó emléket akart neki állítani. Terni krónikája szerint orvos volt, és néhány évig Magyarországon, aztán Rómában élt. Ezenkívül az esztergomi forrásokban kétszer bukkan fel a neve, előbb Donato Marinelli kormányzó 1495. január 13-i levelében, aki szerint Paolo épp Esztergomban tartózkodik, hogy elhunyt fivére ügyeit elrendezze, akinek az érsekség sok pénzzel maradt adósa.⁷⁷ Fél évvel később, 1495. augusztus 10-én, egy számadáskönyvi bejegyzésben bukkan fel a neve, egy ötvendénáros tál eladási ügylete kapcsán.⁷⁸

Ennél több adat egyelőre nem került elő a személyéről, viszont a cremai krónika alapján adódik a feltételezés, hogy Itáliába visszatérve legvalószínűbb módon ő lehetett Pietro Terni informátora. A főt részletesen tárgyalt sírfelirat alapján biztosan tudjuk, hogy bátyja emléke rendkívül fontos lehetett a számára. Már Bernardo halála után érkezett Magyarországra, és 1495–1496 folyamán tartózkodott itt, hogy bátyja hagyatékának ügyében eljárjon, nyilván valamikor ekkoriban adhatott megbízást a sírkő elkészítésére is – talán épp abból a pénzből, amellyel az érsekség Bernardo szolgálatai után tartozott. Ezt követően alighanem visszament Itáliába – nem kizárt, hogy közreműködött akár Bernardo számadásainak Ferrarába juttatásában is –, majd Cremába hazatérve beszámolhatott fivérei dicső magyarországi pályafutásáról, hogy emléküket ily módon szülővárosukban is megörökítse az utókornak. Ennek tudhatók be a csak félig-meddig pontos adatok (pl. Cavitelli és Priuli egyidejű szerepeltetése), hiszen ő nem élt velük Magyarországon, valószínűleg csak utólagos értesülései lehettek a részletekről, amelyeket megpróbált valamiképpen összeilleszteni. A képet ráadásul több ponton fel is nagyította: Bernardo nem kapott a királytól váradományokat, és természetesen nem lett Magyarország egyik kormányzója Mátyás halála után. Talán Paolóra való tekintettel beszél a krónika olyan szűkszavúan legidősebb bátyjukról, akinek helybéli, cremai megítélése közel sem lehetett olyan kedvező, mint azt a gyászoló, ámde büszke testvér szívesen látta volna.

Másik lehetséges forrásként felmerül persze Bernardo törvénytelen fia, Giovanni is, akinek létezéséről kizárólag Ternitől értesülünk. A sírkő tanúsága alapján azonban Paolo motivációja sokkal kézzelfoghatóbb. Ráadásul a krónika szövegében két fivér – Agostino és Bernardo – kap hangsúlyos szerepet, míg a negyedik testvérről csupán igen szerény említés történik a végén. Egy fiú/unokaöcs inkább sorolta volna fel együtt apját és nagybátyjait, tehát a szöveg szerkesztése erősen arra utal, hogy Paolo szerénykedő megfogalmazása állhat a háttérben.

⁷⁷ Domokos – Schrödl-Libárdi 2018: 118.

⁷⁸ MNL OL DF 295228. fol. 37v.

Találkozhatott-e Paolo Monelli a cremai várostörténet szerzőjével, Pietro Ternivel? Bár erre semmilyen bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, de életrajzi adataik alapján semmi akadálya nem volt, hogy Crema város szülötteiként személyesen ismerjék egymást. Pietro Terni 1476-ban született és feltételezhetően 1553-ban hunyt el, legalábbis krónikája ebben az évben – mondat közben – megszakad. A krónika keletkezése a 16. század első felére tehető, és azért is számít rendkívül értékes munkának, mert számos kora középkori dokumentumot is bemásolt, s némelyek csak ennek köszönhetően maradtak fenn.⁷⁹ Terni művét azonban még a 16. század során Alemanio Fino jelentősen átdolgozta, és ez a kiadás terjedt el.⁸⁰ Terni egy kései leszármazottjának köszönhető, hogy az eredeti krónika átirata 1964-ben, Maria és Corrado Verga gondozásában megjelenhetett.⁸¹

Viterbo és Fehéregyháza, avagy a két fivér halálának helyszíne

Azt a gondolatmenetet alapul véve, hogy esetleg Paolo Monelli sejtethő fivérei történetének elbeszélőjeként, érdemes külön is megvizsgálni a krónika értesülését Agostino és Bernardo temetésének helyszínéről. Agostino esetében Terni úgy tudja, hogy Rangoni és ő Rómából Viterbóba menekült a pestis elől, és mindketten ott haltak meg. Mint láttuk, a bíboros és az ügyhallgató halála között legalább öt hónap különbség kellett hogy legyen: Agostino 1486. május 6. előtt, míg Rangoni szeptember 27-én halt meg. A viterbói helyszín egyik esetben sem bizonyítható, ráadásul Rangoni Rómán kívüli halála külön is felveti azt a problémát, hogy vajon a pápa akkor is vindikálhatta-e volna magának azt a jogot, hogy ő nevezzen ki a helyére utódot, ahogyan erre a főpapok római halála feljogosítja.⁸² A krónika szerint Rómában élő Paolo számára azonban alighanem fontosabb volt fivérének nyughelye, mint a bíborosé, ezért nem kizárt, hogy Agostino valóban Viterbóban lehetett eltemetve, de ennek egyelőre nem került elő más nyoma.

Bernardo esetében a cremai krónika azt állítja, hogy Budán halt meg. Mint láttuk, ez könnyen cáfolható, hiszen Marinelli levelében egyértelműen leírja, hogy az esztergomi várban történt a haláleset – Paolo azonban ekkor még nem volt Magyarországon. Terni krónikája szerint Bernardo olyan nagy tiszteletnek örvendett, hogy fejedelemhez méltó temetésben részesült, amelyre gyászruhát öltve sok báró összesereglett, és egy Nagy Károly által alapított templomban helyezték végső nyugalomra. A várostörténetben Santa Maria Bianca néven említett templom az Óbudához közeli Fehéregyházával

⁷⁹ Terni de Gregory 1960: 242–244.

⁸⁰ Fino 1571. Magam is ebből szereztem tudomást Terni krónikájának létezéséről és benne a Monelli fivérekéről szóló epizódokról, amelyek azonban rövidítve szerepelnek Terni eredeti munkájához képest.

⁸¹ Terni de Gregory 1960.

⁸² Vö. Kuffart 2024b: 124, 156–157; Nemes 2015. Rangoni halálát követően az egri püspökség betöltése évekig húzódó, megoldatlan kérdést jelentett: Neumann 2011.

azonosítható. Bár téves hagyományon alapul, de a korszakban valóban úgy tartották, hogy Fehéregyházát maga Nagy Károly alapította 800-ban,⁸³ s ez visszaköszön a cremai historiában. Mátyás király még 1480-ban kért engedélyt IV. Sixtus pápától, hogy Fehéregyháza mellett pálos monostort alapíthasson, s így a szerzetesek gondozzák az akkor elhanyagolt állapotban lévő búcsújáró helyet.⁸⁴ 1484-ben kapták meg ténylegesen is a templomot, s az adományt II. Ulászló 1494-ben megerősítette, 1496-ban pedig kivette a kolostort a püspöki joghatóság alól.⁸⁵ Kérdés, hogy mennyire hihetünk a cremai krónika értesülésének, tényleg odakerülhetett-e Bernardo sírja.

Beatrix királynénak volt kapcsolata a pálosokkal. 1487-ben szabad szószállítást engedélyezett a diósgyőri szerzeteseknek, 1493. április 3-án pedig a Técső (Máramaros m.) melletti pálosoknál létesített misealapítványt elhunyt édesanyja emlékére, amelyet évi ötven forint értékű sóadománnyal támogatott meg.⁸⁶ Bernardo 1487-ben már nem volt diósgyőri várnagy, de nem kizárt, hogy szolgálata idején érintkezésbe került az ottani szerzetesekkel, 1493-ban azonban ő volt az egyik máramarosi ispán, s a neve szerepel is Beatrix rendeletében.⁸⁷ Ez a misealapítvány a Bernardo halála előtti évben történt. 1494 novemberében aztán II. Ulászló erővel elvette Beatrixtól Óbudát és a Csepel-szigetet, a királynénak pedig ezekben az években egyáltalán nem volt tanácsos Budára utaznia, amint arra az 1492. tavaszi országgyűlés eseményei engednek következtetni. Fehéregyháza Esztergom felől jól megközelíthető volt, és még a főváros határán kívül esett. Bár nem bizonyítható, hogy a királyné személyesen is elment volna a temetésre, de ha így is tett volna, az még nem számított volna felségsértésnek.⁸⁸

Sokáig úgy vélték, hogy Bernardo sírkövét 1876-ban a budai Nagyboldogasszony-templom restaurálási munkálatai során találták.⁸⁹ Valójában azonban 1876. december 30-án, 314. sorszám alatt vették fel a Magyar Nemzeti Múzeum szerzeményei közé, mint budavári eredetű tárgyat, abban az évben utolsóként. A sorban közvetlenül előtte a budavári főtemplom déli oldalkapujának leletei szerepelnek. Emiatt terjedt el a szakirodalomban az a következtetés, hogy ez a sírkő is a Mátyás-templomból származik. Tóth Sándor alapos kutatómunkájának köszönhetően tisztázódott, hogy ez a tárgy nem szerepelt azok között, amelyeket a Mátyás-templom restaurálása során a Magyar Nemzeti Múzeumba szállítottak.⁹⁰ Ennek igazolásaként közzétette a budavári főtemplom 1876. évi építési naplójának megfelelő részleteit, amelyben

⁸³ Gyöngyösi 1988: 124. Vö. Bácsatyai – Láng – Simon – Sudár 2023: 57–58.

⁸⁴ Lukcsics 1902: 268–270.

⁸⁵ Kisbán 1938: 130.

⁸⁶ Berzeviczy 1914: 103–104, 283–284.

⁸⁷ Uo. 284.

⁸⁸ Vö. Kuffart 2024a: 290–293, 318.

⁸⁹ Szendrei 1927: 74.

⁹⁰ Tóth 2010: 168. Hálás vagyok Mikó Árpádnak, hogy a sírkő provenienciáját illetően felhívta a figyelmem Tóth Sándor kiemelkedő munkásságára.

valóban nem szerepel Monelli sírköve.⁹¹ Innentől kezdve a szakirodalom bizonytalan eredetűként kezelte a sírkövet.⁹² A művészettörténet számára egyértelmű azonban, hogy esztergomi kőfaragványokkal – Kesztlői Mihály, Gosztonyi András, Garázda Péter sírköveivel – mutat stílusos rokonságot, ráadásul ugyanaz a művész készíthette, mint Beatrix egyik udvarhölgyének sírkövét.⁹³ Ezt tovább erősíti, hogy a Paolo Monelli magyarországi jelenlétét igazoló két adat szintén esztergomi. A sírkő tehát 1495–1496 során Esztergomban készült. Ha pedig elfogadjuk a fent levezetett hipotézist, mely szerint a Monelli fivérek esetében Paolo elbeszélése képezi az alapját Terni krónikájának, akkor a fehéregyházi temetkezésnek is hitelt adhatunk. Elbizonytalaníthat, hogy a krónika Bernardo halálának helyszínét eltévesztette, azonban – ha Beatrix királyné talán nem is, de – Paolo Monelli minden bizonnyal jelen volt Fehéregyházán a sírkő felállításakor. Tóth Sándor szavaival élve „bízást átengedhetjük az utókornak” annak tisztázását, hogy Monelli sírköve hogyan kerülhetett Fehéregyházáról Budára, majd a Nemzeti Múzeumba.⁹⁴

A fivérek történetéből kirajzolódik, hogy a három idősebb fiú élete során végig hűséges maradt pártfogójához: Giovanni Monelli II. Pál pápához, Agostino Monelli Gabriele Rangonihoz, Bernardo Monelli pedig Beatrix királynéhez. Paolo Monelli bátyjai emlékét ápolta hasonló odaadással. A sírfelirat ebben a tekintetben biztosan nem túloz, s egyéb részleteiben is igazolhatónak bizonyultak adatai. Egyedül Bernardo halálának dátuma szorult pontosításra, azonban az epitáfium ebben az esetben is pontosan fogalmaz, hiszen az 1496-os dátum csak a felállítására vonatkozik. A krónika esetében már sokkal többször kell a forráskritika eszközeihez nyúlnunk, de nem hagyható figyelmen kívül. Bár kissé patetikus és néhol túloz, elbeszélése egyáltalán nem légből kapott. Ha pedig elfogadjuk, hogy ugyanaz a legifjabb testvér volt a krónika forrása, mint a sírkő megrendelője, az eddig bizonytalan eredetű márványfaragvány eredeti felállítási helye Fehéregyházában válik azonosíthatóvá.

⁹¹ Tóth 2010: 171.

⁹² Mikó 2008; Lövei – Weisz 2016: 251–252.

⁹³ Mikó 1986: 99.

⁹⁴ Tóth 2010: 168.

Függelék

Pietro Terni *Historia di Crema 570–1557* című munkájának
a Monelli család tagjaira vonatkozó részletei⁹⁵

1. Giovanni Monelli

Terni 1964: 220.

Grande giubilo fu nela terra nostra fato nel mese di settembre dil anno 1464 per la creatione di Paulo Barbo Veneto Pontifice sucsessore di Pio secundo, si per essere Venitiano come per due nobili Cremaschi che li primi erano dila famiglia sua, Giovanni Monello et Lanzelotto Bernardo (...);⁹⁶ al Monello dete il Papa entrata duamillia ducati, et morto il Pontefice ala patria prothonotario si ridusse, dove al fine di sua vita agiunse.

Nagy öröm támadt városunkban 1464 szeptemberében, amikor a velencei Paolo Barbót pápává választották II. Piusz utódaként, részben azért, mert velencei volt, részben pedig két nemes cremai származású férfi miatt, akik familiájának vezetői voltak: Giovanni Monelli és Lanzelotto Bernardi (...). Monellinek a pápa kétezer dukátnyi jövedelmet biztosított, és amikor a főpásztor meghalt, Monelli proto-notáriusként visszatért hazájába, ahol befejezte életét.

⁹⁵ Az olasz szövegrészeket javítás nélkül, a rendelkezésemre álló 1964-es kiadásnak megfelelő formában közlöm, csupán néhány értelmező megjegyzéssel ellátva. A fordításom ellenőrzéséért Domokos Györgynek tartozom köszönettel.

⁹⁶ A Lanzelotto Bernardira vonatkozó szövegrészt kihagytam.

2. Agostino Monelli

Terni 1964: 230.

In questa etade gli furono anchora due honorati fratelli dela famiglia de Monelli figliuoli di Arigetto, Bernardino cioè et Augustino, fratelli di Giovanni, che di sopra nel anno 1464 havemo commemorato. Fu Augustino dottore legista molto valente, condotto per il glorioso Re Matthia di Ungaria per uno de quattro auditori dele appellationi dil Regno, ne tempi aponcto⁹⁷ che condotti furono Giorgio Priulli Venitiano, et Augustino Cavitello Cremonese; fornito l'ufficio Bernardino suo fratello nela corte lassa, et egli a Roma, cum il legato Cardinale di Adria⁹⁸ si trasferisse, cum tanta intrinsechezza, che molte volte Austino ale littere de Re et de Principi per nome dil legato rispondeva, senza saputa sua. A Venezia fra pocho tempo, dal Pontefice il Cardinale mandato, Augustino nel Bucintoro ala Signoria tale oratione fece, che il Principe in signo di honore, gli mise in deto uno de sua anelli. A Roma ritornati per fugir il morbo, a Viterbo si ridussero, dove ambi di morbo fornirono i giuorni sua.

Ebben az időszakban további két, nagyra becsült fivér is ismert a Monelli családból, Arigetto fiai közül, nevezetesen Bernardino és Agostino, annak a Giovanninak a testvérei, akiről fentebb, az 1464. évnél megemlékeztünk. Agostino kiváló jogászdoktor volt, akit a dicsőséges magyarországi Mátyás király megtett a királyság négy fellebbviteli ügyhallgatója egyikének, éppen abban az időben, amikor ezt a tisztséget a velencei Giorgio Priuli és a cremonai Agostino Cavitelli is betöltötte. Miután Agostino kitöltötte hivatalát, testvére, Bernardino az udvarnál maradt, ő maga pedig az egri bíborossal és pápai legátussal Rómába ment, s oly bensőséges viszonyban szolgált mellette, hogy gyakran Agostino válaszolt a királyok és fejedelmek leveleire a legátus nevében, annak tudta nélkül. Miután a pápa a bíborost rövid időre Velencébe küldte, a Bucintorón⁹⁹ olyan beszédet mondott a Signoria előtt, hogy tisztelete jeléül a dózse Agostino ujjára húzott egy gyűrűt a sajátjai közül. Miután visszatértek Rómába, a járvány elől Viterbóba húzódtak vissza, ahol mindketten a pestis áldozataiként végezték be éltük napjait.

⁹⁷ Értsd: appunto.

⁹⁸ Itt egyértelműen Gabriele Rangoni egri bíboros értendő. Az Agria/Adria (sőt, L'Aquila!) gyakori tévesztés az egykorú forrásokban, vö. Kuffart 2018: 45, 216.; Kuffart 2024d: 78.

⁹⁹ A Velencei Köztársaság díszhajója.

3. Bernardo Monelli
Terni 1964: 230–231.

Bernardino fra questo tempo, in tale gratia dil Re et di la Regina entra, che dil Stato dila Regina fu fato governatore. Al Re Ferrando patre dila Regina fu oratore, et ritornato gli furono dal Re due castelli donati; morto il divino Re, fra gli governatori dil Regno, fu Bernardino connumerato, et dopo molti anni nela Città di Buda ala natura cesse, et quanto apreciato fussi le esequie lo dimostrarono, che tuti li baroni cum veste oscure, gli concorseno, come a morte de Principi si acostuma; fu sepolto fuori dila Città a Sta Maria Biancha, da Carlo Magno già hedificata per memoria di una insigne vittoria contra de infideli riportata; rimase di lui uno figliuolo naturale dimandato Giovanni, et uno fratello Paulo medico che in Ungheria molt’anni, poi a Roma visse.

Bernardino eközben olyannyira elnyerte a király és a királyné kegyeit, hogy a királyné birtokainak kormányzójává nevezték ki. A királyné apjának, Ferdinánd királynak udvarában követként szolgált, és miután visszatért, a király két várat adományozott neki. Miután az isteni király meghalt, Bernardino a királyság kormányzóinak sorába került, és sok év elteltével Buda városában halt meg. S hogy mennyire nagyra becsülték őt, azt temetése is tanúsította: sötét ruhát öltve valamennyi báró összesereglett, amint azt a fejedelmek halála esetén szokás. A városon kívül temették el a Fehér Boldogasszony-templomban, amelyet egykor Nagy Károly alapított egy jeles győzelem emlékére, amelyet a hitetlenek felett aratott. Egy Giovanni nevű természetes fia maradt utána, valamint egy fivére, Paolo, aki orvos, és sok éven át Magyarországon, majd Rómában élt.

FORRÁSOK

Archivio di Stato di Napoli (ASNa)

Debrecen, Református Kollégium Nagykönyvtára, Kézirattár (DRKN K)

Sztojka-levéltár (R)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF)

Diplomatikai Levéltár (DL)

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ÖStA-HHStA)

Familienarchiv Erdődy (ED)

Berzeviczy Albert 1914: *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok.* (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 39.) Budapest.

Bónis György 1997: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírások történetéhez a középkori Magyarországon.* (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica 51/1.) A szerző hátrahagyott kéziratát gond. és szerk. Balogh Elemér. Szeged.

Dreska Gábor 2019: *Magyi János közjegyző formuláskönyve. Formularium notarii publici Iohannis Magyi.* Budapest.

Fino, Alemanio 1571: *Historia di Crema, raccolta da gli Annali di M. Pietro Terni per M. Alemanio Fino.* Venetia.

Gyöngyösi Gergely 1988: *Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae.* Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova (11). Hervay, Franciscus L. (ed.). Budapest.

Kovachich, Martinus Georgius 1799: *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati.* Pesthini.

Lukcsics József 1902: *A veszprémi püspökség római oklevéltára III. 1416–1492.* Budapest.

Lukcsics József 1907: *A veszprémi püspökség római oklevéltára IV. 1492–1526. Pótlékkal az I–III. kötethez.* Budapest.

Magyarság 1937: Olasz újságíró ősenek sírköve a muzeumban. *Magyarság* 1937. május 22. 2.

Nagy Iván – B. Nyáry Albert 1875–1878: *Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából I–IV.* Budapest.

Schmauk, Michael 1889: *Supplementum analectorum terrae scepusiensis* 2. Szepesváralja.

Terni, Pietro 1964: *Historia di Crema, 570–1557 [di] Pietro da Terno (Pietro Terni).* Verga, Maria – Verga, Corrado (ed.). Crema.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácsatyai Dániel – Láng Orsolya – Simon Katalin – Sudár Balázs 2023: *Óbuda. Magyar Várostörténeti Atlasz* 9. Budapest.
- Bándi Zsuzsanna 1991: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6.–október 6.). *Levéltári Közlemények* (62.) 1–2. 57–150.
- Berzeviczy Albert 1908: *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz.* Budapest.
- Bónis György 1971: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest.
- Cappelli, Vincenzo 1998: Dalla fondazione benedettina alla parrocchia. In: Gatti Perer – Maria Luisa – Marubbi, Mario (a cura di): *La chiesa di San Benedetto in Crema.* Crema, 29–65.
- Domokos György – Schrödl-Libárdi Karolina 2018: Donato Aretino magyarországi levelei a Modenai Állami Levéltárban. In: Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton (szerk.): *Vestigia II. Magyar források Itáliából.* Piliscsaba, 93–128.
- Draskóczy István 2018: *A magyarországi kőso bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek).* (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Budapest.
- Farkas Csaba 2021: Az egri vikáriusok és a szentszéki bíróság az Anjou-korban. In: Ribi András (szerk.): *Prépostok, apátok, vikáriusok.* Pécs, 214–246.
- Gesztyei Tamás – Rácz György 2006: *Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. Antike Gemmensiegel im mittelalterlichen Ungarn.* Debrecen.
- Kalous, Antonín 2017: *Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation.* Roma.
- Kisbán Emil 1938: *A magyar pálosrend története. I. kötet (1225–1711).* Budapest.
- Kristóf Ilona 2019: Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486). In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az Egyház.* Pécs, 65–82.
- Kuffart Hajnalka 2018: *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása.* (PhD-disszertáció). Piliscsaba.
- Kuffart Hajnalka 2023: Giovanni Maria Parenti utazása Mátyás király udvarába (1486): A humanista útinapló eredeti szövege és magyar fordítása. *Művészettörténeti Értesítő* (72.) 1. 117–148. <https://doi.org/10.1556/080.2023.00004>
- Kuffart Hajnalka 2024a: Élet Beatrix királyné esztergomi udvarában – az érseki kormányzó elbeszélése alapján. In: Neumann Tibor (szerk.): *„Királyi házunk népe”. Királyi és királynéi udvartartás a középkor végén.* Budapest, 237–329.
- Kuffart Hajnalka 2024b: Bakóc Tamás és Estei Hippolit cseréje. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Bakóc Tamás emlékezete: Tanulmányok halálának 500. évfordulójára.* Piliscsaba, 111–157.

- Kuffart Hajnalka 2024c: Beatrix királyné anyagi helyzete Mátyás király uralkodása idején. In: Kádas István – Weisz Boglárka (szerk.): *Kapocs, érme, rovás. Gazdaság- és várostörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 143–199.
- Kuffart, Hajnalka 2024d: Italian-Hungarian Careers in the Fifteenth Century: the Example of a Catalan. Life and letters of Perotto Vesach. In: Avallone, Paola – F. Molnár, Mónika (ed.): *Movement of men, goods and cultures in two areas of Europe. Hungary and Southern Italy between the 15th and the 21st centuries*. Napoli, 53–92.
- Lövei Pál – Weisz Boglárka 2016: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: Weisz Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 217–263.
- Martellozzo Forin, Elda 1999: Conti palatini e lauree conferite per privilegio. L'esempio padovano del sec. XV. *Annali di storia delle università italiane* (3.) 79–119.
- Mályusz Elemér 1939: Társadalmi viszonyok. In: Domanovszky Sándor et al. (szerk.): *Magyar renaissance – Magyar művelődéstörténet 2*. Budapest, 83–104.
- Mikó Árpád 1986: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica* (14.) 1. 97–113.
- Mikó Árpád 2008: Bernardino Monelli (†1496), Beatrix királyné udvarbírájának és diósgyőri várnagyának sírköve (5.12 kat. sz.). In: Farbaky Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András (szerk.): *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Budapest, 264–265.
- Nemes Gábor 2015: Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkal (1523–1526). *Századok* (149.) 479–506.
- Neumann Tibor 2011: Győr és Eger közt. Egy püspöki áthelyezés története. In: Cabello, Juan – C. Tóth Norbert (szerk.): *„Erősségénél fogva várépítésre való”. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Nyíregyháza, 357–366.
- Neumann Tibor 2022: Névhasználat és ragadványnevek a középkor végi királyi udvarban. *Századok* (156.) 6. 1167–1198.
- Piacentini, Elena 2000: I primi libri provisionum del comune di Crema. *Studi di storia medioevale e di diplomatica – Nuova Serie* (18.) 198–221.
- Schroeder, Franz 1830: *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle provincie venete...* Venezia.
- Szendrei János 1927: Monelli Bernát síremléke 1496-ból (Egy szöveggközi hasonmással). *Turul* (41.) 2. 71–76.
- Szőcs Tibor 2014: *A nádori intézmény korai története 1000–1342*. Budapest.
- Terni de Gregory, Winifred 1960: La cronaca di Crema di Pietro Terni. *Archivio Storico Lombardo* (87.) 242–252.
- Tímár Csenge 2023: Velencei–magyar diplomáciai kapcsolatok Girolamo Priuli 1494 és 1500 között keletkezett naplófeljegyzéseinek tükrében. In: Dobi Edit (szerk.): *Juvenilia X. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen.

- Tira, Alessandro 2010: Introduzione ai Municipalia Cremae del 1534. *Insula Fulcheria* (40.) 138–164.
- C. Tóth Norbert 2015: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *Turul* (88.) 2. 48–71.
- C. Tóth Norbert 2019: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Budapest.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás 2016: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók* (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak). Budapest.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András 2017: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak.) Budapest.
- Tóth Sándor 2010: *Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében*. (A Magyar Nemzeti Galéria szakkatalógusai, I/1.) Budapest.
- Várady, Zoltán 2013: Epigraphic relics from the age of King Mathias. In: Draskóczy, István – Horváth, Iván – Kiss Farkas, Gábor – Marosi Ernő – Voigt Vilmos (szerk.): *Matthias Rex 1458-1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance*. Budapest, 1–33.
- Winiarczyk, Marek 1977: *Sigla Latina in libris impressis occurrentia*. Wrocław.

Képek jegyzéke:

1. Ismeretlen alkotó: Bernardo Monelli sírköve. Őrzési helye: Budapesti Történeli Múzeum Vármúzeum, leltári száma: 2018.6.1. (fotó: Tihanyi Bence).
2. Agostino Monelli gemmapecsétje. A dokumentum őrzési helye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzete: HU-MNL-OL-DL 102603.
3. Ismeretlen alkotó: Bernardo Monelli sírfelirata (részlet). Őrzési helye: Budapesti Történeli Múzeum Vármúzeum, leltári száma: 2018.6.1. (fotó: Tihanyi Bence).

Aragóniai János kardinális Bíborosi Kollégiumon belüli pozíciója IV. Sixtus pápasága (1471–1484) idején – egy kapcsolati hálózat rekonstruálásának kísérlete*

SZÁDOCZKI BÁLINT

Abstract. Cardinal Giovanni d’Aragona’s position within the College of Cardinals during the papacy of Sixtus IV (1471–1484) „May you be happy in the position you hold in our order, and may the Church be happy to have such an important father figure among its ranks.” With these words, Jacopo Ammannati-Piccolomini (1422–1479) greeted his colleague, Giovanni d’Aragona (1456–1485) on his appointment as cardinal in 1477, and at the same time envisioned a future for him, his dynasty, and the Church in which he could play a key role. However, many of his colleagues saw him as a servant of Neapolitan interests and were therefore distrustful of him, formulating certain prejudices against him at the beginning of his cardinalate. Who could he turn to in order to realize his family’s political ideas? How was he able to position himself within the College of Cardinals? With whom among his colleagues did he maintain truly good relations? Were there any friends among them? The College of Cardinals formed an easily definable group in the 15th century that can be analyzed from several perspectives, so examining both the individuals and their community together can yield relevant results. The aim of this study is to explore the changes in János of Aragon’s role, patterns, strategies, and opportunities within a political elite group during the papacy of Sixtus IV.

Keywords: cardinalprotector, College of Cardinals, network of relationships, ecclesiastical elite, 15th century, Giovanni d’Aragona

* Készült a PPKE-BTK-23-5 számú projekt keretében, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar támogatásával és finanszírozásával, a Vestigia Kutatócsoportban.

„Áldott legyen méltóságod számára az a hely, amely rendünkben néked adatott, és áldott legyen az Egyháznak egy ilyen atyai alakkal való gyarapodása! Képes leszel hatalmaddal, kegyeddel és előkelő családod pártfogásával elképzelhetetlen hasznokat nyújtani az Apostoli Szék számára. Ismételten mondom, boldog vagy te is, és mi is boldogok vagyunk, hogy új méltóságod által a mi méltóságunk is fényesebbé vált. Mindenki nyílt szívvel fogad téged, és szeretetteljes lelkesedéssel ölel magához. Különösen én örvendezek és ujjongok, aki mindig szerettelek, magasztaltalak, támogattalak, és aki a tőled gyakran érkezett igen ízléses levelek révén szeretetem és elkötelezettségem irántad folyamatosan megerősítettem és növeltem.”² E sorokkal köszöntötte Jacopo Ammannati Piccolomini kardinális (1422–1479) Aragóniai János (1456–1485)³ bíborosi kinevezését, és vizionált számára, dinasztiája és az Egyház számára is egy olyan jövőképet, amelyben a frissen kinevezett főpap később akár kulcsszerepet is játszhatott volna.

Kinevezését követően hivatalársai közül többen rögtön a nápolyi érdekek kiszolgálóját látták benne, emiatt bizalmatlanok voltak vele szemben. Egyes tevékenységeinek vizsgálata során kitűnt, hogy mindig szem előtt tartotta az Aragóniai-ház érdekeit,⁴ ugyanakkor a magyar uralkodó is számított a magyar egyházzal kapcsolatos elképzeléseinek pártfogolására,⁵ így működéséhez fontos volt, hogy jó kapcsolatokat alakítson ki a pápával és a Bíborosi Kollégium tagjaival. Bíborosságának utolsó öt évében esztergomi érsekként a magyarországi egyház vezető főpapja volt. Ezért érdemes az előzmények rövid felvázolása után megvizsgálni a kardinálisok közti helyét, a Bíborosi Kollégiumon belüli szerepváltozásait, mintáit, stratégiáit és lehetőségeit a következő kérdésekre keresve választ: Kikhez tudott fordulni családja politikai elképzelései megvalósításának érdekében? Hogyan tudta pozicionálni magát a testületen belül? Kikkel ápolt igazán jó viszonyt hivatalnokársai közül? Mennyiben hatott megítélésére családi háttere? Jelen vizsgálódás célja, hogy Aragóniai János bíboros, valamint esztergomi érsek egy politikai elitcsoporton belüli szerepváltozásait, mintáit, stratégiáit, lehetőségeit bemutassa és elemezze IV. Sixtus pápasága idején.

² „*Felix sit tuae dignationi locus in nostro ordine datus, felix Ecclesiae tanti patris accessio. Poteris auctoritate et gratia eminentissimaeque domus tuae suffragio, incredibiles utilitates Apostolicae Sedi praestare. Iterum felix sit tibi et nobis nova dignitate tua illustrata dignitas nostra. Accipimus te omnes obviis manibus et amantissimo corde complectimur. Imprimis ego laetor atque exulto, qui dilexi semper, praedicavi et iuvi quique, eruditissimis litteris tuis saepe acceptis, affectum omnem confirmavi et auxi.*” Jacopo Ammannati Piccolomini Aragóniai Jánoshoz, 1477. december 10. után (944. szám). Cherubini (ed.) 1997: 2179. (Fordítás tőlem – Sz. B.)

³ A nemzetközi szakirodalomban előforduló Giovanni d’Aragona helyett a magyar nyelvterületen jobban elterjedt Aragóniai János alakot használom tanulmányomban.

⁴ Egy konkrét eset vizsgálata korábbi tanulmányomban olvasható, Szádóczki 2024.

⁵ A magyar uralkodó ügyeinek pártfogolásához való viszonyát újabban egy megjelenés alatt álló tanulmányomban vizsgáltam, Szádóczki [2025a].

I. A középkorban magyarországi főpapi javadalommal rendelkező bíborosok kúriai tevékenységének rövid áttekintése

A középkorban egytucatnyi, magyarországi egyházmegye élén álló főpap nyert bíborosi címet, vagy lett bíborosként magyarországi egyházmegye adminisztrátora, vezetője. Életüket, tevékenységüket részben feldolgozta a magyar történetírás.⁶ Aragóniai Jánoson kívül azonban mindössze hatan fordultak meg a Kúriában bíborosként. Anélkül, hogy tevékenységüket bővebben elemezném, röviden áttekintem személyüket főként arra fókuszálva, kiknek feldolgozott már magyar szempontból a kardinálisok közötti munkássága, kapcsolatai.

Elsőként Bánca István (1205 k.–1270) említhető, aki 1253-tól haláláig Rómában élt és tevékenykedett, róla az utóbbi években magyar nyelvű monográfia is született.⁷

Branda Castiglione (1360 e.–1443) pápai tizedszedő bíborosi kinevezésekor (1411) már Zsigmond udvarában tartózkodott, ezt követően rögtön legátus lett, ennek nyomán ideiglenesen kalocsai érseki, majd szerémi és veszprémi püspöki adminisztrátorrá tette az uralkodó. Csak a konstanzi zsinat előtt tért vissza a Kúriához, hogy utána a zsinaton tevékenykedjen. 1418–1419-ben a helyettes kancellár nevében vezette a Kúriát, majd 1419 szeptemberében visszatért a pápai udvarral Rómába. Ebben az időben több uralkodó is befolyásos bíborosként tekintett rá. 1421. évi csehországi legációját a következő év tavaszán újabb küldetés követte, amelyről csak 1425 nyarán tért meg Itáliába. Ezen legáció során szerezte veszprémi javadalmaikat. Kúriai jelenléte az 1426. év elejétől 1431 nyaráig viszonylag folyamatosnak mondható. Ezt követően leginkább az Itáliába érkező Zsigmond mellett volt található, majd 1435 tavaszán, a bázeli zsinaton a pápa oldalán jelent meg, aztán vele utazott Firenzébe. Az 1438. évi ferrarai zsinaton is részt vett, ahonnan csak a következő év tavaszán követte a pápát Firenzébe. Ezt követően haláláig nincs sok hír róla: 1442 őszén elhagyta Firenzét, a következő

⁶ Tusor Péter az esztergomi „bíborosi szék” 17. századi kialakulásának előzményeit vizsgálva összegyűjtötte a 13–16. századi magyar vonatkozású kardinálisokat (Tusor 2005: 43–58), külön kiemelve a 14–16. században a magyar királyokért Rómában tevékenykedő protektorokat. A szakirodalom a következő személyekről tudja, hogy magyarországi főpapi javadalommal rendelkező bíborosok voltak: 13. században Bánca István esztergomi érsek, a 14. században Vaskúti Dömötör esztergomi érsek, Alsáni Bálint pécsi püspök, a 15. században Boldog Giovanni Dominici raguzzai püspök nyert bíborosi kalapot (bár Tusor szerint ő csak nagy jóindulattal tekinthető „magyar bíborosnak”, helyette Hohenlohe György esztergomi érseki adminisztrátort említi mint 15. század eleji királyi kreatúrát – Tusor 2005: 43. 98. jegyzet). Branda Castiglione bíborosként kapott magyarországi javadalmakat. Szécsi Dénes (egri püspökként lett bíboros) esztergomi érsek, Várdai István kalocsai érsek, Zrednai (Vitéz) János esztergomi érsek (*in pectore*), Gabriele Rangoni egri püspök, Estei Hippolit esztergomi érsek, majd egri püspök előbb magyarországi főpapok lettek, majd bíborosokká nevezték ki őket. A 16. században Pietro Isvalies bíboros-legátusként lett veszprémi adminisztrátor püspök, Bakócz Tamás esztergomi érsekként nyert bíborosi kalapot. A hozzájuk kapcsolódó szakirodalmat lásd Tusor idézett művében.

⁷ Kiss 2015.

évben Castiglione városában hunyt el. Tevékenységének részletes vizsgálatával a magyar történettudomány még adós, Zsigmond egyházpolitikája kapcsán elszórtan találhatók vele kapcsolatos adatok.⁸

Gabriele Rangoni (1420–1486) egri püspök 1477 decemberében nyert bíborosi kalapot, ezt követően 1479–1480, majd 1481–1486 között ténykedett Rómában, a köztes időszakban otrantói legációt teljesített.⁹

Estei Hippolit (1479–1520) esztergomi érsek magyarországi jelenlétét és tevékenységét bőséges magyar nyelvű szakirodalomból ismerhetjük meg, kúriai tevékenysége nem igazán kutatott. Bár 1493 szeptemberében tette bíborossá VI. Sándor pápa, először csak 1497/98 telén, majd ezt követően 1501/02 telén, majd 1502 nyaratól a következő év elejéig tartózkodott Rómában. 1503 nyarán megjelent a III. Pius halálát követő konklávéban, de ugyanezen év decemberében elhagyta a várost. Ezt követően is csak szórványosan jelent meg a Kúriában: 1509/10 telén és az 1513 nyaratól 1514 tavaszáig tartó időszakban tartózkodott a városban.¹⁰

Pietro Isvalies (1450 k.–1511) rögtön bíborosi kinevezését (1500. szeptember) követően Magyarországra érkezett legátusként (1501. január), majd két és fél év után visszatért Rómába.¹¹ Ekkor kapta meg a veszprémi püspökség adminisztrátorságát is, 1505-ben pedig újabb magyarországi javadalmak birtokosa lett Ascanio Sforza halálát követően. A II. Gyulát megválasztó konklávéban már részt vett. 1507-ben megkapta a Magyarország, Csehország és Lengyelország protektora feladatot, ezzel ő az első bíboros, akit ezzel a címmel hivatalosan is megtiszteltek.¹² Isvalies hazatérését követően főként a pápa közelében tartózkodott, de kisebb megbízatásokkal, valamint hadvezetéssel is megbízta a pápa.¹³

Bakócz Tamás (1442 k.–1521), aki 1500-ban lett kardinálissá, bíborosként csak 1512 januárjában érkezett Rómába, hogy részt vegyen az V. lateráni zsinaton. A II. Gyula halála miatt tartott konklávé után 1513. november 6-án hagyta el a várost. A Kúriában végzett tevékenysége Fraknói révén régóta ismert.¹⁴

⁸ Girgensohn 1979. Néhány, a magyarországi klérusért végzett tevékenységével kapcsolatos adatot közölt Fedeles 2014.

⁹ Tusor 2005: 44–49; Kristóf 2019: 74–77.

¹⁰ Az adatok forrása Byatt 1993. A kúriai tartózkodásának hiányát, annak problematikáját Bakóc Tamás és Estei Hippolit esztergomi érseki szék cseréjének esete kapcsán írt tanulmányában Kuffart Hajnalka vetette fel. Kuffart 2024a: 138–141.

¹¹ Magyarországi tartózkodásáról, familiárisairól bőven írt Nemes 2018.

¹² Tusor 2005: 56.

¹³ Életről bővebben lásd Crucitti 2004.

¹⁴ Fraknói 1889: 117–141. Legátusi kinevezésével és magyarországi legátusi bíróságával legutóbb Nemes Gábor foglalkozott. Nemes 2024.

II. A Bíborosi Kollégium képe a 15. század második felében – modellek és törekvések

Ha az egyén csoportban betöltött helyzetét meghatározzuk, jobban érthetővé válnak személyes, családi vagy egyéb motivációi. A késő középkori, kora újkori bíborosi testület könnyen körülhatárolható és több szempont szerint is vizsgálható csoportot alkotott. Érdekes azonban röviden áttekintenünk a Bíborosi Kollégium kialakulásának és szerepváltozásainak történetét, valamint kitekintenünk tagjaira mint csoportra, feladataikra és lehetőségeikre a politikai érdekérvényesítés mezején.

A kardinális megnevezés eredetét és a tisztséghez kapcsolódó feladatok cizellálódását, amely a kora középkortól nyomon követhető, a nemzetközi medievisztikai szakirodalomban alaposan feldolgozták.¹⁵ Egyházkormányzati szerepet a 11. század közepétől, a pápaság és a császárság hatalmi harcának kezdetétől vettek fel, amikor a pápák megreformálták a pápaválasztási eljárást, és elrendelték, hogy az egyházfőt mint Róma püspökét kánoni választással kell kijelölni, amelyben a bíborosok kapták a fő szerepet.¹⁶ Emellett a pápák hangsúlyozták a kardinálisok tanácsadó szerepét olyannyira, hogy csoportjukra egyes teológusok mint „az egyház szenátusára” tekintettek.¹⁷ Tagjai három rendbe tagozódtak: a bíboros püspökökébe, a bíboros papokéba és a bíboros diakónusokéba. A 12. század elejére alakult ki az ún. Bíborosi Kollégium, amely saját pénzügyekkel rendelkezett – élén a kamarással (*camerarius*) –, és a pápát a konzisztóriumon segítette a kormányzati és igazságszolgáltatási ügyekben, melyek révén a testület tagjai az egyházkormányzat szerves részeivé váltak.¹⁸ A pápaság és a császárság hatalmi harca kihatott a pápa és a kardinálisok viszonyára is. Minthogy

¹⁵ Nem célom a bíborosi fogalom jelentésváltozásait nyomon követni, mindössze annyit kívánok a Bíborosi Kollégium változásainak történetével foglalkozni, amennyi a vizsgált személy egy, a 15. században is formálódó csoportba helyezéséhez szükséges. A bíborosi tisztség fogalmi háttérével alaposan foglalkozott Barbara Bombi (Bombi 2020). Az említett testület középkori változásait és újkori rendszerének gyökerét Miles Pattenden foglalta jól össze (Pattenden 2020). Az itt olvasható történeti háttérrel az említett szerzők műveinek felhasználásával készítettem el.

¹⁶ II. Miklós 1059-ben kiadott *In nomine Domini* kezdetű dekrétuma a bíboros püspökökre bízta a pápa személyének kijelölését, megválasztásához azonban a bíboros klerikusok másik két rendjére is szükség volt. Az egyéb papságnak és a római népnek az *akklamáció*, a jóváhagyás szerepe jutott. A császárrol a rendelkezés nem tesz említést, ezzel kizárták személyét a pápaválasztásból, de a döntés tényét megerősítésre az uralkodónak is benyújtották. Bombi 2020: 11. A dekrétum lényeges pontjai magyarul Gergely 1982: 88.

A 11. század során a bíborosok másik két rendje kijárta, hogy a pápaválasztás során a bíboros püspökökkel egyenlő jogaik legyenek, így végső soron a 11. század végére, 12. század elejére kialakult a pápaválasztás maihoz hasonló formája. Pattenden 2020: 25.

¹⁷ Clairvaux-i Szt. Bernát 1150-ben a *De consideratione* c. művében a bíborosokat a pápa segítőinek (*coadjutores*) nevezte, hatalmukat közvetlenül a pápa ruházta rájuk. Bombi 2020: 12. Ugyanígy közös identitásuk meglétét hangsúlyozza Szent Bernát nyomán Pattenden is. Pattenden 2020: 26.

¹⁸ Bombi 2020: 12.

az ún. investitúraháborúkban a pápák elérték, hogy a császárok is elismerjék, minden egyházon belüli törvényes hatalom a pápai teljhatalomból (*plenitudo potestatis*) ered, tisztázásra várt, milyen jogok illetik meg a Bíborosi Kollégiumot. Míg III. Ince (1199–1216) úgy tekintett a bíborosokra, mint akik a pápai teljhatalomból részesedve kötelesek a pápát segíteni az egyház kormányzásában,¹⁹ addig a század végén már vita tárgyát képezte, mennyire köteles a pápa alávetni magát a konzisztóriumon a bíborosok döntéseinek, egyáltalán szükséges-e velük konzultálni.²⁰ A pápák monarchikus irányítási elképzelései ütköztek a bíborosok oligarchikus, a pápát felügyelni óhajtó hatalmi igényeivel, ami – úgy tűnik – a 14. századi avignoni pápaságához, majd az 1378. évi nyugati szakadáshoz vezetett.²¹

A konstanzi zsinaton helyreállt egység során újra kellett pozicionálni a pápa és a kardinálisok viszonyát. Ennek folyamán két új eszköz állt a felek rendelkezésére: a zsinat és a választási kapituláció. Míg az előbbi révén a pápa a Bíborosi Kollégiumot is ellenőrizhette, addig az utóbbi a bíborosok fegyvere lehetett a pápával szemben, melyben kötelezhették kollektív jogaik figyelembevételére.²² Új problémaként jelent meg a „nemzeti uralkodók” érdeklődése a kúriai érdekképviselő iránt, azaz hogy alattvalóik is tagjai lehessenek a bíborosok testületének. Ennek egyik lépéseként 1436-ban a bázeli zsinat 24 főben szabályozta a hivatalviselő kardinálisok létszámát, elrendelte, hogy az új tagok felvételét a kollégiumnak jóvá kell hagynia, megállapította az azonos nemzetből származó bíborosok arányát (legfeljebb 1/3-a származhat azonos nemzetből), tiltotta a nepotizmust, szabályozta a kardinálisok jövedelmét, valamint feladatul adta nekik a pápa segítségét és ellenőrzését. IV. Jenő pápa (1431–1447) ellenállása azonban ezeket a reformokat megakasztotta.²³ Ugyanő egy vitás esetben tisztázta a bíborosok státusát, elismerve, hogy az egy joghatósági tisztség, a kardinálisoknak pedig az Egyházon

¹⁹ Ennek folyományaként azonkívül, hogy a Pápai Állam tisztviselőiként irányították annak bíróságát és közigazgatását, elnököltek az apostoli kancellárián és kamarán, valamint a pápa audienciális bíróságán is, részt vettek a pápai döntéshozatalokon a konzisztóriumban, legátusként diplomáciai ügyek végrehajtásában is egyre nagyobb szerephez jutottak. Bombi 2020: 15.

²⁰ Bombi 2020: 16.

²¹ A szakirodalom álláspontja egységes abban, hogy ez az ellentét vezetett a nagy nyugati szkizmához. Pattenden 2020: 26–27. Bombi összefoglalta azon teológusok vitáját, akik eltérő álláspontot fogalmaztak meg a bíborosok hatalmát illetően. E két véglet harca közben – azaz hogy a bíborosok ellenőrizhetik a pápát (Joannes de Soardis/Joannes Parisiensis, 1255 k.–1306), illetve a pápának csak erkölcsi kötelessége a bíborosok bevonása a pápai döntéshozatalba (Johannes Monachus bíboros, 1250–1313) – a pápai hatalom a 14. század második felében jelentősen erodálódott. Bombi 2020: 17–20.

²² Bombi 2020: 20–21.

Az első választási kapitulációt már a 14. század közepén aláírták a bíborosok, de rendszeres használatukra csak 1431-től került sor. Céljuk az volt, hogy az újonnan megválasztott pápa tiszteletben tartsa a Bíborosi Kollégium kollektív jogait és bevételeit. Ezekkel kapcsolatban Pattenden röviden összegezte a medievisztikai szakirodalom álláspontját, mely szerint a pápák rendszerint nem tartották be ezeket, mert összeegyeztethetetlenek voltak saját teljhatalmukkal. Pattenden 2020: 28–29.

²³ Bombi 2020: 21.

belül kiemelkedő, különleges testületi helyzetük van, függetlenül attól, hol laknak. Eszerint a kollégiumnak nem kell mindig együtt lennie.²⁴

A 15. század második felében a pápai hatalom felülkerekedett a Bíborosi Kollégiumon, ami nemcsak a zsinati mozgalom elfojtásában, a választási kapitulációk figyelmen kívül hagyásában, hanem a pápai nepotizmusban és a bíborosok konzisztóriummi döntéshozatalból való kiszorulásában is tetten érhető.²⁵ Szerepük idővel a meghozott döntések jóváhagyására, a reprezentációra és a követek közös fogadására korlátozódott,²⁶ de a Kúria legfontosabb szerveit továbbra is ők vezették.²⁷ A kardinálisok befolyásának csökkenését a kortársak az új bíborosok kinevezésekor észlelhették, mivel személyükkel szembeni kifogások megfogalmazásán kívül semmilyen konkrét lépést nem tettek befogadásuk és a kialakult gyakorlat ellen.²⁸ Noha egyesek törekedtek a „szenátusi modell” helyreállítására, valójában egyéni pozíciójuk egyre inkább a pápával való kapcsolatuktól függött. Ennek megfelelően a legfontosabb tisztségeket a pápa a (számára) legmegbízhatóbb bíborosokkal töltötte be.²⁹ Noha a kardinálisok szerepe a legfőbb döntéshozatalban visszaszorult, a pápai hatalom reprezentálásában komoly feladat hárult rájuk: ők alkották ünnepi alkalmakkor az egyházfő kíséretét, kultúrapártoló és mecénási tevékenységükkel emelniük kellett a város fényét, valamint legációik során megtestesítették a pápai teljhatalmat is.³⁰

²⁴ A yorki és a canterburyi érsek elsőbbségi vitája kapcsán született IV. Jenő ezen állásfoglalása. A vita tárgyát az képezte, hogy van-e hatalma a canterburyi érseknek a helyi hierarchiában alacsonyabban álló, de bíborosi ranggal rendelkező yorki érsek felett. Eszerint a bíborosi volta miatt a yorki érsek magasabb méltóságt, mint a canterburyi érsek, mert bíborosi jogaival akkor is rendelkezett, ha épp nem tartózkodott Rómában. Ez együtt járt a Bíborosi Kollégium szenátusi jellegének aláásával. Pattenden 2020: 29.

²⁵ Pattenden 2020: 30.

²⁶ A 16. század végén élt Paolo Paruta olasz nyelven írt összefoglalója szerint a bíborosok konzisztóriummi szerepkörének korlátozódása II. Piustól kezdve nyomon követhető, korában csupán a templomok felosztása történt ott. Pattenden 2020: 30. II. Pius pápa kommentárjaiban nyíltan kimondta ez irányú törekvéseit. Szerinte a bíborosok feladata alárendelt a pápához képest, nagyrészt reprezentatív és támogatói szerepet szánt nekik a Kúriában és a legációkban is. Henderson idézi a pápa és a bíborosok közt az 1461. évi bíborosi felemeléskor zajló megbeszélés egy jellemző részletét: „[...] *nobis, non tibi commissa est Petri navicula! Tibi necesse est recte consulere, at nos sequi consilium tuum, nisi optimum videatur, nulla necessitas urget. Nostro periculo aut stat aut cadit Ecclesia. Te de consilio rationem reddere oportebit, nos de regimine. Cura, quae tua sunt, aliena relin que! Cardinalem te scito esse, non papam.*” Henderson 2013: 82. 15. jegyzet

²⁷ Dendorfer (Hg.) 2011 nyomán Henderson 2013: 82.

²⁸ Pattenden egy konkrét esetet említ, amely II. Piushoz és Ludovico Trevisano *camerlengo*-bíboroshoz köthető. Utóbbi kifogásolta, hogy a pápa olyan személyeket választott a bíborosok közé, akik méltatlanok a címhez. Kifogása a bíborosok számának nagyságát is érintette, mindezek az egyházfő döntését nem befolyásolták. Pattenden 2020: 30–31.

²⁹ Henderson 2013: 82.

³⁰ Henderson 2013: 83.

III. A bíborosok közt

A bíborosok kiválasztása és kinevezése, mint fentebb láttuk, a pápa hatáskörébe tartozott, azonban rendelkezniük kellett (volna) a teendőik ellátásához szükséges kvalitásokkal, amelyeket a 13. század végén a *Liber sextus* vonatkozó passzusa határolt le (pl. igen fontos volt a kánonjog ismerete).³¹ A 15. században a humanizmus terjedésével és a bíborosi szerepkör változásával más szempontok váltak lényegessé. A kor kívánalmaitól függetlenül egy újonnan megválasztott bíborosnak ismernie kellett a testület működését, alapvető normáit (liturgikus/ceremoniális képzettség), közösséget kellett vállalnia a csoport alapvető céljaival vagy annak egy részével (bíborosi identitás), a kor aktuális etikai mércéje szerint illette élnie (morális minőség), rendelkeznie kellett kapcsolati és gazdasági tőkével, illetve diplomáciai kvalitással, és az sem volt hátrányos, ha huzamosabban Rómában tartózkodva megjelent a közösség formális és informális rendezvényein (pl. konzisztóriumokon, szentmiséken, összejöveteleken).³²

János bíboros nevelőit, neveltetését nézve alapos liturgikus, diplomáciai és humanista képzettséggel rendelkezett.³³ Származása, valamint birtokolt beneficiumai biztos anyagi bázist és kapcsolati tőkét jelentettek neki a Rómában való érvényesüléshez.³⁴ Képességeit, diplomáciai kvalitásait kortársai is elismerték, erényei a kor elvárásainak megfelelőek voltak.³⁵ A továbbiakban főként a bíborosi identitására, illetve hivataltársaival való kapcsolattartására fókuszálók.

Előként röviden kitérek római tartózkodásának időbeli határainak ismertetésére. János bíboros pápai legátusként kétszer is járt Magyarországon, ezek az utazással együtt összesen 23 hónapot öleltek fel,³⁶ így bíborosságának hét és fél évéből kettőt Rómától távol töltött. Valójában ennél is többet volt távol a pápai udvartól, teljes hivatali idejéből mindössze 31 hónapot tartózkodott az Örök Városban.³⁷ IV. Sixtus pápasága alatt két hosszabb és két rövidebb időszakot különíthetünk el, ezeket veszem most alaposabban szemügyre.

³¹ Szuromi 2017: 183.

³² A Rómában tartózkodás fontosságáról lásd Tusor 2005: 45. 103. jegyzet és Kuffart 2024a: 141. Ugyanezt erősíti meg a korban ismert római közmondás is: „*Cardinalis extra curiam est sicut piscis extra aquam!*”, idézi Pellegrini 2002: 109.

³³ Neveléséért olyan személyek feleltek, mint Pietro Ransano domonkos szerzetes, Bartolomeo da Sulmona (Filalet), a később titkárként is alkalmazott Giorgio de Flisca vagy az Aragóniai család ifjainak nevelésében kulcsszerepet játszó Diomede Carafa, aki egy rövid illemtani jegyzetet is összeállított számára. Haffner 1997: 35–38, 48–49.

³⁴ Javadalmait összegyűjtötte Haffner 1997: 7–22.

³⁵ Erényeivel egy másik tanulmányban foglalkozom. Szádóczki 2025b.

³⁶ Követségeire lásd: Farbaky 2021; Szádóczki 2024.

³⁷ Római tartózkodásával egy megjelenés alatt álló tanulmányban foglalkozom. Szádóczki [2025a].

Kimutatható római tartózkodás	Időtartama
1478. december 19.–1479. augusztus 30.	8 hónap
1480. augusztus 31.–1481. július közepe (?)	11 hónap
1482. február 14.–1482. április 23.	2 hónap
1483. augusztus 30.–1483. szeptember 19.	3 hét
1484. augusztus 17.–1485. április 10.	8 hónap
1485. szeptember 1.–1485. október 17.	1,5 hónap
Összes római tartózkodás	kb. 31 hónap

1. táblázat: Aragóniai János római tartózkodása a források alapján

Bíborosi kinevezésétől első magyarországi legációjából való hazaérkezéséig (1477–1480. augusztus vége)

Még nem tartozott a bíborosok testületébe, de már kinevezésének körülményei is felkorbácsolták a kardinálisok indulatait. 1476 márciusában az I. Ferrante és a pápa között Milánó–Firenze–Velence-ellenes éllel született megállapodás hatására a nápolyi király követe, Aniello Arcamone, és a nápolyi érsek, Oliviero Carafa bíboros révén titokban kérvényezte fia bíborosi kinevezését. Ennek hamar híre ment a Kúriában, a milánói követ, Sacramoro da Rimini szinte azonnal jelezte ellenvéleményét a pápa előtt a nápolyi uralkodó ambíciójával szemben, és ligájuk képviseletére három másik személyt is jelölt Aragóniai János mellé,³⁸ ennek köszönhetően hosszan elhúzódó politikai kérdés lett az ügyből, amely állásfoglalásra készítette a bíborosokat is.³⁹ Marco Pellegrini a pápa mellett tevékenykedő két, befolyásukról ismert unokaöccsének, a Nápoly-ellenes Girolamo Riario grófnak és a vele szemben álló, az akkor Nápoly-barátságáról ismert Giuliano della Rovere bíborosnak tulajdonított nagy jelentőséget e kinevezések körüli harcban.⁴⁰

³⁸ Sacramoro jelöltjei voltak: a milánói herceg Galeazzo Maria Sforza testvére, Ascanio Sforza, a velencei Pietro Foscari, míg a firenzeiek jelöltjét nem nevezte meg. Pellegrini 2002: 46.

³⁹ Ascanio Sforzának és Aragóniai Jánosnak, pontosabban a Sforza- és Aragóniai-családnak 1476 és 1477 között a bíborosi kalapért folyó harcát Ascanio Sforza életrajzában Marco Pellegrini dolgozta fel. Pellegrini 2002: 46–49, 57–62.

⁴⁰ Pellegrini 2002: 47. Girolamo Riario a Sforzákkal való rokonság miatt is támogatta egy Sforza-bíboros kinevezését, felesége ugyanis a milánói herceg házasságon kívül született lánya, Caterina Sforza volt.

A kinevezések ekkor elmaradtak, ám ennek ellenére Ferrante király nem tett le fia kardinálissá kreálásáról. Május folyamán az uralkodó újabb levelet írt a pápának az ügyben. Erről olvashatunk a ferrarai hercegnek, Estei Herkulesnek beszámoló, János udvarában szolgáló familiáris, Perotto Vesach levelében,⁴¹ aki azt is tudni vélte, hogy urának kinevezését a Bíborosi Kollégium egyes tagjai – pl. az alkancellár (Rodrigo Borgia) – nem támogatták, de a kardinálisok mégis kedvező döntést hoztak.⁴²

Egy másik forrásból, Ammannati Piccolomini Francesco Gonzaga bíboroshoz írt leveléből a kardinálisok dilemmájáról értesülünk. A probléma lényegét így foglalta össze a szerző: „Leveled záradékában említetted, hogy a pápa új bíborosok kinevezésére hajlik, méghozzá köztük a király fiával; nem is kell mondanom, kedves atyám, mindkettő súlyos dolog, de az utóbbi sokkal súlyosabb. Miért mondanám ezt, ha nem azért, mert te isteni előrelátással megáldva mélyebben és jobban ismered ezeket a dolgokat, mint bárki más? De nézd csak, te mantovai, aki e pápát előmozdítottad: ha a nápolyi megkapja a bíborosi kalapot, a milánói ki lesz rekesztve. És vajon mit gondol majd Galeazzo Maria⁴³ testvére Rómába küldéséről, és a te tanácsodra felajánlott százezer aranyról, és rólad, aki nemcsak hogy nem tértél vissza, de mintha elrepültél volna? Ugye végre megérti, hogy még a leggyorsabb lovaival is csak kárt és szégyent hozott magára, és hogy az eredmények Isten kezében vannak, nem az ő tanácsaiban? De ezek a dolgok a te leveledre tartoznak.”⁴⁴ A két bíboros tehát nemcsak azt nem nézte jó szemmel, hogy testületük létszáma növekszik, hanem azt sem, ha a politikai mérleg nyelve a nápolyi vagy a milánói oldal felé billenne. A Bíborosi Kollégium létszámának növekedését mégsem tudták megakadályozni, az 1476. decemberi titkos konzisztóriumon öt újabb személyt emelt fel IV. Sixtus.⁴⁵ Az uralkodók játszmájának első fejezete

⁴¹ Vesach életrajzát felvázolja és a levelet közli: Kuffart 2024b.

⁴² „*Et più avviso vostra signoria como la maestà del signor re ave deliberato che lo signor don Joanne sia cardenale, et avene scricto di sua propria mano alo papa, alo quale ave risposto che èy conteto farelo per ben che ce sono stati alcuni cardinali assai contrarii, como èy el vice cancellieri, et roan puro èy stato concluso del sì.*” Kuffart 2024b: 61.

⁴³ Galeazzo Maria Sforza, milánói herceg (1466–1476).

⁴⁴ „*Erat epistolae tuae brevi inclusa significatio de inclinante ad novam cardinalium ordinationem pontifice et regio filio inter illos futuro; utrumque, mi pater, ut grave, sic non necessarium, sed multo postremum hoc gravius. Cur ita sic dicerem, ni tu (qua es, ad futura praevidenda divinitate) plenius interiusque illa cognosceres? Sed heus, Mantuane, pontificis huius creator, si Neapolitanus accipitur, Mediolanensis excluditur; quid Galeacius Maria de missione germani fratris ad Urbem et centum milibus, te sponse, oblatis, et tuo non reditu, sed volatu, putabit? Nonne tandem intelliget citissimis iumentis suis invectum sibi damnum et dedecus Deique, non consiliorum suorum, esse exitus bonos? Sed haec ad litteras tuas.*” Ammannati Piccolomini levele Francesco Gonzagának, 1476. július 28. Cherubini (ed.) 1997: 2061. 871. szám (fordítás tölem – Sz. B.).

⁴⁵ Az 1476. december 18-i konzisztóriumon Jorge da Costa lisszaboni érseket, Charles de Bourbon lyoni érseket, Pedro Ferriz tarazonai püspököt, Giovanni Battista Mellini urbinói püspököt, valamint ifj. Pierre de Foix vannes-i püspököt emelte a bíborosok közé IV. Sixtus. Eubel 1914: 17; Pellegrini 2002: 48–49.

azzal zárult, hogy sem a milánói, sem a nápolyi jelölt nem lett kardinális. Aragóniai János kinevezése azonban csak idő kérdése volt.

Szinte ezzel egy időben, 1476. december 26-án Galeazzo Maria Sforza milánói herceg merénylet áldozatává vált. A Milánóban kialakult belviszály rontotta Ascano Maria Sforza bíborosi kinevezésének esélyeit.⁴⁶ Ezzel párhuzamosan Aragóniai Jánost Nápolyban (és talán Rómában is) kvázi bíborosnak tekintették. Ezt tanúsítja Ammannati Piccolomini 1477. február elején hozzá küldött levele, amelyhez egy, a bíborosi tanácsadás mivoltáról írt másik művét csatolta, s amelyet a következőképp ajánlott pártfogoltjának: „Ezt most neked is elküldöm, mert mindig jó ítélettel vagy mindenről, és a tanulás dolga szívedhez közel áll, és mivel köztünk még újnak számítász, szeretném, ha még megérkezésed előtt ízelítőt kapnál belső ügyeinkből.”⁴⁷ Nincs kizárva, hogy a pápa mellett titkári szolgálatot ellátó kardinális tudott János esetleges bíborosi kinevezéséről. A Jacopo bíboros leveleit kiadó Paolo Cherubini egy másik, 1477. január elején kelt írása végén álló kritikai jegyzetében olvasható, hogy egy kéziratban e levelet egy IV. Sixtus nevében Aragóniai Jánosnak írt válasz követi, amelyben a pápa megköszönte az „*in pectore*” bíborosnak az őt dicsérő szavait.⁴⁸ Ezt erősíti Jacopo Gherardi naplójában az első legációjából hazatérő János bíborost bemutató sorok: „három évvel ezelőtt emelték bíborosi rangra, jóllehet már néhány hónappal korábban viselhetette a bíborosi méltóság jelvényeit, kivéve a bíbor kalapot, amelyet – úgy hallottam – eddig senki sem kapott meg azelőtt, hogy teljes jogú bíboros lett volna. Szenátorrá való kinevezéséről hosszasan vitáztak a bíborosok között; végül azok győztek, akik támogatták megválasztását. Az én paviai mesterem ellenezte.”⁴⁹

A bíborosok létszáma ekkor 25-ről 30 főre emelkedett, közülük hárman Rómától távol éltek (Pierre Foix és Charles de Bourbon Franciaországban éltek életüket, míg Jorge Costa 1484-ben Rómába költözött), ketten pedig a Kúriában, a pápa jobbkezeinek számítottak.

⁴⁶ A Galeazzo Maria Sforza halálát követő új berendezkedés ellen a megmaradt Sforza-fivérek puccsot készítettek elő. Ennek sikertelensége miatt a testvéreknek menekülniük kellett a városukból. Pellegri 2002: 57.

⁴⁷ „*Mitto item ad te, ut, quando bene de omnibus iudicas et studiosa opera tibi sunt cordi tyroque adhuc inter nos es, gustum aliquem de interioribus nostris ante adventum accipias.*” Cherubini (ed.) 1997: 2120. 906. szám (fordítás tőlem – Sz. B.).

⁴⁸ „*Colloco prima della lettera ai Fiorentini due epistole che l'Ammannati scrisse per conto di Sisto IV (cfr. la lettera precedente, a proposito di questo particolare impiego del cardinale da parte del pontefice), entrambe prive di datazione, la prima a Giovanni d'Aragona in lode dei sentimenti di gratitudine del cardinale «in pectore» verso il pontefice (minuta o copia, di mano di segretario in C, c. 195r [196r]; Z, c. 323r; J, 663, pp. 890-891; edita in CIACONII Vitae, III, coli. 69-70; cfr. HAUSMANN, Armarium 39, pp. 171-172).*” Cherubini (ed.) 1997: 2114. Ammannati Piccolomini Antonello Petrucchioz 1477. január elején írt levelét követően. Ugyanezt a levelet a Chacon 1478 januárjára keltezte a hivatalos kinevezést követően. Chacon 1677: 69–70. Érdeemes azonban fontolóra venni, hogy egy évvel korábbi levélről lehetett szó.

⁴⁹ „...*superiore triennio ad cardinalatum assumptus, cum tamen prius aliquot menses uteretur insignibus, purpureo pileo excepto, quod audio ante huc nemini concessum fuisse. prò huius senatoris assumptione diu inter patres certatum est; vicerunt tandem, qui creandum censuere. Papiensis mei sententia in contrarium fuit.*” Gherardi 1904, 23–24. (Fordítás tőlem – Sz. B.) Érdekes ellentmondásnak tűnhet Ammannati Piccolomini állásfoglalása, azonban ismert, hogy érveit a Bíborosi Kollégium szenátori modell szerinti

Mindezek alapján feltehető, hogy a nápolyi király fia már 1476 decemberében „*in pectore*” bíboros lett.⁵⁰

Kik állhattak János mellett a Gherardi által említett, az Aragóniai herceg felemelése körül zajló vitában? A Pellegrini által megnevezett, ekkor Nápoly-barát politikát követő Giuliano della Rovere mellett Rodrigo Borgia neve hozható még szóba. Perotto Vesach fentebb idézett jelentése szerint ő volt az, aki akadályozta a kinevezést.⁵¹ Ha ez igaznak tekinthető, források hiányában nehezen érthető az alkancellár szembenállása IV. Sixtusszal vagy épp I. Ferrantével. 1477 decemberében, János hivatalos bíborosi kinevezését követően épp a nápolyi herceget támogató magatartásáról értesülünk. A paviai püspök gratulációjában megemlíttette, hogy Rodrigo Borgia volt az, aki mindent megtett bíborosi kinevezéséért, ezért őt ajánlja a herceg figyelmébe, vele érdemes jóban lenni, szavára adni.⁵²

A bíborosi kalap ünnepélyes átadására fényes ünnepség keretében 1478. január 25-én Nápolyban került sor.⁵³ Ezt követően viszont az ifjú bíboros nem indult útnak, hogy elfoglalja helyét hivatalársai között, hanem továbbra is többnyire Nápolyban tartózkodott.⁵⁴ Minthogy római bevonulása váratott magára, a mentora egy 1478 februárjában írt levélben biztatta pártfogoltját, szánja el magát a római útra, mert

kialakítása mellett sorakoztatta föl. Aragóniai János személye nem illett az általa elképzelt képbe, mivel a nápolyi befolyás túlzott növekedésétől félt. A pápa döntését követően továbbra is mentorként viselkedett az ifjú bíborossal szemben, aki – úgy tűnik – hajlott a mentorált szerepre.

⁵⁰ Az „*in pectore*” bíboros megnevezést a ki nem hirdetett bíborosi kinevezésekre használták. A pápa bejelentette a kinevezés tényét, de nem nevezte meg a személyt, így jogilag a titkolt személy nem rendelkezett a bíborosi jogokkal és kötelességekkel. Nincs információnk arról, hogy IV. Sixtus az 1476. decemberi konzisztóriumon vagy azt követően „*in pectore*” kinevezést tett volna, ennek ellenére a források erőteljesen utalnak egy hasonló jogi aktusra.

⁵¹ Az idézetet lásd a 40. jegyzetben.

⁵² „Ezek az én okaim arra, hogy tiszteljem és a legnagyobb szeretettel viszonyuljak iránta, nem az ambíció hízelkedése, hanem az összegyűjtött erények mérlegelése alapján. Ha a te nagyságod ugyanilyen érzéseket táplál iránta, amint azt a leveleid tükrözik, akkor hálával érzel és ítéled meg őt. [...] Ő mindent megtett érted, amit lehetett; az érted való küzdelem élére állt, és addig nem nyugodott, amíg az ügyeidet biztonságban nem tudta. És amikor közénk ülsz, te is rájössz, hogy milyen nagy díszedre válik ő. Bár királyi sarj vagy, és véred révén királyokat és fejedelmeket érintesz, mégis egyedül nem érthetsz el mindent. A barátok hűsége nélkülözhetetlen, ezt sokszor fogod tapasztalni.”

„*Eae meae sunt in dignationem suam summi amoris summaeque observantiae causae, non lenocinio ambitionis, sed iudicio virtutum collectae, si eodem in eum animo est amplitudo tua, ut litterae praeferunt grate sentiens et iudicans. [...] potuit pro te, quae voluit, contentionum pro te ducem se praebuit, nec ante quievit, quam in tuto positam rem tuam cognovit. Eundem quoque, cum inter nos co(n)sedebis, magno tibi ornamento esse intelliges. Licet enim filius regius sis, licet sanguine et adfinitatibus reges principesque contingas, per te tamen non omnia poteris. Necessary amicum fidem persaepe videbis.*” Ammannati Piccolomini levele Aragóniai Jánoshoz, 1477. december 10. után, Cherubini (ed.) 1997: 2181. 944. szám (fordítás tölem – Sz. B.).

⁵³ A rövid beszámolót lásd Notar Giacomónál. Notar Giacomo 1845: 140.

⁵⁴ Nápolyon kívül a Montecassino alatti San Germanóban töltött huzamosabb időt. Részletes itineráriuma egy másik, megjelenés alatt álló tanulmány függelékében olvasható: Szádóczi [2025a].

késlekedése, amelynek okát ő nem ismeri, sok negatívummal járhat: elveszítheti eddigi támogatói jóindulatát, és úgy tűnhet, mint aki csupán a címre hajtott, az ezzel járó kötelezettségeket viszont már nem vállalja. Ha közösséget vállal a római bíborosokkal, gyorsan megtanulja ennek a csoportnak szokásait, ehhez azonban a Kúriában kell lennie. Ami pedig feladatait illeti, abban barátai támogatni fogják, sőt meggyerő mivoltával akár új barátokra is szert tehet.⁵⁵ Ammannati Piccolomini levelében tökéletesen összefoglalta a Bíborosi Kollégium álláspontját mentoráltjával kapcsolatban, emellett összegezte a testületi identitás legfontosabb elemeit: a címmel járó kötelezettségeket, a vallásos alázatosságot, a kapcsolattartást a Rómában lévő társakkal és az egyházzal, a rítusokat, szokásokat és hagyományokat, valamint magát Rómát, mert ez az a hely, ahol mindezeket meg lehet tanulni.

⁵⁵ „Creatus iam dudum es cardinalis et tribus prope iam mensibus solemni more apud nos publicatus, pileus etiam contra veterem patrum consuetudinem missus, accumulata denique omnia, quae pertinere ad significationem nostri in te animi possunt. Expectabaris post haec Romae quamprimum, ut pontifici benedictionis suae opus ostenderes et praesentia regiae prolis curia lactaretur. Distulisti in hunc diem ac differs, nec, quando sis venturus, ullis litteris nuntiisve accipitur. Credo id sine causa non esse patremque sapientissimum bene omnia de filio cogitare. Etiam illum adtendo non satis considerati hominis esse in tanta instic praevideiia rerum aliter suadere. [...] Haec nunc tam longa mora in tanta loci propinquitate et in tam diu expetito cardinalatu non minus facile referri ad temporum condicionem, quam ad tuas res domesticas potest. Ut videlicet consortio illius digni non iudicemur, cuius domus se a nobis offensam existimet. Hoc primum me movet, medicamenta non exulcerationes probantem. Liberae, ut scis, sunt cuique cogitationes suae ac suspensiones magisque in malum semper, quam bonum, inclinant iudicia. Adde quod, cum tantus sis, quantum Deus esse te voluit, accepisse iam cardinalatum et tamen ad locum exercendi cardinalatus non venire, significare forsitan malignis animis potest re videlicet dignitatem ipsam in pretio habere, munera dignitatis despiciere et ornamenta eius probare, de ornamentorum consortibus non bene sentire. Libere tecum loquor, nil a tua mansuetudine praeter commendationem praesentis officii expectans: vide nunc contra, quid lucri ex praesentia colligam. Duo primum haec mala, quae monstro, uno adventu defugies. Proxime autem aestimare beneficentiam acceptam videbere, nec tam regis, quam nostris titulis insignem te credere, quod ad opinionem religiosae humilitatis plurimum pertinet. [...] Tu quoque, cui a Deo gratia et dexteritas est, per te ipsum multa et per amicos perficere apud eum in publicis poteris, cum natura clementi ac facili sit incedentique secum fideliter nil ab eo sit expectandum. Porro autem gaudio ingenti eos adficies, qui tuam praestantiam venerantur teque in suis privatis adiutorem proponunt. Quos cum in adsequendo cardinalatu suffragatores habueris, aequum est, ut consuetudinis quoque tuae nunc velis esse particeps. Ii vero tam diu tu a causa nil se egisse putabunt, quam diu tu a fructu adeptae rei abstinebis. Confirmabis quoque in diem magis hos, quos dico et quos nunc habes amicos. Quos vero non habes, etiam suavitate morum adsiduam gratificandi diligentia tibi ascises, ut huic fructui nil antefendum existimem. [...] sunt apud nos nostra instituta, sunt mores, sunt ritus, sunt caeremoniae, a patribus ante tradita et in hunc diem cura ingenti servata. Haec ignorare imperitiae cuiusdam esse videtur, ineleganter tractare naturae bebetis atque ineptae. Quanto ergo maturius venies, tanto ocus discis perfecti cardinalis opus implere. Etsi enim ingenio secundo ac facili sis tuaeque religioni addi quicquam vix possit, est tamen aliquid in nostris officiis, quod Romae melius, quam alibi, discitur. [...] Promitto enim, expectatus advenies. Summa te laetitia pontifex, summa patres, summa omnis curia excipiet neque ex adventu novi alicuius cardinalis tantum gaudii vel susceptum esse hactenus, vel susceptum iri in futurum intelliges. [...] Quare, si ad veniendum inclinas, ad veniendum te firma; si ad veniendum te firmas, ad veniendum te praepara; si ad veniendum te praeparas, regio apparatu dimisso, illum adsume et cum eo accelera, qui non tam divitem, quam moderatum et religiosum cardinalem ostendat.” Cherubini (ed.) 1997: 2196–2199. 953. szám.

Sajnos levelében nem nevezte meg, kik János bíboros barátai. Az általános itáliai politikai viszonyokat figyelembe véve az 1478 februárjában élő 36 bíborosból,⁵⁶ akik közül mintegy 20–24 tartózkodott a pápa közelében,⁵⁷ a Nápoly-barát kardinálisok száma ekkor elég jelentősnek tűnt.⁵⁸ Az említett két – Borgia és Ammannati Piccolomini – bíboroson kívül a nápolyi érsek Oliviero Carafának, a katalán–aragóniai érdekeket védelmező Ausias Despuignek, az ekkor épp Nápoly-barát della Rovere-klánnak, azaz a tekintélyes Giuliano bíborosnak, az ő pártfogoltjának, Giovanni Battista Cibónak (a későbbi VIII. Ince pápának) és IV. Sixtus pápa rokonainak (a többi della Rovere) a jóindulatát is maga mögött tudhatta. Bizonyára nem volt vele ellenséges a burgundiai Philibert Hugonet (tekintettel az ekkor még gyümölcsöző burgundi–nápolyi kapcsolataira)⁵⁹ és Jorge da Costa lisszaboni érsek sem. Hasonló állásponton lehetett a pápai hivatalnokok közül felemelt Giovanni Battista Mellini és a katalán érdekeket a Római Kúriában szolgáló Pedro Ferriz is, ők azonban János bíboros bevonulását már nem érhatték meg.⁶⁰ Az épp bolognai legátusként tevékenykedő Francesco Gonzaga – úgy tűnik – paviai barátja véleményét osztotta.

⁵⁶ Az 1477. decemberi konzisztóriumon IV. Sixtus hét új bíborost kreált: Cristoforo della Rovere tarentaise-i érseket; Girolamo Basso della Rovere maceratai püspököt; Georg Hessler würzburgi papot; Gabriele Rangoni egri püspököt; Pietro Foscari trevisói püspököt; Aragóniai János tarantói érseki adminisztrátort; Raffaele Sansoni Riariót (aki szintén a pápa egyik unokaöccse volt). A következő év februárjában Cristoforo della Rovere halála miatt a pápa egy másik rokona, Domenico della Rovere került a Bíborosi Kollégiumba. Így nem változott az 1477-ben kialakult 36 fős létszám. Eubel 1914: 18.

⁵⁷ Nagyon változó mennyiségű – általában csekély vagy még csekélyebb – szakirodalom áll rendelkezésünkre a bíborosok római tartózkodását illetően. Csupán az olasz életrajzi lexikonban szereplő kardinálisok életútját tartalmazó szócikkek adatai állnak rendelkezésünkre, amelyek elnagyolt információkat tartalmaznak az adott személyről, így többek között tartózkodási helyéről. Emiatt a pápa környezetében fungáló bíborosok számáról csak becsléseim vannak. A fenti 20–24 fő valójában 17 és 26 fő között lehetett. János bíborossal együtt mindössze tíz főről tudjuk biztosan, hogy nem tartózkodott 1478 februárjában Rómában. Ők franciaországi, magyarországi, birodalmi és katalán egyházmegyékből teljesítettek szolgálatot.

⁵⁸ Természetesen erősen hipotetikus és módszertanilag ingatag az alapján szétválasztani a bíborosokat, hogy nápolyi–pápai, illetve velencei–milánói–firenzei „pártállásuk” szerint kik lehettek János bíborossal barátságosak, illetve kik válhattak ellenfelévé, ellenségévé. Épp Jacopo Ammannati Piccolomini a példa annak illusztrálására, hogy nem lehet sematikusan egyszerűsíteni a rendszerezést. Ő, bár úgy tűnik, jó viszonyt ápolt az Aragóniai-házzal, nem támogatta János kinevezését, mert azt a Bíborosi Kollégium érdekeivel ellentétesnek vélte. Ugyanakkor felemelését követően nem fordult el tőle, továbbra is baráti viszonyt ápoltak. A kardinálisok egy része sem polarizálódott mindenáron az itáliai politika mentén. A feltett vizsgálati szempontot így azzal a kérdéssel kellene kiegészíteni, hogy azok a bíborosok, akik az itáliai politikában nem érezték annyira érintettnek magukat, hogyan viszonyultak a Bíborosi Kollégiumnak a világi uralkodók által támogatott vagy a pápai nepotizmusból felemelt személyekkel való „felhígulásához”. Vajon ez predesztinálta-e kapcsolatukat? Miként alakult a IV. Sixtus által kreált és az őt megválasztó bíborosok közötti viszony? Ennek vizsgálata szétfeszítené e tanulmány kereteit, így ennek megválaszolására itt nem vállalkozom.

⁵⁹ Mátyás burgundi kapcsolatainak tárgyalása során Bárány Attila a nápolyi–burgundi diplomáciai kapcsolatokra is kitért. Erről bővebben: Bárány 2019.

⁶⁰ Mellini 1478. július 21-én, Pedro Ferriz 1478. szeptember 25-én hunyt el.

Nem ismert Francesco Todeschini Piccolomini és a Rómában élő Guillaume d'Estouteville roueni bíboros álláspontja, Angelo Capranica és Berardo Erolí pedig pártatlannak tűnik.

Sem a milánói, sem a velencei, sem a firenzei érdekeket támogató bíborosokról nem feltételezhető, hogy őszi barátsággal fordultak hozzá.⁶¹ Ők Girolamo Riario gróf oldalán a Nápoly-ellenes oldalt képviselhették, soraikban Marco Barbóval, Antonio Venierrel, Giovanni Battista Zenóval, Giovanni Michielllel, valamint a milánói Stefano Nardinivel és Giovanni Arcimboldival.⁶²

Ammannati Piccolomini buzdításainak nem lett fogadatja, János bíboros Rómába indulása még majdnem tíz hónapot várattott magára. Notar Giacomo megjegyzése, miszerint János apja parancsára kellenlenül indult hivatali útjára,⁶³ egybevág a paviai püspök észrevételével, aki szerint apja miatt nem indult még bíborostársai közé.⁶⁴ Ezekből jól kivehető, hogy az Aragóniai-ház érdekeinek szem előtt tartása fontosabb lehetett a baráti jótanácsnál. Késlekedésének hátterében a Pazzi-féle összeesküvés hatására kirobbanó háború is állhatott, amely a bizonyos kardinálisok közti politikai ellentéteken egyáltalán nem enyhített.

1478 végén mégis útnak indult. December 8-án még Nápolyban tartózkodott, de Capua érintésével december 19-re Rómába ért.⁶⁵ Bevonulásán a beszámolók szerint a városban tartózkodó összes kardinális részt vett.⁶⁶ Az ezt követő időszak bíborosokkal való kapcsolattartásáról szinte alig található adat felhasznált forrásaim között:

⁶¹ Külön fejezetet érne az 1470-es évek itáliai politikájának alakulása. Milánó és Nápoly viszonyának alakulását az élő dinasztikus kapcsolatok (pl. Alfonso d'Aragona és Ippolita Sforza esküvője vagy Gian Galeazzo Sforza és Isabella d'Aragona házassága) ellenére is részben a milánói hercegek franciabarát politikája, részben Milánó Firenzével való szövetségi kapcsolata határozta meg. A nápolyi király Merész Károly burgundi herceg haláláig (1477. január) franciaellenes politikát folytatott (1477-ben szóba került Federico herceg milánói hűbérbe való iktatása is), 1478-tól XI. Lajos és I. Ferrante között javult a viszony az Anna de Savoya és Federico d'Aragona közt létrejött frigy miatt. Anna 1481. évi halálát követően ismét ellenségesé vált a nápolyi–francia viszony. A milánói–nápolyi kapcsolatok alakulásában fordulópontot 1479 ősze hozott, amikor Ludovico il Moro az Aragóniai-ház támogatásával Milánó urává vált. Ettől kezdve Aragóniai János 1485-ben bekövetkezett haláláig a két állam között jó viszony volt. A nápolyi–francia viszony alakulásáról és a házasságról lásd Russo 2018: 129–138, valamint Galeazzo Maria Sforza rövid életrajzát, Vaglianti 1998. Ludovico il Moro hatalomra jutásának körülményeiről röviden Szádóczi 2024: 189–193.

⁶² Nem tisztázott, hogy Marco Barbón kívül hány velencei bíboros tartózkodhatott a pápai udvarban. A milánói herceget érdekeit Galeazzo Maria Sforza 1476 decemberében bekövetkezett haláláig Nardini bíboros védte, de az új vezetéssel való viszonya gyorsan megromlott, és amikor Nardini 1479-ben megbetegedett, Arcimboldi bíborost szerették volna a milánói érseki székbe ültetni. Esposito 2012.

⁶³ „*Adi xviii de decembro. 1478. per ordine del Serenissimo Re ferrando primo lo Reuerendissimo don Ioanne suo figlio fo mandato in Roma contra la sua volunta.*” Notar Giacomo 1845: 143.

⁶⁴ Lásd az 54. jegyzetben idézett levélrészlet első felét.

⁶⁵ Útvonalát lásd itineráriumában, Szádóczi [2025a].

⁶⁶ „*Dec. 19 die Sabbati Joannes de Aragonia s. Adriani diac. card., filius Ferdinandi regis (Siciliae), intravit Urbem per portam s. Joannis Laterani, et ipsa die fecit prandium apud s. Joannem Later. unacum pluribus*

a hivatalaival való érintkezés elsősorban élőszóban, személyes találkozókra zajlott. A rendelkezésre álló dokumentumok közül mindössze egy, nővéréhez, Eleonóra ferrarai hercegnéhez írt ajánlólevele az, amely alapján János kardinális Pietro Foscari bíborossal való jó viszonya feltételezhető: a címzettől kérte, hogy a Foscarival közös reggiói szolgálattevőjüket helyi javadalmak szerzésére méltassák.⁶⁷ Foscari, aki az 1478-ban kitört háború miatt megszakadt kapcsolatokat volt hivatott pótolni, 1479-ben a Velencei Köztársaság és a pápaság közötti közvetítői szerepet játszotta Rómában.⁶⁸ A király és a Serenissima közti titkos tárgyalások a két bíboros személyén keresztül is folyhattak. Kettejük kapcsolatáról azonban jelenleg ez az egyetlen adat áll rendelkezésemre. Hogy Aragóniai János az egyház hálózatát messzemenően használta családja politikai érdekeinek megvalósítására, arról egy milánói követjelentés tanúskodik. Az ifjú bíboros a firenzei érseken, Rinaldo Orsinin keresztül titokban környékezte meg Lorenzo Medicit, aki egyébként Orsini érsek sógora volt, hogy a firenzeiek – élükön Lorenzóval – keressék Rómában János bíborost, mert közvetítésével béketárgyalásokat folytathatnak a nápolyi királlyal.⁶⁹

Ezzel egy időben, 1479 áprilisában kapta Ausias Despuiggal együtt legátusi kinevezését. Ez a kardinálisok körében nagy presztízzsel járó feladat, bárki álljon is a kinevezés hátterében,⁷⁰ mindenképp növelte a testületen belüli elismertségét.⁷¹ Minden bizonnyal családja is komoly súllyal esett a latba, amikor legációja elején a pápai–nápolyi aktuálpolitikai szempontból fontos, a Milánót elfoglaló Ludovico Sforza „elismerésének” kifejezését is rá bízta.⁷²

card.; deinde facto prandio fuit associatus per omnes card. de ecclesia s. Joannis usque ad palatium s. Petri.” Eubel 1914: Appendix I, 42. 399. szám.

⁶⁷ „*Illustrissima Domina Domina Soror mea observandissima commendamus, Lodovico de li Cantarelli nobile cittadino vostro di Regio, homo virtuoso et da bene et antiquo et caro servitore del reverendissimo cardinal Foscari, e tutto mio et a mi deditissimo. Unde haverò a singular piacere che la vostra illustrissima signoria gli conceda, secundo la supplicatione: la qual per suo nome serà poretta possa haver beneficii ne le terre de vostra illustrissima signoria et maxime in Regio, et ne la sua diocesi, la qual cosa faciendo vostra excellentia, come siamo certi, farà cosa non solamente a mi, ma etiam al prefato reverendissimo cardinale gratissima. Foelix valeat illustrissima dominatio vostra. Romę XXIII. Maii MCCCCLXXVIII.*” Aragóniai János levele Aragóniai Eleonórának, 1479. május 24. ASMo, ASE, Cancellaria, Carteggio con principi esteri, b. 1317/37. fasc. 2.

⁶⁸ Del Torre 1997.

⁶⁹ Érdemes megjegyezni, hogy ugyanebben az időben – úgy tűnik, Aragóniai Jánostól függetlenül – Oliviero Carafa nápolyi érsek-bíboros is a Firenze és Nápoly közötti közvetlen megegyezést sürgette Pier Filippo Pandolfini firenzei követnek írt levelében. Jacopo Ammanati Piccolomini pedig a milánói követet, Giovanni Angelo Talentit győzködte arról, hogy Milánó (és Firenze) a nápolyi királyon keresztül találhat békét. A Firenzében tartózkodó Talenti milánói hercegekhez írt levelének részletét közölte Rubinstein (ed.) 1981: 82–83.

⁷⁰ IV. Sixtus – a bíboros szónoki és diplomáciai kvalitásai mellett – bizonyára Aragóniai Ferdinandra való tekintettel vagy akár az ő kérésére bízta a király fiára a kényes feladatot.

⁷¹ A legáció presztízsemelő szerepére vonatkozóan lásd Kalous írását. Kalous 2017: 103–123.

⁷² Erről bővebben lásd Szádóczi 2024.

Legációjának elején komoly veszteség érte: meghalt mentora, Jacopo Ammannati Piccolomini.⁷³ Az elhunyt bíboros öröksége Aragóniai János és Francesco Gonzaga ismeretsége. A paviai püspök néhány levelében nagy lelkesedéssel említette barátjának az ifjú nápolyi herceget,⁷⁴ kettejüket minden bizonnyal az ő levelei kötötték össze. A közös barát halála mindkettőjüket szinte fájdalommal tölthette el.⁷⁵ A Bolognában legációt teljesítő Gonzaga bíboros örömmel nyugtázta, hogy a szeptember elején Magyarországra induló legátussal végre személyesen találkozhat. Erre János bíboros ferrarai rokonlátogatása miatt mégsem került sor. Ebbéli fájdalmát Gonzaga két levélben is jelezte, valamint hűségéről és odaadásáról is biztosította őt.⁷⁶ Az elmaradt alkalmat 1480 augusztusában, a legátus hazatérése során, annak ferrarai látogatásakor Mantovában pótolták.⁷⁷ Gonzaga keveset tartózkodott a Kúriában, így kapcsolatuk

⁷³ A bíboros 57 évesen, 1479. szeptember 10-én hunyt el San Lorenzo alle Grotte di Bolsena településen.

⁷⁴ Cherubini (ed.) 1997: 2222–2225. 966. szám; 2226–2228. 968. szám.

⁷⁵ Sajnos nem maradt fenn Aragóniai Jánostól Ammannati Piccolominin gyászoló vagy akárcsak róla említést tevő írása. Kettejük kapcsolatának barátságként való értelmezése erősen hipotetikus, de a paviai püspök János bíboroshoz írt leveleinek szövege, stílusa alapján feltételezem, hogy kettejük viszonya igen bensőséges lehetett, és a kollegialitásnál mélyebb volt.

⁷⁶ „*Reverendissimo, etc. Expectatio reverendissime dominationis vestre fuit mihi iucundissima, ut, quod iam antea diu optaveram, possem illam copiam pro officio servitutis mee et venerari, et alloqui. Ego, et hi magistratus, quoad fieri a nobis poterat, omnia paraveramus ad illam honorifice gratanter que suscipiendam. Verum ubi rescitum est illam per aliam veram divertisse, concidimus vero, et ego imprimis dolui frustratum esse me tanta spe, tanto fructu iucunditatis et consolationis, quam eram ex illius adventu percepturus. Mei ex urbe mihi affirmaverant eam omnino Bononiam petituram. Quo id mihi certius fuerat repromissum, eo sublatam esse mihi hanc occasionem gravius tuli. Non potui presens officium aut indicium aliquod fidei, et devotionis mee erga reverendissimam dominationem vestram prestare. Absens si potero, non omittam aliquod, quod illi gratum fore exestimem. Erimus et quoque simul, et illa promptiorem et commodiorem votis ac mandatis suis heberit servitorem suum. Interim quamdiu aberit bene valeat. Sim cogitatus, et conatus omnes sui felices, et ad nos incolumis revertatur. Commendo me humiliter Reverendissime Dominationi Vestre. Bononie XII. Septembris MCCCCLXXVIII.*” Francesco Gonzaga Aragóniai Jánosnak, 1479. szeptember 12. ASMn, AG, b. 2896, libro 96, 15r.

„*Reverendissime etc. Postquam mihi non licuit videre, et coram venerari reverendissimam dominationem vestram ut optabam, ita exigente ipsorum conditionem, fuit mihi saltem gratissimum de illius statu, et sua in me benivolentia, ac gratia ex illius familiari uberius cognoscere, cui gratias maximas habeo pro his omnibus quo mihi per eum nunciare dignata est. Ego adventus reverendissime dominationis vestre eram concupidissimus, sed veritus periculum illius ex transitu Faventino eo adducor, ut minus graviter feram me tanto desiderio fraudatum esse. Repetam quod paulo ante scripsi, me esse illius deditissimum servitorem. Cui ubi maior suberit serviendi occasio, tanto gratius fuerit id praestitisse. Commendo me et reverendissime dominationi vestre que benevaleat. Bononie XVIII. Septembris 1479.*” Francesco Gonzaga Aragóniai Jánosnak, 1479. szeptember 19. ASMn, AG, b. 2896, libro 96, 26v.

⁷⁷ A találkozó előkészületeiről a mantovai állami levéltárban Federico Gonzaga levelei közt található néhány misszilis, amelyekből a bíborosok találkozásának részletei nem ismerhetők meg. Ezek feldolgozása nem tartozik e dolgozat tárgyához. ASMa, AG, b. 2897, libro 100, 53r skk.

inkább két humanista műgyűjtő egymásra találásának tekinthető, semmint politikai számításból létrejött érdekközösségnek.⁷⁸

***A második római tartózkodástól a ferrarai–velencei háborúig
(1480. szeptember 1.–1482. április 23.)***

Második, hosszabb római tartózkodásakor – ez közvetlenül első legációja utánra, 1480. augusztus 31. és 1481. július vége közé esett – megváltozott politikai viszonyok várták: Firenze és Nápoly lezárta a Pazzi-háborút, IV. Sixtus is kénytelen volt békét kötni Lorenzo Medicivel. Milánóba az Aragóniai-házhoz közel álló vezetés került.⁷⁹ Az ebből a helyzetből fakadó sérelmeket és ellentéteket ideiglenesen elfedte, hogy 1480 augusztusában a törökök elfoglalták Otrantót, ami széles összefogást eredményezett az itáliai államok között.⁸⁰ A pápaság és Nápoly közti kooperációban az egri püspök, az 1479 decemberétől Itáliában tartózkodó Gabriele Rangoni bíboros-legátus kapott fontos szerepet.⁸¹ Emiatt a magyar uralkodó képviselőjében is aktívabb időszak elé nézett: Hunyadi Mátyás számos ügyben kérte sógora segítségét, ezek nagy részét előmozdította.⁸² Ugyanakkor a ferrarai hercegi párnak írt leveleiből az is kitűnik, hogy más, soraiban meg nem nevezett bíborosok és egyházi hivatalos viselő személyek számára is hajlandó volt közbenjárni rokonainál.⁸³ Minthogy a kardinálisokkal való

⁷⁸ Rokoni szálak is fűzték a Gonzagákat az Aragóniaiakhoz: épp 1480-ban határozták el Isabella d'Este (Aragóniai János unokahúga) és Francesco II Gonzaga (Francesco Gonzaga bíboros unokaöccse) házasságát. Az adatra Kuffart Hajnalka hívta föl figyelmem, amit ezúton is köszönök.

⁷⁹ Általános viszonyokról lásd például Battioni (ed.) 2002: 7–19.

⁸⁰ Otranto ostromának történetét korabeli iratok kiadásával alaposan feldolgozta Daniele Palma. Palma 2013.

⁸¹ Kristóf 2019: 74–75.

⁸² Szádóczki [2025a].

⁸³ A ferrarai hercegi párnak írt, ebből az időszakból fennmaradt 18 levelében mindössze négy alkalommal kerülnek elő bíborosok. Ebből három alakommal név vagy tisztség alapján visszakövethető személyük, egy esetben kollektív kérelmezőként olvashatók. Ez utóbbi esetben a támogatott személy bíborosi támogatóinak felkutatása révén azonosíthatók lehetnének név szerint is a kardinálisok. Kronológiai sorrendben a következő bíborosok azonosíthatók:

Francesco Gonzaga neve a testvérének, Eleonórának írt levelének végén kerül elő, és vele kapcsolatban arról értekezik, mennyire örül annak, hogy a mantovai kardinálissal ismét találkozni fog, hisz hamarosan Rómába érkezik. „*Rengratio a signoria vostra de le cose scrive me fa fare le quale si siranno belle como la tovaglia ne sirò meglio fornito che lo papa. Ho grandissimo piacere che lo signor duca con la signoria vostra stiano bene con li figlioli, et spezialmente don Ypolito per essere facto sì bello, ma me dubito che questo figliolo che havete facto mo non li tolla el favore.* [1v] *Ho grande desiderio vedere el reverendissimo signor cardinale de Mantua a presto qui in Roma et tanto più ho piacere de sua venuta quanto vostra illustrissima Signoria me scrive li ha dicto non ve ne per altro si non per la lettera mia. Recommendatione a la signoria vostra illustrissima et la supplico me recomandi al illustrissimo signor duca et consorte da mia parte tutti li figlioli.*” Aragóniai János autográf levele Aragóniai Eleonórának, 1480. december 18. ASMo, ASE, Cancellaria, Carteggio con principi esteri, b. 1317/37. fasc. 2.

konkrét kapcsolattartásra vonatkozó dokumentum nem áll rendelkezésemre, csak hipotézis, hogy a Rómában tartózkodó bíborosok nagy részével együtt tudott működni, ezt hazája aktuális érdeke is megkívánta. Az első római tartózkodását vizsgálva is kitűnt, hogy a kardinálisok informális megbeszélések során hoztak komoly döntéseket, melyekről csak esetlegesen olvashatunk írásos forrásokat. Tehát az itáliai uralkodókat képviselő bíborosok Rómában tartózkodása minden államnak elemi érdeke volt. Az írott források hiányában főként következtetni tudunk egyes bíborosok szerep- és tekintélyváltozására. Aragóniai János esetében megállapítható, hogy tekintélyének csökkenése ebben a periódusban nem látszódik.

A Bíborosi Kollégium létszáma a hazatérését követő időszakban nem változott. 1480 tavaszán csak 30 élő tagja volt a testületnek, így az év májusában öt személyt kreáltak az elhunytak helyére.⁸⁴ A következő két évben mindössze egy fő távozott az élők sorából,⁸⁵ ez akár bizonyos állandóság látszatát is kelthette a tagokban. A ferrarai–velencei háború azonban a bíborosok újabb ellenségeskedését hozta.

A kapcsolatok alakulása a ferrarai–velencei háború alatt

(1482. május–1484. augusztus)

1480 nyarán létrejött egy szövetségi rendszer, a Nápoly–Milánó–Firenze által alkotott hármasság. A dinasztikus házasságokkal átszőtt szövetséghez csatlakozott Aragóniai János sógora, Estei Herkules ferrarai herceg. Kezdetben ennek IV. Sixtus is tagja volt, így a jelentősebb itáliai államok egy Velence-ellenes tömbben tömörültek. Azonban a *Serenissima* gyorsan felismerte, hogy a pápa unokaöccse révén, a romagnai birtokok felett rendelkező Girolamo Riario gróf területnövelő ambícióira alapozva könnyen e hármasság ellen fordítható. Ezt kihasználva a Pápai Állam Velence oldalára állt a következő katonai konfliktusban. Ennek kirobbanásában Ferrara játszott a egyik

Néhány bíboros megkereséséből ajánlja nővérének Giovanni Condulmer gróf urat. Aragóniai János levele Aragóniai Eleonórának, 1481. január 24. ASMo, ASE, Cancellaria, Carteggio con principi esteri, b. 1317/37. fasc. 2.

Estei Herkules előtt megemlékezik a jó emlékű ravennai bíborosról, Bartolomeo Roverelláról, és testvéréről, a szintén jó emlékű Lorenzo ferrarai püspökről, akik a címzett és az ő családja előtt is mindig nagy becsben álltak. Aragóniai János levele Estei Herkulesnek, 1481. május 8. ASMo, ASE, Cancellaria, Carteggio con principi esteri, b. 1317/37. fasc. 2.

Francesco Colonna apostoli protonotárius számára kérte sógora közbenjárását, aki a canossai apátságot kommandába kapta, és a megfelelő díjakat Juan del Milának, a Sancti Quattro Coronati bíborosnak ki is fizette. Aragóniai János levele Estei Herkulesnek, 1481. július 2. ASMo, ASE, Cancellaria, Carteggio con principi esteri, b. 1317/37. fasc. 2.

⁸⁴ Az 1480. májusi konzisztóriumon emelték fel Paolo Fregoso genovai érseket, Cosma Orsini trani érseket, Ferry de Clugny tournai püspököt, valamint két római család sarját, Giovanni Battista Savellit és Giovanni Colonnát is. Eubel 1914: 19.

⁸⁵ Cosma Orsini 1481. november 21-én hunyt el.

fő szerepet, mivel szövetségeseitől felbátorodva igyekezett enyhíteni Velencétől függő, alárendelt helyzetén, és vitáját, amely a Pó és Adige folyók közti Polesine terület birtoklása miatt alakult ki, sócsempészetrel tetézte. Ez sértette a velencei kereskedelmi érdekeket, ennek megállítására a velencei patrícusok egy csoportja zsoldos csapatokat bérelve fegyveresen lépett fel Ferrara ellen. Ezzel kitört a több mint két évig tartó ferrarai–velencei háború.⁸⁶

IV. Sixtus unokaöccsét támogatva Velence oldalán kötelezte el magát a háborúban. Emiatt a bíborosoknak dönteniük kellett: kiállnak a pápa mellett, és a velenceiek oldalára állnak, vagy a nápolyi–milánói–firenzei liga mellett köteleződnek el, a pápával és bíborostársaikkal szemben. Aragóniai János, aki 1482. február 14-én tért vissza Rómába, a kibontakozó háború miatt április 23-án elhagyta a várost.

Az eddig János bíborossal, valamint az Aragóniai-házzal szövetségesi vagy kollegiális viszonyban együttműködő bíborosok egy részéről a háború során kiderült, hogy rokoni kapcsolataik vagy egyéb érdekeltségeik miatt nem lehettek számára megbízható kapcsolódási pontok. Oliviero Carafa nápolyi érsek-bíboros római rokonsága miatt Rómában maradt,⁸⁷ sőt egyes esetekben az Örök Város vitáitól önkéntes száműzésbe vonuló Barbo protektori szerepét átvéve tevékenykedett a Pápai Kúriában.⁸⁸ A milánói bíborosok, Stefano Nardini és Giovanni Arcimboldi folyamatosan távolodtak a milánói érdekek képviselőitől (bár előbbi a firenzei érdekeket is szem előtt tartotta), így ők is Rómában maradtak,⁸⁹ Giovanni Battista Cibo molfettai püspöktől Nápolyban a királyságban fekvő birtokai miatt elvárták volna a pápával való szembeállást, mégsem így cselekedett.⁹⁰ Despuig bíboros, aki eredetileg az Aragóniai Királyság érdekeit képviselte Rómában, a háború ideje alatt betegségére hivatkozva visszavonult a kardinálisok testületétől, és csak 1482 decemberében tért vissza az Örök Városba.⁹¹ Az eredetileg a magyar királyt képviselő Gabriele Rangoniról kiderült, hogy inkább a velenceiek ügyével azonosul.⁹² Nem számíthatott a Nápoly-barát Colonna és Savelli bíborosokra sem: őket a nápolyiakkal való összeesküvés gyanújával 1482 júniusában letartóztatták, és az Angyalvárba zárták.⁹³ Lényegében a dinasztikus érdekeken valamelyest

⁸⁶ Fletcher 2017: 64–65. A háború történetének részletezése nem a dolgozat feladata. A ferrarai–velencei háborúról bővebben olvashatunk Francesca de Pinto tanulmányában. Pinto 2020.

⁸⁷ Carafa bíboros sógora a pápai csapatok helyettes parancsnoka, Giacomo Conti volt, valamint a liga követéinek távozását követően is Rómában maradt. Fletcher 2017: 66, 67.

⁸⁸ A beneficiumok kapcsán a velencei Barbo jelöléseit annak távollétében felkarolta Carafa. Erre hoz néhány példát Fletcher. Fletcher 2017: 67.

⁸⁹ Fletcher 2017: 66, 67.

⁹⁰ Fletcher 2017: 67.

⁹¹ Fletcher 2017: 67, 72.

⁹² Pártállását mutatja, hogy pl. 1483-ban a velencei bíborosokkal együtt bojkottálta az úrnapi ünnepesség előesti ceremóniáját. Más példákat is hoz Fletcher. Fletcher 2017: 72, 73.

⁹³ Fletcher 2017: 67. Kiszabadulásukra csak 1483. november 15-én, az új bíborosokat kreáló konzisztóriummal egy időben került sor. Fletcher 2017: 73.

felülemelkedő Rodrigo Borgia alkancellár, a pápa rokonságával ellenkező véleményt formáló Giuliano della Rovere, d'Estouteville, Jorge Costa és a mindkét oldalon harcoló rokonokkal rendelkező Francesco Gonzaga bíborosok maradhattak Aragóniai János számára a megbízható emberek a háború első évében. Végül ezek a bíborosok játszottak szerepet a pápa és a hármasság közötti 1482. év végén létrejött békében is.⁹⁴

Összegezve a fentieket elmondható, hogy a János bíboros számára eddig szövetségesnek vagy inkább semlegesnek tekinthető hivataltársai közül hat-nyolc fő és a pápa is az Aragóniai-ház érdekeivel ellentétesen cselekedett, viszont a legtekintélyesebb bíborosok közül többen a nápolyiak oldalán, de főként a béke mellett álltak.⁹⁵

Nem kérdés, hogy János bíboros apja pártjára állt. Ez konkrét hadi feladatokkal is járt, mint Bonfininél olvasható: „letévén bíborosi kalapunkat, kénytelenek voltunk derekunkat karddal övezni, hogy a tengerparti vidéket a velencei hajóhad támadásától megoltalmazzuk.”⁹⁶ A pápai–velencei csapatok elleni harcokban való részvétel az egyház fő rosszállását váltotta ki, parancsára az évi kúriai jövedelmeit november elsejei hatállyal megvonták tőle, és szétszórták a jelen lévő huszonnégy kardinális között.⁹⁷ A pápa János bíborossal szembeni hozzáállása egy hasonló esetben a kardinálisokat is dilemma elé állította.⁹⁸ Ez az állapot egészen a pápa és a hármasság közt fennálló

⁹⁴ Érdekeikről és a béke létrehozásában betöltött szerepükről lásd Fletcher 2017: 69.

⁹⁵ Az 1454. évi lodi béke után Itáliában egy hosszabb nyugodtabb időszak következett az addig egymással hadakozó államok életében. A későbbi évtizedek során három nagyobb konfliktus árnyékolta be ezt a békét: a francia befolyás növekedése, a török terjeszkedés, illetve az egymás rovására történő dinasztikus politizálás. A béke által létrejött itáliai egyensúly helyreállítása a dinasztikus pártpolitikán felülemelkedő bíborosok vágya volt.

⁹⁶ Muraközy (ford.) 1985: 190. „*nos quoque pontificis factione vexati non multis ante diebus invititis collegis ex urbe exivimus et interposita aliquantis per sacrarum rerum cura ad tutandum paternum regnum properavimus ac deposito cardineo pileo galeam subire coacti sumus, ut maritimam regionem a Veneta classe protegeremus.*” Liber II. 45. Apró (ed.) 1943: 64. Aragóniai János hadvezéri tevékenységéről nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre, és izgalmas oldalát rejtheti a bíborosnak. I. Ferrante fiait a különböző partvidékek védelmére helyezte el, így jutott Jánosnak az apuliai szakasz (Russo 2018: 175). A partok védelmében folyamatos mozgásban lehetett. Míg 1482 júliusában két levelet is Bariból kelezett (egyiket a királynak [1482. július 18.], másikat testvérének, Alfonz calabriai hercegnek [1482. július 19.] – ASMo, ASE, Cancellaria, Carteggio con principi esteri, b. 1317/37. fasc. 2), addig Branda Castiglioni ezen év augusztus 20-án kelt levele alapján úgy tűnik, már Tarantóban állomásozott (Russo 2018: 179. 136. jegyzet).

⁹⁷ „*Nov. 1 card. Rothomagensis tamquam locum tenens camerarii collegii et postmodum card. Montisregalis, qui die praeterito redierat in Urbem, retulerunt mihi Jeronimo, mandatum fuisse per S. P. eadem die in vespere in praesentia omnium card. ibidem existentium, qualiter intentionis S. S. erat, quod Jo. de Aragonia tit. s. Adriani presb. card. „de Aragonia” nuncupatus de divisionibus praesenti die facta nihil debet participare, quia hoc anno fuit in armis contra S. S. : et propterea in cedulis divisionis omnium card. fuit divisa portio ejusdem card. de Aragonia et data XXIV cardinalibus participantibus.*” Eubel 1914: Appendix I, 45. 466. szám.

⁹⁸ Hasonló tartalmú a következő feljegyzés is, amely arról tájékoztat, hogy a Kúriától karácsonyig távol lévő bíborosok továbbra is megkapják bíborosi bevételeiket, kivéve Aragóniai Jánost. „*Nov. 4 retulit mihi card. Montisregalis deliberatum fuisse per omnes card. praesentes in consistorio, quod omnes card. absentes a curia usque ad festum Natalis Domini debeant participare, ac si essent praesentes, non obstante forma statutorum collegii; hoc tamen non intelligitur de card. de Aragonia, ne contradicant mandato*

háború végéig tartott.⁹⁹ Az 1482. december 22-i konzisztóriumon viszont úgy határoztak, hogy azon jövedelmeket, amelyekről a bíboros az elmúlt időszakban elesett, visszamenőleg kapja meg.¹⁰⁰ A velenceiek folytatták a háborút a hármassal szemben, aminek következtében Gallipoli a kezükre került.¹⁰¹ A pápa oldalváltása és a hármassal való békekötése után a bíborosok zöme visszatért Rómába.¹⁰²

Az 1482. évi béke nemcsak a velencei, hanem más bíborosokat is cselekvésre készítette, akik időközben csatlódtak a pápa politikájában. Állásfoglalásuk a velencei Foscari bíboros 1483. május 25-i bevonulása alkalmával vált nyilvánvalóvá, amikor az aznapi konzisztórium vitáról – ahol a velencei bíborosok épp a pápát próbálták meggyőzni arról, hogy a kiközösítéssel nem ér el semmit – négyen tekintélyes társuk elé vonultak.¹⁰³ A Velence oldalán kiálló, „békepárti” bíborosok száma és tekintélye velük jelentősen megnövekedett, és az eddig „semleges” társaikra is hatást gyakorolhattak.

S. P. Et hoc concessum fuit ex gratia nonnullis justis causis animum moventibus.” Eubel 1914: Appendix I, 45. 467. szám.

⁹⁹ A béketárgyalások november 15-től gyorsultak fel, amikor Aniello Arcamone visszatért Rómába. A béke kihirdetésére azonban csak december 23-án került sor. Gaspare Pontani beszámol a béke kihirdetését követő népünnepély tervéről és annak megíósulásáról. Toni 1907: 21–22.

¹⁰⁰ „Dec. 22 card. Montisregalis retulit mihi Jeronimo deliberatum fuisse in aula, ubi celebrata fuit missa papalis, per omnes card. ibidem existentes, quod card. de Aragonia deberet participare a die 1 Nov. proxime praeteriti usque ad festum Nativ., sicut concessum fuerat aliis card. absentibus, non obstante forma statutorum etc.; et ita deberem sibi dare in proxima futura divisione.” Eubel 1914: 45. 470. szám.

¹⁰¹ Nincs további adatom arról, hogy a bíboros a háború ezen szakaszában részt vett volna. 1483. február közepéig Nápolyban, majd kétheti salernói kitéró után (minthogy kárpótlásul a háborúban ért „sérelemeiért” 1483 januárjában a salernói érsekség adminisztrátorságát is megkapta, vö. Eubel 1914: 227.) ismét Nápolyban volt található április közepéig. Ezt követően már csak augusztus közepi adat áll rendelkezésemre (ekkor szintén Nápolyban volt még), ekkor San Germanót érintve Rómába utazott, majd szeptember 19-én elindult Magyarországra. Jelenleg nem tudható, hol tartózkodott 1483 áprilisa és augusztusa közt.

¹⁰² Kivéve Aragóniai Jánost, aki csak 1483. augusztus végén tért vissza a Kúriába. A velencei bíborosok egy része Rómában maradt – Zeno és Michiel –, de nem vettek részt a hármassal szembeni képviselői jelenlétében megtartott ünnepségeken (pl. a calabriai herceg, Aragóniai Alfonz ünnepélyes bevonulásán, a ferrari és firenzei követek megérkezésekor is távol maradtak – Fletcher 2017: 70.), és hiába kezdeményeztek tárgyalásokat a békét illetően, ezeken nem jártak eredménnyel. A tekintélyes Barbo kardinális csak 1483 májusában tért vissza a Kúriához, azonban neki sem sikerült megakadályoznia, hogy a velenceiekkel szembeni kiközösítő bullát kiadják, és a fegyveres konfliktus tovább folytatódjék. A háború során a hármassal szemben egyes államok nem tudtak elég pénzt összegyűjteni a harcok folytatására, Velence pedig egyedül kevés volt a hármassal szemben. A kompromisszumos békében mindkét fél érdekelt volt, de míg Velence nem akart lemondani az elfoglalt Polesinéről, addig a pápa ragaszkodott ahhoz, hogy a *Serenissima* mondjon le minden hódításáról – így az álláspontok nem közeledtek. Fletcher 2017: 71.

¹⁰³ Köztük volt az eddig Nápoly-barátságáról ismert Giuliano della Rovere, akit feltehetően csatlódsága vezetett a másik oldalra. Nem volt váratlan a velencei identitással is rendelkező Rangoni, valamint a francia király börtönéből della Rovere segítségével kiszabaduló Jean Balue megjelenése sem. Ezzel szemben Despuig bíboros kivonulása meglepetésnek tekinthető. A csoportosulás kialakulását Fletcher tanulmányában részletezte. Fletcher 2017: 72–73.

Az év őszére mindenki számára nyilvánvalóvá vált: új, jelentős, a pápai politikát ellenző bíborosi csoport alakult.¹⁰⁴

Az új helyzettel János bíboros legkésőbb 1483. augusztus végén szembesült, amikor visszatért Rómába, hogy legátusi kinevezését elfogadja.¹⁰⁵ Rövid római tartózkodása során is érzékelnie kellett a változásokat, illetve első kézből tapasztalta is azokat.¹⁰⁶ Távolléte idején tovább formálódott a testület: Despuig halálát Francesco Gonzagáé követte, mellyel a Bíborosi Kollégium létszáma 33 főre csökkent.¹⁰⁷ Ebben a helyzetben a hét, Velencét pártoló bíboros valóban jelentős erőt alkothatott. Ennek ellensúlyozására IV. Sixtus 1483 novemberében öt bíboros kinevezésével válaszolt, emellett szabadon bocsátotta a Nápoly-pártisággal vádolt Colonna és Savelli kardinálisokat is.¹⁰⁸ Mikor János bíboros – majdnem két és fél évnyi távollétet követően – IV. Sixtus halála után 1484. augusztus közepén visszatért Rómába, egy merőben új helyzet fogadta. Ebben az új közegben kellett (volna) a nápolyi érdekeket hatékonyan képviselnie, mégpedig elsőként épp a konklávé.

IV. Összegzés

Aragóniai János a nápolyi dinasztikus politikai elképzeléseket jobbra békésebb periódusokban és Rómában megjelenve lehetett képes hatékonyan érvényesíteni. A ferrarai–velencei háború kitöréséig láthatóan jól érvényesült, könnyebben találhatta meg ügyeihez a megfelelő, akár őt helyettesítő embert. Bíborostársai közt, ha nem is vezető szerepben,

¹⁰⁴ Lásd az előző jegyzetet.

¹⁰⁵ Bizonyára Aniello Arcamone vagy más nápolyi követ révén értesült a Bíborosi Kollégiumon belül formálódó viszonyok alakulásáról. Legátusi kinevezésére csak szeptember 10-én került sor hivatalosan, de nem véletlen, hogy az eddig Rómától távol lévő bíboros épp akkor tért vissza Rómába, amikor a háború pénzügyi-katonai kifulladásra új források bevonását tette szükségessé. Ugyanekkor, 1483. május-június során zajlott a Várad Páter kalocsai érseket bíborosi székhez juttatni kívánó magyar királyi kampány (Szádoczki [2025a]). Vajon alku tárgyát képezhette-e a bíborosi szék a katonai segítségnyújtás fejében? Mindezek vizsgálata nem a tanulmány feladata.

¹⁰⁶ Rövid tartózkodása idején, 1483. szeptember 3-én hunyt el hivaltartása, Ausias Despuig, akinek címtemplomát, a Santa Sabina-templomot a következő konzisztóriumon kapta meg legátusi kinevezésével együtt. Rövid római tartózkodása során Oliviero Caraffa házában lakott. „*Sept. 10 Jo. (de Aragonia) tit. s. Adriani presb. card. in consistorio fuit translatus ad titulum s. Sabinae vac. per obitum card. Montisregalis. Et idem dominus de Aragonia creatus fuit legatus de latere ad partes Ungariae et Alamaniae; et associatus fuit per omnes card. usque ad domum card. Neapolitani, ubi tunc morabatur, et debet participare integre durante dicta legatione.*” Eubel 1914: 46. 481. szám; Farbaký 2021: 53.

¹⁰⁷ A konzisztóriumokon azonban ettől jóval kevesebben vettek részt, kb. 15-20 fővel lehet számolni.

¹⁰⁸ Az 1483. novemberi 15-i konzisztóriumon az alábbi bíborosokat kreálták: Giovanni Conti conzai érseket, Hélie de Bourdeilles tours-i érseket, Juan Margarit i Pau geronai püspököt, Giovanni Giacomo Schiaffinati pármai püspököt és Giovanni Battista Orsinit. A következő év március 17-én végül Ascanio Maria Sforza paviai püspököt is bíborossá tették. Eubel 1914: 19–20.

de a nápolyi párt tekintélyes tagjaként többen felnéz(het)tek rá. Mivel az 1482. évi háborúban a bíborosok java polarizálódott, róla egyértelműen kiderült, hogy a dinasztikus érdekek kiszolgálója, amivel úgy tűnik, többek elől hosszabb időre vagy akár végleg elzárta magát. Elszigeteltségének feloldásán kétévi távolléte sem segített, de amíg maga mellett tudhatta IV. Sixtus támogatását, nem látszott törés érdekérvényesítő erejében.

Az új pápa, VIII. Ince (1484–1492) már korántsem támogatta az Aragóniai-ház érdekeit. További vizsgálat tárgyát képezi, hogy miként alakult az új egyházfő pontifikátusa alatt Aragóniai János érdekérvényesítési stratégiája, kikkel tudott vagy kényszerült összefogni apja vagy az Aragóniai-házzal szövetségben állók politikájának érdekében.

FORRÁSOK

Archivio di Stato di Mantova (ASMn)

Archivio Gonzaga (AG)

Archivio di Stato di Modena (ASMo)

Archivio Segreto Estense (ASE)

Apró István (ed.) 1943: BONFINI, Antonius, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*. Budapest.

Battioni, Gianluca (ed.) 2002: *Carteggio degli oratori mantovani alla corte sforzesca (1450–1500)*. XII. Roma.

Chacon, Alfonso 1677: *Vitae et res gestae pontificum Romanorum et S. R. E. cardinalium ab initio nascentis ecclesiae usque ad Clementem IX P. O. M.* II. Roma.

Cherubini, Paolo (ed.) 1997: *Iacopo Ammannati Piccolomini Lettere (1444–1479)*, III, a cura di Paolo Cherubini. Roma.

Notar Giacomo 1845: *Cronica di napoli di notar Giacomo*, per cura di Paolo Garzilli. Napoli.

Muraközy Gyula (ford.) 1985: Bonfini, Antonio, *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról. Első és második könyv*. Budapest.

Rubinstein, Nicolai (ed.) 1981: *Lorenzo de' Medici lettere*, IV. Firenze.

Toni, Diomede (ed.) 1907: *Il diario romano di Gaspare Pontani*. Rerum Italicarum Scriptores, III/2. Città di Castello.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bárány Attila 2019: Mátyás nyugat-európai politikája: Burgundia. In: Bárány Attila – Kavecsánszki Máté – Pósan László – Takács Levente (szerk.): *Hunyadi Mátyás és kora*. Debrecen, 299–345.
- Bombi, Barbara 2020: The Medieval Background to the Cardinal's Office. In: Hollingsworth, Mary – Pattenden, Miles – Witte, Arnold (edd.): *A Companion to the Early Modern Cardinal*. (Brill's Companions to the Christian Tradition 91.) Leiden – Boston, 9–21.
- Byatt, Lucy 1993: Este, Ippolito d'. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 43. [https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. szeptember 28.
- Crucitti, Filippo 2004: Isvalies, Pietro. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 62. [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-isvalies_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-isvalies_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. szeptember 28.
- Dendorfer, Jürgen (Hg.) 2011: *Geschichte des Kardinalats im Mittelalter*. Stuttgart.
- Espósito, Anna 2012: Nardini, Stefano. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 77. [https://www.treccani.it/enciclopedia/stefano-nardini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/stefano-nardini_(Dizionario-Biografico)/) – utolsó letöltés: 2025. október 31.
- Eubel, Konrad 1914: *Hierarchia Catholica medii aevi (1438–1503)*. II. Münster.
- Farbaký Péter 2021: Giovanni d'Aragona (1456–1485) szerepe Mátyás király mecénás-ságában. *Művészettörténeti Értesítő* (70.) 47–91. <https://doi.org/10.1556/080.2021.00002>
- Fedele Tamás 2014: A Camera Apostolica és a magyar egyházi javadalmak a konciliarizmus időszakában. In: Bárány Attila – Pósan László (szerk.): „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Debrecen, 189–209.
- Fletcher, Stella 2017: Cardinals and the war of Ferrara. *Royal Studies Journal* (4.) 2. 64–77. <https://doi.org/10.21039/rsj.v4i2.174>
- Fraknoi Vilmos 1889: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest.
- Gergely Jenő 1982: *A pápaság története*. Budapest.
- Girgensohn, Dieter 1979: Castiglione, Branda da, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 22 (1979). Roma. [https://www.treccani.it/enciclopedia/branda-da-castiglione_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/branda-da-castiglione_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. szeptember 28.
- Haffner, Thomas 1997: *Die Bibliothek des Kardinals Giovanni d'Aragona (1456–1485). Illumierte Handschriften und Inkunabeln für einen humanistischen Bibliophilen zwischen Neapel und Rom*. Wiesbaden.
- Kalous Antonín, 2017: *Late Medieval Papal Legation Between the Councils and the Reformation*. Roma.

- Kiss Gergely 2015: *Dél-Magyarországtól Itáliáig. Báncsa nembeli István (1205 k.–1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája*. Pécs.
- Kristóf Ilona 2019: Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486). In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az egyház*. Pécs, 65–82.
- Kuffart Hajnalka 2024a: Bakóc Tamás és Estei Hippolit cseréje. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Bakóc Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára*. Piliscsaba, 111–157.
- Kuffart Hajnalka 2024b: Kuffart Hajnalka, Italian-Hungarian Careers in the 15th Century: the Example of a Catalan. Life and Letters of Perotto Vesach. In: Paola Avallone – Mónika F. Molnár (edd.): *Movement of men, goods, and cultures in two areas of Europe: Hungary and Southern Italy between the 15th and 21st centuries: the bilateral project CNR/MTA*. Roma, 53–91.
- Nemes Gábor 2018: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Folyamatosság és változás: Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században*. Veszprém.
- Nemes Gábor 2024: Bakóc Tamás legátusi bírósága (1514–1521). In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Bakóc Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára*. Piliscsaba, 183–223.
- Palma, Daniele 2013: *L'autentica storia di Otranto nella guerra contro di Turchi*. Martignano.
- Pattenden, Miles 2020: The College of Cardinals. In: Hollingsworth, Mary – Pattenden, Miles – Witte, Arnold (edd.): *A Companion to the Early Modern Cardinal*. (Brill's Companions to the Christian Tradition 91.) Leiden – Boston, 23–39.
- Pellegrini, Marco 1998: Da Iacopo Ammannati Piccolomini a Paolo Cortesi. Lineamenti dell'ethos cardinalizio in età rinascimentale. *Roma nel Rinascimento*. 23–44.
- Pellegrini, Marco 2002: *Ascanio Maria Sforza. La parabola politica di un cardinale-principe del rinascimento*. I. Roma.
- Pinto, Francesca de 2020: Storia di una guerra “italiana”: Ferrara (1482-1484). In: Russo, Alessio – Senatore, Francesco – Storti, Francesco (a cura di): *Ancora su poteri, relazioni, guerra nel regno di Ferrante d'Aragona Studi sulle corrispondenze diplomatiche*. II. Napoli, 281–304.
- Russo, Alessio 2018: *Federico d'Aragona (1451–1504). Politica e ideologia nella dinastia aragonese di Napoli*. Napoli.
- Szádóczki Bálint 2024: „Újratervezés” – Aragóniai János pápai legátus Magyarországra tartó első követségének útvonal változtatásai (esettanulmány). In: Gephárt Enikő – Hunyadi Zsolt – Martus Nikolett (szerk.): *Medievisztikai Vándorkonferencia Tanulmányok 1*. Szeged, 183–202.

- Szádoczki Bálint [2025a]: „*Elvárhatjuk atyaságodtól, hogy elsősorban ránk legyen tekintettel...*” Észrevételek Aragóniai János magyar királyi bíboros protektori tevékenységéhez. (Megjelenés előtt).
- Szádoczki Bálint 2025b: Egy bíboros erényei – Aragóniai János erkölceinek megítélése Bonfini *Symposion*jában valamint kortárs irodalmi és történeti forrásokban. In: Maczák Ibolya (szerk.): *Erkölc, etika és morál a magyar régiségben*. Budapest, 47-68.
- Szuromi Szabolcs Anzelm 2017: *Az egyházi intézményrendszer története. Kánonjogtörténeti bevezetés*. Budapest.
- Torre, Giuseppe del 1997: Foscari, Pietro. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 49. [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-foscari_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-foscari_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. május 21.
- Tusor Péter 2005: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*. Budapest–Róma.
- Vaglianti, Francesca M. di 1998: Galeazzo Maria Sforza, duca di Milano. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 49. [https://www.treccani.it/enciclopedia/galeazzo-maria-sforza-duca-di-milano_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/galeazzo-maria-sforza-duca-di-milano_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. október 30.

„Nem akarja a pénzét itt költeni,
egyre csak Itáliába küldeti!”
Az egri püspökség helyzete
1498 és 1520 között*

KRISTÓF ILONA

Abstract. “He Doesn’t Want to Spend His Money Here; He Keeps Sending It to Italy!”

The Situation of the Diocese of Eger between 1498 and 1520. On the basis of letters and account-book data produced in Hungary between 1498 and 1520 and dispatched to Ferrara, this study seeks to survey and interpret the operation of the episcopal court of Eger and its role within the network of benefices held by Ippolito d’Este, bishop of Eger and cardinal. It can be established that the main characteristics of princely diplomacy in this period also applied to the patterns of communication maintained by the episcopal court of Eger. From the 1510s onwards, mounting economic pressure from both the Hungarian and the Ferrarese side confronted the diocese of Eger with increasingly severe challenges. As a consequence, the Eger court came under ever tighter control and in practice came to serve almost exclusively the bishop’s Italian interests.

Keywords: Diocese of Eger, account book, diplomatic letter, governor, court steward, auditor, information flow

* Készült a PPKE-BTK-KUT-23-5 számú projekt keretében, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar által nyújtott támogatással és finanszírozással.

A címben szereplő idézet Taddeo Lardi 1504. június 26-án kelt levelében szerepel. Vestigia 1646; MNL OL DF 294716. A tanulmányban a Vestigia Kutatócsoport által adatbázisba rendezett és a Magyar Nemzeti Levéltár nyilvántartó rendszerébe importált dokumentumokra a Vestigia azonosítóval és a DF-sorozat számaival is fogok hivatkozni. A fenti adatbázisokba még be nem került olaszországi forrásokra az eredeti levéltári jelzetükkel hivatkozom.

A Vestigia Kutatócsoport több mint egy évtizedes forrásfeltáró munkájának köszönhetően nem pusztán jelentősen bővült a Magyar Nemzeti Levéltár Mohács előtti gyűjteményének Diplomatikai Fényképtára, hanem olyan források is kutathatóvá váltak, amelyek merőben más jellegű adatokkal szolgálnak, mint a Magyarországon megőrzött dokumentumok.¹ Így például Estei Hippolit (Ippolito I d'Este)² több mint három évtizedes magyarországi egyházi javadalomviseléséhez kapcsolódva olyan mennyiségben és tartalmában jelentős levélmennyiség maradt fenn, amely esetenként jelentősen módosítja tudásunkat a Mohács előtti Magyarországról. Az alábbiakban az Estei Hippolit egri és ferrarai udvara közötti kapcsolattartást vizsgálom abban a reményben, hogy ezáltal az egri udvar működésére vonatkozó részletesebb megállapítások is lehetővé válnak. A bíboros, esztergomi érsek, majd egri püspök hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon tartózkodó udvaroncai, megbízottjai rendszeresen beszámoltak uruknak a hazai ügyekről – ezek a dokumentumok teszik ki a Magyarországról küldött levelek nagy többségét.

A Modenai Állami Levéltárban őrzött magyar vonatkozású levelek nagyobb része Magyarországon keletkezett, az itteni ügyekről számol be. A bennünket érdeklő forrásanyag jelentős részét kitevő 15–16. századi leveleket a modern – 19. században felállított – levéltári struktúrában kétféle módon rendezték, vagy az író személye és a keletkezés helye alapján, vagy pedig a címzetthez rendelték egy-egy nagyobb levéltári egységet, és ezen belül csoportosították a szerzőket.³ Mindez azt a kissé félrevezető látszatot kelti, hogy bár a premodern államok esetében még nem beszélhetünk intézményesült, szakszerűségeen alapuló hivatalokról, így diplomáciáról sem a 15–16. század első felében,⁴ de az azonos földrajzi provenienciájú levelek szerzői a 19. századi kategóriáknak megfelelően egységesen az „ambasciatori”, azaz követek elnevezéssel szerepelnek a levéltári katalógusokban. Így jöttek létre a kissé félrevezető elnevezésű levéltári állagok a keltezés alapjául szolgáló államok és a levélírók „ambasciatori” kategorizálásának kombinációjából.⁵ Noha a levelek tanulmányozásával egyértelműen kiderül, hogy az egy-egy levéltári egységbe sorolt személyek közül többen mindenféle hivatalos megbízatás, feladat nélkül küldték a beszámolóikat, amelyek időnként diplomáciai jellegű jelentéseket is tartalmaztak, de valójában nem diplomáciai természetű feladatai voltak a levélíróknak. További nehézséget okoz, hogy ez a rendezési elv az egyes személyek pályáját feldarabolja. Az udvaronclétből származó változatos

¹ A Vestigia Kutatócsoportról bővebben: <https://btk.ppke.hu/vestigia-kutato-csoport-vestigia-2> – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.

² Estei I. Hippolit (1479–1520), esztergomi érsek, egri püspök, bíboros.

³ Ogni bene 1903: 10–11.

⁴ Lakatos 2019: 593–595; Fletcher 2015: 38–45.

⁵ Például: https://asmo.cultura.gov.it/fileadmin/risorse/strumenti_di_corredo/ASE_Cancelleria_ambasciatori_ungheria.pdf – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.

tevékenységüket időben és térben is nehéz követni, hiszen a modern kori levéltári rendezési elveket követve, különböző levéltári egységekben bukkannak fel ugyanahhoz a személyhez köthető dokumentumok. Ebből következik, hogy a dedikáltan magyar anyagot tartalmazó levéltári egységek valójában a magyar vonatkozású anyagnak csak egy részét őrzik. Túllépve az egységesen követnek, ágensnek tekintett személyek kategorizálásán, az egyes személyek pályájának követése Hippolit udvartartásának rétegzettségébe, az udvaroncok, tisztségviselők egymás közötti viszonyaiba enged bepillantást. Az egyes személyek karrierjének vagy egyes ügyeknek a követésén túl a hercegi család egyes tagjaihoz rendelt fondok is nagyon változatos iratanyagot ölelnek fel. Jelentős részük levelezés, amelyet a családtagok folytattak egymással, egyéb fontosnak tartott jogbiztosító iratok, szerződések között itt található a Ferrarából Magyarországra küldött levelek összegyűjtött tartalmi kivonatai is. Mellettük az eredendően nem magyar vonatkozású számadáskönyvek is esetenként fontos magyar vonatkozású adatokkal szolgálhatnak.

A kutatás korlátairól szólva meg kell még említeni, hogy az Esték ferrarai levéltára többször szenvedett komoly tűzkárokat. 1509. június 21-én, 1532. december 30-án, 1536. szeptember 13-án és 1553 októberében is tűz ütött ki, felbecsülhetetlen mennyiségű és értékű dokumentumot elpusztítva. Többek között az ismert polihisztor, asztrológus, történetíró Pellegrino Prisciani,⁶ a költő Ludovico Ariosto⁷ és a humanista Mario Equicola⁸ levelezése is ezen okból hiányos. Napjainkban pedig az égett szélű, vízfoltos levelek őrzik a pusztulás nyomait.⁹

A források

Mivel a periféria és a központ közötti kommunikációt kívánom vizsgálni, jelen tanulmány alapját a Modenai Állami Levéltár (ASMo) Este Magánlevéltár (ASE) Külügyi Kancellária (C), Követek – azaz nem fejedelmi rangú levelezők – (Carteggio Ambasciatori) Magyarország (Ungheria) 3-4. csomója (busta) képezi. A Magyarországról Ferrarába érkezett levelek eme két csomója a 15–16. század fordulójára datálható. Ebből adódóan a levelek címzettje elsősorban, de nem kizárólagosan Estei Hippolit, aki a megadott időkeretben az egri püspöki pozíciót is betöltötte számos más itáliai javadalom mellett. Fennmaradt továbbá néhány, magyar ügyeket tárgyaló követutasítás másolata, tartalmi kivonata, több egyéb fondban is fellelhetők még magyar vonatkozású levelek, amelyek feldolgozása folyamatos. Továbbá a szorosan az információáramláshoz köthető gazdasági

⁶ Donattini 2016.

⁷ Catalano 1930; Sapengo 1962.

⁸ Santoro 1906; Kolsky 1991.

⁹ Ognibene 1903: 8.

jellegű forrásadatok sem hagyhatók figyelmen kívül. A vizsgálat alapját képező levelek nagyon változatos terjedelemben, változatos nyelvi igényességgel, a 16. század elejére jellemző olasz köznyelven íródtak. Fontos leszögeznünk, hogy praktikus rendeltetésük folytán el kell különítenünk ezeket az irodalmi igényű humanista levelektől.

Az olasz szakirodalomban hosszú 15. századként emlegetett időszak – a 14. század közepétől a 16. sz. elejéig – a diplomáciatörténet igen képlékeny szakasza. Ezekben az évtizedekben a reneszánsz Itáliában a diplomácia gyakorlata jelentősen átalakulóban volt. A politikai viszonyok komplexebbé válása és az itáliai államok közötti állandó rivalizálás szükségessé tette a tartósabb és rendszeresebb diplomáciai kapcsolatok kiépítését.¹⁰ Az itáliai háborúk évtizedeiben az olyan kis területű, szárazföldi államoknak, mint Ferrara vagy Mantova, a túlélésüket biztosította a jólétesültség. A középkorban a diplomáciai küldetések gyakran alkalmi jellegűek voltak, meghatározott célokkal és korlátozott időtartammal bírtak.¹¹ A követek szűk megbízatással rendelkeztek, és feladataik leginkább a konkrét tárgyalásokra vagy üzenetek átadására korlátozódtak.¹² A 16. század fordulójára még nem kizárólagosan az állandó (rezidens) modell jellemezte Mantova és Ferrara diplomáciáját, hanem az udvarok rugalmasan alkalmazkodtak az aktuális helyzethez.¹³ A politikai, katonai kihívásokra reflektálva a 16. század elejétől kezdett elterjedni a rezidens követek intézménye, akik már nem csupán ideiglenes megbízatással érkeztek, hanem hosszabb távon képviselték államukat egy idegen udvarban, de mellettük párhuzamosan az ad hoc követségek és egyéb személyek is szolgáltak hírekkel.¹⁴ Az itáliai államok belső ügyein túl Európa-szerte az oszmán előretörés fenyegetése is hasonló kapcsolattartási igényeket támasztott.¹⁵ A követek feladatai immár nem korlátozódtak csupán a tárgyalásra; az információgyűjtés, az általuk képviselt állam érdekeinek védelme és a kapcsolatok ápolása is a feladataik közé tartozott.

Megfigyelhető volt a rezidens és az eseti követek egyidejű jelenléte, az „állandó” nagyköveti hálózat kiépülésének hullámszó folyamata alkalmazkodást igényelt az udvarok részéről. Ezekben az esetekben a személyes vagy dinasztikus kapcsolatok kiegészítették vagy akár ki is válhatták a diplomáciai hálózatokat.¹⁶ Mantova és Ferrara urai viszonylag korlátozott autonómiájuk és államuk geopolitikai helyzete miatt nagymértékben kényszerültek arra, hogy különböző információs hálózatokra támaszkodjanak. Azaz külföldi kapcsolataikat jelentős mértékben alakította a napi

¹⁰ Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015:126; Lazzarini 2011: 112–113.

¹¹ Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015: 139.

¹² Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015: 114.

¹³ Cockram 2009: 157.

¹⁴ Cockram 2009: 21–23.

¹⁵ Lakatos 2019, 2020.

¹⁶ Cockram 2009: 157.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

politika, az esetleges információszerzés. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy ezt az átalakuló diplomáciai modellt miként alkalmazza Estei Hippolit magyarországi ügyeinek intézésében, akár a napi politikában, akár az információszerzésben vagy az egri püspökség kormányzásában.

Hippolit udvartartása

A kapcsolattartás részletes vizsgálata előtt érdemes röviden felidézni a 15. és 16. századi bíborosi udvarok jellemzőit. A 15. századi forrásokban a *corte* és a *familia* még egyaránt előfordult a bíborosi udvartartások leírására, a 16. századi traktátusokban azonban a *familia* kifejezést egyre inkább a bíborosi udvartartás állandó alkalmazottaira, a bíboros költségén élő és különféle kiváltságokkal rendelkező udvari elit tagjaira használják.¹⁷ Egy kardinális udvara természetesen hasonló volt egy világi fejedelem udvarához, azzal a különbséggel, hogy túlnyomórészt klerikusok alkották, és ők töltötték be a legfontosabb pozíciókat is.¹⁸ Az udvar hierarchiája a feladatok, a fizetések és a bíboroshoz fűződő kapcsolat alapján írható le. Az udvartartásban betöltött státusuk szerint az elit többnyire egyháziakból állt, akik a legfontosabb pozíciókat töltötték be, őket említik udvaroncokként: az udvartartás vezetője, az udvarmester (*maestro di casa*) és a különböző részlegek vezetői (ruhatár: *maestro di guardaroba/camera*, istálló: *maestro di stalla/degli scudieri*, szolgák: *maestro di servitori*). E csoport tagjai nemcsak fizetést kaptak, hanem azt a kiváltságot is, hogy az urukkal egy asztalnál étkezhettek, ezért illették őket a *continuus et commensalis* jelzővel. A 16. század közepére kizárólag ennek az elitnek a tagjait tekintik majd familiárisnak. Alattuk álltak az udvar ellátásáért, a beszerzésért, a konyháért és az udvar anyagi ügyeinek intézéséért felelős официálisok, tisztségviselők (szakácsok, komornyikok, borbélyok, szabók stb.). Az udvaroncok és официálisok egyaránt fizetést kaptak, és mindannyian a bíboros költségén étkeztek, de csak az udvari elit kapott helyet ura asztalánál, a többiek a személyzet étkezőjében étkeztek. A legalsóbb réteget a szolgák alkották, akik mindenféle fizikai munkát végeztek, és a fizetésük mellett a bíboros költségére szintén a személyzet étkezőjében étkeztek. Hollingsworth kutatásai szerint a zenészek, a futárok és a lovászok ettől eltérő bánásmódban részesültek, mivel a szerződésük szerint a fizetésükből maguknak kellett gondoskodniuk étkezésükről és szállásukról.¹⁹

A 16. század elején még nem volt általános a művészek alkalmazása egy udvar fényének az emelésére, de már ekkor Hippolit udvartartásába tartozott a 10-es évektől

¹⁷ Hollingsworth 2020: 261; Fragnito 2002.

¹⁸ Hollingsworth 2020: 275.

¹⁹ Hollingsworth 2020: 264.

haláláig az építész Biagio Rosetti, akinek a nevéhez fűződik Ferrara városának 15. század végi újratervezése, Hippolit rezidenciáinak átépítése,²⁰ és több művész is húzott állandó járandóságot, akik a udvari élethez képest meglehetősen önállóságot élveztek, például a palotán kívüli lakhellyel is rendelkeztek.²¹ A kardinálisok egyre növekvő pazarlásainak megfékezésére irányuló törekvés vezette a pápákat arra, hogy a 15. században többször is megpróbálták korlátozni az alkalmazható familiárisok számát, például 1497-ben VI. Sándor 80 főben határozta meg egy bíborosi udvartartás maximális létszámát, és előírta, hogy közülük 12-nek klerikusnak kell lennie.²² Azonban a szabályozási kísérletek ellenére a 15. és 16. század fordulójára a bíborosi *familiák* létszáma radikálisan megnőtt, átlagosan 150 főre.²³

Estei Hippolit Estei I. Herkules ferrarai herceg és Aragóniai Eleonóra ötödik gyermekeként (harmadik fiúként) látta meg a napvilágot 1479-ben. Születésétől fogva egyházi pályára szánták. Első javadalma 1485-ben a gavellói apátság adminisztratúrája volt, amelyet követett az esztergomi (1486–1497), majd a milánói (1497), a capuai érsekség (1502), az egri (1498), a ferrarai (1503), a modenai püspökség és számos apátság (Pomposa, Brescello, Felonica, [Miskolc]Tapolca stb.) javadalma. 1493-tól haláláig volt a Santa Lucia in Silice-templom bíborosa.²⁴ Szakirodalmi becslések szerint nagyobb bevételekkel rendelkezett, mint fivére, Alfonz herceg, és versengett is vele, hogy elegánsabb és kifinomultabb udvart tartson fenn nála, amelynek kozmopolita volta is elkülönítette fivére világi udvartartásától.²⁵ A 16. század elejétől Ferrara volt Hippolit fő központja, Magyarországon pedig egy sokkal szerényebb püspöki udvart tartott fenn állandó személyzettel, hasonlóképpen Milánóban, Pomposában és egyházi pályafutásának egyéb helyszínein is.²⁶ A különböző egyházi javadalmainak jövedelmezőségét figyelembe véve elsősorban anyagi megfontolások alapján állította fel helyi udvartartásait. Különösen fontos események alkalmával egyszerre akár több udvartartásának a szolgálatait is igénybe vette; például 1517 őszén Ferrarából Egerbe indult a ferrarai udvar tagjaival, de 1518 tavaszán, amikor immár Egerből utazott Krakkóba I. Jagelló Zsigmond és Bona Sforza esküvőjére, már nemcsak ferrarai kíséretét vitte magával, hanem a teljes egri káptalant és az egri püspöki bandériumot is, ezzel mintegy 400 embert mozgósítva. Az 1518. évi bácsi országgyűlésre is hasonló kísérettel érkezett.²⁷

²⁰ Marciano 1991; Ceccarelli – Marchesi – Sambin De Norcen 2019.

²¹ Hollingsworth 2020: 272.

²² Hollingsworth 2020: 262.

²³ Hollingsworth 2020: 265.

²⁴ Byatt 1993.

²⁵ Guerzoni 2013: 539.

²⁶ Guerzoni 2013: 540.

²⁷ Kristóf 2015, 2026a.

Általánosságban elmondható, hogy a fejedelmi udvarokban a személyes ismeretségek és kapcsolatok mellett a hűség és a tehetség is fontos szerepet játszott a familiárisok előretartásában.²⁸ Az egyház univerzalizmusa tovább nyitotta a kaput a becsvágyó klerikusok előtt, megalapozva a multietnikus, kozmopolita bíborosi udvartartások kialakulását. Az ambiciózus egyháziak karrierlehetőséget láttak egy-egy bíboros szolgálatában, és az uruk jóvoltából elnyert kisebb-nagyobb egyházi javadalmak növelték, kiegészítették fizetésüket, és vonzóvá tették a bíborosi *familiákat*.²⁹ Az általánosnak tekinthető trenddel szemben kutatásaim azonban csak egyirányú mobilitást mutattak ki Ferrara és Eger között: Hippolit olasz udvaroncai alkották Egerben a püspöki udvar vezető rétegét, de egyetlen magyar egyházi személy sem szolgált Ferrarában, közvetlenül a bíboros környezetében. Ennek okai között valószínűleg az Este-ház és a pápaság közötti rossz viszonyt kell keresnünk a 16. század első évtizedeiben, amely nem tette lehetővé a magyar egyháziak számára, hogy Este-familiárisként fussanak be ragyogó karriert Rómában.

Kimutatható továbbá, hogy mivel a bíborosi kollégium politikai hatalma a 15. században jelentősen erodálódott, a 16. század elejére ennek kompenzációjaként tekintettek a nagymértékű javadalomhalmozásra. Ez pedig a korábbi törekvésekkel ellentétben elősegítette a nagy bíborosi udvartartások létrejöttét; összhangban azzal az új szemlélettel, amely a bíboros házát a tanult és törekvő férfiak kikötőjének és menedékének tekintette. Mindezt a 16. század elejétől a pápaság azzal a céllal támogatta, hogy a bíborosi udvarok pompája egyben Róma imázsát is növelje;³⁰ hasonlóképpen a kardinálisok nagyszabású utazásai is ezt a célt szolgálták. A fizetési jegyzékek alapján 1517-ben Hippolit udvarának létszáma Ferrarában körülbelül 120 főre becsülhető, és ha hozzáadjuk a más helyszíneken élő udvartartások tagjait, akkor a teljes létszám 300 és 400 fő közé eshetett.³¹

Hippolit magyarországi udvartartására visszatérve kiemelendő, hogy el kell választani esztergomi érsekségének és egeri püspökségének periódusát. Gyerekként 1487 és 1495 között állandó jelleggel Magyarországon élt, ez volt az első számú központja, mind az esztergomi udvara, mind a Ferrarával való kapcsolattartás ennek megfelelően alakult. Kuffart Hajnalka kutatásaiból tudjuk, hogy 1487 után közel egy évtizeden keresztül az esztergomi érseki udvar mind létszámában, mind külsőségeiben, mind rétegzettségében megfelelt a kor egyházi méltóságainak udvaraival szemben támasztott elvárásoknak.³² Az Esztergomban szolgálatot teljesítőket gondosan válogatta ki a ferrarai hercegi és a magyar királyi pár.³³ Az sem volt kérdés, hogy az esztergomi

²⁸ Hollingsworth 2020: 271–272.

²⁹ Hollingsworth 2020: 275.

³⁰ Hollingsworth 2020: 266.

³¹ Guerzoni 2013: 541; Fragnito 2002: 50.

³² Kuffart 2018.

³³ Kuffart – Neumann 2021.

ügyek, bevételek Ferrarában kerültek jóváhagyásra. Ez az eljárás akkor vált egyre fontosabbá, amikor a 90-es években a politikából kiszoruló Beatrix királyné beköltözött unokaöccséhez Esztergomba, és megpróbálta átvenni az irányítást.³⁴ Herkules herceg azonban mindent megtett, hogy ne engedje ki kezéből a gyeplőt.³⁵ 1495 után az esztergomi érseki és az egri püspöki szék cseréje tűnt a legalkalmasabb megoldásnak mind az Esték, mind a magyar udvar, mind Bakóc Tamás számára, mivel az alku fontos eleme volt, hogy II. Ulászló király engedélyezte a fiatal bíboros számára a távolmaradást egri székhelyétől.³⁶ Amikor Hippolit végleg visszatért Ferrarába, kialakításra került az ottani saját udvartartása, ezzel párhuzamosan felnőtté vált, így képes lett ügyei intézésére is. A gyerekkorú érsek esztergomi udvara még értelemszerűen az apjának, Herkules hercegnek tartozott beszámolókkal. Azonban Hippolit egri püspöksége idején ez a metódus néhány év alatt gyökeresen átalakult.

A fentiek alapján Egerben egy jóval szerényebb méretű, nem reprezentatív célokat ellátó udvartartás stabilizálódott. A püspök távollétében az Egerben szolgálók értelemszerűen nem képezték le a fentebb vázolt teljes udvartartást. Közülük az egri kormányzók és az alkalmi megbízatással érkezők közül néhányan lehettek Hippolit által dotált és kiváltságolt klerikusok, akik az udvaroncok, familiárisok közé számíthattak. Az Egerben szolgáló itáliaiak többsége официális volt.³⁷ Elsősorban a távollévő püspök gazdasági és politikai érdekeit kellett képviselniük, és minél kisebb kiadások mellett egyre több bevételt várt el uruk Itáliában. Ennek a periódusnak a levelezése ezért sokban különbözik a korábbi esztergomi beszámolóktól. Az alábbiakban csakis a Hippolit egri püspökségének idejére eső levelezéssel kívánok foglalkozni.

Az egri udvartartás kialakítása

Értelemszerűen az egri és az esztergomi szék cseréjénél a magyarországi tapasztalattal rendelkező udvaroncok kaptak szerepet. Az átmeneti időszak könyveléséért Esztergomban az 1495 óta hivatalban lévő kormányzó-vikárius, Tommaso Amadei felelt.³⁸ Hippolit pedig korábbi kipróbált embereit, Donato Marinelli³⁹ korábbi kormányzót, akinek jelentős szerep jutott a csere diplomáciai előkészítésében, és Pietro

³⁴ Kuffart 2024a.

³⁵ Kuffart 2024a: 315. skk.

³⁶ Kristóf 2020; Kuffart 2024c.

³⁷ Guido Guerzoni állított össze egy adatbázist az Este-ház tagjainak udvarairól az 1457 és 1628 közötti években. Azonban mivel néhány számadáskönyvet vett csak figyelembe, adatai hiányosak. Hippolit udvartartását vizsgálva kizárólag a hagyatéki leltárát használta fel, így csak az 1520. évi adatok szerepelnek. Guerzoni é. n.

³⁸ Kuffart 2024c: 130. skk; Királyné Belcsák 2015.

³⁹ Domokos – Schrödl-Libárdi 2018.

Pincaro⁴⁰ számvevőt küldte Esztergomba 1498 tavaszán az átadás-átvétel lebonyolítására. 1498 áprilisában megtörtént az esztergomi, majd az egri vár átadása. Májusban lebonyolították az átadás-átvétel utolsó elemeit, melynek értelmében Bakóc esztergomi érsekként bérbe vette az egri püspökség jövedelmeit a béli apátsággal, valamint a pankotai és szatmári főesperességgel együtt.⁴¹ Az esztergomi udvarból továbbbszolgálókkal rövidesen sikerült stabilizálni Hippolit püspöki udvarát Egerben. Az ekkor kialakított rendszer változásait próbálom követni az alábbiakban.

Mivel a püspök nem tartózkodott székhelyén, az udvartartás a legszükségesebb személyekre redukálódott. A püspöki kormányzók (*gubernator*) igazgatták az egri udvart. Feladatkörükből adódóan ők tartották a rendszeres kapcsolatot Ferrarával. Ők voltak az információáramlás legfontosabb szereplői, hiszen a püspöki udvar gazdasági, személyi kérdései az ő kezükben futottak össze, ők feleltek a legfontosabb területért, a jövedelmek beszedéséért és Ferrarába juttatásáért. Emellett természetesen rendszeresen beszámoltak a magyar belpolitika eseményeiről, udvari pletykákról. Feladataik gyakran – hosszú időre is – elszólították őket Egerből, ezért az egri udvar igazgatásában egyre fontosabb szerepet töltöttek be az udvarbírók (*provisor de Agria*),⁴² akik az udvar állandó és alkalmi alkalmazottai ügyeinek intézésén túl (alkalmi és rendszeres kiadásai, a számukra történő beszerzések stb.) távollétében helyettesíthették a kormányzót is.

⁴⁰ Kuffart 2012, 2018.

⁴¹ Kristóf 2020: 70–72; Kuffart 2024c: 148–151; ASMo, CS, b. 387. 2037.VII/4.

⁴² Vajai László kanonok, *provisor* (1498–1499), Raguzai István *provisor* 1500–1509, Szóláti Balázs *viceprovisor* (1500–1501), *provisor* (1501–1508). Kristóf 2023a: 91.

név	egri kormányzáság előtt	egri kormányzó	egyéb megbízások, javadalmak	egri kormányzáság után	egri levelek	emlékek
Ludovico Floreno ⁴³	<i>doctor decretorum</i>	1498–1501		ügyhallgató	9	7
Taddeo Lardi ⁴⁴	az esztergomi érsek budai házának háznagya (1487–1497), kincstárnok (1487–97), ruhatárnok (1489–1492) udvarmester és kamarás (1487–1489, 1492–1497)	1501–1508, 1510–1511	1493–1502 gömöri, pankorai főesperes, 1498-tól ungi főesperes (a pankorai cseréje) 1501–1512 egri <i>custos</i>	1512-ben meghalt Magyarországon, sírköve Kassán	70	49
Erocle Pio di Savoia ⁴⁵	1508. évi farsangon bemutatott az egyik eklogáját ⁴⁶	1508–1510	carpi Szent Antal- és a vienne-i Szent Mihály-templom javadalmai	valószínűleg 1510-ben Itáliába menet elhunyt	25	17
Giovanni Battista Bonzaghi ⁴⁷	<i>doctor utriusque iuris</i>	1512–1517, 1520		1521–1525 egri <i>custos</i> , <i>vicarius generalis</i> , 1527 után I. János diplomatája, 1529–1537 csanádi püspök, váradi prépost	30	22

1. táblázat: Egri kormányzók (1498–1520)⁴⁸⁴³ Kristóf 2023b. ASMo, CD, AP 824. 1502. május 5.⁴⁴ Lardi először 1487-ben érkezett Magyarországra, az esztergomi itáliai familiárisok között udvarmesterként, az érsek budai házának háznagyaként (1487–1497) és kincstárnokként (1487–1497), ruhatárnokként (1489–1492) is. Kuffart 2018: 39, 43, 67, 82, 95, 160, 170, 185–186. 1493–1502 között gömöri, ezzel egyszerre pankorai főesperes is volt, amelyet 1498-ban elcserélt az ungira. 1501-től egri gubernator, a káptalan tagja, 1501-től haláláig egri *custos*. C. Tóth 2015: 52, 61; C. Tóth 2017: 30; Kristóf 2020; Teke 2011: 136; Balogh 1956: 137; Kristóf 2021: 190. Taddeo Lardi doct. decr., egri örkanonok, kormányzó 1501. június 29. MNL OL DF 216503 – 1508. december 6. MNL OL DF 216965; 1510. október 21. MNL OL DF 278354 – 1511. december 8. MNL OL DF 272284. 1508-ban Hippolit urasításra átadta a kormányzói feladatokat Ercole Píónak. Domokos 2015, 2019; Domokos – Erős 2018. Majd Pio visszahívása után 1510–1511-ben újra ellátta a kormányzói feladatokat. Az idős és beteges Lardi 1512-ben hunyt el. Reneszánsz sírköve a mai napig Kassán látható. E. Kovács 2008: 157–158; Berkovits 1941; Kristóf 2023b.⁴⁵ Domokos 2019.⁴⁶ Kristóf 2023c: 262–263.⁴⁷ Kristóf 2018a.⁴⁸ Az alábbi táblázatok adatai a Vestigia adatbázisából származnak, a kutatás és feldolgozottság 2025. évi állapotának megfelelően (www.vestigia.hu).

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

A kormányzókon kívül bizalmi feladatot láttak el a várnagyok, akik szintén kizárólagosan itáliai származásúak voltak. A püspök birtokában lévő egri és szarvaskői vár katonai szempontból jelentéktelen szerepet játszott a 16. század elején, de a várórség vezénylete és a rend biztosítása feltétlen hűséget kívánt.

név	egri várnagyság előtt	egri várnagy	egyéb megbízatások	egri várnagyság után	levelek	emlékések
Pietro Giacomo Maraviglia	1487 pajzshordozó ⁴⁹	1498–1501			3	2
Pietro Lardi ⁵⁰		1501–1507			1	3
Giovanni Ludovico ⁵¹		1510				1

2. táblázat: Egeri várnagyok (1498–1520)

A mindenkori várnagy (*castellanus*) és a helyettese, az alvárnagy (*vicecastellanus*) hivatalból a püspöki bandérium tagjai is voltak. Maga a bandérium egyébként teljes egészében a környékbeli magyar nemességből verbuválódott, a bandérium kapitányai is a környék jelentős köznemesi családjaiból kerültek ki.⁵² Az említett officialisokon kívül általában egy 15-20 fős itáliai jelenlétet lehet igazolni Egerben a számadáskönyvek és levelezések alapján. Az udvari hierarchiában alsóbb szinteken szolgáló akár magyar, akár olasz alkalmazottak feladatai – az istálló szakszemélyzetét leszámítva – gyakran nem voltak meghatározva; alkalmi megbízatásaik, esetleges küldetéseik függvényében válnak láthatóvá a forrásokban. Itt szeretném megjegyezni, hogy az istálló személyzete nagy részben olasz volt Egerben.⁵³ Ugyanis Hippolit rajongott a lovakért, és az egri istálló szerezte be számára a különféle lovakat a Balkántól egészen Lengyelországig. Tekintettel kiemelt fontosságú tevékenységükre, igen kiváló ellátásban részesültek. A helyben tartózkodó olasz alkalmazottak számára az ellátást a kormányzó biztosította.⁵⁴ Valószínűleg

⁴⁹ Kuffart – Neumann 2021: 343.

⁵⁰ Kristóf 2018b.

⁵¹ 1510. július 4. Vestigia 1693; MNL OL DF 294761.

⁵² Kristóf 2018b, 2019.

⁵³ A számos adat közül: Nicolo Maria Benintendi volt az istállómester 1501–1509. január 12. között. Vestigia 1756; MNL OL DF 294816; E. Kovács 1992: 18. Az istállómesteren kívül átlagban 9 fő szolgált az istállóban, rajtuk kívül értendők a lovak beszerzésével megbízottak. Kristóf 2018b.

⁵⁴ Taddeo Lardi 1507-ben: „post dietam debui ire iterum Strigonium ad expediendum equos mittendos reverendissimo domino meo et dum fui Bude debui dare mensam armigeris aliquibus et omnia erant in caro foro et viso registro quotidiano compratoris, invenio exposuisse in comestibilibus hominum et equorum cum aliquibus aliis rebus necessariis ad stabulum et ad alia” E. Kovács 1992: 258.

ebben a kisebbségi létük is szerepet játszott, hiszen elegendő feladat volt külön-külön konyhát vinni az olaszoknak és a magyaroknak. Nehezen lett volna megvalósítható, hogy az istálló személyzete úgy intézze önállóan az ügyeit, ellátását, mint otthon. Továbbá a kiadások között is visszatérő tétel a különböző fajtájú, más-más célra vásárlandó lovak, lószerszámok felkutatása, beszerzése.⁵⁵ A bármilyen okból úton lévő személyzet alkalmi kiadásait is a kormányzó fedezte. Például 1506 márciusa és 1507 júniusa között Alvise Piacentini Egerben tartózkodott, és 4 levélben számolt be a megfelelő lovak beszerzésének nehézségeiről,⁵⁶ a napi kiadásait pedig szorgalmasan könyvelte Taddeo Lardi *gubernator*.⁵⁷

Az Egerben állandó szolgálatot teljesítő csoportból ki lehet emelni Pietro Maria Montelini személyét, aki már 1494-ben Hippolit szolgálatában állt, az esztergomi udvarban volt kancellár. Kisebb-nagyobb megszakításokkal, de folyamatosan Magyarországon szolgálta urát, jutalmul kapta 1502-ben az egi Szent Jakab-plébániát. Montelini kiváló kapcsolatban állt Tommaso Fusco püspöki titkárral és Taddeo Lardi gubernatorral is, akivel a püspöki udvar ügyeinek intézésében remekül együttműködtek. Az általa jegyzett 19 levél alapján is látható, hogy az egyik legtöbbet foglalkoztatott egi embere volt Hippolitnak.⁵⁸

Az Eger és Ferrara közötti kapcsolattartás másik részét azok az udvaroncok bonyolították le, akik valamilyen eseti megbízással érkeztek Ferrarából, és töltöttek hosszabb-rövidebb időt Magyarországon. Kommunikációjuk alapján egyértelmű, hogy nem a püspöki udvar tagjaként tekintettek magukra, az egi kormányzók sem tartották őket beosztottjuknak. Noha a környezetük szemében is Hippolit ferrarai megbízottjaként jelentek meg, a költségeiket az egi püspöki jövedelmekből fedezték.⁵⁹

⁵⁵ A számtalan említés közül két példa: 1503. január 20. „*pro necessitate stabuli et pro frenis et pro calciamentis curriferorum*” E. Kovács 1992: 183. 1509. január 12. Fekete Mihály Erdélyben vásárolt 12 lovat. Vestigia 1756; MNL OL DF 294816; Domokos 2019: 59–79.

⁵⁶ Vestigia 1498–1501; MNL OL DF 294570–294573. Piacentini egyébként Ferrarában is az istálló személyzetéhez tartozott: *scudiero*. Guerzoni é. n.

⁵⁷ E. Kovács 1992: 250–253.

⁵⁸ Kristóf 2023a: 83–85.

⁵⁹ Pl. 1500-ban Giulio Cesare Cantelmi püspök kiadásait külön vezették az egi számadáskönyvben. E. Kovács 1992: 34–35.

név	megbízó	időtartam	megbízás	levelek	említések
Raguzai István	1505 előtt Estei I. Herkules 1505 után Estei Hippolit	1498–1511	Mátyás király borbély, 1494–1496 esztergomi <i>viceprovisor</i> , 1496–1497 esztergomi <i>provisor</i> , 1500–1510 egri <i>provisor</i> , ⁶⁰ 1503-tól újra Budán és Esztergomban tartózkodott	23	20
Giulio Cesare Canclermi ⁶¹	Estei I. Herkules	1499–1503	egri ügyek rendezése, a püspökség bevételeinek bérbeadása	4	15
Alvise Piacentini	Estei Hippolit	1506	lovak vásárlása ⁶²	4	
Dionisio Alfani ⁶³	Estei Hippolit	1506	országgyűlésen való képviselet, Hippolit javadalmának megerősítése	5	7
Alberto Superbi	Estei Hippolit	1505	lovak, prémek, nemesfém tárgyak szállítása ⁶⁴	1	5
Runcio frate Domenico ⁶⁵	Estei Hippolit	1502	a velencei–török háború kapcsán írt beszámolókat	3	
Giuliano Caprilli ⁶⁶	Estei Hippolit/ Estei I. Alfonz	1508–1509 1519 1520–1521	Esztergomban Bakóccal tárgyal császárválasztás, Hippolit hagyatéki ügye	2 23 21	1 15
Bigo Compagni ⁶⁷	Estei Hippolit	1506–1509	száműztetés, kamarás	3	6
Goro Gorini ⁶⁸	Estei Hippolit	1509–1512	számvevő, több alkalommal Egerben ellenőrzi a számadáskönyveket	4	19
Alfonso Cistarelli ⁶⁹	Estei Hippolit	1515–1516 1520–1521	Bonzagni ellenőrzése a püspökség anyagi ügyeinek rendezése/hagyaték	4 7	7 6

3. táblázat: Udvaroncok egri megbízatással (1498–1521)⁷⁰

⁶⁰ Kristóf 2020: 69.

⁶¹ Cantelmi nizzai püspök 1499–1503 között tartózkodott Magyarországon Estei Herkules megbízásából. 1501-ben Hippolit Cantelminek adományozta Pieve di San Faustino javadalmát. Cantelmi 1503 júliusában halt meg. Borghi 2014: 28.

⁶² E. Kovács 1992: 253–254. Piacentini 1507. június 19-én indult el Egerből Ferrarába az 1506–1507-ben vásárolt 20 lóval.

⁶³ Káplán Hippolit alkalmazásában.

⁶⁴ Alberto Superbi régi, kipróbált embere volt Hippolitnak, és magyarországi tapasztalata is volt bőven. 1495-ben Esztergomban járt. Vestigia 2178; MNL OL DF 295228. 1505-ben Taddeo Lardi püspöki kormányzó megbízásából kísért egy nagyobb lószállítmányt Magyarországról. 1505. január 9. Vestigia 1511; MNL OL DF 294583. 1517-ben Nicolò del Montéval az állattalomány és a felszerelést kísérték Magyarországra. ASMó, CD, AP 800. 82r. 1517 és 1520 között Magyarországon tartózkodott Hippolittal, 1519 végén Eger és Ferrara között teljesített küldetést. ASMó, CS b. 137. 1688-XVI/44.

⁶⁵ Beatrix királyné egykori káplánya.

⁶⁶ Lásd lentebb.

⁶⁷ Kristóf 2023a: 84–85.

⁶⁸ Lásd lentebb.

⁶⁹ A négy Cistarelli fivér, Alberto, Alessandro, Alfonso, Sigismondo kivétel nélkül Hippolit ferrari udvarában szolgált. Általánosságban Hippolit megbízottjaiként (*commisario*) különféle gazdasági és diplomáciai feladatokat láttak el. Közülük Sigismondo és Alfonso került kapcsolatba a magyar ügyekkel.

⁷⁰ Az alkalmi megbízottak, udvaroncok esetében azokat a személyeket tüntettem fel, akik vagy maguk is több levelet jegyeznek, pályafutásuk egyéb adatait is ismerjük, vagy a hozzájuk köthető ügy fontossága érdemel említést. Természetesen a más fondokból még előkerülő dokumentumok, adatok nagyban pontosítanak, kiegészítenek a képet, de a fő trendek a kutatás jelenlegi állapotából is felismerhetők.

A levélírók harmadik csoportját azok az olaszok képezik, akik huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodtak, de nem tartoztak Estei Hippolit egri udvarához. Egy részük a fokozatosan távozó esztergomi udvartartás tagjaként az esztergomi és egri átadás-átvétel lebonyolításáért felelt, néhányan akár tovább is szolgáltak Bakóc udvarában, és nem feledkezhetünk meg a királyi udvar környékén adatolható kereskedőkről, orvosokról stb.

név	foglalkozás	időtartam	hely	címzett	levél	említés
Pietro Pincaro da Parma	számvevő	1498	Esztergom	Estei Hippolit/ Tommaso Fusco	2	
Ragione Bontempi ⁷¹	firenzei kereskedő	1488–1527	Buda			11
Tommaso Amadei ⁷²	esztergomi kormányzó, vikárius	1498–1508	Esztergom	Estei I. Herkules/ Estei Hippolit	21	8
Giovanni Muzzarelli ⁷³	orvos	1505–1527	Buda/ Esztergom	Estei Hippolit	11	21
Giovanni Mainardi ⁷⁴	orvos	1515–1518	Buda	Estei I. Alfonz	2	1
Donato Marinelli d'Arezzo ⁷⁵	esztergomi kormányzó	1494–1498	Esztergom	Estei Hippolit	15	9

4. táblázat: Magyarországon tevékenykedő, ferrarai érdekeltségű olaszok (1498–1520)

A fenti táblázatok alapján értelemszerűen az esztergomi és egri átadás-átvétel 1497–1498-ban igen intenzív levelezést generált, 21 darab levél ismeretes manapság. A cserével megbízottak 1498 kora tavaszán Ferrarából és Milánóból (Hippolit ezekben az években jobbra Milánóban tartózkodott)⁷⁶ indultak vissza Magyarországra. Marinellit és Pincarót már említettem fentebb, az esztergomi udvar kipróbált emberei

⁷¹ 1488-tól Beatrix királynénak szállított, kapcsolatban állt Hippolit esztergomi udvarával is: Teke 2007. 1503-ban Lardi Bontempin keresztül vásárolta meg Jagelló Anna hercegnő születése alkalmából a királyi párnak ajándékozott serleget. E. Kovács 1992: 191, 194.

⁷² Bónis 1973; Királyné Belcsák 2015; Kuffart 2024c.

⁷³ E. Kovács 1992: 275. Muzzarelli 1507-ben Bakóc orvosa, egy nápolyi mintára díszített ezüsttálat adott el Lardinak.

⁷⁴ A számos említés közül pl.: 1515. Vestigia 1823 – 1824; MNL OL DF 294879 – 294880.

⁷⁵ Bónis 1973: 91; Bónis 1975; C. Tóth 2017: 16. Donato Marinelli d'Arezzo *doct. decr.*, ferrarai kanonok, vikárius 1494. április 16. MNL OL DF 228077. – 1495. június 20. MNL OL DL 82088; Domokos – Schrödl-Libárdi 2018; Kuffart 2024c.

⁷⁶ Hippolit 1497-ben Rómában, 1498-ban érseki székhelyén, Milánóban tartózkodott.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

voltak,⁷⁷ rajtuk kívül a felálló új egri udvar is jobbra továbbszolgálókból állt. Az új egri várnagy, a nápolyi származású, Pietro Giacomo Maraviglia 1487 óta az esztergomi udvarban emelkedett a ranglétrán. Úgy tűnik, az egri és szarvaskői vár átvétele az egyetlen olyan eset, amikor a várnagyoknak írásbeli beszámolási kötelezettségük mutatkozott uruk irányába, egyébként az egri várnagyok nem küldtek leveleket Ferrarába. A nyár folyamán az egykor népes esztergomi kolóniából⁷⁸ egyedül Tommaso Amadei maradt Bakóc szolgálatában.⁷⁹

A kapcsolattartás a püspökkel

Az új egri kormányzó, Ludovico Floreno a kutatás jelenlegi állása szerint új ember volt Hippolit adminisztrációjában, az egri éveken kívül a pályája egyelőre ismeretlen. Mivel 1498 után a csökkentett létszámú egri udvartartásnak megfelelően a kormányzó feladata volt a részletes tájékoztatás is, Floreno 1498 augusztusában egy kifejezetten pozitív hangvételű levélben számolt be az egri helyzetről.⁸⁰ Így jellemezte az egri püspöki székhelyet: „*locus certe amoenus est, non desinit fercula, nec pecuniis egemus.*” A levél címzettje Tommaso Fusco comacchiói püspök (1505–1514) volt, aki Hippolit titkárai közül a magyar ügyekkel foglalkozott az 1490-es évektől egészen a haláláig, 1514-ig. Floreno az általános helyzet bemutatása után rátért arra, ami valószínűleg a legjobban érdekelte Fuscót. Az egri kanonoki javadalmak jövedelmezőségét mindent egybevéve évi 60 forintban adta meg, azonban lehűtötte Fusco várakozásait, hogy hiába szeretne javadalmat cserélni, nincs, aki cseréljen vele, az egri kanonokok inkább akarják a bíborost patrónusuknak, mintsem az érseket (Bakócot). Minden esztergomi kanonok szívesen lenne egri, de fordítva senki. A levél egyik apropóját adta, hogy Fusco maga is bírt egy esztergomi kanonoki javadalmat⁸¹ 1495 és 1502 között,⁸² és ő maga is a Magyarországon tartózkodó olaszokon keresztül intézte a javadalmából származó bevételeinek átváltását és Itáliába juttatását. A jelek szerint sikertelenül próbálkozott a javadalomcserével.

A fenti táblázatok bemutatják a kommunikációs csatornák változását is. 1498-ban a székcseré kapcsán a régi, esztergomi kötődésű udvaroncok még Herkules hercegnek (is)

⁷⁷ Kuffart 2024c: 147–148.

⁷⁸ Ekkor távozott Alfarello Ferracci, aki 1487 és 1498 között volt esztergomi várnagy, még Aragóniai János szolgálatában került Esztergomba (Kuffart – Neumann 2021: 328–329). 1498. szeptember 3-án Velencéből értesítette Hippolitot, hogy az indulás előtt még meglátogatta Beatrix királynét is.

⁷⁹ Perotto Vesach, aki szintén Aragóniai János szolgálatában került Esztergomba, 1501-re adta el magyarországi birtokait, és tért vissza Itáliába a családjával egyetemben. Kuffart 2024b: 59–60.

⁸⁰ 1498. augusztus 20. Vestigia 1431; MNL OL DF 294505.

⁸¹ 1495–1499 között esztergomi kanonok, érseki titkár. C. Tóth 2019: 203.

⁸² 1501. november 3. Vestigia 1613; MNL OL DF 294684. 1502. február 15. Vestigia 1623; MNL OL DF 294693; Kristóf 2023a: 83.

jelentettek (4. táblázat), azonban a felálló egri udvar emberei már szinte kizárólag csak Hippolitnak (1., 3. táblázat). 1498-tól a püspök mellett titkárához, Tommaso Fuscóhoz is fordulhattak a magyarországi udvartartás tagjai, aki a kisebb jelentőségű ügyekben maga is eljár, illetve továbbította urának a kéréseket. Esztergomi javadalma miatt Fusco erősen motivált volt a magyar ügyek körültekintő intézésében. A hozzá köthető nagyjából 100 levél impozáns mennyisége a kisebb-nagyobb bajos ügyek feltérképezésén túl is tartogat még meglepetéseket. Ugyanis a közelmúltban derült fény arra, hogy a Taddeo Lardi és Hippolit közötti rejtjeles levelezésben Hippolit egyes udvaroncai Pandolfo Silvestri kamarás és Tommaso Fusco neveit is használták saját álnevükként.⁸³ Ezek tükrében a Fuscónak küldött levelek egy része biztosan közvetlenül a püspöknek szolt, és további vizsgálatuk még új eredményeket fog hozni. Az álnevek ilyen használatából pedig a viselőjük udvarban betöltött fontos szerepére következtethetünk.

Herkules herceg befolyásának csökkenését az alábbi példával lehet a legjobban illusztrálni. A herceg tekintélyére hivatkozva, de az egri ügyekben való járatlanságára alapozva a gyöngyöspüspöki bortizedbérlet kapcsán szerette volna Raguzai István megszerezni a támogatását egy gyanúsán kedvező bérleti szerződés megkötéséhez és a túlontúl agilis püspöki kormányzó leszereléséhez.

Ludovico Floreno⁸⁴ jegyezte fel 1501-ben, hogy Hippolit akaratából Raguzai megkapta a gyöngyöspüspöki bortizedet egyéves saláriumá fejében.⁸⁵ Gyöngyöspüspöki az egri püspöki uradalmak legjövedelmezőbbike volt, területileg a gyöngyöstarjáni tizedkörzetbe esett, de döntő többségében a gyöngyöspüspöki borbevételeket az egri vár szükségleteire, de még inkább a bandérium tagjainak tartották fenn.⁸⁶ Raguzai bérlete teljes mértékben szembement a szokásokkal, nyilván ezért hangsúlyozta Floreno, hogy Hippolit utasítására történt.

Raguzai István a korszak egyik legsikeresebb szerencselovagjának tekinthető.⁸⁷ A neve alapján dalmát származású volt, Mátyás uralkodása idején már Magyarországon, Budán élt a király borbélyaként. Hippolit távozása után tűnt fel az esztergomi udvarban, Beatrix kérésére Herkules herceg nevezte ki Marinelli mellé 1494-ben aludvarbírónak,

⁸³ Köszönettel tartozom Kuffart Hajnalkának, aki a jelenségre felhívta a figyelmemet.

⁸⁴ C. Tóth 2017: 29; Bónis 1971: 92–93; Kristóf 2021: 188–189. Ludovico Floreno *doct. decr.*, kormányzó, vikárius, 1498. február 9. MNL OL DF 229141. – 1501. június 11. MNL OL DF 229184; Kristóf 2021.

⁸⁵ E. Kovács 1992: 77.

⁸⁶ A számtalan említés közül kettő helyet emelnék ki, ahol a püspöki udvar elsőbbségére hivatkoznak. E. Kovács 1992: 69, 163.

⁸⁷ Raguzai már Mátyás uralkodása idején Magyarországon, Budán élt a király borbélyaként, 1494–1495 között esztergomi *viceprovisor*, 1495–1497-ben esztergomi *provisor*, majd 1500–1502-ben egri *provisor* volt. Fögel József véleménye szerint 1507-ben Ulászló olasz tolmácsa és Lajos nyelvtanára volt. Fögel 1913: 43. Ezt a feltételezést azonban nem támasztják alá a források. 1507. április 15. MNL OL DL 21696; Domokos – Schrödl-Libárdi 2018: 94–95, 106–107; Kuffart 2018: 165, 172, 181; E. Kovács 1992: 91.

majd 1495–1497 között udvarbíróként adatolt.⁸⁸ Majd továbbszolgálóként 1500 után egri *provisorként* találkozunk a nevével. Az átmenet évei után, 1501-től Taddeo Lardi mellett az udvarbíró feladatait érdemben Szóláti Balázs látta el. A helyben tartózkodó, a helyi viszonyokat jobban ismerő, a ranglétrát helyben megmászó Szóláti mellett Raguzai feladatai átalakultak. *Provisorként* említik a források később is ennek megfelelő fizetéssel, de általában Budán tartózkodott,⁸⁹ a korábban kialakult kapcsolatrendszerét felhasználva volt hatása az egri udvarra, egyfajta tanácsadóként, összekötőként működött, amint a hozzá köthető levélmennyiség is mutatja.⁹⁰ Véleményem szerint pontosan az alább bemutatandó vita következtében tartotta távol magát Egertől a későbbiekben.

Taddeo Lardi – akivel biztosan ismerték egymást az esztergomi udvarból – úgy vélte, hogy 1501 után a kormányzóváltás kedvező alkalmat teremt a ráfizetéses tizedbérletek felülvizsgálatára. Hogy a gyöngyöspüspöki tizedbérlet mennyire előnyös üzlet lehetett Raguzai számára, az bizonyítja a legjobban, hogy a korábbi kapcsolati hálóját kihasználva 1502. február 16-án Herkules hercegnek írt Ferrarába, hogy járjon közbe a fiánál, hogy megtarthassa a gyöngyöspüspöki tizedet.⁹¹ (Fontos adalék, hogy Lardi ugyanezen a napon írt Hippolitnak az épületek karbantartásáról.⁹² Valószínűleg ugyanaz a futár vitte a két, ellenkező tartalmú levelet Ferrarába.) Raguzai aggodalma nem volt alaptalan, Lardi 1502. április 30-án Hippolitnak írt leveléből megtudjuk, hogy Hippolit arra tett ígéretet, hogy Raguzai megkaphatja a gyöngyöspüspöki tizedbérletet az évi járandóságán túl, ha annak a bevétele nem több 50 dukátnál. A kormányzó azonban arra figyelmeztette urát, hogy hozzávetőlegesen 300 dukátot tett ki a gyöngyöspüspöki dézsma, és a költségek levonása után is volt rajta vagy 200 dukát haszon. A levélből az is kiderült, hogy Raguzai a kapcsolataira, az udvarban forgó támogatóira hivatkozott a tizedbérlet változatlan (150 dukát) megtartásának érdekében.⁹³ Valószínűleg Lardi levele még meg sem érkezett Ferrarába, amikor Raguzai már biztosra vette, hogy övé a tizedbérlet, és az is kiderült, hogy kiknek a támogatását vette igénybe. Köszönetet mondott a királynak, Bakócnak és a váradi püspöknek, Szatmári Györgynek is.⁹⁴ Azonban úgy tűnik, hogy Lardi utólagosan megérkező

⁸⁸ Kuffart 2024a: 315–316.

⁸⁹ 1508-ban még a püspökség alkalmazásában állt, állandó 150 forintos *salariumot* húzott. E. Kovács 1992: 292, 353.

⁹⁰ 1503-ban Raguzai még *provisorként* újíttatta fel a püspökség budai házát Lardi megbízásából. E. Kovács 1992: 200–202. 1507-ben prémek beszerzésében segédkezett. E. Kovács 1992: 251. 1507-ben Lardi kikerítte Raguzai tanácsát a király által kért 200 hordó bor ügyében. E. Kovács 1992: 269. Szintén 1507-ben lovak kiválasztásában vett részt. 1507. július 4. Vestigia 1675; MNL OL DF 294744. 1506-ban Budán szerzett be faanyagot a leégett székesegyház újjáépítéséhez. E. Kovács 1992: 329.

⁹¹ 1502. február 16. Vestigia 1444; MNL OL DF 294517-a.

⁹² 1502. február 16. Vestigia 1555; MNL OL DF 294627.

⁹³ 1502. április 30. Vestigia 1556; MNL OL DF 294628.

⁹⁴ 1502. május 5. Vestigia 1447; MNL OL DF 294521.

levele nem maradt hatástalan. Ugyanis 1502 szeptemberében a betakarításra készülve, Lardi továbbra is azt nyomatékosította Hippolitnak, hogy a gyöngyöspüspöki bevételek mennyire fontosak az egri udvar szempontjából, és beszámolt arról, hogy a szüret előkészítő költségeit ő állta, azaz az 1502. évre biztosan nem adta bérbe a püspöki bordézmát.⁹⁵ Lardi komolyan gondolta, hogy túl nagy veszteséget jelentene a bérbeadás, ő is latba vetette minden kapcsolatát, és néhány héttel később már arra hivatkozott, hogy valójában Bakóc sem támogatja az ötletet.⁹⁶ A játszma azonban biztosan nem ért véget ezen a ponton. Raguzai úgy tűnik, hogy nem nyerte el Hippolit feltétlen bizalmát, a gyöngyöspüspöki kedvező tizedbérletet nem újították meg vele. Azonban annyit elért, hogy 1507-ben II. Ulászló írt levelet Hippolitnak, arra kérve, hogy utasítsa Lardit, hogy újítsa meg Raguzai gyöngyöspüspöki bérletét változatlan feltételekkel. Ugyanis Lardi nemcsak felmondta a korábbi bérletet, de újra jelezte, hogy jóval többet ér a korábbi megállapodás összegénél.⁹⁷ A számadáskönyvek adatai szerint 1507–1508-ban biztosan nem adta bérbe Lardi a gyöngyöspüspöki tizedeket, az udvartartás és a várórség részére különítette el.⁹⁸ 1509 márciusában az új kormányzó, Ercole Pio⁹⁹ – nyilván a Larditól kapott információkra támaszkodva – az egri püspökség átvételéről beszámolva kijelentette, hogy a gyöngyöspüspöki dézsma nem bérbeadható.¹⁰⁰ Ez az egyedi eset – a gazdasági vonatkozásain túl – remekül megvilágítja egyrésről Raguzai kapcsolatait, udvari beágyazottságát, másrésről az udvaroncok rivalizálását, az érdekvényesítés különböző módozatait. A történet fontos tanulsága, hogy 1502-re már egyértelmű volt, hogy Hippolit irányította az egri püspökség ügyeit. Raguzai rosszul mérte fel az erőviszonyokat, hiába mozgósította kapcsolatait, Herkules herceg immár a haláláig, 1505-ig érdemben nem szólt bele az egri ügyekbe. 1505 után Hippolit fivére, Alfonz herceg egyáltalán nem foglalkozott a bíboros magyarországi javadalmaival egészen az öccse halálát követő hagyatéki bonyodalmakig.

A kormányzók közül a legsikeresebb Taddeo Lardi volt, ebben kiemelkedő szerepe volt, hogy komoly, korábbi magyarországi tapasztalatok birtokában került az egri püspöki udvar élére. Ugyanis 1487 óta volt tagja akkor még az esztergomi érseki udvarnak, birtokolt különféle magyarországi egyházi javadalmakat, és 1501-től haláláig Egerben szolgálta urát.¹⁰¹ Levelei és az általa vezetett számadáskönyvek alapján állítható, hogy tapasztalata, kapcsolatrendszere és lelkiismeretessége volt a garancia az egyházmegye sikeres kormányzására. Együtt tudott működni az egri udvar helyi tisztségviselőivel,

⁹⁵ 1502. szeptember 12. Vestigia 1561; MNL OL DF 294633.

⁹⁶ 1502. szeptember 20. Vestigia 1562; MNL OL DF 294634.

⁹⁷ 1507. március 17. Vestigia 2663; MNL OL DF 295640.

⁹⁸ E. Kovács 1992: 276, 347.

⁹⁹ Domokos 2015, 2019; Domokos – Erős 2018.

¹⁰⁰ 1509. március 27. Vestigia 1758; MNL OL DF 294818; Domokos 2019: 81–97.

¹⁰¹ L. a 44. sz. jegyzetet.

Szóláti Balázs *provisor* akár a hónapokig elnyúló budai tartózkodásai alatt is megbízhatóan helyettesítette. A levelei és a számadáskönyvi bejegyzései alapján összeállítható itineráriuma szerint általánosságban évente áprilistól július elejéig tartózkodott Budán, beszámolt az országgyűlésekről, illetve az év végét is Egertől távol töltötte.¹⁰² Hippolit ügyeinek országos képviseletét kiemelten fontosnak tartotta, ennek érdekében kiváló kapcsolatot tartott fenn Bakóc Tamással,¹⁰³ és általában is kereste a befolyásos méltóságviselők támogatását.¹⁰⁴ Kiemelt fontosságot tulajdonított az Eger és Buda, valamint Esztergom közötti információáramlásnak. Budán időnként igénybe vette az ott élő olaszok, kereskedők, orvosok segítségét, de leginkább Raguzai Istvánra támaszkodott, aki bár a gyöngyöspüspöki tizedbérlet kapcsán összezőrdülhetett Lardival, de továbbra is a püspöki udvar alkalmazottja volt. Esztergomban azonban inkább egyenesen Bakócot kereste Lardi. Az esztergomi érsek szolgálatában maradt Amadei 1498 után nem töltött be fontos szerepet Hippolit információs hálózatában.

Égészen az 1510-es évek elejéig mutatható ki egy olyan rétege az egri püspöki udvarnak, akik Esztergomban kezdték szolgálatukat, Hippolitot gyerekkorától fogva szolgálták Magyarországon. Azonban Lardi 1512. évi, majd Fusco 1514. évi halálával egy generációváltás következett be, a régi, tapasztalt udvaroncok helyét új emberek foglalták el Magyarországon, és a levelek és a számadáskönyvi tételek alapján megváltozott a kapcsolattartás módja és az ellenőrzés metódusa is. Ercole Pio és Giovanni Battista Bonzagni kormányzók kiválasztásának okairól egyelőre nem rendelkezünk adatokkal. Leveleikből egyértelmű, hogy korábban nem álltak kapcsolatban a magyar udvarral, nem volt helyismeretük. Az udvaroncok panaszos levelei alapján¹⁰⁵ arra következtethetünk, hogy nem volt vágyott pozíció az egri udvar vezetése. Ferrarában pedig folyamatosan elégedetlenek voltak a püspökség gazdasági teljesítményével, egy jóval szigorúbb és közvetlen elszámol(tat)ási rendszerben gondolkodhattak. 1512 után szinte kizárólagosan Hippolitnak jelentettek Egerből, és Fusco halála után Hippolit egyetlen titkára sem vette át az egri ügyeket. A növekvő elégedetlenség hívta életre a fennmaradt követutasítások nagy részét, amelyekből kiderül, hogy Hippolit követte

¹⁰² Például: 1504. október 27. – 1505. január 9., 1506 március 29. – július 26., 1507. április 16. – július 12. között Budán és alkalmanként Esztergomban tartózkodott.

¹⁰³ Bővebben: Kristóf 2020.

¹⁰⁴ Például szimbolikus összegeként adott bérbe egyes, jól jövedelmező bortizedkerületeket pl. Perényi Imre nádornak, Somi Józsnának, Tárcai Balásznak stb. Kristóf 2019. 1504. június 26-án írta, hogy Perényi Imrénél személyesen tette tiszteletét, miután nádorrá választották, és Szatmári György váradi püspök rendszeres vendég volt Egerben. Vestigia 1646; MNL OL DF 294716.

¹⁰⁵ Postumo levelében egyszerűen csak „*maledetta Ungariát*” emlegetett. 1517. szeptember 7. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b. 1246. XVI/276r. A konyha sem nyerte el tetszésüket: „*Parimente ancho del coco mandato che >non< è stato di grandissimo mio contento e di utile a Vostra Signoria per il grandissimo consumare di roba si faceva in questa cucina ultra la spurcitate di quante vivande se faceano.*” 1510. Vestigia 1782; MNL OL DF 294838; Domokos 2019: 205. A zord időjárásról Ludovico da Bagno Isabella d’Estének 1518. április 6. Vestigia 5752; MNL OL DF 296362.

a magyarországi eseményeket, és részletekbe menően instruálta a kormányzókat és Egerbe küldött embereit.¹⁰⁶ Mindössze az 1515–1517 közötti évekből ismerjük több utasítás tartalmi kivonatát, amelyek Giovanni Battista Bonzagni kormányzónak és az őt ellenőrző Alfonso Cistarellinek íródtak. Az utasítások alapvetően a jövedelmek maximalizálásának lehetőségein túl a frissen megszerzett tapolcai bencés apátság adminisztratívájával kapcsolatos kérdéseket tárgyalják.¹⁰⁷ A fennmaradt kivonatok időbeli eloszlása alapján feltételezhető, hogy korábban is rendszeresebben kaptak utasítást a mindenkori udvaroncok, mint amennyit adatolni lehet. Sajnos nincsenek arról összehasonlítható adataink, hogy mennyivel rosszabbul teljesített az egri püspökség az 1510-es évektől a korábbiakhoz képest. Annyi bizonyos, hogy a bandériumállítás költségei egyre jelentősebben terhelték az egri bevételeket.¹⁰⁸ Ettől függetlenül vagy mindezek ellenére 1508 után állandósult a gyanakvás, hogy az egri kormányzók korruptak, és igyekeznek eltitkolni a valós bevételeket. Alfonso Cistarelli, amint megérkezett Magyarországra, többek között arról tett jelentést, hogy Bakóc nagyon gyanakvóan fogadta a jövetelének okát tudakolva. A kormányzó pedig eltagadta előle a bevételeket.¹⁰⁹ Az első jelentések kézhezvétele után Ferrarában már biztosak voltak benne, hogy Bonzagni és Bakóc sikkasztottak az egri püspökség jövedelmeiből.¹¹⁰ Erre reagálva egy olyan irányítási rendszer látszik kibontakozni a levelekből, amely a kormányzók folyamatos ellenőrzésén alapult. Megbízatásukból adódóan a számvevők – Goro Gorini és Alfonso Cistarelli – leveleikben az egri udvar felett állóként pozicionálták magukat. Véleményezték a kormányzókat, és javaslatokat tettek az új kormányzó kiválasztására. 1511-ben Ercole Pio bukása után felmerült Kelemen kanonok¹¹¹ kijelölése a feladatra, azonban Goro Gorini számvevő levelében igen erősen ellenezte Kelemen kanonok kinevezését arra hivatkozva, hogy túlságosan is helyi ember. A püspökséget egyenesen egy olyan hajóhoz hasonlítja, amely tele van matrózzal, de nincs rajta kapitány.¹¹² Az ellenőrzés olykor váratlan helyről is érkezhetett. A bizalmatlan légkör olykor egymás ellen fordíthatta a helyben szolgáló udvaroncokat. 1508

¹⁰⁶ Hippolit 1510-re datálható követutasításában, amelyben visszarendeli Ercole Piót a számadáskönyvekkel együtt Ferrarába, egyértelműen hangot ad elégedetlenségének: „*Haverissimo anchora preso dispiacere et turbatione di quello che ni scrivete per dicta vostra cioe che in mane vi resta poca summa de denari.*” Vestigia 1783; MNL OL DF 294839; Domokos 2019: 209–210.

¹⁰⁷ Hippolit utasításai Bonzagninak 1515. január 27. és 1517. február 11. között (9 db): Vestigia 1816, 1817, 1819, 1820, 1821, 1822, 1825, 1827, 1828; MNL OL DF 294872, 294873, 294875, 294876, 294877, 294878, 294881, 294883, 294884. Hippolit utasításai Cistarellinek 1515. december 4. és 1516 között (7 db): Vestigia 1835–1840, 1842; MNL OL DF 294891–294897.

¹⁰⁸ Kubinyi 1999: 97–98. Lardi levelében megjegyzi a velencei–török háborúra reflektálva, hogy a háború végeztével bizonyosra több lesz a bevétel. 1503. március 8. Vestigia 1638; MNL OL DF 294708.

¹⁰⁹ Cistarelli Hippolitnak 1515. Vestigia 1831; MNL OL DF 294887; Kristóf 2018a: 158.

¹¹⁰ 1515. december 4. Vestigia 1835; MNL OL DF 294891.

¹¹¹ Vsz. Csanádi Kelemen kanonok (1494–1520) C. Tóth 2015: 67.

¹¹² 1511. július 23. Vestigia 1790; MNL OL DF 294846.

és 1510 között Ercole Pio kormányzó és Raguzai István egyre romló viszonya odáig fajult, hogy Raguzai *provisori* officiumát elvesztette; egymást vádolták meg lopással, és mindketten kölcsönösen bepanaszolták egymást. Ercole Pio Hippolithoz írt leveleire reagálva Raguzai Bakócnál jelentette fel a kormányzót.¹¹³ A rezidens kormányzó mellett korábban is gyakran feltűntek alkalmi követek. Feladataik többnyire beszerzésekre terjedtek ki, lovakat, lószerszámokat és értékes prémeket szállítottak Ferrarába. Ebben az új működési modellben a számvevők akár egy-két évet is Magyarországon töltöttek, ők maguk a beszerzésekkel kevésbé, inkább a könyvelés ellenőrzésével foglalkoztak. Nem tartották magukat az egri udvar tagjának, bármilyen hosszú időt is töltöttek Magyarországon, hangsúlyozták különállásukat. Véleményem szerint ebben az évtizedben változott a püspökség gazdálkodása is. Az egri számadáskönyvek hiányában Hippolit ferrarai számadáskönyveinek szórványos magyar vonatkozású adatai arról tanúskodnak, hogy rendszeressé vált a marha- és borszállítás is Itáliába.¹¹⁴ Korábban kizárólag lovakat vittek Magyarországról, értékes tárgyak és készpénz kíséretében. Ebben az időszakban a rendszeres transzportokat szervező megbízottak feleltek Hippolit privát megrendeléseiről is. További kutatásokat igényel, hogy a marhakivitel törvényi szabályozása és a püspöki jövedelem maximalizálási szándéka között feltárható-e bármilyen összefüggés. Az világos, hogy a szorosabb ellenőrzésnek köszönhetően kialakult egy olyan csoport Hippolit ferrarai udvarában, akik rendszeresen foglalkoztak a magyar ügyekkel más egyéb megbízatásaik mellett, és a tapasztalataikat hasznosítva bármikor Magyarországra küldhetők voltak.

A párhuzamos jelentések, a szabályozott ügymenet hiányában kaotikusnak ható levelezések felfejtése nem kevés további kutatást igényel, és szét is feszítené jelen tanulmány kereteit. Az viszont biztosan kijelenthető, hogy a levelek a számadáskönyvi adatokkal kiegészítve eleven képet adnak az udvaroncok, tisztségviselők egymás közötti hierarchiájáról, együttműködésükről avagy éppen viszályaikról, intrikáikról, az udvar belső viszonyairól. Mivel személyes kapcsolataik vizsgálata messzire vezetne kijelölt témánktól, annyit emelnék ki, hogy Hippolit udvarában a kapcsolati háló középpontjában a legismertebb humanistái: Ludovico Ariosto¹¹⁵ és Celio Calcagnini¹¹⁶ álltak, az udvaroncok jelentős része rajtuk keresztül kapcsolódott urukhoz és egymáshoz is.

Elenyésző mennyiségben ugyan, de maradtak fenn olyan levelek, illetve említések harmadik személynek küldött levelekben, számadáskönyvi bejegyzések, amelyek alapján igazolható, hogy a Magyarországra küldött udvaroncok a megbízatásaikon túl is kapcsolatban álltak egymással, a ferrarai udvarral. A Magyarországon szolgáló és a Ferrarából érkező udvaroncok viszonya, személyes ismeretségük, esetleges alá-fölé

¹¹³ 1510. Vestigia 1780; MNL OL DF 294836; Domokos 2019: 190.

¹¹⁴ 1517. ASMo, CD, AP 800. 43r–43v, 48v–49r, 55r–55v, 59r, 61v.

¹¹⁵ Életről bővebben: Catalano 1930.

¹¹⁶ Életről bővebben: Huszti 1922; Marchetti 1973; Tóth – Bitskey 2020.

rendeltségi viszonyaik sokszor meghatározták leveleik hangnemét. Nemcsak a visszatérő ferraraiak és az egriek között alakultak ki ismeretségek, hanem értesülünk jóval korábbi, a magyarországi megbízatások előtti időkre datálható személyes kapcsolatokról is. Ezek a hivatalos apropó nélkül megszülető levelek, beszámolók ugyanazt a célt szolgálták, a levél írója és a címzett közösen próbálták meg a jólinformáltságból fakadó előnyöket megragadni. Az alábbi szórványos adataink sejtetni engedik, hogy az udvaroncok a valóságban sokkal intenzívebb kapcsolatban álltak egymással, mint amennyit példákkal tudok igazolni.

Amint fentebb említettem, 1498-ban az egri udvar megszervezésénél egyértelmű volt, hogy az egykori esztergomi udvaroncok tapasztalatára számítottak. Az átadás-átvétel dokumentálása mellett néhány adat ismert az udvaroncok, официálisok egymás közötti egyeztetéséről is. 1498. május 30-án, a csere lebonyolítása után Esztergomból kelt levelében Pietro Pincaro Tommaso Fuscónak számolt be többek között Giovanni Maraviglia megérkeztéről, és a püspök további támogatását kérte korábban Villachból, Budáról és Esztergomból írt leveleire hivatkozva.¹¹⁷ 1498 nyarán Maraviglia az akkor még Milánóban, Hippolit környezetében tartózkodó Lardinak köszönte meg korábbi leveleit és jóindulatát.¹¹⁸ Nyilván ez a levélváltás nem függetleníthető a tényről, hogy Lardi ez év szeptemberében már Esztergomból számolt be Fuscónak a járandóságok beszédésének nehézségeiről.¹¹⁹ Maraviglia igyekezett mindenki jóindulatát biztosítani a maga számára és a megfelelő kommunikációs csatornákat nyitva tartani esetleges hazatérése reményében, ami 1501-ben az egri kormányzó váltással valószínűleg realizálódott is.

Következő példában Ercole Pio kormányzó datálatlan levelében ura kegyének biztosítására használta fel annak az egyébként mára elveszett levélnek a tartalmát, amelyben Ludovico da Bagno beszámolt neki a ferrarai karnevál eseményeiről.¹²⁰ Bagno Hippolit egyik vezető familiárisa, titkára volt már a 90-es évektől fogva.¹²¹ Bagno udvari beágyazottságát mutatja, hogy Ariosto jó barátja, gyerekének keresztapja volt. Rajta keresztül kapcsolódott Pio a bíboros belső köreihez. Egyébiránt a Bagno által emlegetett Küklopszok tánca, amelyre Pio hivatkozott a levelében, segített a levél datálásában. Ugyanis nemcsak Bagno számolt be a karneváli eseményekről, hanem Bernardino Prosperi is rendszeresen küldött összefoglalókat Mantovába, Isabella d'Estének. Ezek egybevetésével Pio levele 1509-re datálható.¹²² Másrésről feltételezhető, hogy Pio Bagnótól értesült Hippolit sebesüléséről, amelyet a polesellai csatában szenvedett

¹¹⁷ 1498. május 30. Vestigia 1343; MNL OL DF 294419.

¹¹⁸ 1498. augusztus 21. Vestigia 1345; MNL OL DF 294421.

¹¹⁹ 1498. szeptember 7. Vestigia 1548; MNL OL DF 294620.

¹²⁰ 1509. Vestigia 1781; MNL OL DF 294837; Domokos 2019: 198–203.

¹²¹ Ludovico da Bagno mantovai nemesúr volt, aki 1494-től állt Estei Hippolit szolgálatában, 1506-tól a titkára volt, számos egyházi javadalom tulajdonosa, és 1517-től a bíborossal együtt Magyarországon tartózkodott. E. Kovács 1990: 113; E. Kovács 2005: 89–90; Catalano 1930: 192. skk.

¹²² Kristóf 2023c.

el,¹²³ ugyanis Bagno jelen volt az ütközetnél. Néhány évvel később Bagnónak is volt alkalma Magyarországra látogatni, minden valószínűség szerint 1512-ben is, de 1517-ben biztosan elkísérte urát Magyarországra.¹²⁴ 1517 és 1520 között Bagnónak köszönhető az Isabella d’Estének címzett, magyarországi tudósítások egy jelentős része.¹²⁵

Ezen a ponton érdemes kitérni a lojalitás kérdésére is. Nem Ludovico da Bagno az egyetlen olyan familiáris, aki Hippolit szolgálatában állt, mégis rendszeresen küldött leveleket másnak. Ugyanis az Este család információs hálózatának megbecsült részét képezték azok az udvaroncok, akik egyes családtagok ajánlására kerültek be rokonuk udvartartásába, és ezzel megteremtették az informális kapcsolattartás lehetőségét. Illetve gyakran előfordult, hogy az egyes családtagok a rokoni udvartartásból bíztak meg valakit különböző feladatokkal. Bagno esetében Isabella d’Este – mint az Este hercegnők általában – nagyon tudatosan támaszkodott egyes ferrarai familiárisokra¹²⁶ kiterjedt kapcsolati hálójának fenntartásában. Hasonlóképpen Giuliano Caprili is évtizedeken át szolgált Hippolit udvarában. Tapasztalt udvaroncnak számított, 1508-ban és 1509-ben már járt Magyarországon.¹²⁷ Valószínűleg ekkor szerezte egri kanonoki javadalmát is, 1509-ben már Hippolit egyik kancellárja volt.¹²⁸ Az 1510-es években különböző diplomáciai küldetéseket teljesített. Azonban 1517-ben nem volt a Hippolittal utazó kíséret tagja,¹²⁹ csak 1519 februárjában érkezett meg Magyarországra, Alfonz herceg utasítására. Küldetésének okát az I. Miksa halála utáni közelgő császárválasztás adta. II. Lajos cseh királyként német-római birodalmi választófejedelem volt, és a két aspiráns rokona egyszerre. A későbbi V. Károly a sógora volt, és a francia uralkodó, I. Ferenc is számított a szavazatára, az ifjú Lajos anyai rokonságára hivatkozva. Hippoliton kívül a magyar udvarból senkinek nem voltak érdemi francia kapcsolatai, egyértelmű volt, hogy I. Ferenc az egri püspök támogatását fogja kérni. Caprilit Alfonz herceg és végső soron I. Ferenc francia király arra utasították, hogy segítse Hippolitet a francia király megválasztásának előmozdításában, illetve informálja a herceget a magyarországi fejleményekről. Hippolit azonban látványosan nem kötelezte el magát egyik jelölt támogatása mellett sem, formálisan ugyan minden segítséget megadott az 1519 áprilisában Budára érkező, majd a májusban Krakkóból Egeren át Budára utazó

¹²³ 1510. február 11. Vestigia 1771; DF 294827; Domokos 2019: 152–157.

¹²⁴ Kristóf [2026a].

¹²⁵ Kristóf [2026b].

¹²⁶ A legfontosabb ferrarai informátora Bernardino Prosperi volt. Catalano 1930: 597.

¹²⁷ 1508. május 8. Vestigia 1747; MNL OL DF 294808. 1509. május 12. Vestigia 1748; MNL OL DF 294809.

¹²⁸ W. Somogyi 2025: 248.

¹²⁹ 1517. július 20-án Rómából érdeklődött Hippolitnál, hogy tényleg Magyarországra készül-e. ASMo, ASE, C, CA Roma 24. 159-II/41. 1517 novemberében még szerepelt a ferrarai udvar kenyérlistáján: ASMo, CD, AP 804. 18v.

francia követségeknek, de valós erőfeszítéseket nem tett I. Ferenc megválasztása érdekében, noha a Ferrarába küldött jelentésekben természetesen nem ezt hangsúlyozták. Caprili pedig megbízatásának megfelelően ingázott Eger és Buda között, hosszú, gyakran rejtjeles levelekben számolt be a történekről.¹³⁰ Egészen biztosan korábbi diplomáciai tapasztalata és magyarországi helyismerete miatt találta Alfonz herceg alkalmasnak erre a feladatra. A császárválasztást megelőző tárgyalások lezárultával Caprili azonban nem tért vissza Ferrarába, maradt az egri udvarban, az 1520. évi kíséret tagjai között találjuk mint Hippolit egyik titkárát,¹³¹ de 1520 márciusában még mindig Magyarországon tartózkodott.¹³² Korábbi megbízatásai és tapasztalata révén 1520 végén, Hippolit halála után Alfonz herceg megbízottjaként érkezett újra Egerbe. Feladata Hippolit hagyatékának, kintlévőségeinek összegyűjtése és Ferrarába juttatása volt.¹³³ Kitartóan, de eredménytelenül próbálkozott 1521 őszéig.¹³⁴ Ennek az évnek a levéltermése tisztán mutatja be az Egerben tartózkodó olaszok egymás közötti viszonyait, a meghalt urukhoz, illetve az örököséhez, Alfonz herceghez köthető lojalitásukat, illetve annak hiányát. A hagyatéki ügy leveleinek jelenlegi feldolgozottsági szintjén¹³⁵ is egyértelmű, a lojalitás volt az egyetlen rendező erő, amely a ferrarai központtól ilyen távol eső udvartartást fent tudta tartani. Tisztán látható, hogy a családi kapcsolatrendszer váltotta ki ezekben az esetekben a professzionális diplomáciai hálózatot. Kijelenthető továbbá, hogy a püspök személye volt a püspöki udvar működtetésének az egyetlen garanciája. Hippolit adminisztrációjának gyors összeomlása azt mutatja, hogy a modern értelemben vett hivatali szervezethez még távol állt a 16. század elejének egri püspöki udvara.

Továbbá említést érdemelnek azok a levelek, amelyek nem feltétlenül a feladók és címzettek személyes kapcsolatrendszerét erősítették, hanem bennük egyszerűen praktikus információk cseréltek gazdát. Például Nicolò del Monte 1515-en beszámolt Giovanni Battista Bonzagni kormányzónak magyarországi küldetésének elhalasztásáról és a ferrarai udvari pletykákról, a Cistarelli fivérek ügyeiről.¹³⁶ Del Monte egyébként rendszeresen járt Magyarországra, a Ferrarába küldendő javak beszerzése és szállítása volt a feladata.¹³⁷ 1517-ben ő vezette Hippolit kíséretének a konyhai eszközöket, kertészeti és egyéb szerszámokat, az állatállományt szállító felét.¹³⁸ Gyakorlott

¹³⁰ E. Kovács 1990: 112; [Kristóf 2026b].

¹³¹ E. Kovács 1990: 112.

¹³² 1520. március 8. Vestigia 1876; MNL OL DF 294931.

¹³³ 1520. november 18. Vestigia 1909; MNL OL DF 294964.

¹³⁴ 1521. szeptember 5-én utasította Alfonz Caprilit, hogy térjen vissza Ferrarába. Vestigia 1930; MNL OL DF 294985.

¹³⁵ W. Somogyi 2025.

¹³⁶ 1515. június 4. Vestigia 1826; MNL OL DF 294882.

¹³⁷ 1517. ASMó, CD, AP 793. 101r–103r.

¹³⁸ Monferrato de' Calcagnini 1843: 20–21.

logisztikai szakemberként 1518-ban ő felelt a püspöki bandérium bácsi országgyűlésre juttatásáért,¹³⁹ majd 1520-ban a Ferrarába visszatérő Hippolit kísérete lassabban haladó részének vezetését kapta.¹⁴⁰

Mindezzel együtt az egri udvar egy speciális feladatot is ellátott, ugyanis a hercegi udvar és a magyar királyi udvar közti információáramlást nem választották el a püspökség ügyeitől. Ennek köszönhetően a püspökség ügyein túl az egri gubernátor felelt a két udvar közti ügyekért is, ez a vizsgált időszakban jobbra csupán a török helyzetre vonatkozó tájékoztatásban merült ki. Alfonz hercegnek nem voltak magyar érdekeltségei. Ezért a magyar részről felmerülő ügyeket Hippolitnak, illetve az egri kormányzónak címezték. Az Eger és Ferrara közötti levelezésbe közvetítő szerepben gyakran be kellett vonni az esztergomi érseket, Bakóc Tamás bíborost, a korábbi egri püspököt, aki tanácsaival támogatta a mindenkori egri kormányzót, és eligazította a budai királyi udvar útvesztőiben.¹⁴¹ A fentebb bemutatott egri igazgatási metódus átalakításával párhuzamosan az Eger–Buda–Esztergom közötti egyeztetések során egyre jelentéktelenebbé vált az a maroknyi itáliai kolónia, amelynek tagjai Bakóc és Hippolit esztergomi és egri székcseréje után maradtak az esztergomi érsek, Bakóc Tamás szolgálatában vagy a királyi udvarban. 1510-re Amadei és Raguzai is kiszorult az egri ügyek követéséből, kontrollálásából. Az Esztergomban, Budán szolgáló orvosok – Muzzarelli, Mainardi – szerepe is elenyésző volt, időnként udvari híreket és pácienseik, ma úgy mondanánk, szenzitív egészségügyi adatait osztották meg Hippolittal és fivérével. Esetükben az exkluzív információk megosztása a saját kapcsolati tőkéjüknek a megalapozását jelentette.

Az információáramlás irányát vizsgálva meg kell erősíteni, hogy az Eger és Ferrara közötti kapcsolattartás kizárólagosan az olasz alkalmazottakra épült. Alig egy-két esetet ismerek, amikor magyar klerikus fordult az Estékhez. Alfonz herceg leveléből tudható, hogy korábban Balbi Jeromos fordult hozzá Bakóc támogatásával egri őrkanonoki javadalma elcserélésének érdekében,¹⁴² illetve Besztercei Fábián számolt be budai tartózkodásáról.¹⁴³

Az 1510-es évekre kialakuló ellenőrzési rendszer, a magyar ügyekbe rendszeresen bevont ferrarai udvaroncok egymás közötti kapcsolati hálója alapján megállapítható, hogy az egri püspöki udvar a bíboros javadalom- és birtokrendszerének szerves, fontos és jövedelmező tagjává vált. A folyamatos elégedetlenség viszont annak a jele, hogy

¹³⁹ Sanudo 1879: VII. 129–130; Banfi 1938: 12.

¹⁴⁰ E. Kovács 1990: 112.

¹⁴¹ A kérdésről bővebben: Kristóf 2020.

¹⁴² 1515. május 20. Vestigia 1830; MNL OL DF 294886.

¹⁴³ 1513. augusztus 3. Vestigia 1814; MNL OL DF 294870. Valószínűleg azonos 1511-ben Fábián tárcaféői főesperessel, Besztercei Fábiánnal (C. Tóth 2015: 58), aki 1512. december 30-án doktorált kánon-jogból Bolognában, erdélyi egyházmegye *subdiaconus*, a besztercei Szt. Mihály-oltár oltárigazgatója, 1521. március 21-én szentelték fel Rómában. Haraszti Szabó – Kelényi 2019: n. 318.

a személyi problémákon és a káderhiányon egyre kevésbé sikerült úrrá lenni a 10-es években. Ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy a bíboros a vágyott anyagi haszon reményében a káptalan és az egri udvartartás magyar tagjait szinte teljesen mellőzte, kizárólagosan ferraraiak intézték az egri ügyeket.¹⁴⁴

A kapcsolattartás gyakorlati kérdései

A kapcsolattartás vizsgálatában fontos szempontként merül fel a technikai lebonyolítás kérdése. A levelezés szervezésével kapcsolatban elszórt adatok állnak rendelkezésünkre az egyes levelekben, illetve a számadáskönyvekben. Ezekből annyi biztosan leszűrhető, hogy szervezett futárszolgálat nem létezett. Van példa arra, hogy a Ferrarába indítandó futár összevárt több levelet néhány napon át, de ugyanakkor azt is lehet sejteni, hogy szükség esetén akár néhány napon belül is elindítottak egy újabb futárt. Természetesen a komolyabb szervezést igénylő utak, pl. pénz, marhák, lovak szállítása esetében, előre szervezeten készültek Egerben és gyakran Budán, Esztergomban is a friss hírek célba juttatására, és összegyűjtötték a kézbesítendő leveleket.

Az információcsere a legjobban 1517 vége és 1520 eleje között vizsgálható, mivel Hippolit Magyarországon tartózkodott, és a jelenléte teljesen felforgatta az egri püspöki udvar korábbi működését, és alapjaiban változtatta meg az Itáliával történő kapcsolattartás módját is. Hippolit magyarországi tartózkodásához köthetően kb. 170 levelet sikerült feltárni, közöttük akadnak szép számmal a Ferrarába vagy Mantovába küldött levelekre adott válaszok tartalmi kivonatai is. Ezek alapján a kapcsolattartást részlegesen lehet rekonstruálni. Az alkalmi megbízatásokkal és/vagy futárként foglalkoztatott udvaroncok küldetésein túl egy igen kaotikus kép rajzolódik ki. 1518-ban Egerből Ferrarába, illetve Krakkóba a Manfredi testvérek jártak rendszeresen,¹⁴⁵ Ferrarából

¹⁴⁴ Néhány példa a ferrarai udvaroncok magyarországi tevékenységére: Alfonso Cistarelli 1507-ben már hozatott magának lovat Egerből Piacentinivel. E. Kovács 1992: 268–269. 1515–1516-ban számvevő Bonzagni mellett, 1517-ben Hippolittal érkezett újra Magyarországra, és 1520-ban maradt tovább Bonzagni ellenőrzésére. Kulcsszerepe volt a Hippolit-hagyaték maradványának Ferrarába juttatásában. Kristóf 2018a. Alberto Superbi és Nicolò del Monte tevékenységét már fentebb áttekintettem.

¹⁴⁵ A Manfredi fivérek Hippolit megbízásából gyakran voltak úton. Giantommaso Manfredi 1518. január 31. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b. 1246. XXX/675v. és február 9. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 26 v–27r, n. 76 között biztosan Ferrarában volt. 1518. április 6-tól Krakkóban volt az esküvőn. 1518. június 15. Vestigia 5765; MNL OL DF 296375. – augusztus 5. Vestigia 5766; MNL OL DF 296376. 1518. augusztus 19. után Krakkó. Vestigia 5767; MNL OL DF 296377; 1519. január 22. Ferrara. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 36. 19v, n. 69. 1519. április 19. Ferrara. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 36. 19v, n. 69. 1519. május 15. után Krakkó ASMn, AG, E. V. 3. b. 533, ASMn, AG, E. LXI. 1. b. 1895. XIII. 191r. 1519. okt. 3. előtt Krakkó ASMn AG E. LXI. 1. b. 1895. XIII. 196r–197r. 1519. karácsony Krakkó? ASMn, AG, E. LXI. 1. b. 1895. XIII. 196r–197r.

Egerbe pedig Sigismondo Cistarelli teljesített utakat.¹⁴⁶ Mielőtt feltételeznénk, hogy valami rendszert alakítottak ki, és az ellentétes irányban mozgó megbízottak útjait összehangolták, egyértelműen ennek az ellenkezője tapasztalható. A hatékonyság, illetve a költségoptimalizálás fel sem merült elvárásként. Például úgy tűnik, hogy 1518 tavaszán Cistarelli és Giovanni Battista Manfredi közel egy időben érkeztek meg Ferrarába Magyarországról.¹⁴⁷ Rajtuk kívül (velük együtt?) más, nevesített alkalmi hírvivők is járták az Eger–Ferrara útvonalat. A levélváltások, viszontválaszok, a püspöki megbízottak személye alapján dokumentálható kapcsolattartás azonban csak egy részét tette ki a valós információcserének. Még a valamilyen – számunkra többnyire ismeretlen – konkrét megbízatással közlekedő püspöki bizalmasok útjai esetében sem lehet rendszerességet, tervezést vagy hatékonyságra való törekvést felfedezni, az alkalmi megbízottak, egyszerű futárok megbízatásairól csak kevés és áttételes adatunk van. Egyrésről az udvartartás alacsonyabb rangú tagjai is megjelenhettek futárszerepben – jellemzően magyarok az egész korszakban¹⁴⁸ –, másrésről a korabeli kihívásokkal teli, nehézkes utazási körülmények miatt bármilyen utazó is alkalmi hírnökként jöhetett számításba, és kézbesíthetett leveleket, küldeményeket. Hippolit 1520. január 26-án kelt levele¹⁴⁹ illusztrálja a kapcsolattartás gyakori esetlegességét: Alfonz november 8-án kelt levelét Giovanni Muzzarelli,¹⁵⁰ Bakóc Tamás orvosa vette át Esztergomban, onnan már Hippolit emberével érkezett meg Egerbe. A válaszában pedig Hippolit mentegetőzött, hogy idő hiányában nem tud hosszan válaszolni, mert rövidesen indul a velencei követ, aki elviszi a levelet legalább Itáliába. Ez a levél több módszertani kérdésre hívja fel a figyelmet. Egyrésről az információáramlásban ténylegesen bárki részt vehetett, amint látható, olyan személyek is, akik egyáltalán nem kötődtek sem a feladóhoz, sem a címzetthez. Mindez

¹⁴⁶ 1518. február 20-tól tervezték Cistarelli első útját: ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 31r, n.88; 1518. február 27. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 33v, n. 98; 1518. március 4. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b. 1246. XXX/686r; 1518. március 8. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 37v, n. 114; 1518. március 10. ASMn, AG, E. XXXI. 2. b.1246. XXX/693r.

¹⁴⁷ Cistarelli valószínűleg 1518. március 29. után indult Magyarországra. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 35. 45r, n. 141. Cistarelli 1518. május 1-én már újra Ferrarában volt: ASMn AG E. XXXI. 2. b.1246. XXX/706r., 1518. május 6-i levele szerint a Manfredi fivérek közül Giovanni Battista is Ferrarában intézte ura ügyeit. ASMn AG F. II. 9. b. 2997. liber 35. 64r, n. 199. Cistarelli 1518. szeptember 28-án indult újra Magyarországra: ASMn AG E. XXXI. 2. b. 1246. XXX/732r.

¹⁴⁸ Az egész korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott futára Imre (Imbro, Hymbro) 1503. február 20. Vestigia 1581; MNL OL DF 294652 – 1510. szeptember 11. Vestigia 1779; MNL OL DF 294835. Hasonlóképpen gyakran megfordult Ferrarában Balázs (Balasso, Ballasso) 1508. február 15. Vestigia 1678; MNL OL DF 294747 – 1510 ősz Vestigia 1783; MNL OL DF 294839.

¹⁴⁹ ASMó, CS b. 137. 1688-XVI/47.

¹⁵⁰ Muzzarelli szintén megbízható embere volt az Estéknek, 1500 előtt mint Beatrix királyné, majd mint Bakóc Tamás orvosa Magyarországon tartózkodott, és rendszeres kapcsolatban állt Hippollittal és az egri udvartartásával is. 1501. december 31. ASMó, ASE, CPE b. 1623, 2, fasc. 1, no. 8. – 1527. július 29. ASMó, ASE, CPE b. 1622, 1, fasc. 7, no. 7. Esztergomi kanonok, a Krisztus teste-kápolna igazgatója (1519–1528) volt. C. Tóth 2019: 117, 171.

természetesen befolyásolta a levelek menetidejét is. Az Eger/Buda és Ferrara/Mantova közötti távolság megtétele esetében jóval több bizonytalansággal számolhatunk. A levélírók pontosan tisztában voltak a nehézségekkel és a rizikófaktorokkal, ezért általában hivatkoztak a megválaszolt levél dátumára. Jellemző példa Marinelli 1498. május 31-én Esztergomból írt levele Hippolitnak, amelyben szabadkozik, hogy aznap reggel egyszerre kapta kézhez ura három levelét is, folyó hó 6., 8. és 10. keltezéssel. Azonnal igyekezett is mindre válaszolni, hiszen már sürgette és kérdőre vonta ura a hosszú hallgatás miatt.¹⁵¹ Hasonlóképpen jelzi Hippolit Bonzagninak 1516. január 27-én Rómából, hogy egyszerre kapta meg a december 12-én, 16-án és 24-én keltezett, Esztergomból küldött leveleit.¹⁵² Ennek alapján egy átlagos lovasfutár teljesítményével egybecsengően, körülbelül 3 hét alatt tette meg egy levél a leggyorsabban a fenti, nagyjából 900 km-es távolságot. Azaz egy-egy információ és a ráadott reakció leggyorsabban is másfél hónap alatt fordult meg. Előfordultak olyan esetek is, amikor több hónap alatt érkeztek meg a magyarországi újdonságok Itáliába.¹⁵³ Az időjárás és az egyéb külső, hátráltató körülményeken túl valószínűleg a lassabb menetidő oka az lehetett, ha nem a két udvartartás közötti közvetlen megbízatást teljesítő futarra bízta a leveleket. Amennyiben alkalmi utazók vagy más megbízatásokkal úton lévők (például a borszállítmányok kísérői) kézbesítették a leveleket, óhatatlanul lassabban érkeztek meg. Különösen, hogy Egerből gyakran csak Budára vagy Esztergomba vitték a leveleket,¹⁵⁴ ahol adott esetben meg is kellett várni, amíg valaki elindult Itália felé a rábízott, összegyűjtött levelekkel. Nyilván a küldöncök közötti levélátadás, a levelek összegyűjtése, a várakozás kiszámíthatatlanul megnövelte a menetidőt és annak a kockázatát is, hogy egyes levelek nem érnek célba.¹⁵⁵

Összegzés

Megfigyelhető a 16. század elején az egri püspöki udvar speciális helyzete. Hippolit távollétében természetesen nem tekinthető reprezentatív udvartartásnak az egri, és jobbára gazdasági természetű ügyekben kommunikáltak a ferrarai udvarral, az információk célhoz juttatásában azonban a fejedelmi jellegű diplomáciához hasonló

¹⁵¹ 1498. május 31. Vestigia 1430; MNL OL DF 294504.

¹⁵² 1515. január 27. Vestigia 1816; MNL OL DF 294872.

¹⁵³ Isabella d'Este 1519. január 22-én kapta meg Ludovico da Bagno 1518. szeptember 27-én, és december 23-án kelt leveleit. ASMn, AG, F. II. 9. b. 2997. liber 36. 19v, n. 69.

¹⁵⁴ A fent említett Muzzarelli és a velencei követ példáján túl bevett szokás volt, hogy Budán vagy Esztergomban gyűjtötték az Itáliába menő leveleket. Pl. 1503. szeptember 28. E. Kovács 1992: 197. 1507. február 13-án viszont Ferrarából egyenesen Egerbe érkeztek a levelek, köztük egy pápai breve, amelyet Lardi kormányzó továbbított Esztergomba. E. Kovács 1992: 250.

¹⁵⁵ 1519. május 15. Manfredi panaszkodott Frigyes őrgrófnak a levelek bizonytalan kézbesítéséről. Vestigia 5694; MNL OL DF 296308.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

jelenségek figyelhetők meg. Az egri udvar- és kapcsolattartás szervezésének példáján keresztül összegezhető az átmeneti korszak esetlegessége. A püspöki udvar működéséért felelős rezidens és ideiglenes официálisok és megbízottak a gazdasági feladataikon túl képviselték uruk diplomáciai érdekeit is. Kiválasztásukban személyes kapcsolataik játszottak fontos szerepet, valamilyen formában ugyan kapcsolódtak a kancelláriához, de a feladataik ellenőrzése meglehetősen laza volt. Egyszerűen dokumentálták tevékenységüket, és nagy figyelmet fordítottak a keletkezett iratok megőrzésére.¹⁵⁶ Ugyanis a diplomáciai tevékenység normái ekkor még szinte teljes egészében hiányoztak. A fentebbi példák is igazolták, hogy a megbízatásaik közötti határok nem voltak egyértelműek, mind a különböző típusú ügyek gyakorlati lebonyolítása, mind a résztvevők személye is gyakran esetlegesnek tűnik.¹⁵⁷

Egyértelműen nyomon követhető Estei Hippolit folyamatos, részletekbe menő figyelme, amelyet magyarországi javadalmainak bevételei iránt tanúsított. Egyrészt a mindenkor kormányzó igyekezett eleget tenni a magyar király, az udvar és a magyar szokások diktálta elvárásoknak, másrészt egyre fokozódott a nyomás a bevételek növelésére. A szoros ellenőrzésnek köszönhetően az 1510-es évekre kialakult egy, a magyar ügyekkel foglalkozó udvaronccsoport Ferrarában, akiknek egyre kevesebb kapcsolata volt a magyar udvari körökkel, a magyarok pedig teljes mértékben kiszorultak az egri püspökség igazgatásából. Nem tévedtek a magyar urak az országgyűlésen, amikor a címben megfogalmazott vádat vágták Taddeo Lardi kormányzó fejéhez. Ez a folyamat pedig kétségtávan hozzájárult Estei Hippolit népszerűségének csökkenéséhez a magyar kortársak között.

FORRÁSOK

Archivio di Stato di Mantova (ASMn)

Archivio Gonzaga (AG)

Dipartimento esteri (E)

Legislazione e sistemazione del governo (F)

Archivio di Stato di Modena (ASMo)

Archivio Camerale

Camera marchionale poi ducale Estense (CD)

Amministrazione dei principi (AP)

¹⁵⁶ Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015: 151, 157.

¹⁵⁷ Lazzarini 2018: 15.

Archivio Segreto Estense (ASE)
Cancelleria, Sezione estero (C)
Carteggio Ambasciatori (CA)
Carteggio con principi esteri (CPE)
Casa e Stato (CS)

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára (MNL OL)
Diplomatikai Fényképtár (DF)

- Domokos György 2019: *A Jámbor Herkules. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510*. Balassi, Budapest.
- Domokos György – Schrödl-Libárdi Karolina 2018: Donato Aretino magyarországi levelei a Modenai Állami Levéltárban. In: Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton (szerk.): *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Vestigia Kutatócsoport, Piliscsaba, 93–128.
- E. Kovács Péter 1992: *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei (1500–1508)*. Heves Megyei Levéltár, Eger.
- Királyné Belcsák Eszter 2015: Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök levelei a Modenai Állami Levéltárban (1495–1505). In: Domokos György – Mátyus Norbert – Nuzzo, Armando: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. PPKÉ BTK, Piliscsaba, 141–184.
- Monferrato de' Calcagnini, Giovanni Girolamo 1843: *Vita del cardinale Ippolito I. d'Este scritta da un anonimo, con annotazioni*. Paolo Ripamonti Carpano, Milano.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh Jolán 1956: La capella Bakócz. *Acta Historiae Artium* (3.) 1–2. 1–198.
- Banfi, Florio 1938: Il cardinale Ippolito I d'Este nella vita politica dell'Ungheria. *L'Europa Orientale* (18.) 1–2.
- Berkovits Ilona 1941: La pietra sepolcrale di un umanista ferrarese a Cassovia. *Corvina* (4.) 12. 164–174.
- Bónis György 1971: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai, Budapest.
- Bónis György 1973: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. *Levéltári Közlemények* (44–45.) 89–101.
- Bónis György 1975: Vicari italiani in Ungheria durante il Rinascimento. In: Klaniczay Tibor (szerk.): *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*. Akadémiai, Budapest, 181–193.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

- Borghi, Valentina 2014: Il Maestro di Celano Pelumi: nuovi studi sulla committenza per ricostruire un'identità. *Figure* (2.) 19–31.
- Byatt, Lucy 1993: Ippolito I d'Este. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 43. [https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.
- C. Tóth Norbert 2015: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *Turul* (88.) 2. 48–71.
- C. Tóth Norbert 2017: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr.
- C. Tóth Norbert 2019: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája. 1100–1543.* (Subsidia ad Historiam Medii Aevi Hungariae Inquirendam 9.) MTA Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, Budapest.
- Catalano, Michele 1930: *Vita di Ludovico Ariosto ricostruita su nuovi documenti.* I. Olschki, Genf.
- Ceccarelli, Francesco – Marchesi, Andrea – Sambin De Norcen, Maria Teresa 2019: *Biagio Rossetti 1444–1516. Architettura e documenti.* Bononia University Press, Bologna.
- Cockram, Sarah 2009: Epistolary Masks: Self-Presentation and Dissimulation in the Letters of Isabella d'Este. *Italian Studies* (64.) 1. 20–37. <https://doi.org/10.1179/174861809X405773>
- Covini, Maria Nadia – Figliuolo, Bruno – Lazzarini, Isabella – Senatore, Francesco 2015: Pratiche e norme di comportamento nella diplomazia italiana: i carteggi di Napoli, Firenze, Milano, Mantova e Ferrara tra fine XIV e fine XV secolo. In: Andretta, Stefano – Péquignot, Stéphane – Waquet, Jean-Claude (szerk.): *De l'ambassadeur: les écrits relatifs à l'ambassadeur et à l'art de négocier du Moyen âge au début du XIXe siècle.* École française de Rome, Rome [Paris], 113–163.
- Domokos György 2015: A pestis és a gepárd. Ercole Pio, Estei Hippolit egy ügynökének beszámolója Magyarországról, 1508–1510. In: Domokos György – Mátyus Norbert – Nuzzo, Armando: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban.* PPKÉ BTK, Piliscsaba, 185–196.
- Domokos György – Erős Katalin M. Renáta 2018: Ercole Pio és az egri székesegyház építésének ügye. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből.* (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Egri Érseki Vagyonezelő Központ, Eger, 21–47.
- Donattini, Massimo 2016: Prisciani, Pellegrino. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 85. [https://www.treccani.it/enciclopedia/pellegrino-prisciani_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pellegrino-prisciani_(Dizionario-Biografico)/) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.

- E. Kovács Péter 1990: Egy középkori utazás emlékei (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). *Történelmi Szemle* (32.) 1–2. 101–127.
- E. Kovács Péter 2005: Östulok vagy bölény? Az itáliai nemesek és a magyarországi fenevad. (Adalékok a középkori Magyarország faunájához). *Történelmi Szemle* (47.) 1–2. 89–98.
- E. Kovács Péter 2008: Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában. In: Oborni Teréz – Á. Varga László (szerk.): *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Heves Megyei Levéltár, Eger, 157–178.
- Fletcher Catherine 2015: *Diplomacy in Renaissance Rome: the rise of the resident ambassador*. Cambridge University Press, Cambridge.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781316256541>
- Fógel József 1913: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. MTA, Budapest.
- Fagnito Gigliola 2002: Le corti cardinalizie nella prima metà del Cinquecento: da Paolo Cortesi a Francesco Priscianese. *Miscellanea Storica della Valdelsa* (CVIII.) 3. 49–62.
- Guerzoni Guido 2013: »Familia«, »corte«, »casa« The Este Case in Fifteenth–Sixteenth Century. In: Paravicini, Werner (szerk.): *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel; Actes du colloque international tenu à Paris les 9, 10 et 11 octobre 2007*. Deutschen Historischen Institut Paris, Ostfildern, 515–541.
- Guerzoni Guido (é. n.): Este_Courtiers_1457_1628. https://www.academia.edu/2925252/Este_Courtiers_1457_1628 – utolsó letöltés: 2025. augusztus. 31.
- Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála 2019: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526*. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.) MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest.
- Hollingsworth, Mary 2020: The Cardinal's Household. In: Hollingsworth, Mary – Pattenden, Miles – Witte, Arnold (edd.): *A Companion to the Early Modern Cardinal*. (Brill's Companions to the Christian Tradition 91.) Brill, Leiden–Boston, 260–276.
<https://doi.org/10.1163/9789004415447>
- Huszi József 1922: Celio Calcagnini in Ungheria. *Corvina* (II.) 1. 57–71.
- Kolsky, Stephen 1991: *Mario Equicola: The Real Courtier*. Droz, Geneva.
- Kristóf Ilona 2015: Egy nádorválasztás margójára. *Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae* (43.) 175–187.
- Kristóf Ilona 2018a: Giovanni Battista Bonzagno pályája. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* (45.) 155–164.
- Kristóf Ilona 2018b: Az egri püspöki udvar a 15–16. század fordulóján. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből*. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Egri Érseki Vagyongazdálkodási Központ, Eger, 15–30.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

Kristóf Ilona 2019: Bortizedbérllők a késő középkori egri számadáskönyvekben. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* (46.) 221–236.

Kristóf Ilona 2020: „Nostro protectore e benefactore singulare”. Bakóc Tamás és Estei Hippolit kapcsolata (1496–1520). In: Domokos György – W. Somogyi Judit – Szovák Márton (szerk.): *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*. Balassi Kiadó, Budapest, 66–82.

Kristóf Ilona 2021: Utazás Itáliába 1501 nyarán. Egy számadáskönyv tanulságai. In: Pap József – Verók Attila (szerk.): *Akit Clió elbűvölt. In honorem Romsics Ignác*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 187–209. <https://doi.org/10.46403/AkitCliobelbuvolt.2021.187>

Kristóf Ilona 2023a: A kegyesség késő középkori egri példái. In: Guszmann Gergely (szerk.): *Korokon, tereken túl. Tanulmánykötet Kiss László tiszteletére*. Líceum Kiadó, Eger, 77–112. <https://doi.org/10.46403/Korokonterekentul.2023.77>

Kristóf Ilona 2023b: Travelling to Italy in the Summer of 1501. Lessons Learned from a Book of Accounts. In: Kristóf Ilona (szerk.), Földváry Kinga (ford.): *Chapters from the history of Italian–Hungarian relations*. Líceum Kiadó, Eger, 107–130. <https://doi.org/10.46403/Chaptersfromthehistory.2023.107>

Kristóf Ilona 2023c: Vulcanus és a küklopszok. Adalékok Estei Hippolit (Ippolito I d’Este) művészetpártolásához In: Molnár Dávid – Varga, Zsolt (szerk.): *Tanulmányok Cseh Zita, Kovács Melinda és Szabó Jolán tiszteletére*. Eger, Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, Eger 251–267.

Kristóf Ilona [2026a]: “Spexa per andare in Ongaria”. Un tentativo di ricostruzione della comitiva di Ippolito I d’Este in Ungheria nel 1517. (megjelenés előtt)

Kristóf Ilona [2026b]: Magyarországi tudósítások Isabella d’Este levelezésében (1517–1520). (megjelenés előtt)

Kubinyi András 1999: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. (METEM Könyvek 22.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

Kuffart Hajnalka 2012: Piero Pincharo de Parma, un ragioniere italiano in suolo ungherese. *Verbum* (13.) 504–512.

Kuffart Hajnalka 2018: *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása*. PhD-értekezés. PPKÉ BTK.

Kuffart Hajnalka 2024c: Bakóc Tamás és Estei Hippolit cseréje. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Bakóc Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára*. MCA Collegium Professorum Hungarorum, Piliscsaba. 111–157.

Kuffart Hajnalka 2024a: Élet Beatrix királyné esztergomi udvarában – az érseki kormányzó elbeszélése alapján. In: Neumann Tibor (szerk.): *„Királyi házunk népe”. Királyi és királynői udvartartás a középkor végén*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 237–331.

- Kuffart Hajnalka 2024b: Italian–Hungarian Careers in the 15th Century: the Example of a Catalan. Life and Letters of Perotto Vesach. In: F. Molnár Mónika – Avallone, Paola (szerk.): *Movement of men, goods, and cultures in two areas of Europe: Hungary and Southern Italy between the 15th and 21st centuries*. (Bridges Italy - Hungary 3.) CNR Edizioni, Roma, 53–93.
- Kuffart Hajnalka – Neumann Tibor 2021: „Olyan szép kísérete lesz, mint kevés úrnak Itáliában”: Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87 folyamán. *Történelmi Szemle* (63.) 3. 323–382.
- Lakatos Bálint 2019: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). I. rész. Kutatási vázlat. *Történelmi Szemle* (61.) 4. 593–616.
- Lakatos Bálint 2020: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) II. rész. Adattár. *Történelmi Szemle* (62.) 2. 281–362.
- Lazzarini, Isabella 2011: News from Mantua: Diplomatic Networks and Political Conflict in the Age of the Italian Wars (1493–1499). In: Noflatscher, Heinz – Chisholm, Michael S. – Schnerb, Bertrand (Hrg.): *Maximilian I. (1459-1519). Wahrnehmung, Übersetzungen, Gender*. (Innsbrucker historische Studien 27.) Innsbruck, 111–130.
- Lazzarini, Isabella 2018: Corrispondenze diplomatiche nei principati italiani del Quattrocento Produzione, conservazione, definizione. In: Giorgi, Andrea – Occhi, Katia (a cura di): *Carteggi fra basso medioevo ed età moderna Pratiche di redazione, trasmissione e conservazione*. il Mulino, Bologna, 13–39.
- Marchetti, Valerio 1973: Calcagnini, Celio. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 16. [https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_(Dizionario-Biografico)/) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.
- Marciano, Ada Francesca 1991: *L'età di Biagio Rossetti. Rinascimenti di casa d'Este*. Gabriele Corbo Editore, Ferrara-Roma.
- Ognibene, G. 1903: *Relazioni della casa D'Este coll' Estero*. Vincenzi e Nipoti, Modena.
- Santorio, Domenico 1906: *Della vita e delle opere di Mario Equicola*. Nicola Jecco, Chieti.
- Sanudo, Marin (szerk.) 1879: *I Diarii di Marino Sanuto (1496–1533) dall'autografo Marciano Ital. Cl. VII Cod. CDXIX–CDLXXVII*. Visentini, Venezia.
- Sapengo, Natalino 1962: Ariosto, Ludovico. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 4. [https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-ariosto_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-ariosto_(Dizionario-Biografico)) – utolsó letöltés: 2025. augusztus 31.
- Teke Zsuzsa 2007: Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban: Raggione Bontempi 1488–1528. *Századok* (141.) 4. 967–990.
- Teke Zsuzsa 2011: Egy firenzei kereskedőtársaság áru- és pénzhitelei a Jagelló-kori Magyarországon. *Numizmatikai Közöny* (110–112.) 133–139.

Kristóf Ilona: „Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

- Tóth Orsolya – Bitskey István 2020: Celio Calcagnini Eucharistia-sermója Egerben 1518-ban. In: Bajáki Rita – Báthory Orsolya (szerk.): *Itáliai hatások a régi magyar lelkiségben*. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok 26.) MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 29-45.
- W. Somogyi Judit 2025: Estei Hippolit püspöki hagyatéka Giuliano Caprili magyarországi leveleinek tükrében. In: Boros István (szerk.): *Evolvo libros uberes: VI. Scriptorium konferencia, Veszprém, 2023. május 10–11.* (Scriptorium VI.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, 247–264. <https://doi.org/10.64607/Script.VI.16>

Egerből Rómába Egri egyházmegyések felszentelése a Római Kúriában (1426–1523)

FEDELES TAMÁS

Abstract. From Eger to Rome. Promotion of Clerics from Diocese of Eger in the Roman Curia (1426–1523). On the 19th of March 1496, the inhabitants of Rome could observe a group of foreign clerics in the neighbourhood of the Piazza Navona. Naturally, this proved to be a usual practice, as people of different status from every corner of the European continent arrived continuously to the Urbs Aeterna. Among those, who arrived in the city next to the River Tevere, from time to time we may observe those, who wanted to receive different grades of the holy orders either on their own or in groups. In one of these groups, we may mention numerous clericals, whom were on their way to the Church San Panthaleone in the Parione district of the city, where the general ordination was performed by Joshua, the bishop of Ascoli. Among the 118 candidates, altogether 53 clericals, including 13 from the diocese of Eger arrived in Rome from the remote Carpathian Basin. The study surveys the general characteristic features of the promotion of 152 clerics from diocese of Eger in the Roman Curia on the bases of the Libri formatarum series, which can be found in the Camera Apostolica fond of the Archivio Apostolico Vaticano.

Keywords: Hungarian clerics; diocese of Eger; Curia Romana; promotion of clerics; Camera Apostolica; Libri formatarum; medieval Rome

„VII. Kelemen pápa uralkodásának a legelején, különösen 1524 márciusában feltűnően sok olyan kérvényt jegyeztek be a *Registri delle Suppliche* köteteibe, amelyekben magyar (és velük együtt olykor lengyel, német, skót stb.) akolitusok, káplánok és oltármesterek, sőt plébánosok és szerzetesek is kérték a kisebb papi rendekbe való felvételüket. A magyar kérelmezők főleg az erdélyi, a csanádi, a váradi és az egri egyházmegyékből kerültek ki, de voltak közöttük bácsiak, zágrábiak, pécsiek, veszprémiek, győriek,

váciak és esztergomiak is. Számuk óvatos becslés szerint is meghaladja a kétszázat. Hasonló együttes kérelmekről ugyan tudunk, de a kérelmezők száma mindig jóval alacsonyabb volt: 1429-ben például a két tucatot sem érte el. Hogy mi lehet a jelenség oka, arra egyelőre nem tudok magyarázatot adni.”¹ A fenti sorokat Tóth Péter másfél évtizede publikált tanulmányában olvashatjuk, amelyben mintegy 40, az egri egyházmegyében javadalommal rendelkező egyházi személy római szentelési kérvényét vizsgálta. Minthogy dolgozatának homlokterét az egyházi topográfia alkotta, a klerikusszentelésekkel kapcsolatos kérdéseket nem érintette. A magyar historiográfiában első alkalommal Lukcsics Pál szentelt önálló tanulmányt a kérdéskörnek, aki a szupplikációk mellett a lateráni regiszterek adatait (persze nem a teljességre törekedve) is felhasználta.² Jóllehet a magyar kutatás a jelenséget az elmúlt másfél évtizedben (elvértve) érzékelte,³ azonban annak szisztematikus feldolgozására a legutóbbi időkig nem került sor. Magam a Vatikáni Apostoli Levéltár kúriai felszenteléseit rögzítő homogén iratsorozat magyar vonatkozású bejegyzéseinek feltárását követően készítettem el azt a széles európai kontextusba ágyazott elemzést, amelyben a Kárpát-medencéből érkezett egyháziak promóciós ügyeit igyekeztem a teljesség igényét megcélózva elemezni.⁴ Jelen tanulmányban – a kúriai promóciók gyakorlatának rövid ismertetését követően – az egri egyházmegyére vonatkozó legfontosabb jelenségeket tekintem át.

A kúriai szentelések forrásai és menete

A klerikusok felszentelése a középkori *Orbis Christianus* területén a megszokott események közé tartozott, amely alól természetesen a Magyar Királyság sem képezett kivételt, jóllehet az erre vonatkozó források nagyon sporadikusak.⁵ Korszakunkban az egyházmegyei központokban a csoportos, ún. általános szentelések (*ordinationes/ordines generales*) elterjedtek voltak, amint a fennmaradt szentelési bizonyítványok vonatkozó utalásaiból sejthető, amely gyakorlatot Miklós egri vikárius oklevele teszi kétségtelenné. Az 1425. december 19-én kiállított és vélhetőleg a székesegyház kapujára kifüggesztett diplomában a helynök arról tájékoztatta a kandidálókat, hogy az egri segédpüspök a következő szombaton tartja a soron következő általános szentelést, a részvétel feltétele pedig a kötelező vizsgálatra az előírt helyen és időben történő

¹ Tóth 2010: 315.

² Lukcsics 1928.

³ Erdélyi 2011; Lakatos 2018.

⁴ ODP; Fedeles 2025.

⁵ Kevesebb mint fél száz középkori hazai papszentelési dokumentum maradt korunkra. Erre lásd Fedeles 2025: 21–26. és a kötet végi táblázatot.

megjelenés.⁶ Az egri püspök székvárosában lezajlott papszentelések közül mindössze hat személy promóciójára vonatkozó adatokat őriztek meg forrásaink az 1395 és 1517 között időszakból.⁷ Könnyen belátható, hogy ennél sokkal több klerikust szenteltek fel Egerben e dolgozatban vizsgált szűk évszázadban is.

Mindazonáltal a *Respublica Christiana* központja, Róma a korai időszaktól kezdve fontos szerepet játszott a klerikusszentelésekben, ugyanis a keresztény Európa valamennyi szegletéből, így a Kárpát-medence területéről is érkeztek olyanok, akik az Örök Városban kívánták az egyházi rend szentségének egyes fokozatait felvenni.⁸ A kúriai klerikusszentelések kizárólag az Apostoli Kamara hatáskörébe tartoztak egészen a 15. század végéig, ezért a hivatalt vezető kamarás ellenőrzése alatt állt a teljes római szentelési eljárás. V. Márton pápa (1417–1431) kúriai reformjaihoz illeszkedően az ordinációkra vonatkozó alapvető információkat a Vatikáni Apostoli Levéltár *Camera Apostolica* fondjának egy önálló regisztersorozatában, a *Libri formatarum* köteteiben rögzítették 1425-től kezdődően 1524-ig bezárólag. E 14 kötetből álló széria alkotja témánk elsődleges forrásbázisát.⁹ A 16. század elejétől az Örök Városban történő szentelésekben egyre fontosabb szerepet játszott Róma püspökének vikáriusa. A római helynök illetékességi köréhez tartozó promóciókra vonatkozó adatokat két további regiszter, a Római Állami Levéltárban található *Tribunale del Vicariato* 335. (1507–1521), valamint a vikariátus archívumában található *Ordinazioni Sacerdotali* első kötete (1501–1524) őrzi.¹⁰ Az említett kútfők mellett egy-egy adatot találunk a Vatikáni Apostoli Levéltár *Diversa Cameralia* 52. volumenében,¹¹ továbbá korunkra maradt három *in partibus* promóciós igazolás (*littera formata*).¹² Természetesen az említett források mellett a *Dataria Apostolica* szupplikációs kötetei,¹³ valamint a *Sacra Poenitentiaria Apostolica* regiszterei¹⁴ is számos releváns adatot tartalmaznak, amelyek a téma sokrétű bemutatása kapcsán nélkülözhetetlenek.

A Rómán kívüliek kúriai promóciójának két hivatalos csatornája volt a vizsgált korszakban: az Apostoli Kamara és a város püspökének (azaz a pápának) lelkiekben általános helynöke (*vicarius in spiritualibus in Urbe*). A *Camera Apostolica* hatásköre

⁶ Iványi 1910: 150. sz.

⁷ MNL OL DF 220 220 (1395); Békefi 1910: 52. sz. (1428); MNL OL DL 39 912 (1435); 20 773 (1498–1499); 86 082 (1515); 60 929 (1516–1517).

⁸ Rehberg 2005; Rehberg 2007; Hledíková 2006; Schmugge 2011; Salonen–Hanska 2016; Rábik 2015. – A magyar vonatkozásokra összefoglalóan lásd Fedeles 2025.

⁹ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 1–14.; A széria leírására lásd Schmitz 1894; Maiorino 2023. – Magyarul: Fedeles 2019a.

¹⁰ Erre lásd Rehberg 2005 és 2027.

¹¹ AAV Cam. Ap., Div. Cam. vol. 52, fol. 63r.

¹² MNL OL DF 209059, 257534; ÖStA HHStA ED Urkunden 10175. sz.

¹³ Erre lásd Lukcsics 1931–1938: passim; Tóth 2010; Lakatos 2018: passim.

¹⁴ Erre lásd Erdélyi 2011: 53–56, 109–113; Erdélyi 2017: 46–48; Fedeles 2018a.

azon nem római illetőségű személyek szentelésére terjedt ki, akik nem rendelkeztek az illetékes megyéspüspök szentelési engedélyével, illetőleg még nem tartózkodtak egy éve a Kúriában. A püspökök szentelése, valamint az apátok benedikálása ugyancsak e hivatal szervezésében történt. A külföldiek, így a magyarok szentelése tehát hivatalosan az Apostoli Kamara joghatósága alá tartozott a 15. század folyamán. Lényeges változás VI. Sándor pontifikátusa alatt (1492–1503) következett be, ugyanis a 16. század elejétől az általános szentelések a római vikárius illetékességi körébe kerültek.¹⁵

A kúriai promóciókra érkező külföldi személyek túlnyomó többsége nem felelt meg az ordinációkra vonatkozó előírásoknak, ezért felmentést kellett kérniük a különböző szentelési akadályok alól, amit a pápai udvar egyes hivatalaihoz benyújtott kérvények segítségével tehettek meg. Azon jelölteknek, akik nem rendelkeztek saját ordináriusuk által kiállított szentelési engedéllyel (*dimissoriával*), egy pápai felhatalmazásra volt szükségük, amely feljogosította őket, hogy a Kúriában tartózkodó bármely püspöktől (*a quocumque antistite catholico*) felvegyék a kívánt ordókat. Minthogy pedig a legtöbben elbocsátó levél nélkül érkeztek a Tevere partjára, valamint gyorsított eljárás keretében, azaz a kánoni időpontokon kívül, továbbá egymást követő napokon kívánták az egyházi rend valamennyi fokozatát felvenni, szupplikációt kellett benyújtaniuk.¹⁶ A folyamodvány kedvező elbírálását követően a szentelésekkel kapcsolatos teendőket immár a kamara hivatala végezte: meghatározta és nyilvánossá tette a jelöltek életkorát, erkölcsseit, testi alkalmasságát és felkészültségét ellenőrző vizsgálat helyét és idejét, megszervezte a jelöltek szentelését, majd pedig regisztrálta őket.¹⁷ A kötelezően előírt alkalmassági vizsgálat során a kamarás által kijelölt *examinator* ellenőrizte a bemutatott dokumentumok hitelességét, a magasabb rendeket felvenni kívánók esetében az előírt egyházi javadalom tényleges birtoklását, az esetlegesen felmerülő akadályokat, valamint természetesen a jelölt erkölcsseit és felkészültségét.¹⁸ A sikeres kamarai vizsgálatot követően kerülhetett végül sor a promócióra. Miután az alkalmas személyeket besorolták az egyes szentelési időpontokhoz, neveiket egy kamarai jegyző dokumentálta, a kamarás pedig a pápa engedélye alapján felhatalmazta a szentelést végző püspök(ke)t.¹⁹

A hivatalos szóhasználat szerint az egyházi rend egyes fokozataira a jelölteket előmozdították, amely cselekményt a latin *promovere* igével jelölték. A klérus tagjává az egyházi rend (*ordo*) szentségének felvétele által válhatott valaki, amely két nagyobb csoportból, az úgynevezett négy kisebb (*ordines minores*), valamint a három nagyobb rendből (*ordines maiores, ordines sacri*) állt. A papsághoz tartozás – a hajkorona közepének kör

¹⁵ Pelliccia 1946: 75.

¹⁶ Fedeles 2017: 63.

¹⁷ Pelliccia 1946: 35.

¹⁸ A vizsgálatra lásd Fedeles 2025: 164–213.

¹⁹ Pelliccia 1946: 36.

alakú leborotválása révén – külsőleg is látható jelét az első tonzúra (*prima tonsura*) jelentette. Az egyházi rend szentségének alsó grádusai a *hostiarius*, a *lector*, az *exorcista* voltak, végül pedig az *acolitatus* következett. Ezek birtokában az illető már az egyháziak kiváltságait élvezte, azonban a későbbiekben még visszatérhetett a laikus állapotba (házasodhatott, világi foglalkozást űzhetett). Az említett négy kisebb rendet (*quatuor minores*) a legtöbbször egy időpontban vették fel a jelöltek. A három magasabb ordó sorrendben a következő volt: *subdiaconatus*, *diaconatus* és *presbiteratus*. Az alszerpapi fokozat képezte a valódi választóvonalat a cölibátus megtartása és az imaórákon (zsoltosmán) történő részvétel követelménye által, egyértelművé téve, miszerint az illető további életét immár kizárólag az egyháznak szenteli. Természetesen csak a presbiteri ordó felvételét követően vált áldozópappá (*presbiter*, *sacerdos*) a kandidáló, amely lehetővé tette számára a szentmise-celebrálást, valamint a szentségek kiszolgáltatását. Az egyházi rend legmagasabb fokozatát pedig a püspökség (*episcopatus*) jelentette. Ez utóbbi grádusokat a kisebb ordóktól markánsan megkülönböztetve szent rendeknek nevezték.²⁰

A szentelések nem kötődtek állandó helyszínhez. Az ordinációkra a legtöbb alkalommal a vatikáni Szent Péter-bazilika egyik oldalkápolnájában vagy sekrestyében, illetve a Borgo kisebb templomainak valamelyikében került sor. Természetesen a pápa, s ezáltal – az *ubi papa, ibi Roma* elv alapján – a *Curia Romana* tartózkodási helye is befolyásolta a színhely kiválasztását, így az 1430-as, 1440-es években különböző firenzei, bolognai és ferrarai templomokban történtek ezen események.²¹

Valamennyi szentelési szertartáson jelen kellett lennie egy kamarai jegyzőnek, aki egyrészt tanúként az eljárás törvényességét szavatolta, másrészt pedig ő szólította egyenként és ellenőrizte a kandidálókat, szükség esetén javította a vizsgálatok alkalmával készített szentelési listákat, amelyeket az eseményt követően az ordinációt végző prelátus aláírásával hitelesített, majd pedig a *Camera Apostolica* hivatalában helyezték el.

A szentelést követően a kamarai jegyző kiállította a hivatalos igazoló dokumentumot (*littera testimonialis*, *littera ordinum*, *littera formata*, *formata*), ami – a promóciós engedélyekhez hasonlóan – természetesen díjköteles volt.²² A Rómában áldozópappá szentelt klerikusok felkészültségét hazatérésüket követően a helyi egyházmegye központjában ismételt ellenőrizték, nyilvánvalóan így kívánták megakadályozni az alkalmatlanok lekipásztori hivatalba kerülését. Ezt szemlélteti az esztergomi egyházmegyes Necpáli János esete, akit 1498 áprilisában szenteltek pappá a római Szent Megváltó-templomban. Hazatérését követően Esztergomban felkereste az érseki vikáriust, s bemutatta neki az Apostoli Kamarában számára kiállított szentelési bizonyítványt. A helynök, miután meggyőződött elméleti és gyakorlati felkészültségéről,

²⁰ Plöchl 1962: 289; Ott 1969; Salonen–Hanska 2016: 6–8.

²¹ Fedeles 2025: 231–238.

²² Fedeles 2019a: 157.

engedélyezte számára az első szentmise (*primicia*) bemutatását, valamint az esztergomi egyházmegye területén a lelkipásztori szolgálat ellátását.²³

Az egri és a magyar klerikusok száma

Az egri egyházmegye területéről származók, illetőleg ott egyházi javadalommal rendelkezők közül összesen 152 fő promóciójáról őriztek meg adatokat a kúriai papszenteléseket dokumentáló elsődleges regisztersorozatok. A *Libri formatarum* első egri egyházmegyes bejegyzései az 1426. február 23-án Angelo orensei püspök által a vatikáni Szent Péter-bazilika Szent András-kápolnájában celebrált általános szentelésre vonatkoznak, amely keretében Homonnai Bálint és Radvanci Pál klerikusok – többedmagukkal – felvették az alszerpapi ordót.²⁴ A széria utolsó egri vonatkozású bejegyzése pedig 1523. március 27-én kelt, amikor Francesco de Medici kamarás igazolta, hogy Huszti Máté egri egyházmegyes iskolás (*scolaris*), az egri egyházmegyes Huszt mezőváros Háromkirályok parókiális egyházában lévő Szent Anna-kápolna örökös káplánja, valamint Kállói Gergely szintén egri iskolás, az ibrányi Szent Mihály parókiális egyház igazgatója a belcastrói püspöktől a borgóbeli Szent Mihály arkangyal-templomban felvette az első tonzúrát és a kisebb rendeket, majd a püspök akolitussá, alszerpappá, diakónussá, végül pedig presbiterre szentelte őket.²⁵ A római vikariátus korunkra maradt regisztereiben mindössze egyetlen egri egyházmegyes klerikus, Tavarnai István nevét találjuk, akit 1512. április 18-án alszerpappá szenteltek.²⁶ Ezek alapján tehát azt láthatjuk, hogy – legalábbis az említett regiszterek tanúsága szerint – összesen 152 egri egyházmegyes klerikus vette fel az egyházi rend szentségének egyes grádusait a Római Kúriában, míg egyetlen személy, Zbugyai Péter akolitus számára promóciós engedélyt állítottak ki a kamarában.²⁷ Vajon ez a szám a magyar egyházmegyék összehasonlításában hogyan értékelhető? Sok, kevés, netán átlagos?

A források tanúsága szerint a Kárpát-medence területéről összesen 793 személy fordult promócióval kapcsolatos ügyekben az Apostoli Kamara és a vikariátus hivatalaihoz 1426 és 1523 között. Közülük 787 fő a kamara, míg a fennmaradó hat személy a római Helynökség szolgáltatásait vette igénybe. A *Camera Apostolica* ügyfelei közül 783 személy nevét találjuk a *Libri formatarum* kötetekben.²⁸ Mivel 50 magyar klerikus

²³ ÖStA HHStA ED Urkunden 10175. sz. – A kérdés részletes elemzését és az oklevél kiadását lásd Fedeles 2019.

²⁴ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 1, fol. 16v; ODP 2–3. sz.

²⁵ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 14, fol. 71r, 72r; ODP 990–991. sz.

²⁶ ASR Trib. Vic. vol. 335, fol. 128r–129v.

²⁷ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 2, fol. 24r; ODP 72. sz.

²⁸ Négy fő esetében – amint fentebb említettem – eltérő a források lelőhelye: AAV Cam. Ap., Div. Cam. vol. 52, fol. 63r; MNL OL DF 209059, 257534; ÖStA HHStA ED Urkunden 10175. sz.

számára csupán szentelési engedélyt (*littera dimissoria*) állítottak ki, összesen 743-an vettek részt ténylegesen kúriai promóciókon. A valóságban ennél bizonyosan több magyar – köztük egri egyházmegyes – klerikust szentelhettek a Római Kúriában, azonban a forráspusztulás következtében ezt mindössze valószínűsíthetjük.

Kötet	Első bejegyzés	Utolsó bejegyzés	Személy	Egri eh.m.
1.	1426. III. 23.	1435. IV. 16.	32	5
2.	1436. II. 7.	1446. IX. 24.	57	2
3.	1447. III. 25.	1455. IV. V.	29	3
4.	1466. III. 22.	1470. III. 26.	14	3
5.	nincs magyar adat			
6.	1471. XII. 21.	1475. IV. 11.	13	1
7.	1481. VI. 24.	1482. IV. 21.	3	0
8.	1486. V. 20.	1488. IV. 13.	28	6
9.	1488. IV. 5	1490. IV. 7.	111	22
10.	1490. IV. 4.	1492. IV. 21.	30	5
11.	1492. XI. 25.	1496. XII. 28.	242	61
12.	1497. I. 15.	1502. I. 30.	132	34
13.	1502. III. 22.	1520. XI. 10.	24	2
14.	1521. III. 9.	1523. III. 31.	68	8
Σ	1426–1523	783	152	

1. táblázat. Magyar vonatkozású bejegyzések a *Libri formatarum* kötetekben.

Forrás: AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 1–14.

Kötet	Évkör	Magyarok	Egri eh.m.
335.	1501–1520	4	1
1.	1512–1524	2	0
Σ	1501–1524	6	1

2. táblázat. Magyar vonatkozású bejegyzések a *Vikariátus* regiszterkötetekben.

Forrás: ASR Trib. Vic. vol. 335, AVic Ord. Sac. vol. 1.

Mivel a regiszterkönyvekben a szentelendők származási és/vagy szolgálati egyházmegyéjét is feltüntették, ezért a magyar klerikusok *diocesis*ek szerinti megoszlását is vizsgálhatjuk. A Magyar Királyság területén a 15. században két érsekség és 12 püspökség működött. A 14 magyar egyházmegye közül összesen 12 neve szerepel a promóciókat dokumentáló forrásokban, amely négy, területtel már nem rendelkező korábbi missziós püspökséggel (*episcopatus in partibus infidelium*) egészült ki.²⁹ Feltűnő azonban, hogy a két déli, egyúttal legszegényebb püspökség, a boszniai és a szerémi területéről egyáltalán nem érkeztek szentelendők a *Curia Romaná*ba. E jelenség hátterében valószínűleg a régiót sújtó folyamatos oszmán betörések okozta településpusztulást s ezzel összefüggésben a nagyobb arányú népességcsökkenést sejtethetjük.

1. térkép. A 15. századi magyar egyházszervezet (©Fedeles Tamás, Nagy Béla)

Az egyházmegyék közötti megoszlást tekintve Esztergom (22%), Eger (19%), valamint Erdély és Zágráb (15–15%) dominanciája egyértelmű, ezeket követi Veszprém (6%) és Pécs (5%). Szinte megegyező arányban érkeztek klerikusok a győri³⁰ és a várad-i³¹ (4%), míg ennél némileg kevesebben a kalocsa–bácsi és a váci (3%) *diocesis*ek területéről, míg a csanádi³² és a nyitrai (1–1%) egyházmegyék részesülése a legcsekélyebb.³³

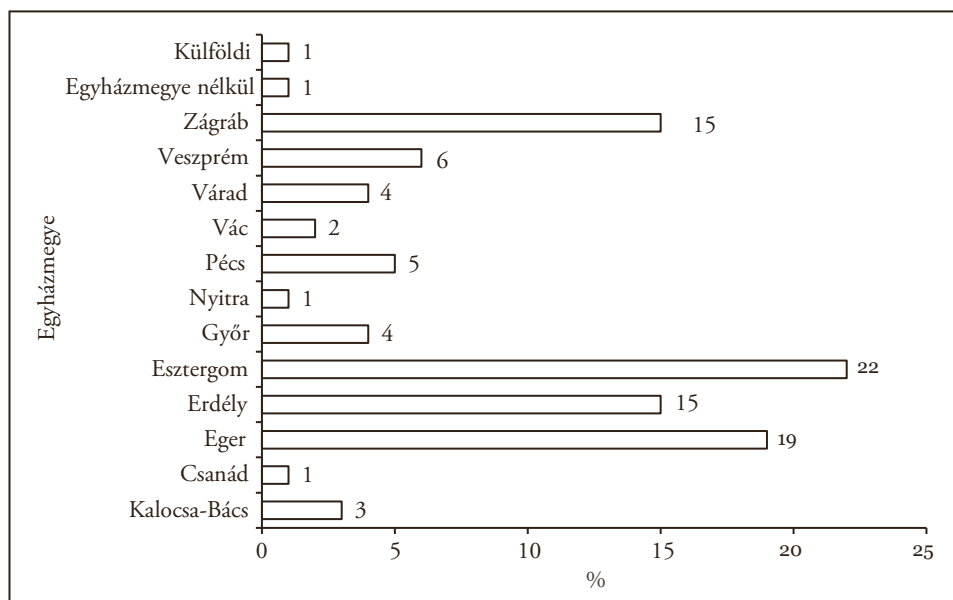
²⁹ Koszta 1994.– A tituláris püspökségekre lásd Feldkamp 2018.

³⁰ Fedeles 2015–2018.

³¹ Fedeles 2024.

³² Fedeles 2018b.

³³ Fedeles 2025: 116.

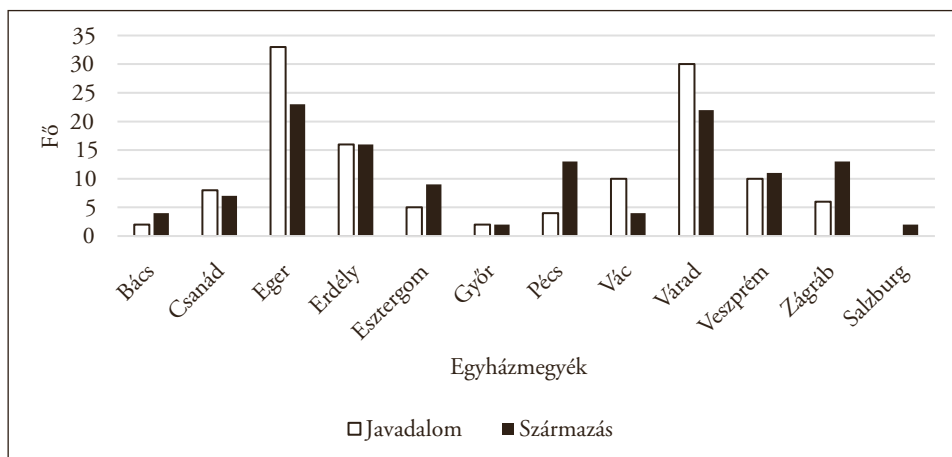

1. ábra. A magyar klerikusok és javadalmak kúriai promóciós ügyeinek egyházmegyes megoszlása (1426–1523) – Saját számítás

Vajon mire következtethetünk ezek alapján? Mindössze véletlenről van szó, vagy esetleg olyan tendenciáról, amely tágabb összefüggésekbe is beilleszthető? A korábbi nemzetközi és hazai kutatások egyaránt kimutatták, hogy a részegyházak klerikusainak római jelenléte több összetevő együttes hatásának eredménye. Mindebben szerepet játszottak az adott régió demográfiai és gazdasági viszonyai, az ezekből következő társadalmi és urbanizációs összefüggések, továbbá az adott terület és a pápai udvar közötti kapcsolati hálók szövetének sűrűsége.³⁴ Nyilvánvalóan további tényezők is meghatározóak lehettek a kúriai szentelésre induló magyar klerikusok területi megoszlásában. Ezek között azonban egyáltalán nem játszott szerepet az egyes egyházmegyék Rómától való távolsága. Zágráb esetében még e körülménnyel indokolhatnánk a 15%-os részesedést, azonban az egri, az esztergomi és az erdélyi klerikusok aránya, amely együttesen több mint 50%-ot tesz ki, éppen az ellenkezőjére utal. Ugyancsak e sorba illeszthetők a váradi és a csanádi püspökségek. Esztergom esetében ráadásul az egyházmegye joghatósága alá tartozó erdélyi Szászföld tovább árnyalja a képet. Ugyanakkor a Rómához kétségkívül közelebb fekvő dunántúli egyházmegyék, így a pécsi, a veszprémi és a győri együttesen mindössze 15%-kal képviselteti magát.

³⁴ Salonen–Hanska 2016: 62–63, 101; Schmugge 2011: 431; Nemes 2017: 131; Nemes 2021; Lakatos 2018: 67. sköv.

A magyar, így az egri egyházmegyes klerikusok kúriai promóciójára vonatkozó fenti adatokat más vatikáni forrásokkal is kiegészíthetjük, amelyek egyértelműen arra utalnak, hogy az említetteknel bizonyosan többen vettek részt a *Curia Romana* klerikusszentelésein. Az egri egyházmegye esetében a következőket látjuk: 1429. január 4. és december 7. között összesen 43 fő papszentelési kérvényét regisztrálták az Apostoli Kancellárián, többségüket valószínűleg Rómában szentelték;³⁵ 1478. március 5. és 1483. április 5. között 12 egri klerikus nyújtott be szentelési kérvényt;³⁶ 1524 márciusában pedig 37 egri egyházmegyes kúriai promócióval kapcsolatos szupplikációját jegyezték fel a *Dataria Apostolica* írnokai.³⁷ Ez utóbbi adatsort érdemes tüzetesebben is szemügyre vennünk, ugyanis tovább árnyalja a magyarok kúriai promócióiról a *Libri formatarum* kötetei által megrajzolható képet. 1524 januárjában és márciusában összesen 126 magyar javadalmas kérvényezte római szentelését a Dataria. A folyamodványok kivétel nélkül kúriai promóciókra vonatkoznak, hovatovább az egyes kérvények záradékában azt is feltüntették, hogy az illetők a kúriában tartózkodtak, sőt abban is biztosak lehetünk, hogy a promóciókra valóban sor került.

2. ábra. A kúriai szentelésért folyamodó magyar javadalmasok megoszlása (1524) – Saját számítás

A 11 magyar egyházmegye közül Eger az első helyen szerepel. Mindez egyértelműen alátámasztja, hogy a Kárpát-medencéből, így az egri püspökség területéről származók, valamint az ott javadalommal rendelkező klerikusok a késő középkorban

³⁵ Lukács 1931–1938: I. 1085–1088, 1091, 1095, 1100–1001, 1104, 1110–1111, 1116, 1124–1125, 1130, 1133, 1143, 1147, 1167, 1170, 1174, 1185, 1190–1191, 1206, 1213, 1224, 1229–1230, 1275, 1277. és 1324. sz.

³⁶ AAV Reg. Suppl. vol. 766, fol. 91r; vol. 767, fol. 5r; vol. 790, fol. 197v; vol. 792, fol. 164v–165r; vol. 834, fol. 17v–18r, 23v.

³⁷ Tóth 2010.

állandó szereplői voltak a kúriai promóciós eseményeknek. Összességében tehát az 1426 és 1524 közötti időintervallumban 245 egri egyházmegyes római promóciójával kapcsolatban maradtak korunkra adatok.

Grádusok és a javadalmak

A *Curia Romana*-ban szentelt 743 magyar, illetve magyar javadalommal rendelkező személy többségét alszerpappá, presbiterre és diakónussá szentelték. Őket az első tonzúrárt, majd a kisebb rendeket, végül pedig a püspöki ordót felvevők követik. 45 fő csak az első tonzúra, 151 személy pedig mindössze a kisebb rendek felvételére érkezett. (Utóbbi csoport tagjai tehát már klerikus státusúak voltak.) 110 fő számára a *subdiaconatus*, míg 14 klerikusnak a *diaconatus* jelentette a legmagasabb fokozatot. Ezek alapján a szent rendeket és a püspöki ordót felvevők megoszlása megközelíti a 74%-ot! Az áldozópapokat vizsgálva a legtöbben, összesen 198 fő (47,3%) a három magasabb fokozatot, 155-en (37%) az első tonzúrártól, 41-en (9,8%) pedig a kisebb rendektől kezdődően valamennyi grádust a Római Kúriában vették fel. Szintén pappá szenteltek 21 diakónusként (5%), valamint három alszerpapként (0,7%) érkezett személyt. A legtöbb alkalommal tehát a három magasabb fokozat, az úgynevezett *sacri ordines* felvételére került sor, mindez pedig arra utal, hogy a távoli Kárpát-medencéből elsősorban a magasabb rendekért volt érdemes útra kelni. Az egri egyházmegyésekre fókuszálva azt láthatjuk, hogy a kúriában promoveáltak több mint 63%-át alszerpappá, szerpappá, illetve áldozópappá szentelték.³⁸

Grádus	Σ (fő)	%	Eger (fő)	%
prima tonsura	45	6	7	4,5
acolitatus et quatuor minores	151	20,3	49	32
subdiaconatus	110	14,8	27	18
diaconatus	14	1,9	3	2
presbiteratus	418	56,2	66	43,5
episcopatus	5	0,7	0	0
Összesen	743	100	152	100

3. táblázat. A magyarok és az egriek által felvett legmagasabb ordók (1426–1523). Forrás: AAV Cam. Ap. Libr. format. vol. 1–14; AAV Cam. Ap., Div. Cam. vol. 52; ÖStA HHStA ED 10175; MNL OL DF 209059, 257534; ASRo Trib. Vic. vol. 335; AVic Ord. Sac. vol. 1. (saját számítás)

³⁸ Minden esetben a legmagasabb felvett grádust vettem figyelembe.

A Kárpát-medencéből érkezettek egyházi javadalmainak megoszlása igen változatos képet mutat. 220 fő nem rendelkezett stallummal, amely az alsóbb rendek esetében magától értetődőnek számított. A javadalom nélküliek túlnyomó többségét (84%) valóban csak az első tonzúrára, illetőleg a kisebb ordókra mozdították elő. 35 fő azonban úgy vette fel a három magasabb rendet, hogy a kamarai jegyzők egyáltalán nem tüntettek fel nevük mellett egyházi javadalmat, illetve egyéb bevételt biztosító forrást. Közülük 29 klerikust alszerpappá, nyolcat diakónussá, hatot pedig áldozópappá szenteltek. A beneficiumok széles repertoárját találjuk a magyarok neve mellett. A három legnépesebb csoportot az oltárjavadalmasok, a plébánosok, valamint a plébániaegyház-igazgatók alkotják. Őket a kápolnaigazgatók, majd pedig a szerzetesek követik, de találunk közöttük prebendáriust, kanonokot, püspököt, sekrestyést és iskolamestert is.

Javadalomtípus	Σ (fő)	%	Egri eh.m.	%
nincs	220	30	57	37,5
oltár	194	26	30	19,7
kápolna/káplán	73	9,8	10	6,6
prebendárius	7	0,9	0	0
sekrestyés	1	0,1	0	0
iskolamester	1	0,1	0	0
cantor	1	0,1	1	0,6
perpetuus beneficiatus	2	0,3	0	0
plébános	154	20,7	42	27,6
plébániaigazgató	68	9,1	10	6,6
kanonok	7	0,9	2	1,3
szerzetes	10	1,3	0	0
püspök	5	0,7	0	0
összesen	743	100	152	100

4. táblázat. A javadalomszintek megoszlása – Saját számítás

Az egri egyházmegyések között 57 fő neve mellett nem tüntettek fel beneficiumot. Köztük találunk egy-egy alszerpapot Homonnai Bálint és Radvánci Pál (1426), valamint egy presbitert, Ágostonfi Lőrinc (1448) személyében.³⁹ A javadalom nélküliek

³⁹ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 1, fol. 16v; vol. 3, fol. 23v; ODP 1, 2. és 117. sz.

döntő többsége természetesen csak az első tonzúrát és a kisebb grádusokat vette fel. Közülük 16 fő minden bizonnyal együtt kelt útra és vett részt 1494. március 15-én az Antal bagnioregioi püspök által celebrált általános szentelésen.⁴⁰ A legtöbben, összesen 52 fő egy-egy plébánia élén álltak plébánosként, illetve plébániaigazgatóként, 30 személy egy-egy oltár, míg 10 fő egy-egy kápolna javadalmát élvezte, illetve káplánként tevékenykedett. Balázs fia László az upori Szent Miklós hitvalló templom kántoraként érkezett a Tevere partjára, ahol alszerpappá, szerpappá, végül pedig presbiterre szentelték (1492).⁴¹ Két egri kanonok is a kúriai promóció lehetőségét választotta. Az esztergomi egyházmegyéből származó Losonci András akolitus az egri várban lévő Szent Péter-társaskáptalan javadalmasaként érkezett az Örök Városba, ahol a vatikáni Szent Péter-bazilika Szent András-kápolnájában alszerpappá szentelte Márton medonei püspök (1430).⁴² Bresciai Figatus Fülöp az egri székeskáptalan tagjaként és tárfafői főesperesként szenteltette magát alszerpappá a római *Santa Maria Regina Coeli*-templomban (1488).⁴³

Időbeli jellemzők

A jelentősebb bel- és külpolitikai események, kiváltképp a háborúk, valamint a kisebb-nagyobb járványok egyaránt befolyással lehettek az Itáliába indulók utazási kedvére. Például az 1440-es évek belpolitikai válsága (kettős királyválasztás, polgárháború), valamint a fokozódó török veszély nem kedvezett a magyar klerikusok itáliai utazásainak.⁴⁴ Az 1440 és 1449 közötti évtizedben a *Libri formatarum* kötetekben feljegyzett 36 magyar promóciós ügy közül mindössze 16 esetében dokumentálták az egyházi rendi szentségek egyes fokozatainak a felvételét.⁴⁵ A fennmaradó 20 fő számára egyaránt egy-egy szentelési engedélyt (*dimissoria*) állítottak ki a kamara munkatársai, ami egyáltalán nem feltételezett személyes jelenlétet. A belpolitikai események mellett minden bizonnyal visszatartó erőt jelenthetett a Rómában 1448 és 1450 között pusztító pestis is.⁴⁶

⁴⁰ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 11, fol. 66r–67r; ODP 468–501. sz.

⁴¹ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 10, fol. 116r; ODP 403. sz.

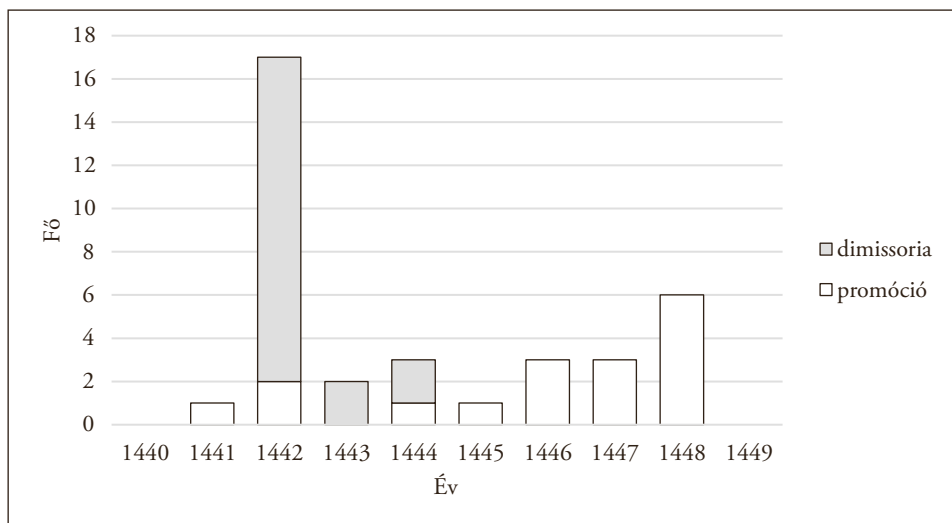
⁴² AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 1, fol. 38rv; ODP 10. sz.

⁴³ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 9, fol. 57rv; ODP 292. sz.

⁴⁴ A korszakra lásd Engel *Pál* – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris, Bp., 1998. 197–213.

⁴⁵ AAV Cam. Ap. Libr. format. vol. 2, fol. 99v, 100r, 101r, 102v; ODP 78–119. sz.

⁴⁶ Salonen–Hanska 2016: 212.

3. ábra. Magyar klerikusok promóciós ügyei az Apostoli Kamarában (1440–1449) – Saját számítás

Hasonlóképpen negatív hatással voltak a Rómába igyekvőkre a Mátyás király halálát (1490) követően kitört trónharcok,⁴⁷ valamint VIII. Károly és XII. Lajos francia uralkodók itáliai hadjáratai.⁴⁸ Hunyadi Mátyás regnálásának utolsó éveiben számottevő növekedést tapasztalunk a magyarok kúriai promócióinak terén. Az adatok alapján azt láthatjuk, hogy az 1487-től érzékelhető számbeli gyarapodás a következő két esztendőben érte el a tetőpontot, amely 1488-ban 50 (6,7% – 7 egri), a következő évben pedig 51 személyt (6,9% – 11 egri) jelentett.⁴⁹ Vélhetőleg e folyamat háttérében – egyebek mellett – Mátyás király osztrák hadjáratainak lezárulását (Bécs és Bécsújhely elfoglalása), valamint a déli végeken az 1483-as magyar–török békekötést követően kialakult nyugodtabb időszakot sejtethetjük.⁵⁰ A korábbi és a későbbi időszakban sem látott magyar „szentelési turizmus” során 1495-ben 77 (10,4% – 19 egri), 1496-ban 86 (11,6% – 14 egri), míg 1497-ben 78 (10,5% – 19 egri), 1498-ban pedig 47 (6,3% – 15 egri) magyar javadalmas nevét találjuk a *Libri formatarum* köteteiben. E négy esztendő folyamán a kúriában felszentelt 288 fő a magyarok összlétszámának közel 40%-át alkotta! Az egri egyházmegyéből ekkor 67 fő utazott Rómába, és vette fel az egyházi rend egy vagy több fokozatát, amely 44%-os belső megoszlást jelent. De vajon mi okozhatta e kiugróan magas arányt? Valószínűleg e jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy az 1490-es évek közepére sikerült II. Ulászló királynak hatalmát megerősítenie,

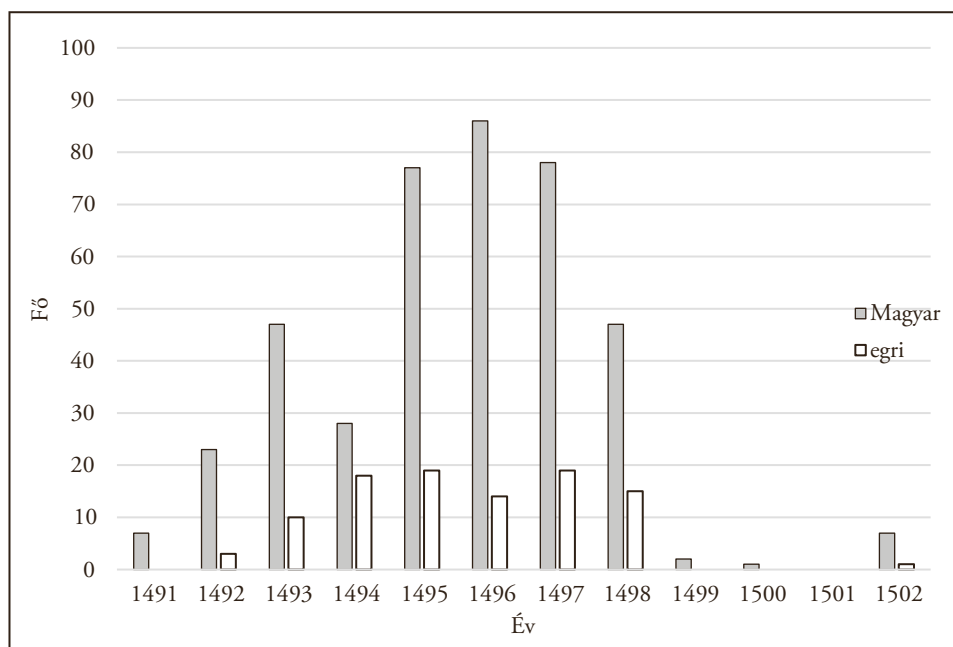
⁴⁷ Az eseményekre lásd Wiesflecker 1959; Kubinyi 1991 E. Kovács 1995; Neumann 2010–2011; Fedeles 2012.

⁴⁸ Chambers 2006: 94–96; Mallett–Shaw 2012: 6–37.

⁴⁹ A *Libri formatarum* kötetei 1483 és 1485 között nem tartalmaznak magyar vonatkozású adatokat.

⁵⁰ A külpolitikai háttér részleteire lásd Kubinyi 2001: 75–95.

amely bel- és külpolitikai téren egyaránt békés(ebb) viszonyokat teremtett. A háborús megpróbáltatásokkal terhelt, válságos éveket követően immár minden külső akadály elhárult a római utazás elől, s e körülmény bizonyosan jelentős motivációs tényező lehetett. Érdekes módon a lutheri reformáció kibontakozása nem befolyásolta különösebben az utazási kedvet, 1523-ban ugyanis 57 magyar, köztük nyolc egri egyházmegyes klerikus (1,6%) promóciójára került sor az Örök Városban.⁵¹ Az 1523-as magyar adatok a teljes vizsgált időszak tekintetében a negyedik legmagasabb értéket jelentik, s ez szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy a hitújítás első fázisának kezdeti éveiben – az 1480-as évek végéhez és az 1490-es évek második feléhez hasonlóan – fokozott érdeklődés mutatkozott a magyar klerikusok részéről a római promóció lehetősége iránt. Szintén erre utalnak a fentebb idézett 1524-es adatok is. Mindez pedig megerősíti Andreas Rehberg korábbi kutatási eredményeit, amelyek szerint az 1520-as évek első felében Róma szerepe a papszentelések vonatkozásában nem csökkent.⁵²

4. ábra. Magyar klerikusok kúriai promóciói (1491–1502) – Saját számítás

A kúriai promóciókon felbukkanó klerikusok egyénileg, illetőleg csoportokban egyaránt részt vehettek a szertartásokon. A magyarok döntő többsége kisebb-nagyobb társaságokban vágott neki a hosszú, fáradságos, veszélyektől sem mentes itáliai

⁵¹ Vö. Fedeles 2017: 96–104.

⁵² Rehberg 2005: 301; Rehberg 2007: 240–241.

utazásnak. Általános jelenségnek számított ugyanis, hogy az azonos nemzetek tagjait többedmagukkal szentelték fel, s ez alapján azt is feltételezhetjük, hogy az azonos, valamint a szomszédos egyházmegyéből útra kelők igyekeztek összehangolni római útjukat, hiszen a közös utazás nagyobb biztonságot nyújtott.⁵³ A csoportosan benyújtott promóciós folyamodványok ugyancsak az előre megtervezett utazásra engednek következtetni.⁵⁴ A legtöbb magyar kúriai szentelésére 1496. március 19-én került sor, amikor a *Parione* városnegyed San Panthaleone-templomában Józsuá, ascoli püspöke összesen 118 klerikusnak, köztük 53 magyarnak adta fel a kisebb-nagyobb egyházi rendeket.⁵⁵ A magyarok száma és csoporton belüli aránya (45%) egyaránt kiemelkedő, ugyanis hasonló méretű magyar klerikuscsapat sem az ezt megelőző, sem pedig a következő évtizedekben nem bukkant fel kúriai szentelésen. A legtöbb, összesen 18 személy az esztergomi egyházmegyéből érkezett, majd 13-13 fővel az egri és az erdélyi egyházmegyések következtek. Őket két-két bácsi és zágrábi, valamint egy-egy a csanádi, a győri, a pécsi, a váci és a váradi püspökség területéről érkező klerikus követte. Ismertek további promóciós napok, amikor a Kárpát-medencei klerikusok létszáma meghaladta a 30-40 főt. E csoportos szentelések egyik – ámde korántsem elégséges – magyarázata az lehet, hogy – 1523 kivételével – valamennyi alkalommal általános szentelést (*ordines generales*) tartottak, tehát az időpontok – kántorböjti időszakokról lévén szó – ismertek voltak Európa-szerte.⁵⁶ Következésképpen a kandidálók római utazásukat megfelelően előkészíthették. Az sem véletlen, hogy a márciusi-áprilisi időpontokat preferálták a legtöbben, hiszen egyrészt a húsvéti ünnepkör alkotja az egyházi év középpontját, ezért a római utazás a hívek számára a megszokottnál is jelentősebb vonzerővel bírt. Másrészt pedig a tavaszi időjárás a közlekedést tekintve is kedvezőnek számított.⁵⁷ Az egri egyházmegyések közül 81 fő, ami a teljes kontingens több mint 50%-át alkotja, a magyarok által leglátogatottabb hat alkalommal lezajlott szenteléseken vett részt.

⁵³ Fedeles 2015: 110–112.

⁵⁴ Például 1523. március 23-án 16, március 28-án 12, míg egy nappal később 9 magyar személy folyamodott kúriai promóciós engedélyért, s mindegyiküket fel is szentelte Leonardus de Leucato belcastrói püspök. Lakatos 2018: 23, 32–33. sz.; Fedeles 2017: 79–83, 96–104.

⁵⁵ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 11, fol. 127r–131r. A magyarokra vonatkozó adatokat lásd még ODP 633–711. sz.

⁵⁶ Mihályfi 1933: 84–87; Várnagy 1993: 427; Kleinheyer 1962: 36–37.

⁵⁷ Fedeles 2015: 217.

Dátum	Σ (fő)	Eger (fő)
1488. IV. 5.	22	1
1489. IV. 18.	36	8
1494. III. 15.	23	18
1495. IV. 18.	42	7
1496. III. 19.	53	13
1497. III. 11.	32	11
1498. III. 31.	46	15
1523. III. 26.	41	8
összesen	295	81

5. táblázat. A magyarok leglátogatottabb promóciós napjai – Saját számítás

A fentiek alapján tehát felettébb nagy a valószínűsége annak, hogy az azonos településről és egyházmegyből érkezők eleve szervezeten utaztak Rómába. Ezt erősíti azon megfigyelésem, miszerint a kúriai szenteléseken részt vevő javadalmazók esetében szolgálati helyük (értsd beneficiumuk) lehetett (az utazás szempontjából is) leginkább meghatározó.

Származási és szolgálati helyek

Nagyon izgalmas kérdés a vizsgált klerikusok származási és szolgálati helyének azonosítása, ami azonban komoly kihívások elé állítja az érdeklődő kutatót. Minden erőfeszitésem ellenére a klerikusok forrásokban feltüntetett származási és szolgálati településeinek hozzávetőleg 50%-át sikerült több-kevesebb biztonsággal meghatároznom. Ennek hátterében különböző tényezők húzódnak meg, így például a másolati könyvek több esetben egyáltalán nem tartalmazzák az illető származására utaló település nevét. Olyan esetek is előfordulnak, amikor ugyan ismert a származási és/vagy a szolgálati hely, ennek ellenére a település pontos azonosítása lehetetlen vállalkozás. János fia Antal a zágrábi egyházmegyes Szentmárton település plébániaigazgatójaként érkezett Rómába.⁵⁸ Látszólag egyszerű a feladat, hiszen mindössze a topográfiai kézikönyvek, adattárak segítségével azonosítanunk kell a települést, és máris elhelyezhetjük a térképen Antal „munkahelyét”. Csupán egy „aprócska” probléma akadályozza meg

⁵⁸ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 1, fol. 45v; ODP 21. sz.

a kíváncsi kutatót a település azonosításában: az egyházmegye területén összesen 13 Szentmárton nevű helység volt korszakunkban, sőt falu és mezőváros egyaránt található köztük, így még a település típusa sem határozható meg.⁵⁹ A korszakkal foglalkozó kutatók körében közismert, hogy a magyar településnevek meglehetősen idegenül csengtek a túlnyomórészt itáliai származású kamarai jegyzők fülének, amiből kifolyólag néha sajátos, sőt alkalmanként a felismerhetetlenségig eltorzult névalakokat rögzítettek. Elegendő analógiaként az 1332–1337-es kamarai adószedők számadásaira utalni.⁶⁰ A *Libri formatarum* bejegyzései között is szép számban találunk meglehetősen érdekes névváltozatokat. A *Zamosboza*, illetve a *Zamosbeca* névalakok a Szatmár megyei Szamosbecs települést rejtik;⁶¹ a prepozícióval rögzített *de Brehen* alak pedig nem az ismeretlen Brehen/Brehény nevű mezővárost rejt, hanem a váradi egyházmegyes Debrecen egyedi módon rögzített nevééről van szó, amelyet a kancellárián benyújtott folyamodvány is alátámaszt.⁶²

A vizsgált egri egyházmegyes klerikusok közül 70 személy (46%) származási helyét rögzítették a kamarai jegyzők. Összesen 43 települést sikerült azonosítanom a püspökség területén, további három helység pedig a kalocsa-bácsi érsekség (Futak), az erdélyi (Nagykároly), valamint a csanádi (Polgár) püspökség határain belül fekt. Összesen három *civitas* (Asszonypataka/Nagybánya, Eger, Kassa), 13 *oppidum* (Bene, Galsa, Gálszécs, Gyöngyös, Heves, Homonna, Kálló, Nagyida, Pankota, Siri, Szina, Sztropkó és Zemplén) található közöttük, míg a települések többségét a falvak alkották. A szolgálati helyek azonosítása kapcsán valamivel jobb az arány, hiszen 77 település nevét jegyezték föl (50,6%). Egyetlen *civitasként* Eger püspöki székhely szerepel a forrásokban, amelyet tizenhárom *oppidum* követ (Bene, Böszörmény, Csetnek, Heves, Homonna, Meszt, Nádudvar, Nagykapos, Pankota, Pálulése, Szobránc, Újhely, Újlak); míg a helységek többségét ezúttal is a falvak teszik ki. Mindez pedig teljesen illeszkedik a teljes anyag vizsgálata során kirajzolódó képhez.

Klerikusaink közül ugyanis 377 fő esetében határozható meg a származási hely típusa, ami 47,5%-os aránynak felel meg. 30 személy tekinthető városi (8%), 126 fő mezővárosi (33,4%), míg 221 illető (58,6%) falusi eredetűnek. A szolgálati helyek településtípusai 420 fő esetében ismertek (53%), amelyek megoszlása a következő: *civitas* 31 fő (7,3%), *oppidum* 134 fő (32%), *villa* 254 fő (60,5%). Az ismert származási és szolgálati helyek többségét tehát a falvak alkották, majd a mezővárosok, végül pedig a *civitasok* következtek. Mindez pedig hozzávetőlegesen reprezentálja a korabeli Magyar Királyság településhálózatának belső arányait. Az azonosított települések alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a Kárpát-medence szinte valamennyi

⁵⁹ Lásd ODP 12. 3. j.

⁶⁰ Fejérpataka 1887; Ortway 1891–1892.

⁶¹ AAV Cam. App., Libr. format. vol. 8, fol. 129v, 134rv; ODP 209, 216. sz.

⁶² AAV Cam. App., Libr. format. vol. 14, fol 71r; ODP 979. sz.; Lakatos: *Regesta*. 23. sz.

földrajzi régiója feltűnt a korszak kúriai szentelése kapcsán. Az elemzett anyag alapján is nagy biztonsággal kijelenthető, hogy klerikusaink – így az egri egyházmegyések – túlnyomó többsége falusi, mezővárosi környezetből származott, illetve ott birtokolt javadalmat. Másképp fogalmazva nagyobbbrészt jobbágyokról van szó, akik a lelkipásztori tevékenységüket is hasonló környezetben végezték. Mindez azt is jelenti, hogy a *Libri formatarum* regiszterei a magyar oklevelektől eltérően az általában a névtelenség homályában rejtőző vidéki alsópapságra vonatkozóan őriztek meg értékes adatokat.

2a–b. térkép. Az egri egyházmegyések klerikusok azonosított származási és szolgálati helyei
(©Fedeles Tamás, Nagy Béla)

Ebből következőleg a forrásokban felbukkanó klerikusok karriervizsgálatának lehetősége is csak nagyon kivételes esetekben végezhető el. Közéjük az egri egyházmegyések közül mindössze a fentebb említett Bresciai Figatus Fülöp kanonok és főesperes tartozik. Az észak-itáliai klerikus neve első alkalommal 1484-ben bukkan fel a forrásokban, amikor az egri székesegyházban egy kanonoki javadalmat birtokolt, valamint a tárcaféi esperesi kerületet irányította. A következő évben már a szabolcsi *archidiaconatus* élén találjuk (1485–1488), s emellett a püspökség kormányzójaként is tevékenykedett (1484–1485). Néhány évvel később már Kalocsán bukkan fel: a székeskáptalan tagja, valamint székesegyházi főesperes (1492) volt. Valószínűleg Rangoni Gábor püspök kíséretéhez tartozott, amire a főpap és Fülöp egyaránt észak-itáliai származása alapján következtethetünk. Állítólag tetemes összeget sikkasztva elmene-kült, s ezért a pápa elfogatta.⁶³

Miért Róma?

A témával kapcsolatos egyik legizgalmasabb kérdés bizonyára az, hogy egy magyar, lengyel, német, francia, svéd vagy angol klerikus miért utazott a Római Kúriába az egyházi rend kisebb-nagyobb fokozatainak felvételére? Ezért tanulmányom zárásaként a kúriai promóciók hátterét alkotó lehetséges motivációs tényezőket tekintem át, amelyek – jóllehet közvetlen hírekkel csak néhány esetben rendelkezünk – bizonyosan a vizsgált egri egyházmegyes klerikusok esetében is felmerülhettek.

1429 februárjában 18 magyar klerikus nyújtott be kúriai szentelési folyamodványt, amelyben római utazásuk céljaként a zarándoklatot jelölték meg (*causa devotionis et peregrinationis*).⁶⁴ Bizonyosan fontos indítéknak tekinthetjük tehát, hogy a Szent Péter és Pál apostolok ereklyéinek közelében sorra kerülő promóciók magasabb presztízst jelenthettek a klerikusok számára.

Magától értetődő módon a hosszabb ideig Rómában tartózkodók számára kézenfekvő volt a kúriai szentelés lehetősége. Közéjük tartoztak a pápai kúria alkalmazottai, a bíborosok, püspökök familiájának tagjai, a Szentszékhez delegált diplomaták, a Rómába érkező uralkodók kíséretéhez tartozók, valamint a város egyetemén tanulók. Imre boszniai prépost Mátyás király követeként érkezett 1471 augusztusában IV. Sixtus pápához, s a következő hónapban személyesen nyújtotta be folyamodványát a *Datariára*,

⁶³ Sugár 1984: 177, 180; Kovács 1987: 46, 54; C. Tóth 2015, 50, 58, 59; C. Tóth 2019:100, 109, 176.

⁶⁴ A *diocesis*ek megoszlása a következő: Esztergom, Nyitra, Veszprém és Zágráb egy-egy, Eger és Erdély két-két, Pécs pedig tíz fő. A folyamodványban a következőket olvashatjuk: „hanc almam urbem causa devotionis et peregrinationis non sine modicis fatigiis et laboribus personaliter accesserunt”. Lukcsics 1931–1938: I. 1129–1130, 1133. sz.

amelyben a szent rendek felvételére kért és kapott engedélyt.⁶⁵ Fülöp (1432) esztergomi, Brassói Kis András (1441) és Aranyos János (1476) erdélyi klerikusok pedig többek között arra hivatkozva kívánták Rómában pappá szenteltetni magukat, mivel húzamosabb ideje a városban éltek.⁶⁶

1436 februárjában 11 zágrábi egyházmegyes klerikus kapott az Apostoli Kamara vezetőjétől engedélyt arra, hogy a zágrábi püspöki székhely üresedése miatt (*in ipsis partibus ad presens sedes episcopalis vacat*) bármely katolikus főpap felszentelhesse őket, amennyiben arra alkalmasnak bizonyulnak.⁶⁷ 1438-ban összesen 22 magyar és két külföldi klerikus nyújtott be folyamodványt az Apostoli Penitenciária hivatalához, amelyben az előzőhöz hasonló felhatalmazást kértek; mindezt azzal indokolták, hogy saját ordináriusuk csak ritkán tart papszentelést (*raro ordines celebrant*). Az ehhez hasonló esetekben tehát a kúriai promóció lehetősége is nyitva állt a jelöltek előtt.⁶⁸

A kandidálóknál felmerülhettek olyan problémák, hiányosságok (*defectus*), illetve a kánonjogi előírásokkal szemben elkövetett vétségek (*delictus*), amelyek szabálytalan állapotot (*irregularitas*) s ebből következőleg szentelési akadályt eredményezhettek. Ezek alól a szentelendők elsősorban a pápai kúriában kaphattak felmentést.⁶⁹ A folyamodványokat személyesen benyújtók az esetek túlnyomó részében Rómában szenteltették fel magukat.⁷⁰ Közéjük tartozott a győri egyházmegyes Wolfgang Altmon, aki 1488 márciusában személyesen nyújtott be szupplikációt a penitenciária hivatalához, s jobb szemének hibája – amely szentelési akadálynak minősült – alól kért és kapott diszpenzációt, s ezt követően a *Santa Maria Regina Coeli*-templomban felvette a kisebb egyházi rendeket.⁷¹

Sokan pedig a kánonjog által előírt időpontokon kívül (*tribus diebus dominicis vel festivis extra tempora a iure statuta*), azaz gyorsított eljárás keretében kívánták felvenni az egyházi rend fokozatait, s ezért utaztak a kúriába.⁷² Úgy tűnik, hogy ez lehetett a római szentelési turizmus egyik legfontosabb mozgatórugója, legalábbis a 15. század

⁶⁵ AAV Reg. Suppl. vol. 670, fol. 234r; vol. 672, fol. 283v–284r.

⁶⁶ „iam novem menses Romae commorantur”. Lukcsics 1931–1938: II. 71. és 104. sz.; „qui ad presens in Urbe Romana trahit moram”. APA Reg. Suppl. vol. 2bis, fol. 227r; „qui in Romana Curia iam longa tempora se [...] sustentavit”. AAV Reg. Suppl. vol. 738, fol. 116rv.

⁶⁷ AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 2, fol. 15r. – A püspökség 1433. december 22. és 1438. május 18. között volt betöltetlen. Engel 1996: I. 80.

⁶⁸ APA Reg. Suppl. vol. 2, fol. 27v–28r.

⁶⁹ Schmugge–Hersperger–Wiggenhauser 1996: 196–197; Salonen–Hanska 2016: 28–30; Erdélyi 2003: 44–45.

⁷⁰ Akad persze ellenpélda is, amint a következő eset mutatja. Kamanci Balázs kalocsai kanonok és bodrogi főesperes személyesen nyújtotta be folyamodványát (1522) annak érdekében, hogy egy helyi (*in partibus residenti*) püspöktől az előírt időpontokon kívül valamennyi egyházi ordót felvehesse. Lakatos 2018: 3. sz.

⁷¹ 1488. március 20-án benyújtott folyamodványában arra hivatkozott, hogy „visus oculi dextri quem non sui culpa, sed ex infirmitate” veszítette el. APA Reg. Suppl. vol. 37, fol. 278rv; AAV Cam. Ap., Libr. format. vol. 9, fol. 18r, 22v, 23r.; ODP 229, 244. és 256. sz.

⁷² Fedeles 2015–2018: 82–83.

végétől. Lakatos Bálint kutatásai nyomán ismert, hogy a 16. század húszas éveinek elején gyakorlatilag valamennyi magyar szentelendő erre az okra hivatkozott.⁷³

Különféle visszaélések is előfordultak a kúriai szentelések során. Ezek egyik elterjedt formája a nem létező, azaz hamis javadalomra (*ad fictum titulum*) történő promóció volt. A magasabb ordók felvételéhez a jelölteknek ugyanis a megélhetésüket biztosító egyházi javadalom birtokában kellett lenniük. Sokan azonban nem rendelkeztek egyházi beneficiummal vagy garantált bevételi forrással, következésképpen csaláshoz folyamodtak.⁷⁴ A penitenciária hivatalához benyújtott diszpenzációs kérelmek között számos ilyen esetet találunk, köztük a győri egyházmegye Layter Osvát folyamodványát, aki megfelelő javadalma nem lévén (*sufficientem titulum non haberet*) valótlán beneficiumra szenteltette magát pappá.⁷⁵

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a magyarok késő középkori kúriai szentelésének hátterében számos ok, sok esetben összetett motívumrendszer tapintható ki. Ezek között találunk olyan elfogadható indokokat, mint például a római zarándoklat, a helyi püspök akadályoztatása vagy az életvitelszerű római tartózkodás. A 15. század végétől a legtöbben azonban az *extra tempora* szentelések miatt utaztak az Örök Városba, ahol akár néhány nap alatt az egyházi rend valamennyi fokozatát felvehették. Biztosan voltak olyanok, akik valamit szerettek volna eltitkolni az illetékes ordinárius elől, s kvázi ismeretlenségüket kihasználva a *Curia Romaná*ban kívánták felszenteltetni magukat. Mindazonáltal számuk valószínűleg nagyon csekély lehetett, hiszen a folyamatosan szigorodó kamarai vizsgálatok bizonyosan komoly visszatartó erőt jelenthettek. A távoli Magyar Királyságból hosszú, nem egyszer veszélyes és költséges út vezetett Rómába, ezért véleményem szerint nagyon kevesen vállalhatták a családok napvilágra kerülésének kockázatát. Kevésbé tűnik életszerűnek ugyanis, hogy például a távoli egri egyházmegye területéről valaki az általa egyébként nem birtokolt falusi plébánia, kápolna vagy oltár – európai összehasonlításban mindenképpen szerény – jövedelmet biztosító javadalmára hivatkozva hetedhét határon keresztül, pénzt és időt nem sajnálva, egészen az Örök Városig utazzon, hogy ott az Apostoli Kamara szigorú vizsgálatának vessen alá magát, ezzel a lebukás veszélyét kockáztatva.

A római promóció gyakorlata a késő középkor általános jelenségének számított a nyugati kereszténység, így a Magyar Királyság területén is. A vizsgált korszakban a kúriában felszentelt magyarok mindössze néhány százalékát alkották a hazai

⁷³ Lakatos 2018.

⁷⁴ Összefoglalóan lásd erre Erdélyi 2011: 109–113; Erdélyi 2017: 47–48.

⁷⁵ APA Reg. Suppl. vol. 48, fol. 792r. – Az azonban nem derül ki kérvényéből – mint az ilyen esetek túlnyomó részénél –, hogy milyen titulusról volt szó.

klérusnak, tehát korántsem tarthatjuk a kúriai promóciókat magyar szempontból tömegjelenségnek, sőt a magyar egyházi társadalom egészéhez viszonyítva inkább periférikusnak minősíthetjük. Mindazonáltal a római szentelés lehetséges megoldásnak számított a hazai egyháziak körében is.

FORRÁSOK

Archivio Apostolico Vaticano (AAV)

Camera Apostolica (Cam. Ap.);

Libri formatarum (Libr. form);

Diversa Cameralia (Div. Cam.);

Registri Supplicationes (Reg. suppl.);

Archivio Stato di Roma (ASR)

Tribunale del Vicariato (Trib. vic.)

Archivio del Vicariato (AVic)

Ordinazioni Sacerdotali (Ord. Sac.)

Archivio della Penitenzieria Apostolica (APA)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF).

Österreichisches Staatsarchiv Haus- Hof- und Staatsarchiv (ÖSTA HHStA)

Familienarchiv Erdődy (ED)

Fejérpataki László (kiad.) 1887: *Pápai tizedszedők számadásai 1281—1375*. (Vatikáni magyar okirattár I/1.) Budapest.

Iványi Béla 1910: *Bártfa szabad királyi város levéltára I, 1319—1526*, Budapest.

Lakatos Bálint (kiad.) 2018: *Regesta Supplicationum 1522—1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények*. (Collectanea Vaticana Hungariae I/16.) Budapest–Róma.

Lukcsics Pál (kiad.) 1931–1938: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. (Monumenta Hungariae Italica 1–2.) Budapest.

ODP: *Ordinationum Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungaricae (1426–1523) ex Libris formatarum Camerae Apostolicae collecta. Magyar klerikuszszentelések a Római Kúriában. A Camera Apostolica Libri formatarum kötetének magyar vonatkozású bejegyzései (1426–1523)*, feltárta és közreadja: Fedeles Tamás, Budapest–Róma, 2021.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Chambers, David S. 2006: *Popes, Cardinals and War. The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe*. London. <https://doi.org/10.5040/9780755622030>
- Engel Pál 1996: *Magyarország világi archontológiája 1301–1437*. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest.
- Erdélyi Gabriella 2003: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században. I. Közlemény. *Levéltári Közlemények* (74.) 1–2. 44–45.
- Erdélyi Gabriella 2011: *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban*. Budapest.
- Erdélyi Gabriella 2017: Egyházi társadalom Magyarországon a reformáció korában. Az alsópapság helyzete Magyarországon a reformáció megjelenése idején. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. (Seriá Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.) Pécs, 35–50.
- Fedeles Tamás 2012: *A király és a lázadó herceg: az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat, 1494–1495*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27.) Szeged.
- Fedeles Tamás 2015: „Isten nevében utazunk”. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs.
- Fedeles Tamás 2017: Magyar klerikusszentelések Rómában a hitújítás kezdetén. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. (Seriá Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.) Pécs, 51–104.
- Fedeles Tamás 2015–2018: „Ad omnes sacros ordines promoveri”. Győri egyházmegyések római szentelési ügyei a késő középkorban. *Arrabona* (53–56.) 77–144.
- Fedeles Tamás 2018a: Mátyás seregéből az Úr szolgálatába. Esettanulmány az Apostoli Penitenciária klerikusszentelésekben játszott szerepéhez Mátyás király korában. *Pontes* (1.) 95–114. <https://doi.org/10.15170/PONTES.2018.01.01.05>
- Fedeles Tamás 2018b: A Délvidékről az Örök Városba. Csanádi egyházmegyések kúriai szentelési ügyei (1442–1517). In: Papp Sándor (főszerk.) – Kordé Zoltán – Tóth Sándor László (szerk.): *Urbs, Civitas, Universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére*. (Fontes et Libri 1.) Szeged, 94–110.
- Fedeles Tamás 2019a: A magyar medievisztika egy kevésbé ismert forrása. A Libri formatarum és bejegyzései. In: Somorjai Ádám – Somorjai Gabi (szerk.): *Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése*. Budapest, 149–166.
- Fedeles Tamás 2019b: Az idegen papokat ne engedjék misézni. Adalék az esztergomi egyházmegye középkori minőségbiztosításához. *Egyháztörténeti Szemle* (20.) 4. 23–28.
- Fedeles Tamás 2024: Váradi egyházmegyes klerikusok promóciója a Római Kúriában (1436–1523). In: Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a késő középkorban*. (Tanulmányok Biharország történetéből 12.) Nagyvárad, 77–104. <https://doi.org/10.51384/cert-12.08>

- Fedeles Tamás 2025: *Minden út Rómába vezet? Magyarországi klerikusok felszentelése a római Kúriában (1426–1523)*. (Collectanea Vaticana Hungariae I/25.) Budapest–Róma.
- Feldkamp, Michael F. 2018: Warum entstanden aus dem in konfessionellen Zeitalter säkularisiertan deutschen Bistümern keine Titularbistümer? Beobachtungen zur Entwicklung des Rechtsinstituts des Titularbischofs. In: Gottsmann, Andreas – Piatti, Pierantonio – Rehberg, Andreas E. (A cura di): *Incorrupta monumenta ecclesiam defendunt. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano*. I. *La Chiesa nella storia, Religione, cultura, costume*. Tomo I–IV. (Collectanea Archivi Vaticani, 106.) Città del Vaticano, I/1. 589–606.
- Hledíková, Zdeňka 2006: Libri formatarum – una fonte conosciuta ma non scoperta. *Bollettino dell'Istituto storico Ceco di Roma* (5.) 35–60.
- Kosza László 1994: Missziós püspökség. In: Kristó Gyula (főszerk.) – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest, 458–460.
- Kovács Béla 1987: *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger.
- Kleinheyer, Bruno 1962: *Die Priesterweihe im römischen Ritus. Eine liturgiehistorische Studie*. (Trierer theologischen Studien 12.) Trier.
- Kubinyi András 1991: Két sorsdöntő esztendő. *Történelmi Szemle* (33.) 1–54.
- Kubinyi András 2001: *Mátyás király*. Budapest.
- E. Kovács Péter 1995: Miksa magyarországi hadjárata. *Történelmi Szemle* (37.) 35–50
- Lukcsics Pál 1928: Magyar papszentelő okmányok a XV. század első feléből a vatikáni levéltárban. *Turul* (46.) 116–124.
- Maiorino, Marco 2023: I Libri formatarum della Camera Apostolica. In: *Dall'Archivio Apostolico Vaticano. Miscellanea di testi, saggi e inventarii. XII. Archivio Apostolico Vaticano*. (Collectanea Archivi Vaticani 121.) Città del Vaticano, 323–408.
- Mallett, Michael – Shaw, Christine 2012: *The Italian Wars: 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe*. Harlow.
- Mihályfi Ákos 1933: *A nyilvános Istentisztelet*. Budapest.
- Nemes Gábor 2017: Győri egyházmegyeiek a késő középkori Rómában. In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék*. II. *Vatikáni magyar történeti kutatások a 21. században*. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Bp.–Róma.
- Nemes Gábor 2021: A veszprémi egyházmegye kapcsolata a Római Kúriával a késő középkorban. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *„Capella regionalis”. A veszprémi püspökség a középkorban*. (A veszprémi egyházmegye múltjából 38.) Veszprém, 123–155.
- Neumann Tibor 2010–2011: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). I. *Századok* (144.) 2. 335–372. II. *Századok* (145.) 2. 293–347.

- Ott, Ludwig 1969: *Das Weihe sakrament*. (Handbuch der Dogmengeschichte 4.) Freiburg–Basel–Wien.
- Ortvay Tivadar (szerk.) 1891–1892: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. A pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*. I–II. Budapest.
- Pelliccia, Guerrino 1946: *La preparazione ed ammissione dei chierici ai santi Ordini nella Roma del secolo XVI, con Appendice di documenti originali*. Roma.
- Plöchl, Willibald 1962: *Geschichte des Kirchenrechts*. Bd. 2.: *Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517*. Wien–München.
- Rábik, Vladimír 2015: La ordinazioni dei chierici provenienti dal territorio della Slovacchia odierna nella Curia Romana nel Medioevo (1425–1524). *Slovak Studies* (36.) 1–2. 52–70.
- Rehberg, Andreas 2005: Deutsche Weihekandidaten in Rom am Vorabend der Reformation. In: Flug, Brigitte – Matheus, Michael – Rehberg, Andreas (Hgg.): *Kurie und Region. Festschrift Brigide Schwarz zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, 277–305.
- Rehberg, Andreas 2007: L'affluenza di ordinandi a Roma alla vigilia della riforma luterana. In: Alazard, Florence – La Brasca, Frank (Eds.): *La papauté à la Renaissance*. Paris, 167–249.
- Salonen, Kirsi – Hanska, Jussi 2016: *Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471*. (Church, Faith and Culture in the Medieval West) London–New York. <https://doi.org/10.4324/9781315579856>
- Schmitz, Ludwig 1894: Die Libri Formatarum der Camera Apostolica. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* (8.) 451–472;
- Schmugge, Ludwig 2011: Zum römischen „Weihetourismus“ unter Papst Alexander VI. (1492–1503). In: *Europa e Italia. Studi in onore di Giorgio Chittolini*. (Reti medievali e-book 15.) Firenze, 417–436.
- Schmugge, Ludwig – Hersperger, Patrik – Wiggerhauser Béatrice 1996: *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius' II. (1458–1464)*. (Deutsches Historisches Institut in Rom 84.) Tübingen.
- Sugár István 1984: *Az egri püspökök története*. Budapest.
- Tóth Péter 2010: Adatok az egri püspökség késő középkori egyházi topográfiájához. In: Gyulai Éva – Viga Gyula (szerk.): *Történet – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére*. Miskolc, 315–327.
- C. Tóth Norbert 2015: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *Turul* (88.) 2. 48–71.
- C. Tóth Norbert 2019: *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája* (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 15 – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 11.) Kalocsa.

Fedeleš Tamás: Egerből Rómába. Egri egyházmegyések felszentelése a Római Kúriában

Várnagy Antal 1993: *Liturgika. Szertartástan. Az Egyház nyilvános Istentisztelete.* Abaliget.

Wiesflecker, Hermann 1959: Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag 1490/91. *Südost-Forschungen* (18.) 26–75.

Budáról Bécsbe, avagy a pápai nunciusok új szolgálati helyének következményei*

KANÁSZ VIKTOR

Abstract. From Buda to Vienna. The consequences of the papal nuncios' new place of service. The Battle of Mohács (1526) was not only a decisive turning point in Hungarian history in terms of the law and military affairs, but also brought about fundamental changes in relations between the Holy See and Hungary, as it led to the abolition of the nunciature in Buda. From then until the breakup of the Monarchy, the nunciature were responsible for Hungarian affairs operated in Vienna (or temporarily in Prague) instead of Buda. This had several short- and long-term effects. In the short term, in the decades following Mohács, this meant that while the nuncio in Buda had previously been well acquainted with Hungarian military, political, economic, and other developments and had maintained personal relationships with the ecclesiastical and secular magnates of Hungary, after Mohács these relationships were largely eliminated by the middle of the century. The main reason for this was that the nuncios stayed in Hungary only for a very short time and sporadically, while until the 1550s, the prolonged presence of Hungarian nobles in Vienna was also very limited, and even later it was not overly significant. With Mohács, the perspective of the nuncios' reports also changed: from then on, the Hungarian cause became one of many, albeit one of the most important. This is probably why, while Burgio, the nuncio in Buda, is a well-known figure in Hungarian historical memory, his successors have been largely neglected by academic research. This is surprising in light of the fact that, in contrast to the earlier broad spectrum of relations, relations between the Holy See and Hungary narrowed during this period and were largely limited to the nuncios. Nevertheless, the reports of the envoys contain a wealth of important and unique sources relating to Hungary, and by processing them, we can not only see how the Viennese court and Ferdinand I himself thought about the situation in Hungary, but also examine what Rome knew

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a STARTING 150580. pályázati program finanszírozásában valósult meg, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

about developments in Hungary and, in light of this, what material, diplomatic, and even direct military assistance it tried to provide in the fight against the Ottomans.

Keywords: diplomacy, nuncios, papacy, Viennese court, Ferdinand I.

Bevezetés

A római Szentszék állandó képviselői, a nunciosok a budai királyi, valamint a bécsi és prágai császári udvarban, majd az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után Budapesten teljesítve szolgálatot, kisebb-nagyobb megszakításokkal immár öt évszázada jelentik a legfontosabb diplomáciai kapcsolatot a pápaság és Magyarország között. Az évszázadok során számtalan személy vezette a nunciatúrát, viszont a magyar történelmi köztudatban gyakorlatilag csak az első – és egyben utolsó – 16. századi budai nuncius, Giovanni Antonio Burgio kapott helyet. A szicíliai származású követ ismertségére jellemző, hogy beszédekben és regényekben is feltűnik, illetve a gimnáziumi tankönyvek is idézik.¹ Ugyanakkor árulkodó, hogy az őt követő nunciosok hosszú sora – talán a második világháború alatt szolgáló Angelo Rottát leszámítva – nemhogy a tankönyvekben nem szerepelnek, hanem alig vagy egyáltalán nem ismertek a magyar történelmi emlékezetben.

Ennek az oka egyértelműen a magyar történelem egyik legfontosabb korszakhatárában, az 1526-os mohácsi csatában keresendő, melynek következtében a Budán székelő Jagelló-uralkodók mellől a bécsi székhelyű Habsburg I. Ferdinánd udvarába került a magyar király mellett működő szentszéki nunciatúra. Jelen tanulmányban a folyamat rövid és hosszú távú következményeit tekintjük vázlatosan át a Mohácsot követő három évtized vizsgálatával a középpontban.

Róma és Magyarország kapcsolatainak beszűkülése

Az államalapítás utáni évszázadokban folyamatos és több szinten zajló kapcsolat állt fent a római Szentszék és a Magyar Királyság között. E kapcsolatok intenzitása a késő középkorra még jobban megerősödött, ugyanis a pápaság számára az oszmánok elleni harc egyik központi eleme volt a Magyar Királyság, míg a magyar uralkodók szemében Róma az egyik legfontosabb szövetségesnek, valamint a korabeli diplomácia központjának számított.²

¹ Kojanitz 2021: 36, 41.

² A késő középkori szentszéki–magyar diplomáciai kapcsolatokról: Fraknói 1901–1903, II. vol., Kubinyi 1996, Kubinyi 1999, Nemes 2014, Nemes 2015a, Nemes 2015b, Nemes 2016, Nemes 2017, Kalous 2017, Lakatos 2018, Fara 2019, Fedeles 2019a, Fedeles 2019b, Lakatos 2019–2020, Fedeles 2021a, Fedeles 2021c.

Több szegmensre, elsősorban informális és formális részre oszthatjuk az érintkezés színtereit. Az előbbit megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a 15. század végén, valamint a 16. század elején jelentős volt – különösen a jubileumi szentévek alkalmával³ – a Rómába induló zarándokok száma.⁴ Ez a fajta peregrináció azonban a század közepére az itáliai háborúk, a Rómában dúló pestisjárványok, valamint a város 1527. évi kifosztása, továbbá a magyarországi trónharcok, az oszmán előretörés és a protestáns reformáció térhódítása miatt marginalizálódott.⁵ A zarándokokon kívül külön meg kell emlékezni az Örök Városba érkező azon klerikusokról, akik diszpenzációért vagy felszentelés céljából érkeztek, s keresték fel az Apostoli Kancellária, a Penitenciária, a Dataria, valamint a Camera Apostolica hivatalait.⁶

Rómában a 15. századtól kezdve az ideiglenesen ott tartózkodó magyarországiakon kívül állandó jelleggel az Örök Város magyar gyóntatói, valamint a pálos rend tagjai éltek az ősi Santo Stefano Rotondo-templom melletti kolostorban. A diplomáciai ügyekbe nem avatkoztak bele, viszont kolostoruk sokszor szolgált hajlékul a Rómába érkező magyaroknak.⁷ Gyóntatásukat a római magyar gyóntató látta el, aki a korszakunkban Szondi Pál volt. Ő bár kapcsolatban állt a magyar püspökökkel, de az 1550-es években a diplomáciai ügyektől távol tartotta magát.⁸

Hasonlóan nem beszélhetünk kitüntetett szerepről a Római Kúria hivatalaiban dolgozó magyarok kapcsán, ugyanis a késő középkorban és kora újkorban elvétve találunk csak a királyságból származó hivatalnokot a *Curia Romanában* vagy a pápai família tagjai közt.⁹ Adatok híján egyelőre csupán feltételezhetjük, hogy a magyar vonatkozású egyházi ügyek intézésébe azonban belefolyhattak, és alkalmanként információkkal is szolgálhattak az Örök Városból.¹⁰ Az észak-itáliai egyetemekkel ellentétben csak sporadikusan találunk magyarországi hallgatót a római La Sapienza diákjai között,

³ Ilyen volt például az 1500., valamint az 1525. évi jubileumi szentév.

⁴ A római zarándoklatokról: Pásztor 2000: 118–124, Csukovits 2003, Fedeles 2015: 52–56.

⁵ Pásztor 2000: 122–124, Nemes 2017: 129–131. Dudith András a Trienti Zsinaton 1562-ben már csak az emlékét idézte fel e zarándoklatoknak: „*Olthatatlan vágyában szinte megszámlálhatatlan sokaság özönlött évről évre Rómába, hogy üdvözlje, s élébe borulva csókjával illesse a boldog apostolok küszöbét, hogy a szentek ereklényeinek, melyekkel telis-tele a város, rendre tisztelettel adózzék, s hogy végül a legnagyobb ajándékot és kegyet, a Főpásztor áldását vigye haza. kor szerte az utakat, piacokat és tereket, láthatta bárki, a mi népünk férfiai és asszonyai lepték el, még kicsinyeiket is magukkal hozva. Sem kora, sem neme, sem az irdatlan távolság, az út ezer veszélye vagy bármiféle nehézség nem riasztott attól vissza senkit, hogy tiszteletét bemutatni, vallása parancsszávára Rómába ne igyekezzék.*” Klaniczay 1982: 917.

⁶ A témáról legutóbb: Erdélyi 2005, Lakatos 2018, Fedeles 2019b: 194–199, Fedeles 2021b: 144–165, Fedeles 2021c, Fedeles 2025.

⁷ Nemes 2017: 129, Fedeles 2019b: 192.

⁸ Kollányi 1905: 325, Monay 1956: 59–63.

⁹ Nemes 2017: 131, Fedeles 2019b: 192–193.

¹⁰ A 17. századi minták alapján feltételezzük ezt. Vö. Tusor 1999a: 506–509, különösen Tusor 2004: 121–122, Tusor 2002: 341–342.

viszont ennek ellenére itt tanult a korszak egyik legbefolyásosabb magyar politikusa, Nádasdy Tamás későbbi nádor.

Találunk viszont egy másik, a korban kifejlődő intézményt, a bíboros protektor személyét, aki – anyagi ellenszolgáltatásért cserébe – az egyes uralkodók szentszéki érdekvédelemért támogatta. E bíborost a 15. század második felétől kezdve az uralkodók előterjesztésére a pápa nevezte ki. Közülük többen (például Juan Carvajal, Gabriele Rangone, valamint Pietro Isvalies) legátusként is jártak már korábban Magyarországon, de köztük találjuk Rodrigo Borgiát, a későbbi VI. Sándor (1492–1503), és Giulio de Medicit, a későbbi VII. Kelemen pápát (1523–1534) is. Munkáját nem egy esetben helyettese, a viceprotektor látta el.¹¹ 1526 után azonban nemcsak a budai nunciatúra szűnt meg, hanem a korábbi időszakban fontos feladatot ellátó magyar bíboros protektor intézménye is, s innentől kezdve Ferdinánd országainak közös bíboros protektora látta el ezt a feladatot.¹²

Eme többé-kevésbé működő informális csatornák mellett mégis a legfontosabb diplomáciai szereppel természetesen a hivatalos követek rendelkeztek. A magyar uralkodók a középkor évszázadai során rendszeresen küldtek általában egy-egy konkrét ügyben eseti megbízással rendelkező, egyházi származású követeket Rómába. Ennek intenzitása a késő középkorban nőtt meg. Ezt jól szemlélteti, hogy 1490 és 1526 között 18 követség indult el Magyarországról Rómába.¹³ Eme alkalmi követeken kívül a 15. század második felében jelentek meg azok a magyarországi követek, akik már huzamosabb ideig tartózkodtak a Tevere partja mellett. Ennek előzménye az 1450-es évekre tehető, amikor 1451 és 1453 között a Milánói Hercegség követe tartózkodott hosszabb ideig Rómában. Őt nem sokkal később követték a magyarok is: a királyság Mátyás uralkodása alatt küldött először hosszabb megbízással ügyvivőt az Örök Városba.¹⁴ Emellett továbbra is indultak ideiglenes követségek. Mindez érdekes hasonlóságot mutat az előbbieken már ismertetett pápai diplomáciával, ahol az állandó nunciatúrák megjelenésével és térhódításával nem tűntek el a 16. században a legátusok sem, hanem egymás mellett, egymást kiegészítve működött a két intézmény.

Róma is rendszeresen küldött különböző jogállású és eltérő felhatalmazással rendelkező követeket a Magyar Királyságba. Ennek legfontosabb személyei elméletileg az esztergomi érsekek voltak, akik a 14. század végétől megkapták a *legatus natus* címet, amivel jogilag a pápa folyamatos jelenlétet biztosított magának a királyságban,

¹¹ Tusor 2018, Nemes 2015b, Nemes 2017: 113, Nemes 2018, Fedeles 2021a: 167.

¹² Ha azonban ő nem tudott intézkedni, akkor szívesen keresték meg az egykori Ferdinánd mellé rendelt nunciusokat, például Giovanni Moronét 1544-ben. Fazekas 2012: 76.

¹³ Lakatos 2019: 605.

¹⁴ Fedeles 2021a: 169.

de mindez formális címnek mondható, ugyanis valódi követi feladatokkal nem járt.¹⁵ Így őket nem számolva 1490 és 1526 között négy legátus, három legátusi hatalommal felruházott nuncius, tizenhárom nuncius és három cursor jött Magyarországra.¹⁶ Sőt, a mohácsi csata előtti években Giovanni Antonio Burgio báró személyében állandó nuncius is tartózkodott Budán.

A szicíliai származású Giovanni Antonio Burgio a késő középkori Magyarország utolsó, sorsdöntő éveiben, 1524 és 1526 között töltötte be Budán, a magyar királyi udvarban a nunciusi tisztséget, s a mohácsi csatát követően távozott csak az országból.¹⁷ Bár 1527-ben megpróbált visszatérni Magyarországra, ez I. Ferdinánd király ellenállásán megbukott.¹⁸ Ezután évszázadokig, egészen 1920-ig kellett várni arra, hogy Budán újra hivatalosan is állandó szentszéki követ tevékenykedjen.¹⁹

Burgio mára a korszak egyik közismert alakja lett. Ennek több oka is van: egyrészt budai nunciatúrája egy különösen fontos és turbulens időszakra tehető, másrészt Rómába írt részletes és informatív jelentései a mai napig megmaradtak, s ezek Augustin Theiner és Fraknoi Vilmos jóvoltából kiadásra kerültek, Bartoniek Emma révén egy részük pedig magyarra fordítva is napvilágot látott.²⁰ Ezek hatására a nuncius jelentései alapján véve befolyásolták a Mohács-diskurzust, illetve a Jagelló-korszakról, valamint a korabeli Magyar Királyságról alkotott tudományos megítélést és a közgondolkodást.

E rendszert merőben átrajzolta a mohácsi csatát követő kettős királyválasztás. Szapolyai János a kezdetektől fogva folyamatosan próbált kapcsolatokat keresni Rómával és támogatást kérni a pápától a törökök, valamint I. Ferdinánd ellen. Azonban a város 1527-es feldúlása után a pápaságra komoly nyomást gyakorolt V. Károly birodalma, így viszonylagos elszigetelődés várt rá. VII. Kelemen pápa kezdeti óvatosságot, puhatolózást, Szapolyai irányába is nyitott diplomáciájának 1529-ben végleg vége lett, s a pápa és V. Károly között Barcelonában megkötött béke hatására a pápaság erős Habsburg-befolyás alá került. Ennek következménye lett, hogy VII. Kelemen pápa az egyetlen legitim magyar királynak Ferdinándot ismerte el, és 1529 decemberében kiközösítette Szapolyait. Innentől kezdve bár Szapolyai követi és ügyvivői gyakran megfordultak az Örök Városban, ennek ellenére nem tudott állandó képviselést kialakítani.

¹⁵ Fedeles 2021a: 168.

¹⁶ Fedeles 2021a: 170. A témáról legutóbb: Nemes 2021.

¹⁷ Vö. Nemes 2016; Nemes 2024.

¹⁸ E kísérlettel a közeljövőben új források bevonásával részletesen kívánunk foglalkozni.

¹⁹ Vö. Tusor–Tóth–Nagy 2024.

²⁰ Theiner 1860: 676–802, MVH II/1, Bartoniek 1926, Vö. Tusor 2024: 55, Szovák 2024: 291, 301, Kruppa 2024, Kanász–Nagy 2025.

Ennélfogva római jelenléte és érdekérvényesítő képessége igencsak korlátozva volt.²¹ A helyzet III. Pál pápa idején valamelyest javult, de Szapolyai 1540-es haláláig sem rendeződött. I. Ferdinánd ezzel szemben bátyja árnyékában más lehetőségek birtokában volt, s a Jagelló-kor hagyományaival szakítva saját, örökölt, jól bejáratott diplomáciai eszköztárát használta.²² Emellett pedig látható, hogy Magyarország felé működő hivatalos csatorna csak Bécsen keresztül volt elképzelhető.

A pápasághoz érkező magyarországi információk tekintetében a formális és informális csatornák szinte teljesen felszámolódtak az 1550-es évekre. Mindezt annak tudatában érdemes kiemelni, hogy ekkor még a Collegium Hungaricum (majd hamarosan Germanicum et Hungaricum) sem állt még fenn, s nem fogadott Rómában magyarországi tanulókat.²³ Emellett a Hitterjesztési Kongregáció sem működött, ami a 17. századra egy, a magyar katolikus hierarchiától független, jelentős információs csatornát is ki tudott építeni a Kárpát-medencében.²⁴

Habár a magyar püspökök leveleztek ekkor is Rómával,²⁵ mindebből világossá válik, hogy a 16. század közepén tanúi lehetünk egy olyan időszaknak, amikor – az előző és következő évtizedektől eltérően – Magyarország vonatkozásában gyakorlatilag az egyetlen biztos és állandó információszerzési lehetőségét és tájékozódási pontját jelentették Rómának a Ferdinánd mellé rendelt nunciusok.²⁶ Ennek függvényében érdemes megvizsgálni, milyen kapcsolat állt fenn a Ferdinánd mellé rendelt nunciusok és a magyarok között.²⁷

A Mohács utáni nunciusok és a Magyar Királyság kapcsolatai

A Mohácsi csatát követő három évtizedben hét nuncius szolgált az uralkodó mellett, ők Ferdinándhoz mint magyar királyhoz is delegálva voltak.²⁸ Ennek okán a nuncius hiába tartózkodott a magyar királyi udvarban, ez fizikailag nem Magyarországon,

²¹ Fraknói 1903: 9–23, Nemes 2017: 119–120. Ferdinánd mindent meg is tett Szapolyai diplomáciai kapcsolatainak ellehetetlenítéséért, többek közt a tőle jövő és hozzá érkező követeket elfogadta, pl. Fraknói 1903: 44, 46, Fletcher 2012: 259.

²² Az örökölt szentszéki–Habsburg kapcsolatokról: Metzsig 2016: 203–264, Koller 2021.

²³ Legújabban: Tóth 2017, valamint Szilágyi 2019.

²⁴ L. Tóth 2000, Molnár 2002, Tóth 2002–2008, Galla 2005, Tóth 2007, Galla 2015.

²⁵ Például Várday Pál esztergomi érsek. Kanász 2024a.

²⁶ A nunciusoktól függetlenül is érkeztek Rómába hírek Magyarországról, például a bécsi jezsuiták levelein keresztül, ám ezek sporadikusak és nem magyar fókuszúak voltak. Braunsberger 1896. I. passim.

²⁷ Egy különleges kivételt tudunk megemlíteni: Buda 1542-es ostromát, amikor a pápai hadak is harcoltak az egykori főváros falai alatt, s a táborukból küldtek – máig feldolgozásra váró – jelentéseket.

²⁸ Vincenzo Pimpinella (1529–1532), Giovanni Morone (1536–1538, 1539–1541), Fabio Mignanelli (1538–1539, 1545), Girolamo Verallo (1541–1545), Prospero Santacroce (1548–1550), Girolamo Martinengo (1550–1554), valamint Zaccaria Delfino (1554–1556).

hanem általában Bécsben volt. Akadt viszont pár olyan kivételes alkalom, amikor az uralkodó társaságában a nuncius Magyarországon tartózkodott. Ilyennek számítottak Ferdinánd magyarországi uralkodásainak első évei. Az uralkodót 1527. november 3-án koronázták magyar királlyá Székesfehérváron. Ekkor 1527 szeptembere és 1528 vége között Fehérváron, Budán és Esztergomban tartózkodott. Ezután azonban elhagyta Magyarországot, s csak 1542-ben lépett újra a királyság földjére. Ennek oka pedig – mint oly sokszor később is – az országgyűlés összehívása volt.²⁹ Innentől kezdve több alkalommal eljött Pozsonyba, illetve bizonyos esetben Sopronba az országgyűlések alkalmával,³⁰ ekkor a nuncius is vele tartott, s alkalma nyílt jobban megismerkedni a magyar viszonyokkal.³¹ Ezek az események ugyanakkor egyrészt sporadikusak voltak, másrészt viszonylag rövid ideig tartottak.

Ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy ha a nuncius és az uralkodó nem töltött elég időt Magyarországon, akkor a bécsi udvarban tartózkodó magyar főurakkal hogyan tudta tartani a kapcsolatot. Ezzel viszont éppen a Mohácsot követő évtizedekben akadt komoly probléma. Miután Ferdinándot magyar királlyá koronázták, nem jött létre külön magyar királyi udvar, hanem tartományai számára egy közös udvart szervezett, melynek központja Bécsbe került. Ha ma a bécsi Burg környékén sétálunk, Széchenyi István szülőháza közelében (Herrengasse 5.) számtalan magyar főúri család egykori palotáját nézhetjük meg. Ugyanakkor Mohács után a magyar arisztokrácia bécsi integrációja nem ment egyik pillanatról a másikra, sőt az 1550-es évek elejéig a Magyar Udvari Kancellária személyzetén kívül alig tartózkodott huzamosabb ideig magyar nemes az udvarban.³² Ennek okai sokrétűek voltak: a hosszan elnyúló belviszály, valamint az oszmán fenyegetettség, a bécsi udvari élet költséges volta, nyelvi és szocializációs problémák egyaránt nehezítették a beilleszkedést.³³ Így tehát a század közepéig a nunciusoknak igazából a bécsi udvarban sem volt alkalma a magyar főurakkal megfelelő kapcsolatokat kiépíteni, leszűkültek a találkozási lehetőségek, s kölcsönösen nem ismerték egymást. Ezen érdeemben az a tény sem változtat,

²⁹ Pálffy 2011: 399, 401, Pálffy 2024: 404, Vö. Gévay 1843.

³⁰ 1542-ben, 1543-ban, 1546-ban, 1548-ban, 1550-ben, 1552-ben, 1553-ban, 1554-ben, 1556-ban, 1557-ben, illetve 1563-ban. Pálffy 2011: 115.

³¹ Például Verallo 1542 végén Ferdinánd kíséretében jelent meg a pozsonyi országgyűlésen, s küldött jelentéseket Rómába. Fraknói 1903: 504. Pimpinellát pedig a kenesei és berenhidai gyűlésre hívták meg a rendek. Juhász 1951: 331. Martinengo pedig két országgyűlésen vett részt, az 1552-es pozsonyi, valamint az 1553-as soproni diétán. Kanász 2022a: 95–97. Az ezekkel kapcsolatos nunciusi jelentések fontosságáról már Fraknói is megemlékezett: „Az országgyűlések tárgyalásainak történetéhez is bőven nyújtanak adatokat a nunciusok jelentései; mert azok mindig személyesen jelen voltak az országgyűléseken, a melyekre az udvart kísérték.” Fraknói 1892: 195. Martinengo utóda, Zaccaria Delfino is részt vett az 1554-es és az 1556-os magyar országgyűlésen. Goetz 1970: X, 6–7, 358–359.

³² Pálffy 2003: 51.

³³ Pálffy 2011: 110–111.

hogy a magyar főurak esetenként többször is megfordultak Bécsben, illetve bizonyos esetekben saját szervitoraikat küldték Ferdinánd udvarába a nunciushoz.³⁴

Mindez azzal járt, hogy bár a magyarországi ügyek különösen fontosak voltak a nunciosok jelentéseiben, azokról nem *in situ*, s nem is magyarországi főuraktól, hanem a bécsi udvar egyéb szereplőitől nyertek elsősorban ismereteket. Róma ugyanakkor elvárta, hogy Magyarországról megfelelő módon tájékoztassák. Erről érzékletes példát nyújt Jacopo Salviati államtitkárnak egy 1530. május 23-án kelt utasítása, melyet Vincenzo Pimpinellának, a Ferdinánd király mellé rendelt nunciushoz küldött. Ebben Salviati komolyan megfeddte a nunciust, aki a legfontosabb hivatali feladatát, az állandó és minden kérdésre kiterjedő jelentéseket elhanyagolhatta. Salviati szerint ugyanis keveset írt, pedig a pápa a magyarországi helyzet részletes bemutatását várná el tőle, például, hogy milyen fontos helyek vannak török kézen, s melyek Ferdinánd királyén. Emellett a nunciushoz fel kellene vázolnia, mi történt azóta, hogy a törökök visszavonultak Bécs alól, be kellene mutatnia Ferdinánd és a törökök befolyási övezetét, illetve összegeznie a reményeket és félelmeket, valamint egy összefoglalást is kellene írnia, hogy Róma könnyebben megérthesse az egyes hírek jelentőségét. Pimpinella legutóbbi levelei ezeknek az elvárásoknak nem feleltek meg, olyannyira „szárazak” voltak, hogy Salviati szinte szégyellte azokat a pápával megosztani. Rómában török mozgólódásról lehet hallani, fegyverkezésről Dalmáciában, amiről Ferdinándnak is tudnia kell, hacsak nincs „*hanyagul tájékoztatva az emberei által*”.³⁵ Pimpinella ezekről viszont meglepő módon mégsem ír, nem is beszélve a birodalomban történetekről. Végül Salviati szerint a nunciushoz semmilyen kellemesebb kötelessége nem lehet, minthogy olyan pontos képet fessen a dolgokról, mintha Salviati maga lett volna jelen, és hallotta vagy látta volna a történeteket.³⁶ Mindebből jól érzékelhető, hogy Róma számára mennyire fontosak voltak a Ferdinánd udvarából származó, Magyarországról (is) szóló értesülések, amelyekhez a nunciosai révén jutott hozzá.

A további kutatások fontos feladata lesz – lehetőségeihez mérten – feltérképezni, hogy a korszak nunciosai honnan szerezték a magyarországi vonatkozású híreiket, illetve amennyiben kapcsolatban álltak magyar világi vagy egyházi főurakkal, pontosan kik voltak azok.³⁷

³⁴ Pl. Póka 2021: 117.

³⁵ Müller 1960: 80.

³⁶ Müller 1960: 80.

³⁷ Ezt jelenleg legpontosabban a vizsgált korszak határán működő Girolamo Martinengo nuncius (1550–1554) esetében látjuk. Kanász 2022a.

Az oszmánellenes harc és Magyarország

A magyarországi hírek pontos bemutatására jelenleg nincs lehetőségünk, azok minőségét ugyanakkor jól mutatja a legfontosabb ide vonatkozó kérdéskör, a törökök elleni védekezés ügye. Bár a klasszikus kereszties háborúk kora leáldozott, a Szentszék a 16. század első felében is kiemelt fontosságot tulajdonított az oszmánellenes nagy háborúnak. Ennek két fő oka volt. Egyrészt a pápa mint a kereszténység feje nem hagyhatta tétlenül, hogy az Oszmán Birodalom gyors tengeri és szárazföldi terjeszkedésének következtében jelentős kereszténylakta területek kerültek a Mediterráneumban és Közép-Európában oszmán fennhatóság alá. Másrészt pedig az oszmán terjeszkedésnek egy, a pápát mint itáliai uralkodót is befolyásoló következménye volt, ugyanis tengeren vagy pedig Észak-Itálián át a szárazföldi úton egyre nyugtalanítóbb katonai fenyegetettségnek volt kitéve Róma és a Pápai Állam.

E két indok következtében a pápaság kiemelkedő fontosságot tulajdonított az oszmánellenes harc támogatásának. Bár még sokáig elő-előkerült a Balkán és Konstantinápoly felszabadításának illuzórikus terve, azonban a korszak döntéshozói számára a reális célok megfogalmazásakor kevésbé a támadás, sokkal inkább a meglévő keresztény területek védelme volt fontos.³⁸ A Szentszék e harc támogatását többféle módon igyekezett elősegíteni. Egyrészt komoly diplomáciai aktivitást fejtett ki a különböző európai államok között, amelynek fő iránya a keresztények közti béke megteremtése, valamint ezzel összefüggésben az oszmánellenes ligák összekovácsolása volt. Emellett anyagilag és katonailag is segítette a harcoló államokat a pápai hadiflotta és zsoldosok alkalmazásával, pénzsegélyek küldésével, valamint különböző egyházi adók törökellenes harcra való fordításával.³⁹

E permanens háborúnak két terepe volt, a Földközi-tenger partvidéke, ahol elsősorban V. Károly és a spanyol katonaság játszotta a főszerepet, valamint a Nyugat-Balkán és a Kárpát-medencei hadszíntér. Mivel I. Ferdinánd magyar király is volt, s uralma kiterjedt a Kárpát-medence jelentős részére, a mellé rendelt nunciusok aktívan közrejátszottak a pápaság megfelelő tájékoztatásában, valamint oszmánellenes politikájának alakításában.

Szemléletes példa a Szentszék Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseire, hogy Giovanni Morone 1536. október 24-én kelt instrukciójában a Magyar Királyságra

³⁸ A Ferdinánd udvarába küldött Pimpinella nuncius is felvetette az 1530-as években, hogy kereszties hadjáratot lehetne indítani a törökök ellen. Úgy gondolta, hogy ennek során a pápa kardinálisokat küldhetne az egyes fejedelmekhez, és az embereket is felbuzdíthatná, a törökök által elnyomottak pedig szívesen fordulnának uraik ellen, ha láthatnák a vereségüket. Müller 1960: 84.

³⁹ Vö. Kollányi 1905: 319–320, 323–324, 331, 345. Mindez azonban nem volt magától értetődő. 1540. október 10-én Morone nuncius például arról írt, hogy Ferdinánd király nagyon el van keseredve, hogy a pápa a Magyarország elfoglalására kért segítyt tőle megtagadta, ingerülten nyilatkozott a Szentszék ellen, és megtorlásokkal fenyegetőzött. Bunyitay–Rapaics–Karácsonyi 1906: 496–499.

mint a kereszténység védőbástyájára tekintettek.⁴⁰ Hasonlóan érzékletes eset az 1537 elején tartott magyar országgyűlés, amely a törökök elleni védelem céljaira adóztatta meg a papságot.⁴¹ I. Ferdinánd király arra kérte Moronét, hogy ennek behajtásához a Szentszék nevében adjon vagy eszközöljön ki felhatalmazást. Miután Várday Pál esztergomi érsek támogatta a király ötletét, a nuncius a felhatalmazás megadását javasolta a pápának.⁴² A pápai titkár válasza így hangzott: *„Őszentsége kiválóan szíven viseli az egyháziak adómentességének megővését és megterhelésükhöz nem szívesen járul; de tekintetbe véve azt, hogy a törökök ellen minden eszközzel védekezni kell, és mindenki vérért ontani köteles: felhatalmazza, hogy az adó behajtásához beleegyezését adhassa”*.⁴³

A Rómában szőtt nagyszabású kereszties háborús tervek mellett sokszor a nunciusok realisabban látták in situ a helyzetet. Egyik 1540-es levelében Morone nuncius például azt jelentette Rómába, hogy amennyiben a háború elhúzódik, félő, hogy a következő évben a szultán Magyarország ellen támad, és Ferdinánd nem fog tudni neki ellenállni.⁴⁴ A következő év hadieseményei s Buda elfoglalása be is bizonyította a nuncius megérzésnek helyességét. A helyzetfelismerési képessége azonban a nunciust is megcsalta néha: két évvel később, 1542. május 21-én már arról írt Rómába, hogy ügyelni kell arra, hogy a török alól felszabadítandó Magyarország lutheránussá ne váljék.⁴⁵

A magyar ügyekkel kapcsolatban az egyik legfontosabb világi és geopolitikai kérdés az oszmánellenes harc és ennek hozományaként a Ferdinánd, valamint Szapolyai János között zajló viszály volt. A király és a Szentszék Magyarországgal kapcsolatos kommunikációja gyakorlatilag e két problémakör, valamint az európai hatalmi ügyek függvényében, azok lecsapódásaként értelmezhető, s a kisebb ügyek ezeknek lettek alárendelve.

Rómának a magyar ügyekben mindenképpen állást kellett foglalni a Ferdinánd és János között folyó évtizedes trónharcban. A Szentszék egyértelműen I. Ferdinánd pártjára állt, s a törökökkel való szövetekezés okán VII. Kelemen pápa Szapolyait és követőit kiközösítette az egyházból.⁴⁶ Ferdinánd abszolút fölénnyben volt, s Morone ki is hangsúlyozta a Habsburg-uralkodónak, hogy a pápa a keresztény népek békéjének helyreállításán fáradozik, és különösen Ferdinándot szeretné a háborúktól megszabadítani, ezért Szapolyai követével tervezett tárgyalásokban is *„az iránta táplált rokonszenvének sugallatait fogja követni”*.⁴⁷

⁴⁰ „*Quia regnum Hungarie fuit semper validum propugnaculum et veluti antemurale Christianitatis [...]*” Tusor–Nemes 2011: XLVIII.

⁴¹ Fraknói 1875: 5–6.

⁴² Bunyitay–Rapaics–Karácsonyi 1906: 144.

⁴³ Fraknói 1903: 48.

⁴⁴ Giovanni Morone levele Alessandro Farneséhez, Pozsony, 1540. november 11. Theiner 1875. II. 6.

⁴⁵ Karácsonyi János – Kollányi Ferenc 1909: 44.

⁴⁶ Kollányi 1905: 319.

⁴⁷ Fraknói 1903: 48.

1537-ben III. Pál pápa titkára jól összefoglalta Róma álláspontját: „Őszentsége a kereszténység javának és a közös ellenség megsemmisítésének szempontjából, a béke létrejöttét Ferdinánd és János között nem kevésbé fontosnak tekinti, mint a császár és a francia király kibékülését. Uraságod jelentékenyebb szolgálatot az ügynek és kedvesebb dolgot ő szentségének nem művelhet, mint ha megkezdett tevékenységét folytatja. Biztosítom, hogy Őszentsége e tekintetben semmit sem fog elmulasztani.”⁴⁸ Morone azonban Ferdinánd hozzáállását is kiismerte, melyről azt írta Rómába 1537 szeptemberében kelt levelében a pápa titkárának, hogy „Ferdinánd közölte vele, mondja meg a Pápának, Őszentsége ne gondolja, hogy a Jánossal kötendő megegyezés valójában szövetség lesz a törökök ellen. Ha a vajda akart volna szövetkezni vele a törökök ellen, a béke már létrejött volna, számára ez volt ugyanis az alapvető feltétele a megegyezésnek, mert ha ebben megegyeztek volna, a többi pontban is könnyebben jutottak volna egyezségekre. Viszont így, a törökellenes szövetség nélkül, a békekötés igen veszélyes az egész kereszténységre nézve”.⁴⁹

Ennek ellenére a béke végül 1538-ban Váradon megkötetett, s Moronét a pápa arra utasította, hogy a két király közötti jó viszonyon dolgozzon, enyhítse azt az ellentétet, amely a béke nyilvánosságra hozása körüli problémák miatt alakult ki, Morone támogatta Szapolyai azon kívánságát is, hogy udvarához nunciust küldjenek. Végül III. Pál pápa a kiközösítés föloldása nélkül Rorario bíboros személyében követet is küldött Szapolyaihoz, a küldetést azonban Ferdinánd udvarában sérelmezték, és nem is hozott eredményt.⁵⁰

A nunciusok ugyanakkor nemcsak a hírek és döntések közvetítői voltak, hanem több esetben maguk is felvázoltak különböző megoldási javaslatokat. Ezek közül érveléstechnikájában kiemelkedik Vincenzo Pimpinella ötlete, amelyet Andrea de Burgónak, Ferdinánd római követének vetett papírra Augsburgban 1530 októberében. Ebben a levélben a török veszélyről és a magyarországi politikai helyzetről, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd harcainak következményeiről írt a nuncius. Szerinte a kereszténység hanyatlásra van ítélve, ha Ferdinánd és Szapolyai nem jutnak egyezségekre, és senki sem olyan megfelelő ennek a segítésére, mint a pápa. A nuncius úgy vélte, egyértelmű, hogy Ferdinánd mint megkoronázott király, a császár testvére és a kereszténység harmadik legfontosabb embere nem akar szégyenletesen engedni Szapolyainak. Azonban János király is meg van koronázva, a magyarok támogatják, és ki van szolgáltatva a töröknek hívott ördögnek. Szapolyai el tudná érni, hogy Magyarország előbb kerüljön a törökök kezére, mint Ferdinánd uralma alá. Szapolyai azonban pont annyira akar egyezkedni, mint Ferdinánd. De a nuncius azt feltételezte, hogy ebből a zsákutcából van kiút. Azt javasolta, hogy a pápa – akár kiátkozással fenyegetve – szólítsa fel őket a megegyezésre.

⁴⁸ Fraknói 1903: 49.

⁴⁹ Giovanni Morone levele a pápa titkárának, Bécs, 1537. szeptember 19. Óváry 1879: 19.

⁵⁰ Pieper 1894: 133–134, Fraknói 1903: 43–54, Kollányi 1905: 337–338.

Ezáltal a pápa Istennél érdemeket szerez, és eléri, hogy a két uralkodó végre hasznot és nyugalmat teremtsen. E megegyezésre pedig nagy szükség lenne, ugyanis Ferdinánd hamarosan csődbe jut, a harc minden vagyonát felemésztette, és „*a végén ott marad pénz, jövedelem és királyság nélkül*”.⁵¹ Ezt követően pedig a nuncius jó realitásérzéssel előre megjósolta Martinengo nunciaturájának egyik nagy problémáját, a húsz évvel későbbi országegyesítés kudarcának okát: Magyarországot talán meg tudja Ferdinánd hódítani, de nem tudná a törököktől megvédeni.⁵²

Összegzés

Összességében azt láthatjuk, hogy a mohácsi csata nemcsak közjogi értelemben és hadügyi vonatkozásban volt meghatározó korszakhatár a magyar történelemben, hanem a szentszéki–magyar kapcsolatok terén is alapvető változásokat hozott, ugyanis a budai nunciatura megszűnését hozta magával. Innentől kezdve egészen a monarchia felbomlásáig Buda helyett Bécsben (vagy ideiglenesen Prágában) működött a magyarországi ügyekért is felelős nunciatura.

Ennek több rövid és hosszú távú hatása volt. Rövid távon, a Mohácsot követő évtizedekben ez azzal járt, hogy míg korábban a budai nuncius – helyzetéből adódóan – jól ismerte a magyar hadi, politikai, gazdasági stb. fejleményeket, valamint személyes kapcsolatot ápolt az egyházi és világi magyarországi főurakkal, addig Mohács után ezek a kapcsolatok a század közepéig jórészt felszámolódtak. Ennek fő oka az volt, hogy a nunciusok csak igen rövid ideig és szórványosan tartózkodtak Magyarországon, miközben az 1550-es évekig a magyar főurak huzamosabb bécsi jelenléte is nagyon korlátozott volt, s a későbbiekben sem volt túlságosan meghatározó.

Moháccsal a nunciusok jelentéseinek prizmája is megváltozott: innentől kezdve a magyar ügy egy lett a sok közül, bár kétségtávol az egyik legfontosabb. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy míg Burgio budai nuncius a magyar történelmi tudat jól ismert alakja lett, addig utódait a tudományos kutatás is nagyrészt negligálta.⁵³ Mindez

⁵¹ „Perché'l povero principe è vero povero et mette quanto ha in questa impresa, et trovarassi all'ultimo senza robba, senza entrata et senza quel regno.” Müller 1960: 87.

⁵² Természetesen adja magát a kérdés, hogy Pimpinella ezeket a terveit miért egy levélben, Ferdinánd római küldöttének adta elő, miért nem közvetlenül Kelemenhez vagy a tanácsadóihoz fordult. Ennek hátterében a nem túl jó római megítélése állhatott, láthatta, hogy nem volt Kelemen pápa kegyeiben. A kúriában sem volt senki, akinek Pimpinella bizalmasan előadhatta volna aggodalmait a politikai eseményekről, és akinél számíthatott volna arra, hogy komolyan megfontolja a gondolatait. Müller 1960: 83–84.

⁵³ Érdekes módon a 16. század utolsó harmadában szolgáló, illetve a 17. századi nunciusok tevékenysége nagyságrendekkel jobban kutatott és ismert, lásd például Tusor 1999b, illetve legutóbb: Tusor 2010, Tusor 2017, Tusor 2020, Molnár 2020, Merlani 2023, Mihalik 2025.

annak tükrében meglepő, hogy a korábbi széles spektrumon zajló kapcsolatokkal ellentétben a korszakban a szentszéki–magyar kapcsolatok leszűkültek, s nagyrészt a nunciusokra korlátozódtak. Mindemellett a követek jelentéseiben rengeteg fontos és unikális magyar vonatkozású forrás található,⁵⁴ s feldolgozásukkal nemcsak azt láthatjuk, hogy a bécsi udvar s maga I. Ferdinánd hogyan vélekedett a magyarországi viszonyokról, hanem azt is megvizsgálhatjuk, mit tudott Róma a magyarországi fejleményekről, s ennek tükrében milyen anyagi és diplomáciai, sőt közvetlen katonai segítséget próbált nyújtani az oszmánok elleni küzdelemhez.⁵⁵

FORRÁSOK

- Bartoniék Emma (ford.) 1926. *Mohács Magyarországá. Báró Burgio pápai követ jelentései*. Budapest.
- Braunsberger, Otto (ed.) 1896: *Beati Petri Canisii, Societatis Iesu, Epistulae et acta. I–II*. Herder.
- Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János (szerk.) 1906: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1535–1541. III*. Budapest.
- Fedeles Tamás 2021c: *Ordinationum Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1523). Ex Libris Formatarum Camerae Apostolicae collecta. Klerikusszentelések a Római Kúriában a Magyar Szent Korona országaiból (1426–1523)*. (CVH I/18) Budapest–Róma.
- Fraknói 1875 (szerk.): *Magyar Országgyűlési emlékek. Magyar Királyság (1526–1606), Erdély (1540–1699)*. Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 1537–1545. Budapest.
- Gévay, Anton von 1843: *Itinerar Kaiser Ferdinand's I. 1521–1564*. Wien.
- Karácsonyi János – Kollányi Ferenc (szerk.) 1909: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1542–1547. IV*. Karácsonyi János–Kollányi Ferenc, Budapest.
- Kollányi Ferencz 1905: Regesták a római és párizsi levéltárakból. *Magyar Történelmi Tár* (4.) 311–376.
- Lakatos Bálint (feltárta, közreadja és a kíséret tanulmányt írta) 2018: *Regesta Supplicationum, 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények*. (CVH I/16.) Budapest–Róma.
- Merlani, Giulio 2023: *Papato e politica internazionale nel Seicento. Il nunzio Francesco Buonvisi alla corte di Leopoldo I d'Asburgo imperatore e re d'Ungheria*. (CVH I/22) Budapest–Roma.

⁵⁴ Jó példa erre a várháborúk időszaka: Kanász 2022b, Kanász 2024b, Kanász 2024c.

⁵⁵ E segítségnyújtásról részletesen: Kanász 2026.

- MVH II/1. *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Relationes Oratorum Pontificiorum 1524–1526.* (Monumenta Vaticana Hungariae II/1.) Budapest, 1884.
- Nemes Gábor 2015a: *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevái (1523–1526).* (CVH I/12.; A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 23.) Budapest–Győr–Róma.
- Póka Ágnes 2021: *Gyalui Thorda Zsigmond naplója (1558–1568).* Budapest.
- Theiner, Augustinus (ed.) 1860: *Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia. II: 1352–1526.* Romae–Parisiis–Vindobonae.
- Theiner, Augustinus 1875: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. I–II.* Romae.
- Tusor Péter – Nemes Gábor (szerk.) 2011: *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605).* (CVH I/7.) Budapest–Róma.
- Tusor, Péter – Tóth, Krisztina – Nagy Katalin 2024: *L'Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939).* (CVH I/23.; Collectanea Archivi Vaticani 128.) Budapest–Città del Vaticano.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Csukovits Enikő 2003: *Középkori magyar zarándokok.* Budapest.
- Erdélyi Gabriella 2005: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században. II. *Levéltári Közlemények* (76.) 1. 63–103.
- Fara, Andrea 2019: Tra Crociata e Umanesimo. Diplomazia e diplomatici del regno d'Ungheria presso la Curia romana nella seconda metà del Quattrocento. In: Fara, Andrea – Plebani, Eleonora (a cura di): *Roma centro della diplomazia internazionale tra Quattrocento e Cinquecento.* Roma, 61–82.
- Fazekas István 2012: A magyar püspökök pápai megerősítése (kinevezése) 1554-ben (Bécsi levéltári források tükrében). In: Tusor Péter (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére.* (CVH I/8) Budapest–Róma, 71–84.
- Fedeles Tamás 2015. „Isten nevében utazunk”. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban.* Pécs.
- Fedeles Tamás 2019a: A Magyar Királyság diplomáciai képviselte a Szentszéknél Mátyás király korában. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az Egyház.* Pécs, 35–54.
- Fedeles Tamás 2019b: Magyarok Rómában Mátyás király korában. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk.): *Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia* 3. Pécs, 187–224.

- Fedeleš Tamás 2021a: Budáról Rómába. A Magyar Királyság szentszéki diplomáciai képviseletének jellemzői a késő középkorban (1458–1526). *Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve* (4.) 164–193.
<https://doi.org/10.15170/PONTES.2021.04.01.08>
- Fedeleš Tamás 2021b: *Devóció és reprezentáció. Főúri vallásosság a késő középkorban*. Pécs.
- Fedeleš Tamás 2025: *Minden út Rómába vezet? Magyarországi klerikusok felszentelése a Római Kúriában (1426–1523)*. (CVH I/25) Budapest–Róma.
- Fletcher, Catherine 2012: *Római emberünk. VIII. Henrik itáliai követe*. (ford. Bori Erzsébet) Budapest.
- Fraknói Vilmos (ed.) 1884: *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Relationes Oratorum Pontificiorum 1524–1526*. (Monumenta Vaticana Hungariae II/1.) Budapest.
- Fraknói Vilmos 1892: Nyomozások a pápai levéltárakban. második és befejező közlemény. *Századok* (26.) 3. 187–200.
- Fraknói Vilmos 1901–1903: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel*. 1–3. Budapest.
- Galla Ferenc 2005: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. (CVH I/2.) s.a.r. Fazekas István, Budapest–Róma.
- Galla Ferenc 2015: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. (CVH I/11.) s.a.r. Fazekas István, Budapest–Róma.
- Goetz, Helmut (bearb. von) 1970: *Nuntiatur Delfnos. Legation Morones. Sendung Lippomanos. (1554–1556)*. Tübingen.
- Juhász Kálmán 1951: János király olasz diplomatája. In: Leo Santifaller (Hg.): *Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. II*. Wein, 327–333.
- Kalous, Antonín 2017: *Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*. Roma.
- Kanász Viktor 2022a: *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)*. (PhD-disszertáció.) Győr–Pécs.
- Kanász Viktor 2022b: Többszólamú hírek? Pápai nunciusok jelentései Magyarországról a 16. század közepén. In: Tusor Péter – Kanász Viktor (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék III*. (CVH I/21) Budapest–Róma, 195–209.
- Kanász Viktor 2024a: Várdai Pál esztergomi érsek levelei a parmai állami levéltárból (1537–1548). *Lymbus* (22) 223–236.
- Kanász Viktor 2024b: Eger és a szentszéki diplomácia. Girolamo Martinengo jelentései Eger 1552. évi ostromáról. In: H. Szilasi Ágota (szerk.): *Örökségünk védelme és jövője 6. – Itália öröksége Egerben*. Eger, 59–68.

- Kanász Viktor 2024c: Veszprém és Róma a XVI. század közepén. A veszprémi püspökség és a szentszéki diplomácia az 1550-es évek első felében. *Veszprémi Szemle* (26.) 1. 58–69.
- Kanász Viktor – Nagy Katalin 2025: *Burgio nuncius árnyékában. A budapesti nunciusok és Mohács emlékezete*. In: Varga Szabolcs–Kovács István (szerk.): Mohács: számvetés. Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról. Budapest–Pécs, 533–551.
- Kanász Viktor 2026: *Pénz, paripa, fegyver. Pápai segítségnyújtás az oszmán-ellenes küzdelmekben a Mohács utáni évtizedekben*. Hadtörténelmi Közlemények. [sajtó alatt]
- Klaniczay Tibor (szerk.) 1982: *Janus Pannonius. Magyar humanisták*. Budapest.
- Kojanitz László (szerk.) 2021: *Történelem tankönyv 10.* (NAT 2020) Budapest.
- Koller, Alexander 2021: Herrscher auf Distanz. Das schwierige Verhältnis zwischen Kaiser Maximilian I. und den Päpsten. In: Brigitte Mazohl – Elena Taddei (Hgg.): *Maximilian I. und Italien*. Bolzano, 59–69.
- Kruppa Tamás 2024: Buda és Sztambul Róma szemével: Antonio Burgio és Lorenzo Campeggio jelentései a magyar-oszmán béketárgyalásokról (1524-1526). In: Varga Szabolcs (szerk.): *Temetetlen Mohács*. Budapest, 155–163.
- Kubinyi András 1996: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490-1526). In: Zombori István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Budapest, 119–134.
- Kubinyi András 1999: Magyarok a késő-középkori Rómában. In: *Studia Miskolcinsensia* (3.) 83–91.
- Lakatos Bálint 2019: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). I. rész. Kutatási vázlat. *Történelmi Szemle* (61.) 4. 593–616.
- Lakatos Bálint 2020: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. rész. Adattár. *Történelmi Szemle* (62.) 2. 281–362.
- Metzig, Gregor 2016: *Kommunikation und Konfrontation: Diplomatie und Gesandtschaftswesen Kaiser Maximilians I. (1486–1519)*. Berlin–Boston.
<https://doi.org/10.1515/9783110456738>
- Mihalik Béla Vilmos 2025. *A kaméleonos udvar. XII. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török alól (1691–1700)*. Budapest.
- Molnár Antal 2002: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. 1572–1647*. Budapest.
- Molnár Antal 2020: Egy pápai diplomata történetírói műhelye. Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1625. évi soproni országgyűlésen. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza (szerk.): *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron, 123–243.
- Monay Ferenc 1956: *A római magyar gyóntatók*. Róma.
- Müller, Gerhard 1960: Vincenzo Pimpinella am Hofe Ferdinands I. (1529–1532). *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* (XL.) 65–88.

- Nemes Gábor 2014: Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523-1526). *Egyháztörténeti Szemle* (15.) 4. 3–19.
- Nemes Gábor 2015b: Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkel (1523-1526). *Századok* (149.) 2. 479–506.
- Nemes Gábor 2016: Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon, *Századok* (150.) 2. 369–385.
- Nemes Gábor 2017: Folytonosság vagy újrakezdés? Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak alakulása Mohács előtt és után. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a magyar királyságban a 16. században*. Pécs, 105–133.
- Nemes Gábor 2024: Az 1526. évi mohácsi csata és a pápaság. *Vigilia* (89.) 8. 693–700.
- Pálffy Géza 2003: A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában. *Történelmi Szemle* (45.) 1–2. 45–59.
- Pálffy Géza 2011: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
- Pálffy Géza 2024: Aulicusból Hofdiener: Udvari struktúrák Magyarországon az 1526 utáni átmenet évtizedeiben In: Neumann Tibor (szerk.): „*Királyi házunk népe*”. *Királyi és királynői udvartartás a középkor végén*. Budapest, 397–433.
- Pásztor Lajos 2000: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest.
- Pieper, Anton 1894: *Zur Entstehungsgeschichte der Ständigen Nuntiaturen*. Freiburg im Breisgau.
- Szilágyi Csaba 2019: A római Collegium Hungaricum alapításának előzményei. In: Somorjai Ádám – Somorjai Gabi (szerk.): *Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése*. Budapest, 167–178.
- Szovák Kornél 2024: Fraknoi vatikáni kutatásai és a középkori magyar történelem. In: Tusor Péter – Kanász Viktor (szerk.): *Fraknoi Emlékkönyv. Fraknoi Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete*. (CVH I/24) Budapest–Róma, 285–309.
- Tóth István György 2000: A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622). *Történelmi Szemle* (42.) 1–2. 19–68.
- Tóth István György 2002–2008. *Litterae missionariorum de Hungária et Transilvania (1572–1717)*. I–V. Roma–Budapest.
- Tóth István György 2007: *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*. Budapest.
- Tusor Péter 1999a: A magyar Egyház és Róma a 17. században. *Vigilia* (64.) 7. 503–513.
- Tusor Péter 1999b: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX*. Budapest, 19–38.
- Tusor Péter 2002: A magyar püspökök első római ágensei. *Vigilia* (67.) 5. 338–342.

- Tusor Péter 2004: A magyar egyházi elit római hírforrásai a kora újkorban. In: Z. Karvalics László – Kiss Károly (szerk.): *Információáramlás a kora újkorban*. Budapest, 108–124.
- Tusor Péter 2010: A prágai nunciatúra tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16-17. század fordulóján. *Századok* (144.) 5. 1165–1182.
- Tusor Péter 2017: Magyarország és Róma, 1628–1635. J. B. Pallotto, C. Rocci és M. Baglioni bécsi nunciatúrájának magyar vonatkozásai. *Aetas* (32.) 3. 74–93.
- Tusor Péter 2018: Magyarország bíboros protektorátusa a 15–17. században (Áttekintés). *Egyháztörténeti Szemle* (19.) 4. 3–21.
- Tusor Péter 2020: Lippay György a római Rezidencia Kongregáció előtt (1638–1642). *Századok* (154.) 4. 779–820.
- Tusor Péter 2024: Fraknói történeti pályakezdéséhez (Simor hercegprímáshoz írt levelei közlésével). In: Tusor Péter – Kanász Viktor (szerk.): *Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárának emlékezete*. (CVH I/24.) Budapest–Róma, 25–73.

MŰHELY / WORKSHOP

Európa geográfiai vilásképe és földrajzi horizontja a 15–16. század fordulóján

PÓSÁN LÁSZLÓ

Abstract. Europe’s geographical worldview and geographical horizon at the turn of the 15th and 16th centuries. From the perspective of the worldview, can the year 1492, Columbus’ voyage, be considered the Boundary between the Middle Ages and the Early Modern Age? The study lists numerous ecclesiastical and secular authors from the early Middle Ages to the end of 15th century who unanimously supported the spherical shape of the Earth. So, regarding the shape of the Earth, it was not Columbus’s expedition that changed the worldview. The belief that the Equatorial region was uninhabitable due to extreme heat and even impossible to sail to was refuted by Portuguese discoveries in the 15th century. This undeniably resulted in a significant change in the European worldview, but of course only gradually, as a result of a slow process.

Keywords: worldview, spherical Earth, uninhabitable Equator, experiential knowledge of Asia, Portuguese discoveries on the coast of Africa

A történetírás a középkor végét és a kora újkor kezdetét hagyományosan az 1492. esztendőhöz, Amerika felfedezésének időpontjához köti, vagy a konkrét évszámmal kapcsolatos kétfelvetések, ellenvetések miatt némileg tágabb időkeretet, a 15–16. század fordulója körüli földrajzi felfedezések időszakát teszi meg korszakhatárnak. Ez utóbbi megközelítés mellett szól az a tény is, hogy maga Kolombusz sohasem ismerte fel expedíciójának azt a jelentőségét, hogy az európaiak számára addig ismeretlen, új földrészre jutott el. Csak Amerigo Vespucci (1454–1512) ismerte fel, hogy egy új kontinensre értek el (amely így róla kapta a nevét). Az Újvilágról szóló, 1502-ben megjelent műve, a *Mundus Novus* nagy érdeklődést váltott ki, s az első három évben már 22 kiadást ért meg, 1550-ig pedig ötvenet.¹ A modern kor közvélekedése és történeti tudata szerint Kolombusz

¹ Romano–Teneti 1967: 199–201; Barta 2004: 124–125.

1492. évi tengeri útja azért tekinthető a középkor lezárásának és egy új korszak kezdetének, mert az egyértelműen szakított a Föld lapos voltáról szóló nézetekkel, és gömb formájúnak mondta azt. Csak így volt értelme ugyanis nyugat felé indulni ahhoz, hogy szándéka szerint Ázsia keleti partjaira érkezzen. A modern kor egyik toposza éppen az, hogy Kolombusz a hajóútjával éppen ezt a gömb alakot kívánta bizonyítani.² Az iskolai tankönyvek szerint tehát Kolombusszal alapvetően megváltozott Európának a világról alkotott képe. De hihető, hogy Kolombusz, majd Magellán tengeri útjainak következtében szinte egy csapásra, a 15. század végén és a 16. század elején szinte egyik pillanatról a másikra megváltozott a korabeli, írni-olvasni jórészt nem tudó emberek világfelfogása? A társadalmi tudatnak ilyen gyors és széles körű megváltozása még a modern korban is elképzelhetetlen, nemhogy 500 évvel korábban.

Az a toposz, hogy a középkori emberek szerint a Föld lapos, egyáltalán nem volt igaz. A középkori szövegekben szó sincs lapos Földről, nem vitatták, hanem elfogadták annak gömb alakjáról szóló ókori nézeteket.³ Már az i. e. 6. században Püthagorasz a Föld megvilágított és meg nem világított részeinek tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutott, hogy az csak gömb alakú lehet, és a Föld körül kering, így a Föld is hasonlóan gömb alakú kell hogy legyen. I. e. 430 táján Anaxagorasz a holdfogyatkozást vizsgálta, ahol egyértelműen kirajzolódik a Föld ív alakú árnyéka, amit csak egy gömb forma képes vetni. Közel egy évszázaddal később, i. e. 350 körül Arisztotelész észak–déli irányban egymástól nagy távolságra lévő helyeken vizsgálta délidőben a Napot, ami más-más szögben süttött az egyes helyeken, amit a Föld gömb alakjával magyarázott. De ugyanezt bizonyította az is, hogy bizonyos égitestek, csillagok például Ciprus szigetén még láthatóak voltak, Egyiptomban azonban már nem. Az i. e. 3. században Eratoszthenész a gömb formájú Föld méretét is meghatározta, és az egyenlítői kerületét 252000 *stadionban* (39690 km) adta meg, ami csak nagyon kis mértékben tér el a ma ismert 40075 kilométertől.⁴ Az ókori tudósok azonban nemcsak a Föld alakját és méretét ismerték, hanem azt is, hogy az különböző nagy éghajlati zónákra tagolódik. Pomponius Mela 1. századi római geográfus azt állította, hogy a földgolyón két élhető, lakható zóna van: az egyik az északi, a másik a déli féltekén. A kettő közötti egyenlítői vidék túl forró, ezért az az emberek számára lakhatatlan, sőt olyan nagy arra a forróság, hogy a két élhető zóna között gyakorlatilag lehetetlen a közlekedés, a kapcsolat. A sarkvidékeket viszont a nagy hideg teszi élhetetlenné.⁵ A késői antikvitás idején, a 4. században Macrobius, az 5. században pedig Martianus Capella is egyértelműen gömb alakú Földről írt.⁶ A középkor földrajzi ismeretei az antik előzményekből származtak, és a kor tudósai számára sem volt

² Eco 2013: 12.

³ Simek 2002: 21.

⁴ Grünl 2018: 60.

⁵ Parroni 1984.

⁶ Simek 2002: 21.

kérdéses, hogy a Föld gömb alakú. Sevillai Isidor (570–636) *Etymologiae* című művében például jórészt Plinius *Historia naturalis* című munkájára támaszkodott.⁷ A Föld (*terra*) a világmindenség (*mundus*) közepén helyezkedik el, gömb alakú, és az ég veszi körbe (*orbis a rotunditate circuli dictus, quia sicut rota est; unde brevis etiam rotella orbiculus appellatur*).⁸ A Föld gömb alakja miatt volt a római császárok hatalmi jelképe a földkerekség egészét szimbolizáló birodalmi alma vagy gömb, ami Sevillai Isidor szerint már Augustus korában megjelent (*pilam in signo constituisse fertur Augustus, propter nationes sibi in cuncto orbe subiectas, ut maius figuram orbis ostenderet*).⁹ A Sisebut vizigót királynak (612–621) írott egyik levelében szintén gömb alakúnak mondta a Földet.¹⁰ Az ókori tudást követve, ahogyan például Plinius is írta (*terrarum orbis universus in tres dividitur partes: Europam, Asiam, Africam*)¹¹, a földkerekséget 3 kontinensre, Európára, Ázsiára és Afrikára osztotta fel úgy, hogy Ázsia keleten, a két másik földrész pedig nyugaton helyezkedik el, de a Földközi-tenger elválasztotta őket egymástól (*divisus est autem trifarie: e quibus una pars Asia, altera Europa, tertia Africa nuncupatur*).¹² Ókori eredetű volt az a szemlélet is, hogy Európa és Ázsia között a Fekete-tenger, az Azovi-tenger és a Don folyó jelentette a határt.¹³ A földkerekséget abban a TO-sémában ábrázolta, ami azután az egész középkorban általános volt. A három kontinenst a Föld gömb alakját érzékeltetve egy körben helyezte el úgy, hogy a földrészek elhelyezkedése egy T alakot formázott, a középpontban Jeruzsálemmel, ami vallási jelentésbe ágyazta a földi világot (*tertia T figuram demonstrans Dominicæ crucis, unde et Hebraice signum interpretatur. De qua dictum est in Ezechielo angelo*).¹⁴ Úgy vélte, hogy az északi félteke 3 ismert földrésze mellett a nagy óceán túlsó részén, az Egyenlítő körüli nagy forróság miatt megközelíthetetlen és ismeretlen déli féltekén is lennie kellett egy lakott földrésznek (*extra tres autem partes orbis quarta pars trans Oceanum interior est in meridie, quæ solis ardore incognita nobis est; in cuius finibus Antipodes fabulose inhabitare produntur*).¹⁵ Pomponius Mela álláspontját képviselve 5 éghajlati zónára osztotta a Földet: 2 hideg zóna van a pólusoknál, 1 forró az Egyenlítőnél, és 1-1 mérsékelt (azaz emberi életre alkalmas) a hideg és a forró zónák között. Azt, hogy ilyen nagy éghajlati övek létezhettek, az antik tudósokhoz hasonlóan Sevillai Isidor is a Föld gömb alakjával magyarázta.¹⁶

⁷ Philipp 1910, 1913.

⁸ Isidor of Seville 1911: 14,2 *De orbe*.

⁹ Isidor of Seville 1911: 18,3 *De signis*.

¹⁰ Isidor de Sevilla 1960: 38–41.

¹¹ Plinius 2002: III. 1,3.

¹² Isidor of Seville 1911: 14,2 *De orbe*.

¹³ Brincken 1973: 298.

¹⁴ Isidor of Seville 1911: 1,3 *De litteris communibus*; Ehhez l. Brincken 1992: 30; Lanman 1981: 18–22; Sarnowsky 2022: 183.

¹⁵ Isidor of Seville 1911: 14,5

¹⁶ Simek 2002: 21.

Egy évszázaddal később Beda Venerabilis (672–735) a *De natura rerum* című művében szintén a *globus terrae*, illetve *rotunditas terrae* szóösszetételekkel fejezte ki a Föld gömb alakját.¹⁷ Hrabanus Maurus (780–856) a *De universo* című írásában Sevillai Isidort kommentálta, és ugyancsak gömbnek írta le a földi világot, és hozzá, illetve az ókori szerzőkhöz hasonlóan szintén úgy vélte, hogy az egyenlítői nagy forróság miatt ismeretlen déli féltekén, az óceánon túl még lennie kell egy földrésznek.¹⁸ Ő is a Földet tartotta a világmindenség központjának.¹⁹ A kortárs Johannes Scotus Eriugena (810–877) sem tért el az általános tudományos állásponttól, és szintén gömb alakúnak írta le a Földet.²⁰ Az antik ismeretekre támaszkodva tehát a korai középkor egyházi szerzői kétségbevonhatatlanul a Föld gömb alakjának tézisért vallották, ami nemcsak az egyházon belül, hanem szélesebb körben is általános nézetté vált a későbbi korok számára is. Beda Venerabilis munkája például nagyon elterjedt volt a középkorban, és a *De natura rerum*nak még ma is több mint 125 egykori kézírata ismert.²¹

A következő évszázadokban a gömb formájú Földről vallott tudományos álláspont sorra visszaköszönt a különböző csillagászati, természetfilozófiai vagy enciklopédikus írásokban. Honorius Augustodunensis (1080–1150) bencés szerzetes 1120 körül fejezte be az *Imago mundi* című művét, amelyben az első könyv foglalkozott a földrajzzal, kozmográfiával. Külön fejezetekben tárgyalta a világ és a Föld formáját (*De forma mundi* és *De forma terrae*), s mindkettőt gömbölyűnek írta le. A *De quinque zonis* fejezetben megismételte a korábbi szerzők állítását, hogy a földgolyón 5 nagy éghajlati zóna van, ebből 3, a két extrém hideg sarkköri, valamint az elviselhetetlenül forró egyenlítői sávok lakatlanok, és e szélsőségek között húzódik egy-egy lakható övezet az északi és a déli féltekén. A *De III partibus* című rész az északi félteke 3 kontinensét mutatta be egy olyan TO-térképen, amit már Sevillai Isidor is használt. Ennél a térképtípusnál a földrészeket az óceán keretezte, és a kontinenseket elválasztó vizek, azaz a Földközi-tenger, a Don folyó, valamint a Nílus adták a T formát.²² Ugyanezt az ábrázolási módot alkalmazta a 12. század első felében Neilos Doxapartes bizánci szerzetes is, aki azt követően, hogy 1140 körül Konstantinápolyból Szicíliába ment, s II. Roger (1130–1154) normann király megbízásából 1142–1143-ban leírást készített a Földről. Gömb formájúnak mondta azt, és az általánosan ismert, Ázsia, Európa és Afrika felosztás szerint szólt a földrészekről.²³ Ugyancsak II. Roger felkérésére készítette Al-Idriszi arab földrajztudós a *Tabula Rogeriana* néven ismert világtérképet. Az ókori

¹⁷ Beda Venerabilis 1904: 264–265.

¹⁸ Hrabanus Maurus 1864: 352.

¹⁹ Hrabanus Maurus 1864: 331.

²⁰ Johannes Scotus Eriugena 1865: 717.

²¹ Simek 2002: 21.

²² Honorius Augustodunensis 1895: 121–123; Brincken 2008: 17–55; Kugler 1997: 77–93.

²³ Parthey 1866: 266–268; Houben 1997: 102; Reichert 2014: 18.

és kora középkori ábrázolásoknak megfelelően ő is a gömbölyű földet ábrázoló kör alakú térképre helyezte az északi féltéke lakott világát, az *oikoumenét*. A keresztény TO-térképek döntően keleti tájolásúak voltak, Al-Idriszié viszont déli tájolást követett, melynek nem Jeruzsálem, hanem Mekka állt a középpontjában.²⁴ A kortárs Guillaume de Conches (1080–1154) francia klerikus és természettudós széles körben ismert enciklopédiája, a *Philosophia mundi* szintén gömb formájúnak írta le a Földet.²⁵ II. Frigyes német-római császár (1215–1250) udvari tudósa, Michael Scotus (1175–1236), aki latinra fordította az arab Averroës (1126–1198) Arisztotelész kommentárjait, ugyancsak a Föld gömb alakja mellett állt ki.²⁶ Alexander Neckam (1157–1217) cirencesteri Ágoston-rendi apát a *De naturis rerum* című művének első könyvében többek között azt is írta, hogy a Föld közepe súlyos, mert nagy mennyiségű ólomból áll, és Al-Biruni (973–1050) arab földrajztudós nézetét is ismertetette, mely szerint Hispánia és Kína hozzávetőlegesen egymással szemben helyezkedik el a földgömbön.²⁷ Johannes de Sacrobosco (1195–1256) *Tractatus de spaera* című munkája alapműnek számított a 13. századi európai oktatásban, és az is gömb alakúnak mondta a Földet. Ennek bizonyítékeként azt írta, hogy ugyanabban az időben nem minden ember látja a csillagokat és a bolygókat. Keleten hamarabb pillantják meg azokat, mint nyugaton, s ennek egyedül az az oka, hogy a Föld gömb formájú. A gömb alak bizonyítékának tekintette azt is, hogy egy vitorlás hajóról a szárazföldet először a fedélzetről veszítik szem elől, s csak később az árboccsúcsról. De ugyanígy igaz az is, hogy a partról nézve a tengeren hamarabb eltűnik a szem elől egy hajó, mintha egy toronyból figyelnék.²⁸ Campanus de Novara (1220–1296) a bolygók mozgását leíró *Theorica Planetarum* című művében (1268) szintén beszámolt a földgömb lakható és lakhatatlan éghajlati zónáiról, és úgy vélte, hogy a Földnek csak a negyedén élnek emberek.²⁹ Ugyanezt állította Lincoln püspöke, Robert Grosseteste (1168–1253) is.³⁰ Kortársa, Roger Bacon (1219–1292) ferences szerzetes, az Oxfordi Egyetem tanára Arisztotelész és Alexander Neckam után azt az álláspontot képviselte, hogy a tenger Hispániától nyugatra Indiáig terjed, és alapvetően nem túl nagy, tehát akár át is lehet rajta kelni.³¹ A 13. század legnagyobb európai tudósa, Albertus Magnus (1200–1280) elutasította azt az általános vélekedést, hogy az Egyenlítő vidéke a nagy forróság miatt mindenhol lakatlan lenne. Szerinte az Indiai-óceán partvidékén, és több ottani tengeri szigeten még a forró égőben is élhetnek emberek. Úgy vélte, hogy Indiában vagy Afrikában számos olyan város van,

²⁴ Houben 1997: 102.

²⁵ Simek 2002: 23.

²⁶ Dronke 1974: 79–99; Vogel 1995: 150.

²⁷ Alexander Neckam 1863: I. 56.

²⁸ Hamel 2014; Simek 1988: 372; Thorndike 1949: 81–83; Vogel 1995: 153.

²⁹ Vogel 1995: 165.

³⁰ Baur 1912: 24.

³¹ Bridges (ed.) 1964: 290–291.

amely már ebben a forrónak mondott zónában feküdt.³² A Földet vitathatatlanul gömb formájúnak tartotta.³³ Tanítványa, Aquinói Tamás (1225–1274) az ókori és korábbi középkori szerzők véleményét követve a gömb alakú Földön 2 lakható éghajlati zónát írt le, de mesterének érvelését elfogadva azt írta, hogy a lakható és az életterlen forró részek között nem lehet éles határt húzni, tehát az egyenlítői zónában is előfordulhatnak lakott részek. Az északi féltekén az emberi életre alkalmas, lakható világ India keleti végétől Európa nyugati partvidékéig, az Atlanti-óceánig terjed. Ez egy fél földgömbnyi hosszúságú terület, amelynek hossza és szélessége 5:3 arányban viszonyul egymáshoz.³⁴ Azt, hogy a Föld gömb alakjával kapcsolatos elképzelés mennyire általános volt a középkorban, Dante Alighieri (1265–1321) fő műve, a *La Divina Commedia* is megmutatja. Ebben a szerző leereszkedett a Föld alá, a Pokol mélyére, és a poklon átkelve a földgolyó túloldalán lépett ki ismét a felszínre, ahol ismeretlen csillagokat látott a Purgatórium hegye alatt.³⁵

A késő középkorban Albert von Sachsen (1316–1390), a bécsi egyetem rektora, Halberstadt püspöke a *Quaestiones de caelo et mundo* című művében magától értetődőnek vette a Föld gömb alakját, de a korábbi szerzőktől eltérően ő úgy vélte, hogy csak az északi féltekén van szárazföld, a délin mindent az óceán borít.³⁶ Nicole Oresme (1325–1382) szerint a Föld lakható része az északi szélesség 60°-ától egészen az Egyenlítőig terjed, sőt még az attól délebbre, az Indiai-óceánban fekvő, az ókori görögök által Taprobano néven ismert szigeten (Ceylon/Sri Lanka) is éltek emberek. Minden jel szerint ismerte Abu 'l-Fida (latinosan: Abulfedo, 1273–1331) arab tudós-nak a Föld körbeutazásával kapcsolatos logikai, szemléltető példáját. Azt írta az arab szerző, hogy abban az esetben, ha egy ember kelet, egy másik pedig nyugat felé indul el, és egyforma sebességgel haladnak, végül ugyanott fognak találkozni, ahonnan útra keltek. Az, aki nyugat felé indult, keletről érkezik vissza, aki keletre indult, nyugat felől jön vissza. Ezt a példát Oresme 3 személyen keresztül mutatta be: Jehan és Pierre egy vasárnap indult el világ körüli útra, harmadik társuk, Robert pedig a kiindulási helyen maradt. Jehan nyugat, Pierre kelet felé ment, s amikor hazatértek, Jehan úgy tudta, hogy szombat van, Pierre úgy, hogy hétfő, a helyben maradt Robert pedig állította, hogy vasárnap. Nicole Oresme úgy vélte, hogy ha a földgolyó körben végig lakható lenne, szükséges volna meghatározni egy olyan pontot, ahol a napok neve megváltozik. Gyakorlatilag megfogalmazta a dátumválasztó kijelölésének szükségességét.³⁷ Pierre d'Ailly (1350–1420), Cambrai püspökének műve, az *Imago mundi* a késő középkor

³² Hossfeld (Hg.) 1980: 11.

³³ Hossfeld (Hg.) 1980: 13.

³⁴ Busa (ed.) 1980: 419–420.

³⁵ Eco 2013: 12.

³⁶ Sarnowsky 1989; Vogel 1995: 216.

³⁷ Lejbowicz 1988: 103–107.

leg híresebb tudományos könyvei közé tartozott. A szerző szerint Európa nyugati partvidéke és India keleti partvidéke között az Atlanti-óceán terül el, amelyen át lehet hajózni, azaz Európából Indiába nyugati irányba haladva is el lehet jutni. Az ókori szerzők véleményét alapul véve úgy vélte, hogy az óceán nyugaton nem túl széles, jó széllel két-három hét alatt egy hajó átszelheti.³⁸ Pierre d'Ailly könyvét Kolombusz is ismerte, sőt ez volt az egyik kedvenc olvasmánya.³⁹ A könyvben szereplő térkép a korábbi évszázadokból ismert TO-forma volt, de szakított az addigi keleti tájolással, és a későbbi korokat előlegezve már északi tájolású volt. Egy másik korabeli egyházi méltóság, Guillaume Fillastre (1348–1428) bíboros, kánonjogász és földrajztudós Pomponius Mela *Cosmographiájához* készített kommentárokat, és többek között azt írta, hogy Ázsiába nyugat felé hajózva is el lehet jutni.⁴⁰

A 14. század elején a velencei Marino Torosello Il Vecchio Sanudo (1270–1343) személyes ismeretek és tapasztalatok alapján részletes és meglepően pontos térképet készített a Földközi-tenger keleti medencéjéről, a Fekete-tenger térségéről, a Közel-Keletről és Egyiptomról.⁴¹ Abraham Cresques (1325–1387) zsidó származású, kikeresztelkedett katalán kartográfus és kompaszkészítő a fiával, Jehudával 1375-ben elkészítette a *Katalán Atlasz*ként ismert térképet, amely nagy pontossággal ábrázolta a Földközi-tenger térségét, sőt még az Észak-Afrika partjaitól délre eső szaharai területeket, Afrika északnyugati partvidékét, valamint Európa atlanti partvonalát az Ibériai-félszigetnél és Franciaországnál is. A térkép az sejteti, hogy Afrika körbehajózható, így a Gibraltárnál kihajózva tengeri úton is el lehet jutni Indiába. A IV. Péter aragóniai király (1336–1387) megbízásából készített térkép, amelyen a kor minden ismert helyét feltüntették, a Cresques család tengeri útjain szerzett információkra és ismeretekre épült. Az atlaszhoz 6 darab 64 x 50 centiméter nagyságú kettős kép is tartozik, amelyek az adott kor ismert világáról ábrázoltak egy-egy részt az atlanti partokról Kínáig.⁴² A 15. század elejéről egy egészen meglepő térképet is ismerünk. Albertinus de Virga velencei térképész 1411 és 1415 között készített 70 x 44 centiméteres világtérképén az ókori, illetve arab feljegyzések alapján Afrika partjai nagyon realisztikusan lettek megrajzolva, jóllehet a portugálok még nem kezdtek hozzá a fekete kontinens nyugati partvidékének feltérképezéséhez. A velencei térkép még az Azori-szigeteket is feltüntette, noha a fennmaradt feljegyzések alapján ma úgy tudjuk, hogy azokat csak 1427-ben „fedezték fel”. A Kanári-szigetek, valamint az Atlanti-óceán északi részén Grönland szintén szerepeltek rajta, sőt még a titokzatos és feltételezett déli kontinens, azaz Ausztrália

³⁸ Hennig 1940: 170–171.

³⁹ Salembier 1924: 129.

⁴⁰ Dalché 1992: 319–383.

⁴¹ Carrer 2015: 144–145.

⁴² Freiesleben 1979: 85–89; Kogman-Appel 2020.

északi partvonal is megjelenik.⁴³ VII. Károly francia király (1422–1461) diplomatája, Gilles de Bouvier (1386–1455) az utazásai során szerzett ismeretei alapján írta meg 1450 és 1455 között a *Le livre de la description des pays* című művét, amelyben többek között beszámolt arról, hogy Írországon túl nyugat felé már egyetlen sziget sincsen, de ha egy hajó vállalkozna arra, hogy a lenyugvó Nap irányába vitorlázik, eljuthat János pap országába, amelyet a középkori szerzők általában valahová Ázsiába helyeztek.⁴⁴ A középkori Európa legrészletesebb és legpontosabb világtérképét a velencei Murano szigetén álló Szent Mihály kamalduli kolostor szerzetese, Fra Mauro (1400–1464) készítette 1459-ben. Az 5 m² nagyságú térkép több ezer illusztrációt és magyarázó szöveget is tartalmazott. Szólt arról, hogy a portugálok a 15. század első felében már módszeresen elkezdték felderíteni Afrika nyugati partjait, és ezen információk alapján tudható, hogy az afrikai kontinens Gibraltártól több mint 2000 mérföldnyire délre is kiterjed. Egy általa szavahihetőnek mondott ember beszámolóját is feltüntette, aki Indiából a mozambiki Sofala-part mentén haladva, Afrikát megkerülve hajózott el a nyugati partra, Guineába. Az Indiai-óceán szigeteit lakottnak tüntette fel. Fra Mauro térképének érdekessége, hogy sem a Pierre d'Ailly által alkalmazott északi, sem a középkori térképeken általában szokásos keleti tájolást nem követte, hanem az arab térképek mintájára déli tájolású volt.⁴⁵ Paolo dal Pozzo Toscanelli (1397–1482) firenzei orvos és kozmográfus 1474-ben a liszaboni püspöknek küldött levelében egy nyugati irányba menő expedíció tervét vetette fel, amellyel a portugálok elérhették volna a Fűszer-szigeteket és Ázsiát. A levél és a hozzá mellékelt térkép másolata 6 évvel később Kolombuszhoz is elkerült. Toscanelli jelentősen túlbecsülte Ázsia méreteit, ezért viszonylag rövid, legfeljebb 3 hétig tartó hajóutat vélelmezett. Sajnos az általa készített térkép nem maradt fenn, de Martin Behaim (1459–1507) 1492-ben készített, lábakon álló földgömbje, melyet még azelőtt bemutatnak, hogy Kolombusz újáról hír jött volna, mindenki számára nyilvánvaló módon mutatta, hogy az Atlanti-óceánon Nyugat felé hajózva elérhető Ázsia keleti partvidéke. Ez a legrégibb, fennmaradt földgömb Európában.⁴⁶

A nyugat felől Indiába vezető tengeri út lehetőségének logikai, elméleti felvetésén, gondolatán túlmenően, még jóval Kolombusz előtt annak megvalósításának kísérletére is sor került. 1291-ben, amikor Marco Polo visszatért Velencébe, és beszámolt a keleten tett utazásairól, tapasztalatairól, a genovai Vivaldi testvérek, Ugolino és Vadino útra is keltek, hogy a Gibraltári-szoroson túl nyugati irányba hajózva jussanak el Ázsiába. Két hajóval hagyták el Genovát, kihajóztak az Atlanti-óceánra, és mielőtt nyugatra fordultak volna, egy rövid időre még kikötöttek a marokkói partnál. Azt követően

⁴³ McLeod 2011: 41–44.

⁴⁴ Reichert 1988: 20.

⁴⁵ Cattaneo 2011; Cattaneo 2016: 713–728.

⁴⁶ Beazley 1911: 653–654; Edson 2007: 224; Simek 2002: 21.

azonban, hogy elhagyták a marokkói partot, többé már nem érkezett róluk hír. Az ő expedíciójuk volt az első középkori európai transzocéáni felfedezési kísérlet.⁴⁷

Ahogy a 13. század végén a Vivaldi testvérek expedíciója is mutatta, a Földről, annak élhető és élhetetlen részeiről, a méretéről vagy éppen a földrészekről szóló tudományos értekezések mellett a középkorban meglepően sokan keltek útra, nemegyszer igen távoli és alig vagy egyáltalán nem ismert vidékekre is. A Szentföldre vagy a pogányok lakta Baltikumba vezetett keresztes hadjáratok, a különböző szent helyekre irányuló zarándoklatok jelentős tömegeket mozgattak meg, így az ezekhez kapcsolódó személyes élmények, tapasztalatok komoly hatással voltak a laikus társadalom világról alkotott földrajzi ismereteire. De az egyházi és hittérítői, a diplomáciai vagy kereskedelmi célú utazásokról szóló beszámolók, leírások ugyancsak folyamatosan bővítették a keresztény Európa földrajzi látókörét. Az egyik legkorábbi ilyen úti beszámoló a *Navigatio Sancti Brendani abbatis* volt, amely Szent Brendan (484–577) ír szerzetesnek és társainak az Atlanti-óceán északi vizein megtett 6. századi útjáról emlékezett meg, de maga a leírás jóval későbbi, a 9. századból maradt fenn. A beszámoló alapján az sem elképzelhetetlen, hogy Szent Brendan majdnem 1000 évvel Kolombusz előtt már eljutott Amerikába. 1976-ban Tim Severin négy társával egy általuk épített favázas, bőrrel bevont kis hajóval, egy rekonstruált kora középkori *currach*kal Izland és Grönland érintésével eljutott Új-Fundlandra, bebizonyítva, hogy ezt az utat az ír szerzetesek is megtehették a 6. században.⁴⁸ A Brendan-féle úti beszámolót sokat forgatták a középkorban, és annyira ismert volt, hogy a korabeli térképeken még egy „Szent Brendan-sziget” is szerepelt, rendszerint valahol a Kanári-szigetekhez közel helyezve. Az úti beszámolók száma a növekvő írásbeliségnek köszönhetően a 13. századtól kezdett megnövekedni. A koldulórendek létrejötté a 13. század elején nagy lendületet adott a keresztény hittérítéseknek s ezzel együtt a távoli, s addig ismeretlen pogány földek felkeresésének. 1231-ben a pápa megbízásából a Domonkos-rendi Ottó testvér és három társa a kunoktól keletre élő népek megtérítésére indult, s ezzel együtt ígéretet tettek II. András magyar királynak (1205–1235), hogy felkutatják a keleten maradt magyarokat is. Csaknem három évig tartó út után egyedül Ottó tért vissza, de ő sem sokkal élte túl a hazatérést. Halálos ágyán elmondta, hogy talált néhány magyarul beszélő embert egy pogány országban, akik közölték vele, hogy merre laknak. Az ő elbeszélésük alapján vázolta fel Ottó az oda vezető utat. Egy másik domonkos szerzetes, Julianus barát három társával 1235-ben az ő útmutatását követve a Kaukázus felé vette az irányt. Ebből arra következtethetünk, hogy Ottó testvér nem a baskíriai magyarok közül valókkal találkozott, hanem a Kaukázus déli oldalán lakó szavárd magyarokkal. Ottó elbeszélését követve Julianusék is a kaukázusi jászok földjére mentek, de nem keltek át a hegységen, így nem találták meg a szavárd magyarokat,

⁴⁷ Pertz 1859; Wolf 1995: 259.

⁴⁸ Krenželák 2020: 17; Majorossy (szerk.) 2001; Severin 1981.

hanem irányt változtattak, és észak felé indultak. A Volga térségében bukkantak rá az őshazában maradtakra. A Julianus utazását elbeszélő szerzetes, Riccardus leírta, hogy a keleti magyarok érthető magyar nyelven beszéltek, ismertette szokásaikat, életüket, de nem írta le közelebbről, hogy hol is éltek. A Riccardus-jelentés valahol a Volga középső vidékére helyezte Magna Hungariát. Mivel a domonkosok küldetésének fő célja a kunoktól keletre élő népek megnyerése volt a katolikus hit számára, az úti beszámoló is alapvetően azt emelte ki, hogy milyen reményekkel kecsegtet az ottani térítés, és nem a részletes földrajzi leírásra figyelt. 1237-ben újból négy domonkos szerzetes indult el keletre a Szuzdalon keresztül vezető úton, de a Volga vidékére a mongolok előretörése miatt már nem jutottak el. Közülük csak ketten tértek vissza, és számoltak be Julianusnak, aki három társával még ugyanebben az évben ismét útra kelt, hogy pontos értesüléseket szerezzen a kelet-európai helyzetről és a tatárokról, de Oroszország keleti határainál ő sem jutott tovább. 1237 végén érkezett vissza Magyarországra.⁴⁹ A Volgától keletre fekvő területekről először Johannes de Plano Carpini (1182–1252) adott hírt, aki IV. Ince pápa követeként egészen Ázsia belsejébe, Karakorumba, a mongol nagykán székhelyére utazott 1245-ben. Útjáról *Historia Mongolorum quos nos Tartaros appellamus* címmel készített beszámolót.⁵⁰ 1253-ban a Szentszék követeként Willhelmus Rubruk (1215–1295) ferences szerzetes kelt útra Karakorumba a nagykánhoz. Carpinihez hasonlóan az ő útja is 2 évig tartott, s 1255 nyarán érkezett vissza Itáliába.⁵¹ Carpini és Rubruk útleírásai már nemcsak Kelet-Európáról szóltak, mint a korábbi domonkos beszámolók, hanem Közép-Ázsiáról, az Altáj vidékéről és a Távol-Kelet egy részéről is. Brutális hódításaival a Mongol Birodalom a 13. század közepére rendet és békét teremtett Eurázsia nagy részén, s ennek következtében újra megnyíltak az egykori szárazföldi utak a távoli Keletre, megélénkült a forgalom a karavánutakon és a selyemúton. A kereskedők és utazók biztonságát a nagykán fegyveresei garantálták. Ezeket a lehetőségeket az európai kereskedők is igyekeztek kihasználni. A velencei Niccolo és Matteo Polo csak egy volt ezek közül. 1260-ban indultak el a Mongol Birodalom uralkodójának, Kubiláj kánnak (1260–1294) a székhelyére, ami már nem a mongóliai Karakorum volt, hanem átkerült Kínába, a mai Pekingbe. Első útjukról 1269-ben tértek vissza. Második útjukra 1271-ben indultak, s ekkor velük ment Niccolo 17 éves fia, Marco is. Az ő beszámolója Kínáról és Ázsiáról addig nem ismert távolságra tolta ki Európa földrajzi látóhatárát.⁵² A Marco Polo (1254–1324) leírásában szereplő mesés és gazdag Cathy (Kína), Cipangu (Japán) és India nagy hatást gyakorolt Európában az Ázsiáról kialakított képre, így 200 évvel később magára Kolombuszra is.⁵³ Odorico de Pordenone (1286–1331) ferences rendi szerzetes

⁴⁹ Bendefy 1936: 43–64; Györffy 1986: 27–42.

⁵⁰ Risch 1930; Euler 1972: 47–58.

⁵¹ Herbst 1925.

⁵² Humble 1975; Lemke (Hg.) 2001.

⁵³ Ertl 2008: 49.

misszionáriusként indult el Keletre 1314-ben, ahonnan csak élete utolsó évében tért vissza. Anatólián át Mezopotámiába és Perzsiába ment, majd onnan az India nyugati partján lévő Mumbai térségébe, ahonnan tengeri úton ért el Kínába. Marco Polóhoz hasonlóan ő is több évet töltött itt, majd a selyemúton tért vissza Európába. A *Relatio de mirabilibus orientalium Tatarorum* című beszámolójában számos keleti szokást, életmóddal összefüggő érdekességet írt le, de ennek hatása a középkori Európára jóval kisebb volt, mint Marco Polo művének.⁵⁴ Francesco Balducci Pegolotti (1310–1347) firenzei kereskedő a *Practica della mercatura* című művében részletesen ismertette azt is, hogy a Krímből vagy Azov térségéből hogyan tehető meg az út Kínába.⁵⁵ John Mandeville (1300–1372) úti beszámolója a 14. század második felében készült, és Indiáról, valamint Kínáról szólt, de az esetek többségében ezek fiktív beszámolók voltak, s más leírások alapján írta meg őket. Nagy valószínűséggel nem utazott távolabb a Szentföldnél, így személyes élményei Ázsia távolabbi földjeiről nem lehettek.⁵⁶ A bajor Johannes Schiltberger (1381–1440) részt vett Luxemburgi Zsigmond 1396. évi keresztes hadjáratában, de a nikápolyi csatában megsebesült, és török fogságba esett. Bajezid szultán szolgája lett, és ilyen minőségében urával együtt Kis-Ázsia és Egyiptom több részén is megfordult. Azt követően, hogy Timur Lenk (1370–1405) 1402-ben legyőzte az oszmánokat, az új hódító szolgálja lett, s így járt a Kaukázusban, majd Közép-Ázsiában. Timur halála után több ura is volt, így megfordult a Volga-vidéken, Szibériában, és amikor újból Nyugatra került, a Fekete-tengerhez, megszökött, és 1427-ben tért vissza Bajorországba. Közel 30 évnyi raboskodás után írta meg személyes ismeretei alapján az útleírását.⁵⁷ Niccolò de Conti (1395–1469) velencei utazó 1414-ben hajózott el a Közel-Keletre. Járt Damaszkuszban, Mezopotámiában (s ott Bagdadban), majd Arábiában. A Hormuzi-szorostól Indiába hajózott, onnan pedig a Vörös-tengeren át tért vissza a Levante térségébe.⁵⁸ A szintén velencei Ambrogio Contarini (1429–1499) diplomáciai küldetésben járt 1474-ben Perzsiában, ahonnan a Kaukázuson keresztül Moszkvába ment, onnan pedig a krími tatárok földjén át a fekete-tengeri itáliai kikötőkhöz, s úgy tért vissza Velencébe.⁵⁹ Paolo Trevisano (1452–?) volt Szíriában, a Szentföldön, Egyiptomban, Arábiában és Etiópiában.⁶⁰ Felix Fabri (1438–1502) domonkos szerzetes *Evagatorium* című művében az 1480-ban és 1483–1484-ben tett szentföldi és egyiptomi zarándoklatairól számolt be.⁶¹

⁵⁴ Marchisio (ed.) 2016; Reichert (Hg.) 1987; Schmitz-Esser 2017: 147–175.

⁵⁵ Ertl 2008: 67; Wolf 1995: 259.

⁵⁶ Stemmler (Hg.) 1966; Krenželák 2020: 21.

⁵⁷ Langmantel (Hg.) 1885.

⁵⁸ Carrer 2015: 68–72.

⁵⁹ Carrer 2015: 42–45.

⁶⁰ Carrer 2015: 154–155.

⁶¹ Feilke 1976.

A távoli területekre történő utazások azonban nemcsak keleti, hanem nyugati irányúak is voltak. Szent Brendan 6. századi hajóútját követően a 9. században a vikingek fedezték fel s telepedtek meg az észak-atlanti szigeteken (Orkney-, Shetland-, Feröer-szigetek, Izland). 900 táján Gunnbjörn Ulfsson, akinek a hajóját a viharos szél Izlandtól messze nyugatra sodorta, felfedezte Grönlandot, de ide csak évtizedekkel később, 982-ben jöttek Izlandról telepesek, akiknek a leszármazottjai több évszázadon át, egészen a középkor végéig itt éltek, és rendszeres kapcsolatot tartottak Európával. Grönlandon a 14. század elejéig 16 templomot építettek, 1124-ben pedig Gardar (ma Igaliko) központtal püspökséget hoztak létre. Egy Ivar Bardarsson nevű klerikus, akit Bergen püspöke küldött a távoli Északnyugatra, hogy felmérje az ottani egyház helyzetét, 1362-ben írásos beszámolót készített az útjáról.⁶² Hamburgból vagy Brémából a 15. században a hajóút Shetlandra kedvező szél- és időjárási viszonyok mellett általában 2 hétig tartott, Izlandra egy hónapig.⁶³ De Európa déli vidékeinek kereskedőhajói is gyakran felkeresték ezeket az északi szigeteket. 1477-ben például Kolombusz Kristóf szintén azok közé tartozott, akik Izlandra hajóztak.⁶⁴ A vikingek azonban még Grönlandtól nyugatabbra is találtak emberi éltre alkalmas földet. A sagák szerint Bjarni Herjolfsson 986-ban Izlandról Grönlandra indult, de elveszítette az irányt, és nyugat fel sodródott, ahol dús erdőkkel borított partokat látott. 992-ben Leif Eriksson indult felkutatni ezt a földet, amit Herjolfsson látott. A 10. század végén tehát a grönlandi vikingek eljutottak Észak-Amerikába, ahol egy rövid időre még meg is telepedtek, de a helyi őslakosok ellenséges fellépése meghiúsította, hogy állandó ottlakásra rendezkedjenek be.⁶⁵ Nem lehetetlen, hogy az 1477. évi izlandi hajóútja során Kolombusz is hallott a Grönlandtól nyugatra fekvő földekről. Egy 15. századi, az ismert világot ábrázoló ún. Vinland-térkép Grönland mellett egy, az Atlanti-óceán nyugati részén lévő Vinilanda-szigetet is ábrázolt, amit általában Új-Fundlanddal azonosítanak. Maga a térkép 1440 táján készült, tehát fél évszázaddal azelőtt, hogy Kolombusz eljutott az Újvilágba. 1558-ban Velencében megjelent egy *Dei commentarii del viaggio* című könyv, amely két velencei testvér, Niccolò és Antonio Zeno 14. századi észak-atlanti utazásáról szóló beszámolót, leveleket és térképeket tartalmazott. A két testvér 1380-ban Angliába, majd Flandriába ment üzleti útra, de egy vihar messze északnyugatra sodorta őket, és elbeszélésük szerint egy olyan távoli, nyugati földre jutottak, melynek lakói Grönlanddal kereskedtek.⁶⁶ Az itáliai származású, de 1494-ben Angliában letelepedett Giovanni Caboto, vagy ahogyan az új hazájában hívták, John Cabot (1477–1557), 1497-ben Új-Fundlandig hajózott, ahol 1480 táján bristoli

⁶² Pósn 2012: 132–139; Pósn 2022: 460–481.

⁶³ Fenton 1978: 1.

⁶⁴ Graefe 1955: 153–156.

⁶⁵ Brøndsted 1983: 103–108; Christiansen 2008: 193–210; Roesdahl 2007: 348–349.

⁶⁶ McLeod 2011: 150.

kereskedők már egy tőkehal-feldolgozó üzemet létesítettek. Ez azt jelentette, hogy a tőkehal-kereskedelemben érdekelt angol hajók már Kolombusz előtt rendszeresen megfordultak az amerikai partoknál.⁶⁷ A velencei Piero Querini 1431-ben hajózott ki az Atlanti-óceánra. Előbb a Kanári-szigetekre vitorlázott, majd Lisszabonba ment, ahonnan az Ibériai-félszigetet megkerülve Franciaországba, utána Írországba, melynek a nyugati partjai mentén haladt az Orkney-szigetekre, onnan pedig Skandináviába.⁶⁸

Az ókori szerzők közül már Plutarkhosz említette Antillia szigeteit Hispániától nyugatra, valahol az Atlanti-óceánon, amelyhez a kora középkori 7 püspök legendája fűződött. Eszerint a 8. században az Ibériai-félszigetet sújtó arab hódítás miatt Porto érseke 6 másik püspökkel együtt 734-ben egy hajóval menekült el az óceánon. Nyugat felé hajózva végül elérték Antillia szigeteit, ott megtelepedtek, s Isten különleges védelmében 7 települést alapítottak, a hajójukat pedig felgyújtották, hogy soha vissza ne térhessenek. Az Antilliához tartozó szigetek a középkorban először a velencei Domenico és Francesco Pizzigano 1373-ban készített térképén, illetve annak 1424. évi másolatán tűntek fel.⁶⁹ Az Atlanti-óceán nyugati részére vélelmezett szigeteket Martin Behaim 1492-es földgömbje és Johannes Ruysch (1460–1533) 1507-ben készített térképe szintén ábrázolta, sőt Behaim még arról is megemlékezett, hogy 1414-ben egy erre vetődött spanyol hajóról még látták is Antillia partjait. Az 1430-as években állítólag egy portugál hajóról partra is szálltak valahol az Antillián.⁷⁰ Amíg a Behaim-féle földgömb az Azori-szigetektől délre helyezte a legendás szigeteket, Ruysch az Azori-szigetektől nyugatra és Új-Fundlandtól délkeletre, tehát valahol a mai Bermudák környékére. Gerhard Mercator (1512–1594) 1538-ban a Bermudáktól északra tette Antilliát.⁷¹ 1436-ban, 56 évvel Kolombusz előtt, Andrea Bianco velencei hajóskapitány és térképész a világtérképén már Floridát is feltüntette, amit Antillia szigeteinek folytatásának vélt.⁷² A legkorábbi ránk maradt térkép, amelyen már szerepelt az Újvilág, illetve elsőként ábrázolta az Egyenlítőt és a Ráktérítőt, Juan de la Cosa (1450–1510) 1500-ban készült világtérképe volt.⁷³ Amerigo Vespucci 1502-ben megjelent művét 1510-ben Pietro Martire d'Anghiera (1457–1526) *De Orbe Novo* című könyve követte, amelyben az addigi híradások alapján beszámolt a nyugati féltekén található új földrésről.⁷⁴

A késő középkori Európában leginkább a portugál korona ösztönözte és támogatta a tapasztalati tudásra épülő földrajzi ismeretek megszerzését, a földrajzi horizont kiszélesítését. Mindez alapvetően kereskedelmi, gazdasági megfontolásokból, és nem

⁶⁷ McLeod 2011: 136, 198.

⁶⁸ Carrer 2015: 113–121.

⁶⁹ Campbell 1987: 372–380; Cortesão 1954: 4.

⁷⁰ McLeod 2011: 143.

⁷¹ Brooke-Hitching 2017: 18–23.

⁷² McLeod 2011: 44.

⁷³ Davies 1976: 111–116.

⁷⁴ Stoppa-Cicala (eds.) 1992; Aspesi 1971: 52–69.

a tudomány támogatásának szándékával történt. Az Afrika nyugati partvidékére és az Atlanti-óceánra indított felfedező vállalkozásokat elsősorban a genovai kereskedő- és bankházak finanszírozták, ami a Földközi-tenger szigetein át egyre inkább nyugat felé tolódó, rabszolgaerővel folytatott cukornádtermesztéssel függött össze. Genova már a 14. században támogatta az új cukornádültetvények létesítésére alkalmas területek felkutatását, sőt az első időkben még inkább a spanyol expedíciókat finanszírozták, mert a spanyol királyságokkal, azok földrajzi fekvéséből adódóan, sokkal szorosabb gazdasági kapcsolatai voltak.⁷⁵ A spanyol hajósok a 14. század első felében az Atlanti-óceánon felfedezték a Kanári-szigeteket, és VI. Kelemen pápa 1344-ben az expedíciót vezető Luis de Espanát formálisan a szigetek fejedelmévé nevezte ki, de a felfedezett szigetek tényleges birtokba vétele nem történt meg. A Kanári-szigeteket 1402-ben a normandiai származású, de kasztíliai szolgálatban álló Jean de Béthencourt vette a kasztíliai korona birtokába.⁷⁶ A Kasztíliával versengő portugálok felfedezőútjai az Atlanti-óceán afrikai partjainál azt követően élénkültek meg, hogy 1415-ben elfoglalták a marokkói Ceuta kikötőjét, s ezzel megszerezték a Szaharán átvezető karavánkereskedelem egyik fontos földközi-tengeri végállomását.⁷⁷ A legnagyobb kereskedő maga a portugál korona volt, és ebbe az állami kereskedelembe az egyes kereskedőtársaságok koncessziók és szerződések révén kapcsolódhattak be. Az elefántcsont, festékanyagok, nemesfémek, fűszerek, cukor vagy rabszolgák forgalmából származó haszonnak tetemes részét a portugálok visszaforgatták a tengeri expedíciók finanszírozásába.⁷⁸ 1418-ban a portugálok az óceánon felfedezték Madeirát, majd egy évtizeddel később, 1427-ben az Azori-szigeteket.⁷⁹ 1434-ben Gil Eanes (1395?–1445?) a nyugat-szaharai partok mellett hajózva eljutott a Bojader-fokig (Cape Bojador). Ennek az útnak az adott különleges jelentőséget, hogy évszázadokon át úgy hitték, hogy a fok után a tenger az egyre nagyobb forráság miatt már nem hajózható, de Gil Eanes expedíciója azt bizonyította, hogy a fok után is tovább lehet menni dél felé. 1441-ben Nuno Tristão elérte a Nyugat-Szahara és Mauritánia közötti, 60 kilométer hosszú Ras Nouadhibon-félsziget csúcsát, a Blanco-fokot (Cap Blanc). Négy évvel később, 1445-ben Dinis Dias a Blanco-foktól kb. 800 kilométerre eljutott az afrikai szárazföld legnyugatibb pontjára, a Zöld-fokra (Cap Verde), a következő évben pedig Szenegálig hajózott.⁸⁰ Dias útja új lendületet adott a portugál atlanti expedícióknak, mert a Zöld-foktól az afrikai partvidék egyértelműen keleti irányúvá vált, ami azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy hamarosan

⁷⁵ Wallerstein 1983: 122; Wolf 1995: 133–134, 171.

⁷⁶ Fernandez-Armesto 1987: 229–230; Hennig 1953: 169–179, 251, 264; Reinhard 1983: 38.

⁷⁷ Rákóczi 2009: 377.

⁷⁸ Wolf 1995: 131.

⁷⁹ Rákóczi 2009: 377.

⁸⁰ Reinhard 1983: 41–46.

megkerülhetik a kontinenst és elérhetik Indiát.⁸¹ Alviso Cadamosto (1432–1488) velencei rabszolga-kereskedő I. János (1385–1433) portugál király harmadik fiának, Tengerész Henrik (1394–1460) hercegnek a szolgálatában 1455-ben felfedezte a Zöld-foki-szigeteket, 1456-ban pedig a Gambia folyótól a Geba folyóig (ez utóbbi Bissau-Guineában) húzódó guineai partvidéket. Expedíciójáról *Navigazioni* címmel írt úti beszámolót. Ebben összefoglalta a korabeli európai ismereteket Nyugat-Afrikáról, írt a Mali Királyságról és a transzszaharai kereskedelemről.⁸² Diego Gomes (1420–1500) 1458-ban közel 250 kilométer hosszan felhajózott a Gambia folyón egészen a mali aranykereskedelem egyik legfontosabb központjáig, Cantorig, ahol információkat gyűjtött a felső-szenegáli és felső-nigériai aranybányákról, kereskedelmi szokásokról, Kukia és Timbuktu városokról, valamint a Szaharán átvetető, a marokkói partvidékig húzódó karavánutakról. 1462-ben Pedro de Sintra (?–1484) elérte Sierra Leone partjait. 1469-ben egy Fernão Gomes nevű kereskedő 5 évre szólóan bérbe vette a portugál koronától a guineai partokhoz kapcsolódó jogokat, de köteles volt évente mintegy 600 kilométernyi partszakaszt felderíteni és feltérképezni. Lopes Gonçalves volt az első, aki a nigériai partok mentén kelet felé haladva elérte azt a pontot, ahol az afrikai kontinens nyugati partvonala délnek fordult a mai Gabonhoz tartozó területen, s amit róla neveztek el Lopez-foknak.⁸³ Két kapitánya, João de Santarém és Pêro Escobar Afrika nyugati partjainál, a Guineai-öbölben felfedezték São Tome, Annobón és Príncipe szigeteit, melyeket számos kisebb sziget övez, s ezzel ők voltak az első európaiak, akik átlépték az Egyenlítőt. A 15. század utolsó harmadában a már felfedezett Madeira, majd a Guineai-öböl szigetein a portugálok a nyugat-afrikai partoknál vásárolt rabszolgákkal cukornádat kezdtek termelni. A Centurioni-kereskedőház megbízásából 1477-ben például Kolombusz nemcsak Izlandra, hanem a Madeirára is elhajózott, hogy ott cukrot vásároljon. A cukor- és rabszolga-kereskedelem egyik fontos színtere rövid időn belül São Tome szigete lett. Cukortermelése 1500 és 1530 között a 30-szorosára nőtt.⁸⁴ Egy évtizeddel később, 1482-ben Diego Cão (1452–1486) már a Kongó folyó torkolatvidékét járta be, majd 1485-ben a mai Angola és Namíbia partjait. 1482-ben a portugálok a Guineai-öbölben, a mai Ghánában felépítették a São Jorge da Mina erődöt, az első európai erősséget a Szaharától délre, ami megerősítette itteni pozícióikat, s támaszpontot jelentett a további felfedezőutakhoz, valamint kereskedelmi állomás-ként működött.⁸⁵ 1488-ban Bartolomeu Dias elérte és megkerülte Afrika déli csúcsát, a Jóreménység-fokot.⁸⁶ Dias útját követően egyértelművé vált, hogy az Egyenlítő kb.

⁸¹ Vogel 1995: 241.

⁸² Carrer 2015: 56–60; Mauro 1988: 463–475.

⁸³ Parry 1969: 133–139; Reinhard 1983: 45; Wilks 1997: 1–39.

⁸⁴ Wolf 1995: 222; Pike 1966: 154, 206.

⁸⁵ Rákóczi 2009: 378.

⁸⁶ Parry 1969: 139; Randles 1959: 28.

Afrika közepén húzódik, tehát a kontinens dél felé is legalább akkora kiterjedésű, mint északra. A portugál felfedezések azt is bizonyították, hogy az óceán az Egyenlítő vidékén és attól délre egyaránt hajózható, és a forró égővi területeken is lehet élni, sőt élnék is ott emberek. Ugyanabban az évben (1487), amikor Bartholomeu Dias az Afrika megkerülésével Indiába vezető tengeri út keresésére indult, Pêro da Couvilhâ (1450–1530) II. János (1481–1495) portugál király megbízásából a Földközi-tenger felől a Vörös-tengeren át egy arab hajóval 1489-ben az indiai Kalkuttába érkezett, onnan Goára hajózott, majd vissza Hormuzba. Egy darabig ott időzött, majd Afrika keleti partjai mentén dél felé, Mogadishu, Malindi, Mombasa és Kilwa érintésével a mozambiki Sofalába ment, hogy megtalálja János pap legendás országát, amelyet itt, Kelet-Afrikában keresett. Sofába 1490 elején érkezett meg, majd néhány hónap elteltével a Vörös-tengeren keresztül Kairóba érkezett, ahol találkozott II. János király Egyiptomba küldött követeivel. Velük küldte haza Portugáliába eddigi utazásainak részletes leírását, ő maga pedig visszatért Hormuzba. 1492 végén Adenbe hajózott, és onnan szárazföldi úton indult tovább Etiópia felé, ahol a helyi uralkodó szívélyesen fogadta, mindennel ellátta, de megtiltotta, hogy elhagyja országát. Pêro da Couvilhâ ott letelepedett, megházasodott, és közel 30 évig Afrikában élt.⁸⁷ Ő volt az első európai ember Kelet-Afrikában.⁸⁸ Pedro Álvares Cabral (1467–1526) az Atlanti-óceánon délnyugatra hajózva 1500-ban felfedezte Brazíliát.⁸⁹ John Cabot fia, Sebastian Cabot (1467–1557) Észak-Amerika keleti partjai mentén hajózva 1517-ben az északnyugati átjárót keresve elérte a Hudson-szorost, majd V. Károly (1516–1556) spanyol uralkodó (és 1519-től német-római császár) szolgálatában Dél-Amerika keleti partjait térképezte fel.⁹⁰ 1509 és 1511 között Sebastian de Ocampo (1460–1524) felfedezte, hogy Kuba egy nagy sziget, amelyet ezt követően Diego Velázquez de Cuëllar (1465–1524) meghódított, és a spanyol korona fennhatósága alá vont.⁹¹

1511-ben, amikor Sebastian de Ocampo befejezte Kuba partjainak feltérképezését, Afonso de Albuquerque (1453–1515) portugál uralom alá vette Malakkát, a Kína és India közötti közlekedés szempontjából stratégiai fontosságú tengerszorost Thaiföld és Szumátra között, és ezzel együtt az ázsiai fűszer-kereskedelem központját. Egy Tomé Pires nevű portugál kereskedő a 16. század elején úgy vélte, hogy az, akinek a fennhatósága kiterjed Malakkára, „Velence torkán tartja a kezét”.⁹²

Az ókori és középkori elméleti tudás a 13. századtól fokozatosan gyarapodó tapasztalati ismeretekkel együtt eredményezte azt, hogy a késő középkorban Európa,

⁸⁷ Ficalho 1989.

⁸⁸ Uo. 102.

⁸⁹ Greenlee 1995.

⁹⁰ Romano–Tenenti 1967: 219.

⁹¹ Florstedt 1942.

⁹² Ertl 2008: 16.

alapvetően gazdasági érdekektől vezéreltetve, egyre nagyobb intenzitással igyekezett megismerni a világot, kiszélesíteni földrajzi horizontját. Ebből a hosszú folyamatból nehéz lenne egy olyan konkrét eseményt, évszámot kiragadni, amelyikre vitathatatlanul a középkor és a kora újkor határaként tekinthetnénk. Tagadhatatlan, hogy Kolombuszt követve (aki még nem volt tudatában annak, hogy egy új földrészre érkezett) néhány éven belül az újabb felfedezők valóban egy új világ feltárását kezdték meg. De legalább ilyen fontosságúak, több évszázad tudományos álláspontját megingatóak voltak a portugál felfedezések Afrika partjai mentén, amelyek bebizonyították, hogy nincsenek lakhatatlan zónák a Földön, és sem az Egyenlítő vidéke, sem pedig a déli félteke nem megközelíthetetlen, és az ottani hőmérséklet nem akadályozza az emberi életet. A földrajzi ismeretek szempontjából tehát nehéz lenne egyértelmű határvonalat húzni a történeti korszakok között. A középkor és a kora újkor közötti átmenetet helyesebb egy hosszú időszakként kezelni, amelyet egyszerűen földrajzi felfedezések néven ismerünk. Ez az időszak a 15. századtól öltött határozott, egyértelmű és világos formát, és mélyen belenyúlt a következő két, ha nem három évszázadba.

FORRÁSOK

- Alexander Neckam 1863: *De naturis rerum libri duo*. Wright, Thomas (ed.) Longman, Green, Longman, Roberts and Green, London.
- Beda Venerabilis 1904: *De natura rerum*. In: Migne, Jacques Paul (ed.): *Patrologia Latina* (90) Migne et Garnier, Paris. 187–278.
- Busa, Roberto (ed.) 1980: *Thomas de Aquin, Commentaria in libros Aristotelis de caelo et mundo, de generatione et corruptione et meteorologicorum*. (Opera omnia 3.) Frommann–Holzboog, Stuttgart.
- Bridges, John H. (ed.) 1964: *The „Opus maius” of Roger Bacon*. Minerva, Frankfurt am Main.
- Honorius Augustodunensis 1895: *Imago mundi*. In: Migne, Jacques Paul (ed.): *Patrologia Latina* (172) Migne et Garnier, Paris, 119–186.
- Hossfeld, Paul (Hg.) 1980: *Albertus Magnus, De natura loci*. (Opera omnia V/2.) Aschendorf Verlag, Münster.
- Hrabanus Maurus 1864: *De universo*. In: Migne, Jacques Paul (ed.): *Patrologia Latina* (111) Migne et Garnier, Paris. 9–614.
- Isidor of Seville 1911: *Etymologiarum sive originum libri XX*, ed. Lindsay, Wallace Martin. Clarendoniano, Oxford.
- Isidor de Sevilla 1960: *Epistula Sisebuti*. In: Isidor de Sevilla: *De natura rerum*, Ed. Fontaine, Jacques. Feret et Fils, Bordeaux, 38–41.

- Johannes Scotus Eriugena 1865: De divisione naturae. In: Migne, Jacques Paul (ed.): *Patrologia Latina* (122) Migne et Garnier, Paris, 439–1022.
- Langmantel, Valentin (Hg.) 1885: *Hans Schiltbergers Reisebuch*. Litterarischer Verein, Tübingen.
- Lemke, Hans (Hg.) 2001: *Die Reisen des Venezianers Marco Polo im 13. Jahrhundert*. Parkland Verlag, Köln.
- Majorossy, Judit (szerk. ford.) 2001: *Szent Brendan apát tengeri utazása*. JATE Press, Szeged.
- Marchisio, Annalia (ed.) 2016: *Ordorico de Pordenone, Relatio de mirabilibus orientalium Tatarorum*. (Edizione nazionale die testi mediolatini d'Italie 41) Sismel, Florenz.
- Parroni, Piergiorgio (ed.) 1984: *Pomponii Melae De chorographia libri tres*. Edizioni di storia e letteratura, Roma.
- Parthey, Friedrich Constantin Gustav (Hg.) 1866: *Hierocolis Synecsemus et Notitiae Graecae episcopatum. Accedunt Nili Doxopatrii notitia patriarchatum et locorum nomina immutata*. Friedrich Nicolai Verlag, Berlin, 265–308.
- C. Plinius Secundus 2002: *Naturalis historiae libri XXXVII*. Hg. König, Roderich–Winkler, Gerhard. Tusculum, München–Zürich.
<https://doi.org/10.1515/9783110953084>
- Reichert, Folkert (Hg.) 1987: *Die Reise des seligen Odorich von Pordenone nach Indien und China 1314*. Manutius Verlag, Heidelberg.
- Stoppa, Angelo–Cicala, Roberto (eds.) 1992: *L'umanista aronese Pietro Martira d'Anghiera, primo storico del Nuovo Mondo*. Interlinea, Novara.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aspesi, Alessandro 1971: Un novarese di Arona alla corte di Spagna (1455–1526). Pietro Martire d'Anghiera. *Bollettino Storico per la provincia di Novara* (62) 52–69.
- Barta János 2004: A kora újkor – A modern Európa megalapozása (1492–1789). In: Barta János (szerk.): *Egyetemes történelem. 21. századi enciklopédia*. Pannonica, Budapest. 116–173.
- Baur, Ludwig 1912: *Die philosophischen Werke des Robert Grosseteste, Bischof von Lincoln*. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, Texte und Untersuchungen 9.) Aschendorf, Münster.
- Beazley, Charles Raymond 1911: Behaim, Martin. In: Chisholm, Hugh (ed.): *Encyclopedia Britannica, Vol. 3*. Cambridge University Press, Cambridge, 653–654.
- Bendefy László 1936: *Az ismeretlen Juliánusz*. Stephaneum, Budapest.
- Brincken, Anna–Dorothee von den 1973: Europa in der Kartographie des Mittelalters. *Archiv für Kulturgeschichte* (55) 289–304. <https://doi.org/10.7788/akg.1973.55.2.289>

- Brincken, Anna – Dorothee von den 1992: *Fines Terrae. Die Ende der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten*. (Monumenta Germaniae Historica, Schriften, Bd. 36.) Hahn Verlag, Hannover.
- Brincken, Anna – Dorothee von den 2008: Mappa mundi und Chronographia. Studien zur imago mundi des abendländischen Mittelalter. In: Brincken, Anna-Dorothee von den–Szabo, Thomas (Hg.): *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters* Bd. 229. Max-Planck-Instituts für Geschichte, Göttingen. 17–55.
- Brooke-Hitching, Edward 2017: *Atlas der erfundenen Orte. Die größten Irrtümer und Lügen auf Landkarten*. Deutsche Taschenbuch Verlag, München.
- Brøndsted, Johannes 1983: *A vikingek*. Corvina, Budapest.
- Campbell, Tony 1987: Portolan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500. In: Harley, John Brian–Woodward David (eds.): *The History of Cartography I. Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*. University of Chicago Press, Chicago, 371–463.
- Carrer, Barbara 2015: *Esploratori, scienziati e inventori veneziani. Personaggi che hanno fatto grande la Serenissimo*. Dario De Bastini Editore, Vittorio Veneto.
- Cattaneo, Angelo 2011: *Fra Mauro's Mappa Mundi and Fifteenth-Century Venice*. Brepols, Turnhout.
- Cattaneo, Angelo 2016: Dal mappamundo di San Michele al mappamundo di Fra Mauro. In: Bouloux, Nathalie – Dan, Anca – Toliaş, George (eds.): *Orbis discipline. Liber amicorum Patrick Gautier Dalché*. Brepols, Turnhout, 713–728.
- Christiansen, Eric 2008: *Vikingek*. Szukits Kiadó, Budapest.
- Cortésão, Armando 1954: *The Nautical Chart of 1424 and the Early Discovery and Cartographical Representation of Amerika. A Study on the History of Early Navigation and Cartography*. University of Coimbra Press, Coimbra.
- Dalché, Patrick Gautier 1992: L'œuvre géographique du cardinal Fillastre († 1428) représentation du monde et perception de la Carte à l'aube des découvertes. *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* (59) 319–383.
- Davies, Arthur 1976: The Date of Juan de la Cosa's World Map and its Implications for American Discovery. *The Geographical Journal* (142) 111–116.
<https://doi.org/10.2307/1796030>
- Dronke, Peter 1974: The Fables of the Cosmic Egg. In: Dronke, Peter: *Fabula. Explorations into the uses of myth in medieval Platonism*. (Mittelalterliche Studien und Texte 9.) Cambridge University Press, Leiden, 79–99.
https://doi.org/10.1163/9789004474208_006
- Edson, Evelyn 2007: *The World Map 1300–1492*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 220–225. <https://doi.org/10.1353/book.3516>
- Eco, Umberto 2013: *A legendás földek és helyek története*. Európa Kiadó, Budapest.

- Euler, Heinrich 1972: Die Begegnung Europas mit den Mongolen im Spiegel abendländischer Reiseberichte. *Saeculum* (23) 47–58.
<https://doi.org/10.7788/saeculum.1972.23.jg.47>
- Ertl, Thomas 2008: *Seide, Pfeffer und Kanonen. Globalisierung im Mittelalter*. Primus Verlag, Darmstadt.
- Feilke, Herbert 1976: *Felix Fabris Evagatorium über seine Reise in das Heilige Land. Eine Untersuchung über die Pilgerliteratur des ausgehenden Mittelalters*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Fenton, Alexander 1978: *The Northern Isles: Orkney and Shetland*. John Donald, Edinburgh.
- Fernández-Armesto, Felipe 1987: *Before Columbus. Exploration and Colonisation from the Mediterranean to the Atlantic 1229–1492*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Ficalho, Conde de 1989: *Viagens de Pêro da Covilhã*. Pereira, Lisboa.
- Florstedt, Robert 1942: *Diedo Velázquez, first Governor of Cuba*. Ohio State University, Columbus.
- Freiesleben, Hans-Christian 1979: Map of the World or Sea Chart? The Catalan Mappamundi of 1375. *Navigation. Journal of the Institute of Navigation* (26) 85–89.
<https://doi.org/10.1002/j.2161-4296.1979.tb01362.x>
- Graefe, Hanns 1955: Die Islandfahrt des Columbus vom Jahre 1477. *Erkunde* (9) 153–156. <https://doi.org/10.3112/erdkunde.1955.02.09>
- Greenlee, William Brooks 1995: *The voyage of Pedro Álvares Cabral to Brazil and India: from contemporary documents and narratives*. J. Jetley, New Delhi.
- Grüll Tibor 2018: Orbem terrarum subicere. Világbirodalmi törekvések és földrajzi ismeretek az ókori Rómában. *Ókor* (17) 59–77.
- Győrffy György 1986: *Julianus barát és a napkelet felfedezése*. Szépirodalmi, Budapest.
- Hamel, Jürgen 2014: *Studien zur „Sphaera“ des Johannes de Sacrobosco*. (Acta Historica Astronomiae 51.) Akademische Verlagsanstalt, Leipzig.
- Hennig, Richard 1940: *Colombus und seine Tat. Eine kritische Studien über die Vorgeschichte der Fahrt von 1492*. A. Geist, Bremen.
- Hennig, Richard 1953: *Terrae incognitae, Bd. 3*. Brill, Leiden.
<https://doi.org/10.1163/9789004615458>
- Herbst, Hermann 1925: *Der Bericht des Franziskaners Rubruk über seine Reise in das Innere Asiens in den Jahren 1253/1255*. Griffel Verlag, Leipzig.
- Houben, Hubert 1997: *Roger II. von Sizilien. Herrscher zwischen Orient und Okzident*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Humble, Richard 1975: *Marco Polo*. G. P. Putnam's Sons, New York.

- Krenželák, Jakub 2020: *Drei mittelalterliche Reisen im Vergleich. Der Heilige Brendan, Jean de Mandeville und Wiener Bürger. Bilder, Symbole und Jenseitsvorstellungen in den mittelalterlichen Reiseberichten.* (Dissertation) Olomouc.
- Kogman-Appel, Katrin 2020.: *Catalan maps and Jewish books. The intellectual profile of Elisha ben Abraham Cresques (1325–1387).* Brepols, Turnhout.
- Kugler, Hartmut 1997: Imago Mundi. Kartographische Skizze und literarische Beschreibung. In: Harms, Wolfgang-Müller, Jan-Dirk (Hg.): *Mediävistische Komparatistik. Festschrift für Franz Josef Worstbrock zum 60. Geburtstag.* Hirzel Verlag, Stuttgart, 77–93.
- Lanman, Jonathan 1981: The Religious Symbolism of the T in T–O–Maps. *Cartographica* (18) 18–22. <https://doi.org/10.3138/6383-0T12-24G3-0X88>
- Lejbowicz, Max 1988: Nicole Oresme et les voyages circumterrestres. *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* (63) 99–142.
- Mauro, Alessandra 1988: O „Carro do Austro” de Alvise da Ca’ da Mostro: observações astronómicas e fortuna editor. *Revista da Universidade de Coimbra* (24) 463–475.
- McLeod, Judyth A. 2011: *Legendás földek atlasza. Mesebeli királyságok, fantomszigetek, elsüllyedt kontinensek és más titokzatos világok.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Parry, John Horace 1969: *The Age of Reconnaissance. Discovery, Exploration and Settlement, 1450 to 1650.* Praeger, New York.
- Pertz, Georg Heinrich 1859: *Der Älteste Versuch zur Entdeckung des Seeweges nach Ostindien.* Peschel&Oscar, Berlin.
- Philipp, Hans 1910, 1913: *Die historisch-geographischen Quellen in den „Etymologiae” des Isidorus von Sevilla, Bde. I–II.* (Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie 25, 26.) Weidmann, Berlin.
- Pike, Ruth 1966: *Enterprise and Adventure. The Genoese in Sevilla and the Opening of the New World.* Cornell University Press, New York.
- Pósán, László 2012: *Skandinávia a középkorban.* Debrecen University Press, Debrecen.
- Pósán, László 2022: Az észak-atlanti szigetek a Hanza-kereskedelemben. In: Bagi Dániel – Barabás Gábor – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (Szerk.): *Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára.* Kronosz Kiadó, Pécs, 460–481.
- Randles, William G. L. 1959: *L’Image du sud-est africain dans la littérature européenne au XVIe siècle.* Centro de Estudos Historicos Ultramarinos, Lissabon.
- Rákóczi, István 2009: A portugál tengerentúli birodalom. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története.* Osiris, Budapest, 377–387.
- Reichert, Folker 1988: Colombus und Marco Polo – Asien in Amerika. Zur Literaturgeschichte der Entdeckungen. *Zeitschrift für Historische Forschung* (15) 1–63.
- Reichert, Folker 2014.: *Asien und Europa im Mittelalter. Studien zur Geschichte des Reisens.* Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen. <https://doi.org/10.13109/9783666300721>

- Reinhard, Wolfgang 1983: *Geschichte der europäischen Expansion. Bd. 1: Die Alte Welt bis 1818*. Kohlhammer, Stuttgart.
- Risch, Friedrich 1930: *Johann de Piano Carpinis Geschichte der Mongolen*. Pfeiffer, Leipzig.
- Roesdahl, Else 2007: *A vikingek*. General Press, Budapest.
- Romano, Ruggiero – Tenenti, Alberti 1967: *Die Grundlegung der modernen Welt. Spätmittelalter, Renaissance, Reformation*. (Fischer Weltgeschichte 10.) Fischer, Frankfurt am Main.
- Salembier, Louis 1924: Pierre d'Ailly and the Discovery of America. *Historical Records and Studies* (7) 90–131.
- Sarnowsky, Jürgen 1989: *Die aristotelisch–scholastische Theorie der Bewegung. Studien zum Kommentar Albrecht von Sachsen zur Physik des Aristoteles*. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, N.F. 32.) Aschendorff Verlag, Münster.
- Sarnowsky, Jürgen 2022: *Bildung und Wissenschaft im Mittelalter*. (Nova Mediaevalia. Quellen und Studien zum europäischen Mittelalter 23.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. <https://doi.org/10.14220/9783737014854>
- Schmitz-Esser, Romedio 2017: Odorich von Pordenone, Asienreiseberichte des Mittelalters und ihre „causa scribendi“. *Mediaevistik* (30) 147–175. <https://doi.org/10.3726/med.2017.01.06>
- Severin, Tim 1981: *A Brendan-expedíció*. Gondolat, Budapest.
- Simek, Rudolf 1988: Die Kugelform der Erde im mittelhochdeutschen Schrifttum. *Archiv für Kulturgeschichte* (70) 361–373. <https://doi.org/10.7788/akg.1988.70.2.361>
- Simek, Rudolf 2002: Kugel oder Scheibe? Das Bild von der Erde im Mittelalter. *Spektrum der Wissenschaft. Special. Forschung und Technik im Mittelalter* 2002 November, 20–24.
- Thorndike, Lynn 1949: *The Sphere of Sacrobosco and Its Commentators*. University of Chicago Press, Chicago.
- Vogel, Klaus Anselm 1995: *Sphaera terrae – das mittelalterliche Bild der Erde und die kosmographische Revolution*. (Dissertation) Göttingen.
- Wallerstein, Immanuel 1983: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat, Budapest.
- Wilks, Ivor 1997: Wangara, Akan and Portuguese in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. In: Bakewell, Peter (ed.): *Mines of Silver and Gold in the Americas*. Ashgate, Aldershot, 1–39. <https://doi.org/10.4324/9781315248875-1>
- Wolf, Eric R. 1995: *Európa és a történelem nélküli népek*. Osiris–Századvég, Budapest.

Rendiség – rendi dualizmus – rendi monarchia a Lengyel Királyságban (14. század – 1569) és a Rzeczpospolitában (1569–1795)

GEBEI SÁNDOR

Abstract. *Estates, Estate Dualism and Estate Monarchy in the Kingdom of Poland (14th Century–1569) and the Rzeczpospolita (1569–1795).* The study traces the specifically Polish variant of the estate system from the Kingdom of Poland (14th–16th centuries) to the Rzeczpospolita, 1569–1795. It clearly distinguishes between the two state formations and highlights the persistence of territorial and regional differences (Greater and Lesser Poland, Lithuania). It identifies the following milestones in the formation of the estates: the Privilege of Koszyce (1374), the personal union and union treaties (1385, 1413), the emergence of the sejmik network, and the early model of the bicameral Sejm at Piotrków (1468). The nihil novi act (1505) in the rex–regnum relationship made legislation dependent on the consent of both the Senate and the Chamber of Deputies (“nothing about us without us”), thereby establishing estate dualism. The elective monarchy and the Henrician Articles (1573) further curtailed royal power, while legal guarantees (ius resistendi), the institution of confederation, and the liberum veto (from 1652) led to decision-making paralysis. The three-tier structure (sejm walny – sejmik walny – sejmik) drove the state into crisis in the seventeenth and eighteenth centuries, a development only exacerbated by external wars. The “royal republic” thus became ungovernable within an overregulated system of estate liberties. The study follows this process step by step.

Keywords: Polish history, Rzeczpospolita, estate dualism, Nihil novi, Sejm – sejmik, liberum veto

A megjelölt téma kifejtése előtt szükségesnek látszik a tanulmány címének értelmezése és magyarázata több okból is. Először is éles különbséget hordoz magában a Lengyel Királyság és az 1569-ben született, Lengyelország-Litvánia államegységét kifejező Rzeczpospolita (Res Publica Utriusque Nationis = Rzeczpublica Obojga Narodów) hivatalos országnév. A Lengyel Királyság a Piastok államalapításától¹ kezdve a litván Jagelló (Jagiello)-dinasztiabeli II. Zsigmond Ágost lengyel király-litván nagyfejedelem nevével fémjelzett 1569. évi lublini reálunió megkötésig állt fenn. A Rzeczpospolita 1569 és 1795 között Lengyelország-Litvánia egységét hangzatosan deklarálva, „egy nép – egy test” formában létezett. A fentiekből adódik egy másik fontos címvizsgálati szempont is, konkrétan az, hogy nem hagyhatóak figyelmen kívül a lengyel állam területiális változásai se 1569 előtt, se 1569 után. Amíg a 10–12. századi Lengyel Királyság bölcsőjét a később Nagy-Lengyelországnak nevezett térségben, a Warta folyó vidékén (Gniezno érseki székhellyel, Posen/Poznań városával) találjuk fel, addig a 14–15. századra egy másik részország, Kis-Lengyelország is kiformalódott a Felső-Visztula és San folyók medencéjében Krakó centrummal.² Lengyelország-Litvánia 1569. évi reáluniós egyesülése viszont nem tüntette el Nagy- és Kis-Lengyelország gazdasági, társadalmi, kulturális különbségeit, sőt újabb partikuláris érdekeket hordozó részországokkal gyarapította territóriumát: így Litvániával (Vilnó) és az unió révén Lengyelországnak átengedett litván „végekkel” (okrajna).³

Előrebocsátandó továbbá még az a megjegyzés is, hogy a litván középkori társadalom változásairól, fejlődési sajátosságairól csupán érintőlegesen szólunk, kizárólag a lengyel–litván perszonáluniós (1370–1569) relációban. Természetesen az 1569-ig két szintéren zajló politikai és közjogi folyamatok a reálunióban egyesült Rzeczpospolitára már nem érvényesek, hiszen az új államalakulat jövőképe „a két nemzet egy néppé való” összeolvadása volt.⁴

¹ Az államalapítás folyamatát a lengyel történetírás I. Mieszko fejedelemnek (932–992) és fiának, I. Bolesław „Chrobry”-nak (=Vitéz) a nevéhez köti. Az előbbi a kereszténység felvételével és elterjesztésével tette meg az első lépéseket az államalapítás útján, az utóbbi, az első lengyel király (koronázva 1025. ápr. 18.) pedig az államszervezet kiépítésével, pápai és császári elismeréssel biztosította az önálló állami létét Európában.

² Nagy III. Kázmér (1333–1370) – az utolsó Piast-dinasztiabeli király, aki a lengyel tartományi rendszert felszámolta. A Lengyel Királyságba tagolva (Balti-tengerre való kijutás nélkül): Sieradz – 1339, Wieluń – 1339, Przemyśl – 1345, Halicsi-Rusz – 1349 (Lwów városa csak 1387-ben a krewói unió után!), Mazowia – 1351, Pułtusk – 1351, Sochaczew – 1351, Płock – 1351, Zakroczym – 1351, Dobrzyń – 1352, Kujawia – 1363–1364, Łęczyca – 1352, Chełm-Belz – 1366, Władimir (Volhínia=Wolyn) – 1366, Podolia – 1366

³ Okraina, Ukraina = az Oszmán Birodalommal és a Krími Kánsággal határos, állandó lakossággal nem vagy csak alig rendelkező végvidék, az ország peremvidéke. (A kraj szó jelentése: valaminek a széle, pereme.)

⁴ Volumina legum II. 1733: 770. – „unum et indivis[um] ac indifferens corpus, ut sit una gens, unus populus, una fraternitas. Ut sit unum consilium, una mens, una voluntas indivisa.”; Bardach 1986: 137–139. – „iz juz Królestwo Polskie, Wielkie Księstwo Litewskie jest jedno nierozdzielne i nieróżne ciało, a takze nieróżna, ale jedna spólna Rzeczpospolita, która sie z dwu państw i narodów w jeden lud i panstwo zniosła i spoila”.

1. térkép. Lengyelország és Litvánia, azaz a Rzeczpospolita térképe a XVI. században⁵

A tér- és időbeli tájékozódást elősegítő megjegyzések után következzenek a rendiség problematikájának bemutatása magyar–lengyel összevetésben. Mint ahogyan a rend fogalma általánosan elfogadott terminus technicusszá vált a történelemtudományban – „A rendek tehát a társadalom azonos jogállású, örökletesen kiváltságolt elemeit tömörítik (tekintet nélkül egyes kiváltságaik esetleges eltéréseire, illetőleg ezek írásos rögzítésének módjára és mikéntjére), melyek érdekeiket kifejező kiváltságaik kiterjesztése vagy védelme érdekében hozzávetőlegesen egységesen, egy időben, egyirányúan

⁵ Litvánia részei 1569 előtt: Białoruś (Fehér-Rus), Czarna-Ruś (Fekete-Rus), Czerwona-Ruś (Vörös-Rus), Polesie (Erdőség), Wołyń (Volhínia), Ukraina (a végvidék, a lakatlan Vadmezővel [Dzikie pola] és a Dnyeper zuhogók mögötti, szigetekkel tarkított mocsárvilággal [Zaporoże]).

lépnek föl és érdekeiknek politikai síkon is hangot adnak, [...] a politika színterein (helyi, országos fórumokon) törvényekkel biztosítottan (védetten) felléphetnek”⁶ –, úgy a renddé formálódás jogilag illusztrált folyamatát is a téma szakavatott kutatói (jogtörténészek és történészek)⁷ egyöntetűen elfogadják és megerősítik. „A magyar társadalom és jog fejlődésének döntő szakasza a 13. század [...] – olvassuk Bónis György jogtörténetésznél, majd ekképpen folytatja – Egy évszázad elég volt arra, hogy a századforduló patrimonális-személyes uralma a századvég koraérett rendiségének adjon helyet.” Magyarországon a rendiség a 13. századtól (serviensek – 1222, 1231, nobiles – 1267, 1291, 1298, 1351), a rendi állam pedig a 15. századtól (1435, 1439–1440) számítható.⁸ Ezt a rendi államra vonatkozó sommás megállapítást Pálosfalvi Tamás a közelmúltban éles bírálatnak vetette alá. A főleg Mályusz Elemér, Engel Pál tekintélyével alátámasztott nézetet, vagyis a 15. századi magyar rendi állam születéséről és működéséről vallott véleményüket cáfolja igen határozottan.⁹ A kritika lényege alapvetően nem a rex–regnum hatalommegosztásának elvét érinti, hanem a rex–regnum viszonyának torz tükröztetését a 15. századi Magyarországon. A királyi hatalom láttatott meggyengülése a közfelfogással ellentétben egyáltalán nem következett be a Jagellók Magyarországon – állítja Pálosfalvi. A rex–regnum viszonyában a döntő változást majd az oszmán hódítás, az oszmánok magyarországi uralma hozta el.

Finomítani a kritikai hangvételen – meglátásom szerint – a rendi állam és a rendi-képviselési állam megkülönböztetésével lenne indokolt. A rendi államot a király + a személyes részvétel jogával rendelkező nemesi „tömeggyűlés”, országgyűlés,

⁶ Mezey 2003: 159, Lásd még Elekes 1961.

⁷ Hajnik Imre (1840–1902), Eckhart Ferenc (1885–1957), Csizmadia Andor (1910–1985), Hajdu Lajos (1926–1992), Máthé Gábor (1941–), Mezey Barna (1953–), Sente Zoltán (1966–) jogtörténészek, Hóman Bálint (1885–1951), Mályusz Elemér (1898–1989), Elekes Lajos (1914–1982), Bónis György (1914–1985), Kubinyi András (1929–2007), Gericz József (1931–2007), Engel Pál (1938–2001), Kristó Gyula (1939–2004), újabban: Bertényi Iván (1939–), Tringli István (1960–), Zsoldos Attila (1962–), Pálosfalvi Tamás (1968–) történészek.

⁸ Bónis 2003: 93.

⁹ Pálosfalvi Tamás szerint tarthatatlan a mindmáig „érvényes” Mályusz-, Engel-féle felfogás. A kritika tárgya: Mályusz 1958, Engel 2001, Pálosfalvi 2020: 157. „... az a veszély fenyeget ugyanis – állítja a szerző –, hogy Mályusz tarthatatlan rendi állam elmélete éppen Engel szuggesztív és nagyhatású írásai révén ivódik bele jóvátehetetlenül a magyar történeti tudatba.” Pálosfalvi végkövetkeztetése: „nem tarthatóak a Mályusz megállapításaira épülő következtetések sem, különösképpen a Magyar Királyság 15. század közepi átalakulása »rendi állammá«, a királyi hatalom megmentésén dolgozó köznemességgel vagy anélkül. Az országgyűlések rendszeressé válása, ahogy Nyugat-Európában, úgy Magyarországon sem gyengítette meg szükségszerűen a királyi hatalmat, és az országgyűlés még jó ideig nem vált »intézményesített döntési szervvé«. Valószínű ezért, hogy az ország 1526 előtti, alkalmanként megnyilvánuló és semmiképpen sem rendszerszerűtlen válságjelenségeinek okait egészen másutt kell keresni. Egész pontosan az oszmán fenyegetésben, amely egyrészt döntő szerepet játszott abban, hogy Magyarország a 15. század közepétől hagyományos »domaniális államból« (*domain state*) »fiskális állam« (*fiscal state*) lett.” – Pálosfalvi 2020: 181.

a rendi-képviselési államot a király + a király által meghívottak és a választott képviselők kétkamarás országgyűlése jeleníti meg. Annak ellenére, hogy mind a rendi, mind a rendi-képviselési gyűléseket az egész regnum megtestesítőjének, képviselőjének tekintették, egyáltalán nem volt mindegy, hogy a regnum akaratát egykamarás „tömeggyűlésen” (Magyarországon 1608-ig) vagy a király hatalmát egyre szűkítő jogosítványokkal rendelkező kétkamarás országgyűlésen érvényesíti (vagy próbálja érvényesíteni).

De hogyan is alakult a rendi fejlődés lengyel földön? Lengyelországban a renddé formálódás a 14. századtól számítható (1374, 1434, 1454, 1468, 1505), vagyis abban az időintervallumban, amikor a király a tartományúri hatalom felszámolásával megnövekedett országában már nem mellőzhette döntéseinél az ország állásfoglalását, de nem nélkülözhetette a rendek véleményét a Litvániával történő uniós szerződések megújításakor sem (1385, 1413, 1493, 1501). Részszejgyűlések összehívását engedélyezte, országos ügyek (adómegajánlás, nemesi, városi privilégiumok adományozása, törvényalkotás) megvitatására hívta egybe az „országot”.

„A legtöbb történész úgy gondolja, hogy a középkori parlamenteket a monarchiák pénzügyi igényei hívták életre. Az európai háborúk ugyanis olyan költségessé váltak a XIII. és XIV. század folyamán, hogy finanszírozásukhoz már nem volt elegendő az a bevétel, ami a királyi jövedelmekből folyt be. [...] A rendi gyűlések összehívására pedig azért volt szükség, mert a királyok hagyományos, feudális eredetű személyes jövedelmei (mint a regálék, a királyi birtokok bevételei) már nem voltak elegendők a monarchia fenntartásához.”¹⁰

A királyi bevételek növelése mint cél a lengyelek esetében is kimutatható. Amikor 1333-ban Władysław Łokietek („Könyöknyi” Ulászló) meghalt, fiát, Piast III. Kázmért koronázták királlyá (1333–1370) a krakkói Wawelben. Hatalma megszilárdításának érdekében óriási összeget kellett előteremtenie, hogy a cseh trónkövetelőt távoltartsa Krakkótól. 20 ezer kopa (= 1 200 000) prágai garast fizetett Luxemburg János cseh királynak a lengyel koronáról való lemondás fejében. Közismert, hogy a cseh–lengyel konfliktus elsimításában a mediátor és döntőbíró Károly Róbert magyar király volt (1335, Visegrád).¹¹ A sóbányászat, sókereskedelem (Bochnia, Wieliczka) királyi

¹⁰ Sente 2017: 14; Az óriási szakirodalom érzékeltetésére: *Parlamentaryzm w Polsce* 1995; Kołodziej 2012; Lewandowska–Malec 2018: 35–45.

¹¹ Kopa = 60 db. A 3,78 g. súlyú prágai ezüst garas 3,527 g tiszta ezüstöt tartalmazott. A monétát a nevével ellentétben nem Prágában, hanem Kutna Horában (Kuttenbergben) verték. (Kiegészítő megjegyzés: Luxemburgi Zsigmond német-római császár, cseh és magyar király 37 000 kopa prágai garast kapott hadakozásához 1412-ben Jagelló II. Ulászló lengyel királytól (1386–1434) a szepességi 13+3 település zálogba adásának fejében. A kb. 8 tonna veretben mintegy 7,5 tonna tiszta ezüst számítható. A lengyel pénzrendszer részletes numizmatikai bemutatása: Piekosiński 1878: 23–44. Ide kapcsolódóan a Grosz praski i jego wpływ na monetę polską c. fejezet.

monopóliumból, a rendszeresített és szabályozott vámszedésből beérkezett kincstári jövedelem sem fedezte a Német Lovagrenddel folytatott viaskodását, illetve a litván Czarna-Rus=Vörös-Rusz=Halicsi fejedelemség (*Dux Russiae* titulussal) megszerzéséért indított küzdelmet. De az állami kiadásokat tetemesen megnövelte az országszerte elrendelt várépítések, az 1364-ben alapított „Krakkói Akadémia” működési költsége. Gyakorlattá vált, hogy a városi rangra emelt települések gazdasági kiváltságaikért taxát fizettek, a földtulajdonosok állami adóként a föld minőségétől függően lanonként 12-24 groszyt fizettek be a kincstárba. (Egy lan – latinul laneus, németül Lahn vagy Hube, Hufe – kb. 16-18 hektárnyi volt.) Az ország területi egységét megeremlő III. Kázmér 1347-ben az addigi jogszabályokat egységes kódexbe foglaltatta, de két könyvbe szerkesztette, az egyiket Nagy-, a másikat Kis-Lengyelország részére („jedno prawo w jednym królestwie”). A sikeres külső, belső háborúkkal és ügyes diplomáciával megnövelt Lengyelországot előremutató államszervezéssel, a jogszolgáltatás egységesítésével, a pápai jóváhagyással épült Krakkói Akadémia alapításával a tekintélyes európai országok sorába emelte. A lengyel királyok közül ő volt az egyetlen, aki kiérdemelte az utókortól a „Nagy” jelzőt. Ahogyan a mondás tartja: Fából épült Lengyelországot örökölt, kőből épült országot hagyott az utódokra. („Zastał Polskę drewnianą, zostawił murowaną”).

A területi egységesülés folyamatával összhangban az állami életbe (az állam működtetésébe) egyre több személyt volt szükséges bekapcsolni országos és helyi szinten. Egyelőre még csak külön Nagy- és külön Kis-Lengyelországra érvényes hatáskörrel bíró államigazgatási szervek születtek. Már 1320-tól kezdve, vagyis Łokietek II. Ulászló koronázásától fogva „országos gyűlésekről” adnak hírt a dokumentumok („*contentio generalis, parlamentum generale*”). (Lásd pl. az 1330., 1331. évi törvények intézményi helyszíneit.) Ám ez nem jelentette azt, hogy Nagy- és Kis-Lengyelország „országos gyűlése” közös intézménybe egyesült volna. Ezen „általános gyűléseket”, „országos parlamenteket” még nem szejmnek, hanem csak szejmiknek (*sejmik walny* = általános, össz-kis-szejm) nevezték, amivel helyi jellegére, jelentőségére is utaltak.

A király és országa (rex–regnum) hatalommegosztásának viszonyában mérföldkőnek a lengyelek által „Magyar Lajosnak” (Ludwik Węgierski) nevezett, Anjou Lajos magyar–lengyel perszónáluniós király 1374. évi Kassán kiadott privilégiumlevele számít. A fiúutód nélküli Lajos király a kis-lengyelországi gyűléstől azt kérte, hogy egyik lányának a trónöröklési jogát az egész ország nevében, tehát Nagy-Lengyelország nevében is ismerje el. A királynak sikerült az akaratát elfogadtatni, Lajos király pedig busásan fizetett a nemességnek. A Lengyel Királyság egész területére érvényes királyi okmány a nemesség valamennyi rétegének (*barones, milites, nobiles*) teljes adómentességet adott, csupán az állam javára kirótt földadót tartotta meg, de azt is komoly engedménnyel. Az eddigi 12-24 garas/lan helyett 2 garast kellett fizetniük egyháziaknak, világiaknak egyaránt. Beleegyezett Lajos király abba is, hogy új adó kivetése ezután csakis a nemesség beleegyezésével történjen. A helyi (vajdasági) hivatalokat, tisztségeket csak a helyi nemesek

nyerhették el, a városok és a nem városi települések sztarosztái nem lehettek „külföldiek”. A nemes háza mentes lett a királyi udvar, királyi kíséret befogadásától. Jelentős engedmény volt a nemesség számára a hadkötelezettség szabályozása. Csak a védekező háború esetén voltak kötelesek hadba vonulni (*pospolite ruszenie* = nemesi felkelés), a külföldi hadjáratokban részt vevő nemesek külön díjazásban részesültek. A csaták során rabságba esett nemesek kiváltása is a királyt terhelte anyagilag.¹² Annak ellenére, hogy 1374-ben nem keletkezett az egész királyság, mindkét Lengyelország képviselőjére jogosult új intézmény, a kiváltságolás hatályának kiterjesztése az egész királyság nemességére minőségi fordulópontot jelentett a király és a nemesség kapcsolatában. Egyfelől a királyi hatalom csorbulását jelzik az adómegajánlás, hivatalviselés és a katonáskodás terén tett engedmények, másfelől az előjogokat „kicsikaró” nemesség társadalmi szerepének a megkerülhetetlenségéről árulkodnak a fenti kiváltságok.

A magyar–lengyel perszonálunió Anjou Lajos halálával 1382-ben felbomlott, helyébe Hedvig (a lengyeleknél Jadwiga) lányának férjhez menetelével lengyel–litván perszonálunió lépett. Hedvig és Jagelló II. Ulászló (Władysław Jagiełło) házassági szerződésében (1385. aug. 14. Krewo, ma: Beloruszban, Grodno megyében) Ulászló kötelezte magát, hogy alattvalóival együtt felveszi a kereszténységet, a litván területeket a lengyel területekhez csatolja, az 1374-es kassai privilegizálást érvényesnek fogadja el. A házassági szerződés, egyszersmind államszerződés erejénél fogva a megkeresztelkedett Jagelló II. Ulászló litván nagyfejedelemet a királynő-feleség jogán megválasztották lengyel királynak 1386. febr. 12-én. Febr. 18-án feleségül vette Hedviget, és ugyanezen a napon hittel megerősítette a kassai kiváltságlevélben foglaltakat. Márc. 4-én pedig a koronázási szertartás is lezajlott.¹³ (Uralkodási évei: 1382–1434 litván nagyfejedelem, 1386–1434 lengyel király.)

A lengyel–litván perszonálunió horodlói (Horodło falu a lublini vajdaságban) megújítása 1413-ban a rendi fejlődés újabb fokát jelzi számunkra. Azontúl, hogy Jagelló II. Ulászló lengyel király, litván nagyfejedelem kénytelen volt tisztázni saját litván uralkodói státusát unokatestvérével, Vytautas fejedelemmel szemben (1350–1430), aki a tényleges hatalmat gyakorolta Litvániában, a lengyel panok (előkelők) tanácsával egyetértésben több tucat litván katolikus bojárt (! igen, bojárt) lengyel nemeseknek „adoptált”. Vytautas a nagyfejedelemsége elismerésének fejében hozzájárult ahhoz, hogy halála után a lengyel király és törvényes utódai a panok radájával (főurak tanácsa=királyi tanács) egyetemben a nagyfejedelem választására jogosultak lesznek. Litvánia átveszi és bevezeti a lengyel közigazgatást – vajdaságok (vajdák), kastellánságok (castellanus – várispán) –, a litván nemesség egyenlő

¹²I. Lajos kassai privilégiuma 1374. szeptember 17. Volumina Legum. I. 1732. 55–58; Gerics 1987: 127, Kutrzeba 1921: 48.

¹³Krewo 1385. augusztus 14. Kutrzeba 1932: 1–3.

jogokat élvez a lengyellel. A kiválasztott főnemesek államügyekbe való bekapcsolásának jeleként értékelhetjük, hogy 47 db pecsét hitelesíti az okmányt. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a 47 személy – 4 püspök (benne a gnieznói érsek), 6 vajda, 34 castellanus (várispán), a királyi udvar marsallja, a kancellár, az alkancellár – a királyi tanácsot, a későbbi szenátus előképét alkotta.¹⁴ Hatalmi súlyának erősödését reprezentálják az 1422., 1425., 1430., 1433. évek törvényei. 1422 júniusában a király pl. arra kötelezte magát, hogy új pénzt (monéta) a „prelátusok és bárók beleegyezése nélkül” (*bez zgody pralatów i baronów*) nem veret. A nemesi privilégiumok bővítését jelentette a jogi érinthetlenség (*neminem captivabimus nisi iure victum*) írásba foglalása (1433). Ezt a törvényt a királyságban is, a nagyfejedelemségben is egységesen kellett alkalmazni, s hogy a gyakorlatban is azonos módon bírálják el az ügyeket, helyi bíróságokat kellett létrehozni megfelelő személyzettel. 1434-ben a királyi tanácsban Nagy- és Kis-Lengyelország képviselte újabb és újabb funkcionáriusokkal bővült, de az országrészek közötti egyensúly megőrzésével. Ekkor már 8 püspököt, 13 vajdát, 55 várispánt és 5 „minisztert” (=kancellár, alkancellár, udvari marsall, kincstárnok), összesen 81 személyt illetett meg a tanácskozás joga.¹⁵

A hatalommegosztás újabb lényeges állomásához a Nieszawában (a Visztula mentén Toruń felé kb. 20 km-re) kiadott 1454. évi királyi rendelettel (statutum) érkezünk el. A várnai csatában elesett Jagelló III. Ulászló helyébe lépő öcs, Jagelló IV. Kázmér (Kazimierz IV. Jagiellończyk, litván nagyfejedelem 1440–1492, lengyel király 1444–1492 között) egy súlyos külpolitikai konfliktus megoldásának céljával fordult „segítségért” az alattvalóihoz. IV. Kázmér király egyik fő törekvése minden lengyelnek mondott terület egyesítése volt. Különösen a Német Lovagrend birtokolta Kelet-Pomeránia megszerzésére törekedett. A háború támogatásáért és a hadakozási költségek előteremtéséért külön Nagy-Lengyelország és külön Kis-Lengyelország provinciális összgyűléséhez (*walny sejmik*) fordult. Pozitív döntésük fejében a nemességet addig nem élvezett kiváltságok elnyerésével kecsegtette. Az alku megkötöttet! Az 1454-es nieszawai „országos gyűlés” a háború melletti állásfoglalásáért egy olyan nagy-lengyelországi nemesség egészére vonatkozó kiváltságlevelet harcolt ki, amelyben a király esküvel fogadta, hogy a törvényeket csak az össz-sejmik engedélyéhez kötve módosíthatja, új törvényeket nem léptet életbe, rendkívüli adókat nem vethet ki, nemesi felkelést nem rendel el, a vajdai és a várispáni tisztségek egy kézbe nem kerülhetnek, bíraskodási hatáskörük különválik, a vajdák a vajdaságukban élő iparos és kereskedő városlakóktól taksát szedhetnek.¹⁶ Ez a privilegizált helyzet Kis-Lengyelországra, illetve a IV. Kázmér által megszerzett

¹⁴ Volumina Legum I. 1732: 66–71, Kutrzeba–Semkowicz 1932: Horodlo 1413. október 2. – a pecsétek beazonosítása 51–53; a litván bojárok lengyel nemeseknek fogadva 50–54; a litván bojárok hűségesküje 55–59; lásd még: Davies 2006: 105–108.

¹⁵ Kutrzeba 1921: 23–24.

¹⁶ Szenté 2018: 280–281; Kutrzeba 1908: 73–75.

újabb lengyel területekre (oświęcimi [auschwitz] [1457], a zatori [1494] hercegségekben; a királyi porosz vajdaságban [1454]; a rawai [1462], a gostyni [1462], a sochaczewi [1462] területeken; a Királyi Poroszországban=malborki, pomerániai, chełmnoi vajdaságokban [1468], a mazoviai hercegségben [1529]) fokozatosan áterjed.

A fentiekből adódóan a szejmikek – össz-szejmikek (nagyregiók) –, az országos gyűlések létszámviszonyai szinte állandóan váltakoztak, ami természetesen a királyi tanács, szenátus összetételét is érintette. Pl. 1495-ben a Visztula menti plocki hercegség királyságba kerülése után azonnal a szenátorok közé emelkedett a plocki püspök, a plocki vajda és a terület 4 várispánja; az 1529. évi Mazowsze (Mazóvia) inkorporációjával az ottani 7 váruralom ispánja kapott szenátori jogosultságot. Ebben az évben a Lengyel Királyság szenátusának létszáma elérte a 94 vagy 95 főt (egyháziak: a gnieźnoi érsekprímás, a lwówi érsek + 7 püspök, világiak: a krakkói várnagy, 15 vajda, 16 nagyobb várispán, 49 kisebb várispán, királyi főhivatalnokok, 5 „miniszter”).¹⁷ Ugyanez a jelenség ismétlődött a szejmikeken választott képviselők esetében is. A királyság territóriumának növekedésével, a vajdaságok számának gyarapodásával a helyi gyűlések is sokasodtak, a provinciális gyűléseken megválasztott delegátusok létszáma is erősen felduzzadt.

A parlamentarizmus történetében eddig ismeretlen, teljesen újszerű megoldáshoz folyamodott Jagelló IV. Kázmér 1468-ban. Nyilvánvaló, hogy a számára kedvező döntéshozatalt igyekezett úgy befolyásolni, hogy a piotrkówi általános szejm (*parlament ogólny, walny sejm*) megnyitása előtt a király külön a nagy-lengyelországi, és külön a kis-lengyelországi össz-szejmikek résztvevőit (a helyi főnemességekkel és a helyi nemesség választott képviselőivel) hívta össze tanácskozásra. A kis-lengyelországiakkal 1468. jún. 25–30. között Wiślicában (a Krakkótól északra fekvő megerősített várban), a nagy-lengyelországiakkal 1468. júl. 13-án Kolóban (Poznańtól délkeletre a Warta folyón) folytatott eszmecsérét. Az össz-lengyel parlament összehívásának igazi oka a „pénztelenség” volt, ti. a Német Lovagrend elleni háború lezárása, 1466 után a zsoldosok kifizetése aktuálissá vált. Az össz-szejmikek képviselőit az általános, öszszországi szejmre 1468. okt. 9-re várta el az uralkodó Piotrkowba, hogy döntsének a szükséges pénzmennyiség előteremtésének mikéntjéről. Jagelló IV. Kázmér király okt. 9-én annak rendje-módja szerint megnyitotta a parlamenti munkát és előterjesztette a „pénzügyi napirendet” a szejmen, de a szejmi választott képviselők külön ülésező háza (táblája=alsóháza?) nem volt hajlandó dönteni a királyi előterjesztésről, mondván, hogy a szejmikektől erre nincs felhatalmazásuk. A király kénytelen-kelletlen tudomásul vette a szejm vidéki képviselőinek ellenállását, de az ügyet „visszautalta” újabb megvitatásra a provinciák, tartományok szintjére a szejmikekhez. A kolói nagy-lengyelországi össz-szejmik dec. 6-án, a kis-lengyelországi pedig dec. 8-án új helyszínen, ezúttal Korczynban foglalkozott ismételten a zsoldfizetés problémáival.

¹⁷ Kutrzeba 1921: 74.

Ez az 1468-as összlengyel parlament (*walny sejm*) volt az első a lengyel parlamentarizmus történetében, ahol az egyházi és világi főnemesség (rada, később senatus néven) a sejmikek választott képviselőiből álló testülettől (*izba poselska*=képviselők háza) külön tárgyalta a királyi előterjesztéseket és alakította ki saját álláspontját, hozta meg a saját döntését.¹⁸ Az 1468. évi piotrkowi sejm lett a későbbi parlamenti életnek a követendő mintája, beleértve az 1569. évi Lengyel Királyság – Litván Nagyfejedelemség reáluniójával életre hívott Rzeczpospolita államberendezkedését is.

Wacław Uruszczyk (1946–) jogtörténész, egyháztörténész, nem mellesleg költő és műfordító (francia nyelv), a pápai Szt. Szilveszter rend parancsnoka cím birtokosa (2016), kutatásai bizonyították, hogy ez az 1468-as piotrkowi *sejm walny* működött először kétkamarás rendszerben, s nem az 1493. évi sejm, amit a lengyel tudományos élet több mint egy évszázadon át, tudományos axiómaként kezelt.¹⁹

Adolf Pawiński (1840–1896) történész, levéltáros, a varsói orosz császári egyetem professzorának a nézetét olyan neves és meghatározó történészek, jogtörténészek is magukévá tették, mint Oswald Balzer (1858–1933), a lwówi egyetem professzora, Stanisław Kutrzeba (1876–1946), a krakkói Jagelló professzora, Władysław Konopczyński (1880–1952), a 14 nyelvet ismerő, különböző szinten használó akadémikus. Állásfoglalásuk szerint az 1493-as piotrkowi sejm volt az első, ahol a három rend egybegyűlt (király, szenátorok, választott képviselők), ahol a felső- és alsóház külön vitatta meg az országos ügyeket, majd a három rend egyöntetűen fogadta el a törvényeket. A lengyel sejm 1493-ban nem volt más, mint Angliában az 1295. évi parlament, vagyis a modellje a későbbi törvényhozásnak – állították a tekintélyes tudósok. Tudományos tézisük olyannyira kikezdetlennek tűnt, hogy 1993-ban országszerte tudományos konferenciák és hivatalos ünnepek zajlottak a lengyel parlamentarizmus 500. évfordulója kapcsán. A jubileumi rendezvények közül a piotrkowi emelkedett ki, a „hivatalos inaugurációja” is itt zajlott.²⁰ Emlékéremmel is hangsúlyozták az esemény jelentőségét.

¹⁸ Uruszczyk 2012: 1033–1056; Uruszczyk 2018; Kupisz 2018; Polskiego 2019. Lásd még a 4 kiadást megért Lengyel állam- és jogtörténet c. kézikönyvét. (Historia państwa I. 2021) – kiemelten a témánkat érintő 3. fejezetet: Monarchia Andegawenów i Jagiellonów (1370–1572) – 129–205.

¹⁹ Pawiński 1895; Balzer 1907; Kutrzeba 1914; Konopczyński 1948; Bardach 1993.

²⁰ Uchwała Sejmu Rzeczpospolitej Polskiej 1993; Rosner 1995: A lengyel parlament díszcsarnokában a reprezentatív kiállítás (1993. május 3 – június 17.) anyagát 6 levéltár, 4 könyvtár, 14 múzeum stb. biztosította; Szente 2018. – A magyar szakirodalomban az 1493. évi sejm dátuma rögzült. „A Sejm 1493-tól kétkamarás volt: a vajdasági (provinciális) gyűlések, a sejmikek által megválasztott küldöttekből állt az alsóház. [...], míg az ókori római mintára elnevezett szenátus volt a felsőház, amelynek *ex officio* tagjai voltak – érsekek, püspökök, vajdák, örgrófok, várkapitányok és más tisztségviselők –, s akiket ilyenformán a király nevezett ki.” – Szente 2018: 281.

1. kép. Moneta pecset lat sejmü 1493–1993

<https://archiwum.niemczyk.pl/product/27452/polska-medal-sejm-polski-500-lat-1993-st-1?desc=0>

A sors fintora, hogy 1493-at korrigálva az 1468-as szejm 550. évfordulóját szintén megünnepelte az ország, W. Uruszczak jogtörténész kutatási eredménye felülírta az 1493–1993-at! A lengyel parlament díszülése szent liturgiával kezdődött, az államelnöknek (Andrzej Duda), a parlament elnökének (Marek Kuchciński), a szenátus elnökének (Stanisław Karczewski) és a miniszterelnöknek (Mateusz Morawiecki) a beszédével folytatódott. Díszkötet („550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej”) [Warszawa, Biblioteka Sejmowa, 2018]) reprezentálta az évfordulót, a tudományos eredményt a már hivatkozott szakmunkák tárták a közönség elé (lásd 18. jegyzet), és az első kétkamarás országgyűlés színhelyén, Piotrkówban megrendezett kétnapos tudományos konferencia („Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej”, 2018. okt. 5–6.). A megnyitó előadást W. Uruszczak krakkói professzor tartotta, aki a Ferenc pápa által adományozott Szt. Szilveszter rend parancsnoki díszöltözékében jelent meg a pulpituson.²¹

A nemesség hatalmi pozíciójának a további erősödését jelzik az 1470., 1474. évi, még inkább a piotrkói (1496) végzések. A piotrkói statutum garantálta a nemesség vámmentes kereskedelmét szárazon és vízen, felfüggesztette a jobbágyság szabad költözését (évente a nemes engedélyével 1 jobbágyság költözhetett csak el régi urától, ill. 1 jobbágyparas költözhetett el a városba). Kétségtelen, hogy a rendi dualizmus egyik központi kérdése az adók megszavazása, illetve – ennek ellentételezéseként – a rendi sérelmek orvoslása, a privilégiumok védelme, gyarapítása volt.

Ez a kérdés elválaszthatatlanul összefonódott az aktuális lengyel–litván trónutódlással is, pl. 1501-ben, amikor a lengyel–litván perszónalunió újabb megerősítése

²¹ Szczepaniak 2019: 655–658; Popławski 2019: 317–328; Januszek–Sieradzka 2021: 15–41. – a lublini II. János Pál Katolikus Egyetem oktatója angol nyelven forgalmazza a tudományos újdonságot, az első kétkamarás sejm pontosított dátumát, az 1468-at.

vált aktuálissá, amikor is Sándor (Aleksander) litván nagyfejedelem lengyel királlyá választása volt napirenden.²² A választás 1501 októberében zajlott (lengyel részről Piotrkówban, litván részről Mielnikben). A királyválasztásról, vagyis Sándor nagyfejedelem királlyá emeléséről a Lengyel Királyság egészét képviselő parlament (szenátus + az össz-szejmikeken választott képviselők) döntött. A királlyá megválasztott Sándor 1501. „Mindenszentek napja előtti napon” (okt. 30-án) 27 litván főúrral egyetemben esküvel fogadta az unió fenntartását, a korábbi privilégiumok megőrzését és a szerződés litván alattvalókkal való betartatását.²³ (Uralkodik 1506-ig.) A lengyel rendek nagy diadalt arattak a litván–orosz háború (1500–1503) miatt nehéz helyzetbe jutott király fölött az 1505. évi radomi Keresztelő Szt. János-templomban tartott szejmen (*in conventione generali Radomiensi*). Itt nemcsak az eddig kivívtatott privilégiumokat biztosították maguknak, hanem Sándor királlyal elfogadtatták a hírhedtté vált „*Nihil novi*” cikkelyt („*statuimus, ut deinceps futuris temporibus perpetuis, nihil novi constitui debeat per Nos et successores Nostros sine communi Consiliariorum et Nuntiorum Terrestrium consensu*”)²⁴, azaz a szenátorok és a választott képviselők beleegyezése nélkül a király semmiféle törvényt, rendeletet nem bocsáthatott ki. A lengyelek ezt az elvet egyszerűbben fejezték ki: „semmit rólunk nélkülünk” (*nic o nas bez nas*).

S mindez a közjó érdekében, a közjó hasznára! Ahogyan azt már Jakub Przyłuski (kb. 1512–1554), Krakkó városának jegyzője Zsigmond Ágost királynak ajánlott könyvében (*Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia* (Cracoviae 1553) írta: „*In republica bene constituta vis absit [...] Fundamentum enim libertatis, fons aequitatis, mens animus et consilium ac sententia civitatis posita est in legibus. Cum autem Respublica est omnium sine ulla proprietate alicuius communis utilitas.*”²⁵

A törvényhozó hatalom kompetenciái a „*Nihil novi*” következtében kiegyenlítődtek, a rex–regnum viszonyában a rex a szenátus és a képviselők háza (*izba Poselska*) nélkül döntésképtelenné vált, a király pozíciója a rendek szintjére süllyedt. De facto „három rend” országává vált a Lengyel Királyság, és ezt a hatalmi struktúrát

²² Kutrzeba 1932: 134–142, 143–147. – A perszonálunió megújításának latinul fogalmazott 15 pontja Piotrkówban elfogadva 1501. okt. 3-i dátummal, a mielniki (litván) elfogadó dokumentum okt. 23-i dátummal kelt. Kiemelendő a lengyel és litván okmányban változatlanul közölt 1. pont: „*Primum, quod regnum Poloniae et magnus ducatus Lytwaniae uniantur et conglutinentur in unum et indivisum ac indiffens corpus, ut sit una gens, unus polulus, una fraternitas et communia consilia eidemque corpori perpetuo unum caput, unus rex unusque dominus in loco et tempore assignatis per praesent [...] et ad electionem convenientes votis communibus eligatur quoque absentium obstantia electio non impediatur et decretum electionis in regno semper sit iuxta consuetudines circa illud ex antiquo servatas.*” – Kutrzeba 1932: 140, 144.

²³ Kutrzeba 1932: 147–49; Konopczyński 1948: 132. – A királyválasztó szejm Piotrkówban 1501. szeptember (?) – 1501. október 4. között, a királyjelölő ugyanott IX–4 X 1501, a koronázási szejm (sejm koronacyjny) Krakkóban 1502. január–február.

²⁴ *Volumina legum* I, 1732: 299; *Confirmatio omnium Jurium* – uo. 355–357; Konopczyński 1948: 132.

²⁵ Idézi: Uruszczak 2008: 31.

vitte magával az 1569 utáni lengyel–litván reáluniós „Két Nemzet Köztársaságába”, a Rzeczpospolitába is. Azért „Respublica”, mert ebben az államban a „törvény a király” (*Lex est Rex in Polonia et in Lithuania*).²⁶

A választásos rendi-képviselési monarchiák történetének egyedülálló jelenségét produkálta a lengyel–litván variáns azzal, hogy mind a perszonáluniós, mind a reáluniós (1569–1795) periódusban megőrizte a háromlépcsős szervezeti felépítését (országos – nagyrégiós – provinciális = *sejm walny* – *sejmik walny* – *sejmik*). Az állami életet tovább bonyolította a Jagelló-dinasztia kihalása (1572) után érvényes *electio libera regis* (a szabad királyválasztás) gyakorlata, mert a királyi trónhoz három „lépcsőfokon” lehetett felérni. A királyjelölő országgyűlésen (*sejm konwokacyjny*) a trónaspiránsok korteskedése után megtörtént az optimális jelölt kiválasztása, a királyválasztó országgyűlésen (*sejm elekcyjny*) megejtették a feltételekhez kötött választást, és a befejező országgyűlésen (*sejm koronacyjny*) zajlott le Krakkóban a koronázási ceremónia, a privilégiumok megerősítése, és hangzott el a királyi eskü.

1573–1764 között 11-11 convocatióval és electióval foglalkozó szejmi eseményt rögzítettek a szejm befejezésekor összeállított és publikált dekrétumok (1573, 1575, 1587, 1632, 1648, 1669, 1674, 1696, 1704, 1733, 1764), a coronatiót megörökítő dekrétumok száma viszont 16. Az eltérés abból adódik, hogy a perszonáluniós időszakban, amikor még nem a szabad királyválasztás lépett életbe, a litván nagyfejedelmek nyerték el a lengyel koronát. Tehát az 1438–1764 közötti 16 *sejm koronacyjny* sorrendje a következő: 1438, 1447, 1492, 1502, 1507, 1530, 1574, 1576, 1587–1588, 1632, 1649, 1669, 1676, 1697, 1734, 1764.²⁷ A legkülönlegesebb szejmfajta az ún. pacifikációs szejm (*sejm pacifikacyjny*) volt. A belső konfliktusokat, legyen az akár a fegyveres belharcig fajuló ellentét, az ilyen „kibékítő, megbékítő szejmek” törvényileg csendesítették el a büntetlenség fenntartásával (1589, 1673, 1699, 1733, 1736).

A „Lex est Rex” elv érvényesülését az első lengyel királyválasztó (6 hetes) szejmen megválasztott Valois Henriktől (1523–1574, IX. Károly francia király öccsétől) kicsikart Articuli Henricianinak (*Artykuły henrykowskie*) tették teljessé. Habsburg Ernő főherceg, IV. Iván orosz cár, III. János svéd király (Jagelló Katalin férje) királyjelöltek ajánlatainál a francia főherceg választási ígéreteit kedvezőbbnek ítélte a királyjelölő szejm (1573. jan. 6. – jan. 28.), és a fejenkénti megjelenést is lehetővé tevő királyválasztó szejm 1573. május 11-én a jelöltséget elfogadó, de Franciaországban tartózkodó Valois Henriket választotta meg uralkodójának. Az immár rex electus Henrik Párizsban fogadta el a királyi hatalmat

²⁶ Szente 2018: 283. 179. lábjegyzet. Szente megjegyzését e vonatkozásban pontosítani szükséges, mert ő az angol fordításban használatos államszövetség, „Commonwealth” megjelölést használja. A lengyel történetírás angol nyelvű publikációiban is túlteng ennek a *Respublica*-nál „kedvezőbb”, „jobban csengő”, de pontatlan fogalomnak a használata.

²⁷ Konopczyński 1948: 132–169. – Az 1493–1793 közötti 245 szejm kronológiájából lásd az ide vonatkozóakat, valamint a Volumina legum I–VII. kötetében elérhető, a dátumokhoz igazodó dokumentumokat.

gúzsba kötő dokumentumot, a fentebb már szóba hozott „Henriki cikkelyeket” (keltezve 1573. május 20-án). A megválasztott lengyel király 1573. szeptember 10-én a párizsi Notre Dame-székesegyházban tette le a királyi esküt, koronázására a krakkói wawelbeli dómban csak 1574. február 21-én került sor. A bennünket közelebből érintő ismert példával Báthory István királlyá választásának szejmi fordulót idézzük fel: királyjelölő szejm – 1574. aug. 30. – szept. 18.; királyválasztó szejm – 1575. szept. 7. – dec. 15.; királykoronázó szejm – 1576. márc. 31. – máj. 29.

Az 1505-höz képest a „*nic o nas, nic bez nas*” alapelv tulajdonképpen „csak” néhány, de fundamentális jelentőségű cikkellyel bővült, ami a regnum totális győzelmét jelentette a rex fölött. Az 1. §, az *electio libera regis* kimondásával egyszer s mindenkorra kizárta a korona örökítést-öröklését a közjogból, a választásra jogosultak pedig csakis katolikus vallású jelöltet támogathattak. Ehhez járult még a király házasságkötésének szejmi jóváhagyása is (14. §). Nem volt elegendő a lengyel nemességnek a kétévente kötelező szejm írásba foglalása, a királyi intézkedések „napi ellenőrzésére” 16 szenátor állandóan a király mellett tartózkodott (6., 7. §). A nemesi ellenállás jogát (*ius resistendi*) a 21. § rögzítette. Törvényesnek minősítette a tiltakozók konföderációkba való egyesülését, illetve a fegyveres ellenállásra szervezkedők felkelését (*rokosz*).²⁸

A „három rend országában” – „*Res publica ex tribus ordinibus*” – a királyt az országai (lengyel király, litván nagyfejedelem) feletti uralkodás joga, a szenátust a törvények feletti őrökösés joga, a nemességet (a nemesi felkelés lovagjai) az ország oltalmazásának, a védelmének a joga illette meg. Ebben a jogilag „agyonszabályozott” országban a deklarált hatalmi egyensúly ellenére a törvényesített anarchia (*confederatio, rokosz, liberum veto* 1652-től) lehetőségeivel a végrehajtó hatalom működésképtelenné vált.²⁹ A 17. század közepétől fogva a Rzeczpospolita az 1795-ig terjedő periódusban egyik válságból a másik válságba bukdácsolva létezett, 1697-től pedig a belső ellentétektől szabdalt lengyel–litván állam a szomszédos országok vadászterületévé vált.

²⁸ Volumina legum II. 1733: 897–901. (Articuli Henriciani); Mikołaj Żalasowski (1631–1703) a krakkói Jogi Akadémia professzora, majd a római jog és kánonjog tanára Poznanban. *Ius Regni Poloniae* (1699–1702) című kétkötetes munkájában a nemességet megillető 18 kiváltságot sorolta fel: 1) hivatalviselés kizárólagos joga, 2) királyválasztás joga, 3) a lengyel nemesség elsőbbsége az idegen (külföldi) titulusokkal szemben, 4) az államügyekben való részvétel joga képviselők révén, 5) a személyi szabadság garantálása, 6) bírói ítélet nélkül nemesi birtok elkobzása tilos, 7) a nemesi birtok minden teherrel (adótól) mentes, beszállástól mentes, 8) glebae adscripti; élet-halál jog a földhözköötött jobbágyságot felett, 9) a nemesi birtokon lévő só- és fémbányák tulajdonlása joga a nemesség, 10) a nemesi házból menekülő érinthetlensége, 11) i 12) örökítési-öröklési jog illeti a nemest, 13) nemesi birtokok érinthetlensége, a nemesi alattvalókat a helyi hatóságok nem tartóztathatják le, 14) vámmentesesség, 15) sóvásárlási kedvezmény, 16) földtulajdon kizárólagos joga, 17) egyezményes büntetés a nemes-nemes általi gyilkosságok ügyében, 18) a földbirtok-átíratás joga megilleti a beteg nemest, de ezt csak a saját családján belül teheti – közli: Uruszcak 2008. 34.

²⁹ Ring 2001; Norman 2006: 262–300. (Anarchia. A nemesi demokrácia c. fejezet); Konopczyński 1918: 266–427.

A Rzeczpospolita működésképtelenségének érzékeltetésére egy-két önkényesen ki-
ragadott példát említünk. III. (Waza, Vasa) Zsigmond 45 éves királysága alatt 37-szer
gyűlt össze a szejm, a tárgyalásokra fordított időmennyiség 220 hétre rúgott! (Több
mint négy év!) (Mivel a felszólalások és a javaslattetelek időtartamát nem korlátozták,
a szejmek 6 hetes, a rendkívüli szejmek 2 hetes időtartama „elfogyott”, határozathozatal
nélkül ért véget a szejm.) 1652–1793 között 88 szejm összehívása történt. Ebből 8 határidő
túllépése miatt, 29 pedig a *liberum veto* miatt oszlott fel. Más adat szerint: 1652–1764,
az utolsó királyválasztás éve között 55 szejmből csak 7 fejeződött be normális módon,
azaz törvények alkotásával.³⁰ Más időmetszetben, 1648–1696 között jelzett adat is a ka-
otikus parlamenti életéről tanúskodik. Ekkor 38 szejmből 17 zárult eredménytelenül.³¹

A lengyel történetírásban a Rzeczpospolita lehanyatlásának a magyarázatára
mind a mai napig egyöntetű válasz nem született. Egyes történészek a belpolitikai,
mások pedig a külpolitikai tényezőknek, körülményeknek tulajdonítanak döntő je-
lentőséget. Mi a magunk részéről inkább a belpolitikai tényezőknek tulajdonítunk
primátust, mert a 17. században ismétlődő külpolitikai kudarcok okait végső soron
az egyedi, sajátos, végrehajtó hatalom nélküli államirányításban véljük megtalálni.
A háborúkban elsenvedett katasztrófák – I. északi háború (1626–1629), „a kis északi
háború” (1655–1660), „a kelet-európai 30 éves háború” (1654–1686), a kozák háború
(1648–1658), „a nagy északi háború” (1700–1721) – a belső anarchikus folyamatokat
csak felerősítették, az országot megvédeni képtelen királyi hatalommal szembeni
elégedetlenséget fokozták, külső hatalmak bevonásával igyekeztek felülemelkedni
a belső problémákon. A Rzeczpospolita utolsó királyai, a szász Wettin II. Ágost, III.
Ágost, Poniatowski Szaniszló (Stanislaw Poniatowski), már az orosz–osztrák–porosz
beavatkozás eredményeképpen nyerték el a lengyel koronát. Uralkodásuk stabilitását
is a külső hatalmak garantálták. Egy olyan paradox történeti szituációba hanyatlott
a dicsőséges Nemesi Köztársaság, hogy a szomszédos országok abszolút hatalommal
rendelkező uralkodói „garantálták” a lengyel nemesi szabadságokat. A saját erőből,
a struktúra alkalmatlanságából eredendően, ám reformokban gondolkodó politikai
erők az állami szuverenitás védelmét állították politikájuk centrumába. Vállalták
az egyenlőtlen, az öngyilkossággal felérő fegyveres harcot is, önfeláldozó magatartá-
sukkal példát szolgáltatva a későbbi generációknak.

Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) történész (a kolozsvári egyetem tanára
1891–1920 között, majd a szegedi egyetem tanára 1921–1929 között, az MTA ren-
des tagja 1909-től, a Lengyel Tudományos Akadémia kültagja 1926-tól) ekképpen
jellemezte igen találóan és – megkockáztatjuk – talán a legpontosabban a 16–18. szá-
zadi lengyel–litván Res Publicát: „Nem volt az sem monarchia, sem respublica vagy

³⁰ Hüppe 1894: 201.

³¹ Czapliński 1984: 239.

oligarchia; sem aristokratikus vagy demokratikus képviselői kormány. Mindenikből valami. Jobban elnevezni alig lehetne, mint magok a lengyelek: királyi köztársaság.”³²

FORRÁSOK

- Kutrzeba, Stanisław – Semkowicz, Władysław Aleksander (Wydali) 1932: *Akta unji Polski z Litwą, 1385-1791*. Kraków.
- Volumina Legum I. 1732: *Leges, statuta, constitutiones, privilegia regni Poloniae, magni ducatus Lithvaniae, omniumque provinciarum annexarum, ... Ab Anno 1347. Ad Annum 1547*. Warszawa
- Volumina Legum II. 1733: *Leges, statuta, constitutiones, privilegia regni Poloniae, magni ducatus Lithvaniae, omniumque provinciarum annexarum, ... Ab Anno 1550. Ad Annum 1609*. Warszawa.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balzer, Oswald 1907: *Państwo polskie w pierwszym siedemdziesięcioleciu XIV i XVI wieku*. Warszawa.
- Bardach, Juliusz 1986: Związek Polski z Litwą. In: Wyczański, Andrzej (red.): *Polska w epoce Odrodzenia. Państwo — społeczeństwo — kultura*. Warszawa, 108–161.
- Bardach, Juliusz 1993: *Dzieje sejmku Polskiego*. Warszawa. (Javított és bővített kiadása, 2011.)
- Bónis György 2003: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok) Budapest.
- Czapliński, Władysław 1984: Sejm w latach 1587–1696. In: Jerzy Michalski (red.): *Historia sejmku polskiego, Tom I.: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- Davies, Norman 2006: *Lengyelország története*. Budapest.
- Elekes Lajos 1961: Rendiség és központosítás a feudális államokban. *Az MTA II. osztályának közleményei*. (11) 4. 375–384.
- Engel Pál 2001: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest.
- Gerics József 1987: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest.
- Historia państwa I. 2021: – Monarchia Andegawenów i Jagiellonów (1370–1572). *Historia państwa i prawa polskiego 966-1795. Tom I.* (Wyd. 4.) Warszawa, 129–205.
- Hüppe, Siegfried 1894: *A lengyel alkotmány története*. (Fordította: Szathmáry György) Budapest.

³² Szádeczky 1887: 8.

- Januszek-Sieradzka, Agnieszka 2021: The Crown Sejm in the Jagiellonian Era (1386–1572). The Birth, Development, ‘Golden Age’. *Sejm Review* (167.) 6. 15–41.
<https://doi.org/10.31268/PS.2021.73>
- Kolodziej, Robert – Zwierzykowski, Michał 2012: *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej = Bibliography of the parliamentary system of the Nobles’ Republic*. Poznań.
- Konopczyński, Władysław 1918: *Liberum veto*. Kraków. (Reprint: Kraków. 2002.)
- Konopczyński, Władysław 1948: *Chronologii sejmów polskich 1493–1793*. Kraków.
- Kupisz, Dariusz 2018: *Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie polskiego sejmku dwuizbowego*. Warszawa.
- Kutrzeba, Stanisław 1908: *Historia ustroju Polski w zarysie*. Wydanie. drugie. Lwów.
- Kutrzeba, Stanisław 1914: *Historia ustroju Polski w zarysie*. T. 2. Kraków.
- Kutrzeba, Stanisław 1921: *Sejm walny dawnej Rzeczy Pospolitej Polskiej*. Warszawa.
- Lewandowska-Malec, Izabela 2018: Early modern Polish parliamentarism (16th–18th C.): directions of the newest research. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* (11.) 1. 35–45. <https://doi.org/10.4467/20844131KS.18.002.8574>
- Mályusz Elemér 1958: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*, Budapest.
- Mezey Barna 2003: A rendi alkotmánytól az abszolutizmusig. In: Mezey Barna – Szenté Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet* Budapest, 155–174.
- Pálosfalvi Tamás 2020: Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről. *Századok* (154.) 1. 135–182.
- Parlamentaryzm 1995: – Bardach, Juliusz – Sudnik, Wanda (red.): *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*. Warszawa.
- Pawiński, Adolf 1895: *Sejmiki ziemskie: początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmku walnego, 1374–1505*. Warszawa.
- Piekosiński, Franciszek 1878: *O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku*. Kraków.
- Popławski, Błażej 2019: Wystawa „550- 550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej” Czytaj więcej w Zamku Królewskim w Warszawie. *Przegląd Sejmowy* (17.) 1. 317–328. <https://doi.org/10.31268/PS.2019.19>
- Ring Éva 2001: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” *A nemesi köztársaság válságának anatómiája*. Budapest.
- Rosner, Anna – Wąsowicz, Marek 1995: *Sejm Polski 1493-1993*. Warszawa.
- Sejm Królestwa Polskiego 2019: – Kupisz, Dariusz – Uruszczak, Wacław (red.): *Sejm Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów a europejskie reprezentacji stanowe*. Warszawa.
- Szádeczky Lajos 1887: *Báthory István lengyel királyválasztása. 1574–1576*. Budapest.
- Szczepaniak, Damian 2019: Obchody jubileuszu polskiego sejmku dwuizbowego w Piotrkowie Trybunalskim (5–6 X 2018). Konferencja naukowa „Od Piotrkowa

- do Warszawy. 550-lecie Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* (12.) 4. 655–658.
<https://doi.org/10.4467/20844131KS.19.036.11654>
- Szente Zoltán 2017: A korai rendi gyűlések fő jellemzői és intézményei. *Parlamenti Szemle* (2.) 1. 5–25.
- Szente Zoltán 2018: *A parlamentek története. A korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviselési törvényhozásokig*. Budapest.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej 1993: – *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 lutego 1993 r. – 500 lat Sejmu Polskiego, 1493–1993*: wystawa w gmachu Sejmu, maj 1993.
- Uruszczak, Wacław 2008: Species privilegium sunt due, unum generale, aliud speciale. Przywileje w dawnej Polsce. *Studia z dziejów Państwa i Prawa Polskiego* (11.) 19–38.
- Uruszczak, Wacław 2012: Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku. In: Waldemar, Bukowski –Tomasz, Jurek (red.): *Narodziny Rzeczypospolitej : studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowoczesnych*. 2. Kraków, 1033–1056.
- Uruszczak, Wacław 2018: *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*. Warszawa.

Terület és hagyomány (16–20. század): Pueblo földhasználati viszonyok és gyarmati befolyás az észak-amerikai délnyugaton

GUSZMANN GERGELY

Abstract: Territory and Tradition (16th–20th centuries): Pueblo land-use relations and colonial influence in the North American Southwest. This study examines the evolution of Pueblo land tenure from the 16th to the 20th century, focusing on the interplay between indigenous communal landholding practices and the Western concept of private property. It explores how Spanish, Mexican, and later American colonial policies disrupted traditional Pueblo land systems, imposing new legal frameworks that often resulted in dispossession. The research highlights the resilience of Pueblo communities, analyzing case studies such as the Hopi and Zuni, to demonstrate their adaptive strategies in maintaining land sovereignty. It also discusses the impact of forced assimilation policies, irrigation projects, and shifting economic structures on Pueblo landholding. By contrasting communal land stewardship with Western individualism, this paper sheds light on the long-term struggles of Pueblo peoples to protect their territorial integrity and cultural identity amidst external pressures.

Keywords: Pueblo land tenure, colonialism, Southwestern US history, indigenous agriculture

1924-ben Flora Warren Seymour, az Indiánügyi Bizottság (Board of Indian Commissioners) első női tagja a pueblo közösségek sajátos jogi és társadalmi helyzetéről írva megjegyezte: azokat, akik teraszos házakban éltek, „indios naturales” (természetes indiánok) vagy „indios de los pueblos” (a falvak indiánjai) néven emlegették, megkülönböztetve őket az „indios bárbaros” (barbár indiánok) néven ismert, vándorló életmódot folytató és harcias szokású csoportoktól.¹ Az elnevezések jól tükrözik azt a korabeli szemléle-

¹ Seymour 1924: 36.

tet, amely különbséget tett a letelepedett, földművelő őslakos közösségek és a nomád életformát követők között. A letelepedett városi kultúrával és mezőgazdasággal rendelkező délnyugati pueblo indiánokat már a spanyol hódítók is másként kezelték, mint a vándorló életmódot folytató indián törzseket. A földhöz, területhez való viszonyuk elválaszthatatlan volt a vallási rituáléiktól és társadalmi szokásaiktól. A föld megművelése és a kertgazdaság látszólag hasonló életmódot feltételezett, mint a spanyoloké, amivel az európaiak jobban tudtak azonosulni, vagyis közelebb érezték a saját szokásaikhoz.

A társadalmak és a földterület közötti kapcsolatokat kutató megközelítésekben a területeket olyan térbeli egységeknek lehet tekinteni, amelyek az idők során felhalmozódott föld- és erőforrás-használat eredményeként jönnek létre. Az emberi társadalmak kölcsönhatásai a tájjal – különösen azok, amelyek maradandó változásokat idéznek elő – anyagi nyomokat hagynak, amelyek később a régészeti leletek részévé válnak. Az őslakos földigények, bár egyediek voltak kiterjedésükben és tartalmukban, bizonyos közös jellemzőket mutattak. Az őslakos területek, amelyek a közösségi emlékezetben fennmaradtak, és kutatások révén dokumentáltak, különböző időszakokban birtokolt földhasználati formák összességéből álltak. A földhasználati jogok meghatározott helyekhez és területekhez kapcsolódtak, mint például mezők, tájékozódási pontok, erdők, vadállományok vagy ásványkincsek. Hozzájuk tartoztak továbbá az emberi jelenlét tárgyi nyomai is, mint a falvak, temetkezési helyek, ösvények és szentélyek. A földhasználat e formája hosszú történeti folyamat eredményeként alakult ki, és megszakítás nélkül fennmaradt mindaddig, amíg az európai hódítás és gyarmatosítás következtében az őslakos közösségek el nem veszítették területeiket. A lakhatás, a vadászat, a földművelés, a halászat, a vallási zarándoklatok, a temetkezési szertartások, a kereskedelem, a vándorlás és a hadviselés mind hozzájárultak ahhoz a mély történelmi és kulturális kapcsolathoz, amely az őslakos társadalmakat földjeikhez fűzte.²

Az amerikai délnyugati sivatagos területeken a földtulajdon eltért az Egyesült Államok más régióitól. A történelmi Délnyugat tehát nem csupán geopolitikai értelemben képezett határvidéket, hanem kulturális, vallási és gazdasági értelemben is olyan kontaktzónát jelentett, ahol a spanyol gyarmati hatalom és az őslakos társadalmak kölcsönhatása intenzíven formálta a régió arculatát a 16. századtól egészen a 19. század közepéig. A pueblo-k a 16. század végén, a spanyolokkal való első találkozás idején letelepedett mezőgazdasági életmódot folytattak, és kis közösségi földeken gazdálkodtak a Rio Grande termékeny árterületein. A mezőgazdasági módszereik az árvizek által öntözött területekre támaszkodtak, nem ismerték a magántulajdon fogalmát, a földeket és az öntözőrendszereket pedig közösségi tulajdonban tartották. Ez éles ellentétben állt a spanyol telepések által behozott gyakorlattal, amely magában foglalta a magántulajdont és a kiterjedt földhasználatot, különösen az állattenyésztés

² Zedeño 1997: 69–71.

céljából.³ A pueblo közösségekben élők négyféleképpen szerezhettek földet: munkájukért cserébe kaphatták az öntözési munkájuk járadékaként, a falvak előjáróitól való kérelem útján, gazdátlan földterület önálló művelésével vagy öröklés révén, amit az egész család birtokolt, de egészen az özvegy haláláig osztatlan maradt. A felsoroltak közül az öröklés és az egyéni erőfeszítés általi földigény volt a legelterjedtebb. A földosztás gyakorlata valószínűleg a rezervátumrendszer hatására alakult ki vagy erősödött meg, amely befolyásolta a földtulajdonlás mintázatait a régióban. A délnyugati indiánok mezőgazdasági birtokainak mérete a szükségletektől és az egyén földművelési képességétől függött, amit nagyrészt a vízellátás határozott meg. A spanyolokkal való kapcsolatfelvétel előtt ezek a gazdálkodók jellemzően 1-5 hold földet műveltek, de az új technológiák bevezetésével egyes birtokok akár tizenöt holdra is növekedtek. A földtulajdon törzsi szinten közösségi volt, de az egyes földterületek megművelését a család patriarchális (vagy területenként eltérően matriarchális) feje irányította, aki meghatározta azok felhasználásának módját, és ha szükség volt rá, a föld egy részét terményrészesedés fejében bérbe adta a rászorulóknak.⁴

Az északi Rio Grande–Jemez-hegység térségében végzett régészeti kutatások azt sugallják, hogy az ősi mezőgazdaság elsősorban szárazgazdálkodási technikákra támaszkodott, amelyek kizárólag a közvetlen csapadékra hagyatkoztak a termények megművelése során. A gyakori aszályok miatt a gazdák különböző stratégiákat alkalmaztak a talajnedvesség maximalizálására és a terméskiesés kockázatának csökkentésére. Különböző mikrokörnyezeteket használtak ki, gondosan kiválasztva azokat a talajtípusokat és területeket, amelyek a legjobban megőrizték a nedvességet. Olyan szerkezeteket építettek, mint a teraszok, rácsos kertek, kőhalmok és kavicsos talajtakarás, amelyek segítettek a talajnedvesség megőrzését, csökkentették az eróziót, és egyes esetekben még a téli hó felhalmozását is lehetővé tették.⁵

A pueblo társadalmakat szekuláris és vallási intézmények formálták. A kormányzó, akinek tisztségét spanyol mintára vezették be egyéves hivatali időre, irányította a közösséget. Ezzel szemben a papok, akiknek szerepe a spanyol uralom előtti időkre nyúlik vissza, vallási vezetőként működtek. Más vallási tisztségviselőkhöz hasonlóan választották őket, nem örökléssel kapták pozíciójukat, ami megakadályozta egy nemesiség kialakulását, mint Mexikóban. Számos régészeti bizonyíték szintén alátámasztja ezt a tézist, mivel a pueblo romokban nem találhatók elit lakóhelyek, és gazdagon felszerelt sírok sincsenek, ami a hierarchikus társadalmi rétegződés hiányára utal. A föld közösségi tulajdonban volt, ami tovább erősítette a gazdasági és társadalmi struktúrák összefonódását. A vallási szerveződés központi szerepet játszott a pueblok életében,

³ Carlson 1975: 96.

⁴ Hurt 1987: 69.

⁵ Gauthier–Powers–Herhahn–Bremer–Goff 2007: 471.

különösen a kultikus csoportok révén, amelyek olyan alapvető szükségletekhez kapcsolódtak, mint a gyógyítás, az eső és termékenység, a védelem és vadászat. A kivák (földbe süllyesztett, kör alakú ceremonális épületek) ezeknek a vallási szertartásoknak adtak helyet, elősegítve a szoros társadalmi összetartozást. A vallási egység valószínűleg hozzájárult a pueblók kompakt településszerkezetéhez, amely biztosította a lakosok közötti egyenlőséget és a kollektív identitást.⁶

Alapvetően arra keresem a választ, hogyan őrizhették meg az őslakos közösségek területi autonómiájukat és kulturális identitásukat egy olyan politikai és jogi környezetben, amely a nyugati magántulajdonon és asszimilációs törekvéseken alapult. A hopi és zuni példákon keresztül bemutatom, hogyan bomlott meg a közösségi földhasználaton és spirituális tájhoz való kötődésen alapuló hagyományos rendszer az állami racionalizálás, az öntözési fejlesztések és az asszimilációs politikák hatására. A két esetből látni lehet, hogy a földtulajdon kérdése nem csupán gazdasági, hanem kulturális és politikai konfliktusok sűrűsödési pontjává vált az őslakos közösségek és az állami adminisztráció között.

Pueblo földek a spanyol uralom idején

A Rio Grande menti pueblo közösségek először 1540-ben találkoztak európaiakkal, amikor Francisco Vásquez de Coronado expedíciója belépett területükre. Coronado a mai Bernalillo közelében, Tiguex Pueblo területén hozta létre főhadiszállását, ahonnan további pueblo településeket fedezett fel. A korai gyarmati időkben a nagyobb pueblo települések száma hatvan és kilencvenkettő között lehetett a délnyugati régióban. A spanyol hódítást követően az amerikai Délnyugat a gyarmati Új-Spanyolország északi peremvidékéhez tartozott, amelyet a korabeli közigazgatás gyakran az úgynevezett Provincias Internas (Északi Tartományok) részeként kezelte. A térség földrajzi kiterjedése a mai Egyesült Államok több államára is kiterjedt, jóllehet a gyarmati hatóságok befolyása területenként eltérő mértékű volt. A történelmi Délnyugat magját a mai Új-Mexikó, Arizona és Texas nyugati területei alkották, amelyekben a spanyol közigazgatás, a missziós tevékenység és a katonai jelenlét különösen erőteljes volt. Ezekhez szorosan kapcsolódtak Kalifornia déli részei, ahol a 18. század második felében kezdődött a spanyol missziók és települések kiépítése, valamint Nevada és Colorado déli vidékei, amelyek a pueblo népek és más őslakos közösségek történeti életterei voltak. A térség határai átnyúltak Utah és Oklahoma déli és nyugati részeire is, ahol bár a spanyol jelenlét kevésbé volt intézményesített, a kulturális és kereskedelmi kapcsolatok révén e területek is a gyarmati rendszer perifériájához tartoztak. A mai Észak-Mexikó

⁶ Fliedner 1975: 376.

államai – különösen Sonora, Chihuahua, Coahuila és Nuevo León – szintén szoros összeköttetésben álltak az amerikai Délnyugat gyarmati struktúráival, mivel a spanyol terjeszkedés ezen térségeken keresztül haladt észak felé. Új-Mexikó területének spanyol gyarmatosítása Coronado után pár évtizeddel, 1598-ban kezdődött Don Juan de Oñate vezetésével. A spanyol telepesek és misszionáriusok évtizedeken át tartó visszaélései végül az 1680-as pueblo felkeléshez vezettek, amely során a pueblók sikeresen kiűzték a spanyolokat Új-Mexikóból. Annak ellenére, hogy a spanyolok kénytelenek voltak visszavonulni, 1692-es visszatérésükkor földbirtokokat adományoztak a pueblóknak, ami paradox módon legitimizálta gyarmatosító földigényeiket. Az adományok képezték az alapját az új-mexikói magánföldtulajdon-rendszernek, amelynek birtokosai földjogcímeiket a spanyol koronához vezették vissza. A spanyol jogrendszer – a hódítás jogára és a nemzetközi jogra hivatkozva – megerősítette Spanyolország fennhatóságát a térség felett. Ugyanakkor a spanyol gyarmati jogszabályok igyekeztek szabályozni a spanyolok és az őslakosok közötti kapcsolatokat, és egy El Protector de Indios (az indiánok védelmezője) nevű tisztséget hoztak létre. A Protector de Indios olyan királyi kinevezett jogi tisztségviselő volt, akinek feladata az őslakos közösségek érdekeinek képviselése volt a gyarmati igazságszolgáltatásban és közigazgatásban. A tisztség célja az volt, hogy megakadályozza az őslakosok kizsákmányolását, jogfosztását és jogellenes földkisajátítását, különösen a spanyol gyarmatosítók és hivatalnokok részéről. A protector jogi tanácsot adhatott, bíróság elé vihetett az ügyeket, és közvetített az indián közösségek és a gyarmati hatóságok között. Az 1687-ben kiadott királyi cédula földvédelmi intézkedéseket foglalt magában, kezdetben 500 varányi⁷ földet biztosítva a pueblóknak, amelyet később egy szabványosított négy négyzetmérföldes (17 712 hektár) területre bővítettek.⁸

A spanyol, majd később a mexikói uralom alatt a délnyugati régió földjeit különféle típusú földadományok révén osztották ki a telepesek számára. A birtokok rendszerint biztosítottak hozzáférést a közösségi legelőkhöz, valamint tulajdonjogot a több holdnyi öntözhető ún. hosszú parcellákhoz. A földek lehetővé tették az állattenyésztést, miközben az önellátó növénytermesztés is megmaradt. Ez a hibrid mezőgazdasági megközelítés alapvető volt a határvidéken való túléléshez, és tükrözte a spanyol hivatalnokok által előírt agrárstratégiákat, akik a fenntartható települési rendszer elterjesztését képviselték. A Leyes de Indias (Indiák Törvényei) szolgáltatott jogi alapot a pueblo földek elismeréséhez, amelyek a spanyol gyarmati településeket szabályozó

⁷ A „vara” a spanyol gyarmati rendszerben használt hosszmérték volt, amelynek pontos hossza területenként kissé eltérhetett, de Új-Spanyolországban (pl. Mexikóban és Új-Mexikóban) általában kb. 83,5 cm-nek felelt meg. A varát gyakran használták földmérésre, különösen telkek, mezőgazdasági parcellák és közterületek kijelölésére. A földhöz kötődő spanyol iratokban – például földadományokban vagy pueblo földhatárok leírásában – a vara volt az alapegység.

⁸ Lucero 2007: 673.

jogi kódexek voltak Amerikában. A törvények célja az volt, hogy biztosítsák az indián földek védelmét a betolakodókkal szemben, és megőrizték a spanyol telepesek és az őslakos közösségek közötti elkülönülést. Például a spanyoloknak megtiltották, hogy indián falvakban lakjanak, és az állattenyésztő farmok nem létesülhettek másfél liga (2,6 mérföld) távolságon belül egy pueblo földterületétől. Az intézkedések az őslakos földek védelmét célozták, de egyúttal korlátozták is a poblók mozgásterét a gyarmati határokon belül. A pueblo földek jogait a mexikói kormány is elismerte, és az Egyesült Államok kormánya 1858-ban hivatalosan is megerősítette ezeket a földeket. A pátensek, vagyis földtulajdonjogokat igazoló oklevelek kiadása azonban csak 1864-ben történt meg, ami véglegesen biztosította a pueblo földtulajdont az Egyesült Államok jogi keretein belül.⁹

A pueblo földek eladásához nyilvános árverésre volt szükség, amelyet előzetes bejelentéssel és harmincnapos várakozási idővel kellett megtartani. A nem őslakosok számára tiltották a letelepedést és az állattartást a pueblo területek körüli védőövezetben. A földvédelmi intézkedések végrehajtása azonban következetlen volt, különösen azokban a régiókban, ahol a pueblo földek átfedésben voltak, például Pojoaque és Nambé esetében. Az elszigeteltebb poblók, mint például Taos, szigorúbb védelemben részesültek, ám a spanyol hatóságok gyakran ellentmondásos döntéseket hoztak a földviták során. Az említett jogi ellentmondások előrevetítették a pueblo indiánok hosszú és folyamatos küzdelmét területi szuverenitásuk megőrzéséért.¹⁰

A pueblo közösségek földtulajdonlási szokásainak átalakulása a 18. és 19. század során a kulturális alkalmazkodás és a gyarmati hatás összetett narratíváját tárja fel. Amikor a spanyol telepesek elkezdtek letelepedni délnyugaton, a pueblo közösségek fokozatosan átvették a magántulajdon fogalmát, ami eltávolodást jelentett hagyományos közösségi gyakorlataiktól. Az átmenet nem csupán kulturális ráhatás eredménye volt, hanem stratégiai válasz is a változó gazdasági és demográfiai valóságokra. A termékeny ártéri földek, amelyeket öntözhetőségük és mezőgazdasági termőképességük miatt nagyra értékelték, a földcserék középpontjába kerültek a pueblo közösségek és a spanyol telepesek között. Ezek a területek gyakran olyan parlagon hagyott földeket tartalmaztak, amelyek termékenysége már bizonyított volt, és minimális előkészítést igényeltek a megműveléshez. Számos északi pueblo közösség, amely a népességszökkenés következtében jelentős területeket hagyott el – amit elsősorban a himlőjárványok és a kivándorlás okoztak –, alulhasznosított földekkel rendelkezett településeik környékén. Ez a helyzet lehetővé tette a földcseréket, amelyek során a spanyol telepesek kisebb földterületeket vásárolhattak meg, amelyeket még a szegényebb gazdák is megengedhettek maguknak. Egyes pueblo közösségek még arra is ösztönözték a spanyolokat,

⁹ Carlson 1975: 96.

¹⁰ Lucero 2007: 674–675.

hogy telepedjenek le településeik közelében, a közös védelem érdekében az ellenséges támadásokkal szemben, ahogy azt a Taos Pueblo birtok esetében láthatjuk a 18. század végén. A 19. század végére a pueblo közösségek és a spanyol telepesek közötti kapcsolat tovább változott. Számos spanyol-amerikai nagyobb, kihasználatlan öntözhető területet foglalt el a pueblo közösségek birtokain belül, gyakran anélkül, hogy formális tiltakozással szembesült volna. Ez megfigyelhető az ellentétes földmintázatokból, mint például a spanyol-amerikai hosszú parcellás rendszer, amely hozzáférést igényelt az öntözőforrásokhoz, és hatékony vízelvezetést biztosított az árterek mentén. Az egész ártereket, például a Picuris Pueblo birtok területét, spanyol-amerikaiak szereztek meg vita nélkül. A hosszú parcellás rendszer lehetővé tette a telepesek számára a földek szisztematikus megosztását, ami tükrözte növekvő irányításukat a mezőgazdasági erőforrások felett.¹¹

A spanyol és mexikói gyarmati uralom idején a földtulajdon megszerzésének világosan szabályozott mechanizmusai működtek, amelyek lehetővé tették a földek kijelölését családok vagy közösségek számára. Az ilyen jellegű birtokok sok esetben tartalmaztak olyan előrelátó rendelkezéseket, amelyek a későbbi népességnövekedésből fakadó igényeket voltak hivatottak kielégíteni – például öntözésre alkalmas földterületek fenntartásával a jövőbeli települések számára. A spanyol telepesek egyenlőségen alapuló öröklési gyakorlata tovább erősítette a földek szalagszerű felosztását, kisebb és kezelhetőbb parcellákat hozva létre. A közösségi földtulajdonról a magántulajdonra való áttérés, valamint a spanyol, mexikói és amerikai jogrendszerek egymásra hatása rávilágít a Délnyugat földjogi összetettségére. A gyarmati és őslakos földhasználati gyakorlatok közötti kontraszt tükrözi a gyarmatosítás átalakító hatását, miközben a pueblo közösségek küzdelmét is jelzi területi autonómiájuk megőrzéséért. A pueblo közösségek spanyol hatásra tértek át a magántulajdonra, de ez egyben azt is szemlélteti, hogyan igazodtak a változó társadalmi és gazdasági helyzetekhez.

A hopik példája jól szemlélteti, milyen mélyen összefonódott a föld a pueblo közösségek társadalmi és rituális életével. Ez a viszony alapvetően eltért a spanyol, majd később az amerikai telepesek földfelfogásától, akik elsősorban piaci értékkel bíró vagyontárgyként tekintettek a földre. A spanyol hódítás jelentős átalakulásokat eredményezett a pueblo mezőgazdaságban: új növényfajták, öntözési technikák és haszonállatok bevezetésével fokozatosan átalakították a hagyományos gazdálkodási formákat. Mindezek ellenére a pueblo közösségek kivételes alkalmazkodóképességről tettek tanúbizonyságot: képesek voltak az új agrártechnikák integrálására, miközben alapvetően megőrizték hagyományos földhasználati rendszerük legfontosabb elemeit.

¹¹ Carlson 1975: 95–99.

A hopik földhasználati rendszere és környezeti alkalmazkodása

A Hopi-fennsík és környéke Kr. u. 700 óta lakott, de a pueblo népek Kr. u. 1100 körül telepedtek le véglegesen. Ekkor kis kőfalvakat építettek kiva szerkezetekkel, és a 12. századra a lakott terület bővült. Orayvi, a legrégebbi folyamatosan lakott falu, Kr. u. 1150 körül alakult meg. A kedvező éghajlat elősegítette a mezőgazdasági terjeszkedést, de a 13. században ez lelassult, és a népesség visszahúzódott. Az 1200-as évekre sűrűn lakott falvak jöttek létre, fejlett földműveléssel és vízgazdálkodással. Az 1276-ban kezdődő nagy aszály azonban csökkentette a termékeny területeket, és 1300-ra sok település elnéptelenedett. Ugyanakkor a hopi falvak növekedtek, nagy központok alakultak ki rituális terekkel (pl. Orayvi, Old Walpi, Songoopavi). A 14. század végére a népesség még inkább koncentrált néhány nagy faluba, ahol több ezer helyiség is lehetett. A 15. században a hopik mezőgazdasági kolóniát hoztak létre, amely a 19. század elejéig fennmaradt. A növekedés és konszolidáció a hopik alkalmazkodóképességét tükrözte a régió demográfiai változásaihoz.¹²

A Hopi Pueblo közösségekben a megművelhető földek elosztását a falvak elöljárói irányították, akik a földeket a klánok között osztották szét, nem pedig egyének között. A földosztások méretükben különbözőek voltak, néhány száz négyzetmétertől több négyzetmérföldig terjedhettek. A hopi mezőgazdasági gyakorlatban az egyes családok földjei a klán által birtokolt területen belül nincsenek formálisan kijelölve, azonban a klán tagjai jól ismerik ezek határait. A földek határait általában a sarkokban elhelyezett kövek vagy kis oszlopok közötti látóvonalak alapján határozzák meg. A kerítések elsősorban gyakorlati célt szolgálnak: a növényeket védik az erős szelektől, megakadályozzák a homokfelhalmozódást, vagy kizárják a jóságokat. Amennyiben a művelt földterület egy mélyedésben vagy vízmosásban helyezkedik el, a földművesek a magasabb területeken kőhalmokat helyeznek el, hogy felhívják a figyelmet, és megakadályozzák, hogy a juhokat a földeken keresztül hajtsák. Az egyes családi földterületeket azonban nem jelölték meg a klánon belüli földeken.¹³

A földviták ritkák voltak, mivel minden klán több, egymással nem szomszédos földterületet birtokolt. Ha mégis vita merült fel, a klán legidősebb nőtagja döntött.¹⁴ A klánok földjeinek több helyszínre történő szétszórása kulcsszerepet játszott a hopi mezőgazdaságban, mivel jelentősen csökkentette a termés kiesés kockázatát. Azáltal, hogy különböző területeken tartottak fenn földeket, a hopi gazdák biztosíthatták, hogy ha az egyik földterület elpusztult, mások még mindig megmenekülhettek. A szezonális árvizek mintázata tovább erősítette ennek a rendszernek a stabilitását, mivel a Wipo és

¹² Zedeño 1997: 79–82.

¹³ Forde 1931: 370.

¹⁴ Hurt 1984: 70.

Polacca vízmosásokat ritkán érte egyszerre katasztrofális áradás. A sziklafalak lábánál fekvő földek és a vízmosásokban található mezők kölcsönösen kiegészítették egymást: rendkívül csapadékos években az áradások tönkretették a vízmosások földjeit, de a megnövekedett lefolyás növelte a sziklafalak alatti területek terméshozamát. Száraz években viszont, amikor a sziklafalak lábánál fekvő földek kiszáradhattak, a Black Mesa nagyobb vízmosásai által szállított víz általában elegendő volt a közép-völgyi mezőgazdaság fenntartásához. Az alkalmazkodó földhasználati stratégia jól szemlélteti a hopik mély környezeti ismereteit és azon törekvéseiket, hogy biztosítsák a mezőgazdasági stabilitást egy száraz éghajlatú térségben.¹⁵

A hopi mezőgazdaság az egyik legsokrétűbb és legidőtállóbb az Egyesült Államokban, amelynek akár 1000 éves hagyományai is lehetnek. A hopi indiánok az ökológiai viszonytagságok ellenére egy olyan mezőgazdasági rendszert fejlesztettek ki, amely képes volt ellátni a közösség szükségletét és megélhetést biztosítani több száz éven keresztül. Az arizonai magas sivatagi körülmények sem kedveztek az agrártevékenységnek, mivel akár 120-160 napon keresztül is fagyott lehetett a talaj, gyakoriak voltak a száraz szelek, míg nyáron a hőség miatt szárazság alakulhatott ki. A fenti körülmények szinte az összes délnyugati őslakos közösséget nagymértékben tették függővé a vízellátástól. A köves, sziklás vidéken alapvetően csak borókabokrok és piñon tűlevelűek őshonosok, vagyis minden más termőnövényt a hopiknak kellett meghonosítani. A vizet főleg az esőből és a havazásból nyerték, amelyeket egyrészt öntözésre használtak, másrészt a talaj rétegei között tárolt vizet hasznosították ültetvényes gazdálkodásra. A talaj szerkezetétől függően ültettek takarmánykukoricát, étkezési kukoricát, babot, sütőtököt és a mezoamerikai kapcsolatnak köszönhetően chilit. A hopik rendkívül tehetségesek és vállalkozó szelleműek voltak a mezőgazdaság területén: magas növényi diverzitású kertgazdaságokat hoztak létre, amelyekben számos, cserekapcsolatok útján megszerzett új növényfajt is sikerrel termesztettek. A spanyolok révén ismerték meg a dinnyét, az őszibarackot és a sárgabarackot. A teremtmítoszaik szerint a Teremtő a különféle kukoricafajták termesztésére választotta ki a hopikat, akik ennek megfelelően a különböző vallási rituáléikat a mezőgazdasági eseményekhez társították. A mezőgazdasági termények köré szervezett ceremóniális táncok, ünnepségek mind erősítették a közösségi szellemet, együttműködést és a javak közösségi újraelosztásának gyakorlatát. Az együttműködés harmóniát, a hozzájárulások hiánya diszharmóniát szült a világukban, ami a szegényes esőzésben vagy gyenge terméshozamban testesült meg. A hopik, valamint a többi délnyugati pueblo közösség számára létfontosságú volt a közösségi gondolkodás, valamint a földek megművelésének csoportos, egymást segítő gyakorlata.¹⁶

¹⁵ Forde 1931: 369.

¹⁶ Soleri–Cleveland 1993: 210–212

A hopi földhasználat és a táj módosítása szorosan összefüggött az élelmiszer-termeléssel, az erőforrások beszerzésével és a rituális tevékenységekkel, amelyek mind hozzájárultak a környezet formálásához. A mezőgazdasági területeket különböző helyeken és eltérő magasságokban osztották fel és használták, hogy maximalizálják a vízhez való hozzáférést, és csökkentsék a rövid növekedési időszakok miatti veszteségeket. A termelést segítő infrastruktúra, például teraszok, vízvisszatartó falak, öntözőberendezések és talajvédelmi elemek, növelték a földművelés hatékonyságát. A mezőgazdasági földeket gyakran kővonulatok jelölték, amelyek egyes esetekben klántulajdont jelző feliratokat is tartalmaztak. Az állattartás további létesítményeket igényelt, például karámokat és itatóhelyeket, míg a földéken elhelyezett kőhalmok és madárijesztőhöz hasonló szerkezetek a juhokat és ragadozókat tartották távol a növényektől. Az erőforrások beszerzése az élelmiszer és nem élelmiszer jellegű anyagok kitermelését foglalta magában, amihez olyan módosításokat hajtottak végre, mint az ideiglenes táborok, közlekedési útvonalak és helyjelzők kialakítása, hogy megkönnyítsék az erőforrások elérését. A hopi vadász- és gyűjtőterületek hatalmas kiterjedésűek voltak, nagyobb ösvények metszették keresztül őket, amelyek gyakran tartalmaztak sziklarajzokat, szentélyeket és kőhalmokat, amelyek kulturális jelentőséget hordoznak. Egyes erőforrások, például az őshonos növények és a fazekassághoz szükséges agyag, a falvak és a földek közelében helyezkedtek el, így átfedésben voltak a mezőgazdasági területekkel. A rituális és ceremóniális tevékenységek szintén alakították a tájat, és átszótták az összes többi földhasználati területet. A szertartásokhoz kapcsolódó építmények, például szentélyek, temetők, raktárhelyek, háztartási temetkezési helyek, rituális célokra használt növényeket, állatokat és ásványokat tartalmazó helyszínek, valamint ősi települések mind megtalálhatók voltak a lakóterületeken, a mezőgazdasági földéken és az erőforrás-beszerzési területeken. Bizonyos szent helyeket kizárólag a hopi társadalom egyes csoportjai használhattak, ami jól mutatja a spiritualitás és a földhasználat mély összefonódását a pueblo kultúrában.¹⁷

A földtulajdon és öröklés szorosan kapcsolódik a hopi matrilineáris rendszerhez, amelyben a nők rendelkeznek a földtulajdonjogokkal, és egyben a háztartás vezetőinek is tekintik őket. A hopi földművesek általánosan azt vallják, hogy a földek a nőké, és a klán adományozza nekik. Minden anya több földterület felett rendelkezik, és amikor lányai megházasodnak, egy vagy több parcellát ad át nekik. Az anya halála után női matrilineáris rokonai öröklik a földet, elsőbbséget biztosítva a közvetlen leszármazotaknak. Azonban a földek átadása a házas lányoknak gyakran nem bír nagy gyakorlati jelentőséggel, mivel a lányok házasságuk után is általában anyjuk háztartásában maradnak.¹⁸ A földművelésért felelős férfiak a haszonállatokat birtokolták, és haláluk után férfi rokonaikra hagyták azokat. A férfiak saját jogukon is szerezhetek földet, ha

¹⁷ Zedeño 1997: 77–78.

¹⁸ Forde 1931: 370–371.

parlagon fekvő területeket tisztítottak meg, és növényeket vagy gyümölcsfákat ültettek rajtuk. Ezek a földek a faluhoz tartoztak, nem pedig egyetlen klánhoz. Az ilyen földeket az örökösök megkaphatták, vagy visszakérülhettek a faluközösséghez, ha azokat nem művelték folyamatosan. Amennyiben a tulajdonos nem követelte vissza a földjét, azt az új művelő sajátjának tekinthette. Ha egy klán kihalt, földje egy rokon klánhoz került, vagy annak a nőnek a birtokába jutott, aki a klán utolsó életben maradt tagjáról gondoskodott. A hopik földbirtoklása szigorú matrilineáris elvek mentén működött, de a gyakorlatban rugalmas volt, hogy alkalmazkodjon a családok és klánok változó igényeihez. Habár nem egy mindent felülíró szabályként, de a Zuni Pueblo közösségben is a földbirtoklás elsősorban a női tulajdonjogon és a matrilineáris öröklésen alapult. A férfiak általában feleségük szüleinek földjén dolgoztak, de művelhettek olyan földet is, amelyet saját rokonaitól örököltak. Ha egy férfi földtulajdonnal rendelkezett, azt húgának és lányának gyermekei örökölték, és rendszerint a fiatal férfi családtagok nagykorúságuk elérésekor, míg a női rokonok házasságkötésük alkalmával kaptak földet. A zuni nőknek mindig elsődleges joguk volt a földre, mivel egész életük során a klánjukban maradtak, ami biztosította a családi birtokok egyben tartását, és megelőzte azok feldarabolását. Időnként a zuni családok ideiglenesen kölcsönadták földjeiket más családoknak, amelyeknek több terményre volt szükségük, anélkül, hogy ezért ellenszolgáltatást kértek volna. A keleti és nyugati indián földművesek többségével ellentétben a zunik elismerték a föld adásvételét saját népük körében, és tartósan átruházhatták más családokra juhokért, lovakért, takarókért vagy türkizgyöngyökért cserébe. Az őslakos földbirtoklás általános jellemzője a közösségi tulajdon volt, nem pedig az egyéni tulajdonjog. Észak-Amerika őslakosai nem tekintették a földet árucikknek, amelyet meg lehetett vásárolni, eladni vagy véglegesen elidegeníteni. Ehelyett a műveletlen föld a közösség tulajdonában volt, míg az egyének használati jogot szereztek azáltal, hogy megműveltek egy adott területet. Azokon a területeken, ahol bőséges volt a termőföld, ezek a jogok megszűntek, ha a földet kimerítették vagy elhagyták. A száraz délnyugati régióban azonban, ahol a termékeny föld korlátozott volt, az egyének akkor is megtarthatták földhasználati jogaikat, ha a föld pihent. A föld feletti rendelkezés nem az egyénekhez, hanem a családi vonalhoz vagy a háztartáshoz tartozott, amely kulturális háttértől függően lehetett patrilineáris vagy matrilineáris. A családok vagy egyének új földet szerezhettek azzal, hogy műveletlen területeket tisztítottak meg, de a végső tulajdonosi jogokat a klán vagy a családi vonal birtokolta. Ebben az értelemben a törzsi földtulajdon a vállalati tulajdonhoz hasonlított: minden falutag földtulajdonos volt, de nem rendelkezett abszolút irányítási jogokkal. Az egyének nem adhatták el a földet, és bizonyos kultúrákban elveszíthették a földhasználati jogukat, ha nem művelték azt. Ugyanakkor ha a földet folyamatosan megművelték, az egyén korlátlan ideig megtarthatta használati jogát külső beavatkozás nélkül.¹⁹

¹⁹ Hurt 1987: 70–74.

A gyarmatosítás során a telepések beáramlásának mikrofolyamata igazából egy csoport – jellemzően egy kis felderítő csoport vagy néhány család – kezdeti vándorlást jelent egy újonnan felfedezett területre. Elsősorban egy hosszabb kísérleti időszak, amely során a telepések felméri a táj életfenntartó képességét. Ezen értékelések alapján döntenek arról, hogy az adott terület tartósan benépesíthető-e, vagy – mozgékonyabb népcsoportok esetében – ismétlődően használható-e bázisként. A gyarmatosító betelepülés során a föld módosítása különféle formákat ölthet, beleértve az alábbiakat: (1) állandó vagy félállandó lakóhelyek kialakítása, (2) mezőgazdasági földek, vadász-, legeltetési és gyűjtőterületek létrehozása, (3) talajvédelem és vízgazdálkodási infrastruktúra kiépítése, valamint (4) nyersanyagok kitermelése szerszámok, edények készítéséhez és egyéb szükségletek kielégítésére. A rituális helyszínek – például szentélyek, oltárok, rejtett tárolók és temetkezési helyek – is gyakran megjelennek a települési térben. Az ilyen módon kolonizált peremterületek idővel beolvadhatnak a már meglévő területi struktúrákba, tovább formálva a települési és földhasználati mintázatokat.²⁰ Az őslakos népek és a spanyol telepések közötti interakciók Új-Mexikóban elősegítették a kulturális cserét és a hibrilitást, különösen a kereskedelem, a munkaerő és a társadalmi kapcsolatok révén. A telepések olyan árucikkeket hoztak, mint a gyöngyök, tükrök és kések a kereskedelem céljából, míg az őslakos munkaerő kulcsszerepet játszott az építkezésekben, a mezőgazdaságban és az öntözőrendszerek kialakításában. A szabályozások ellenére a munkaerő kizsákmányolása gyakori volt, és az encomienda²¹ (kiosztott földek utáni járulékfizetés) rendszere lehetőséget adott a pueblók számára a gyarmati társadalom bizonyos aspektusainak alakítására. A kényszermunka és a rabszolgaság elterjedt volt; apacsok, komancsok és árva pueblo gyermekek erőszakkal kerültek a gyarmati háztartásokba. Számos fennmaradt forrás tanúsítja, hogy az interakciók jelentős része kizsákmányoló jellegű volt, ugyanakkor léteztek olyan kapcsolatok is, amelyek önkéntes alapon jöttek létre, vagy mindkét fél számára előnyösek voltak. Az ilyen típusú érintkezések fontos szerepet játszottak a spanyol háztartások kulturális gyakorlatainak formálódásában és azok társadalmi kontextusban történő folyamatos újradefiniálásában.²²

²⁰ Zedeño 1997: 88.

²¹ Az encomienda a spanyol gyarmati rendszer egyik jellegzetes intézménye volt, amely gyakorlatilag a feudális társadalmi berendezkedésnek az Újvilágba való átültetését jelentette. A spanyol korona a földbirtokokat és a rajtuk élő őslakos lakosság munkáját ideiglenesen adományozta spanyol hódítóknak vagy telepéseknek. Az encomenderók kötelesek voltak a rájuk bízott indiánokat keresztény hitre téríteni és védelmet nyújtani számukra, cserébe viszont jogot kaptak arra, hogy azok munkájából és terményeiből hasznot húzzanak. Az encomienda rendszere a gyakorlatban gyakran súlyos kizsákmányoláshoz és az őslakos közösségek társadalmi-gazdasági széteséséhez vezetett. Az encomiendarendszerről, valamint az őslakosok gyarmati kizsákmányolásáról bővebben egy korábbi tanulmányomban írtam, lásd: Guszmann 2024: 180–185.

²² Trigg 2020: 7–11. Heather B. Trigg történész, régész szerint az új-mexikói korai gyarmati időszakban a kulturális hibrilitás leginkább az építészetben és a tárgyi kultúrában – elsősorban a kerámiában – jelent meg. A kerámia a spanyol telepések és az őslakos népek közötti kölcsönhatás kulcsfontosságú terepévé

A hopik híresek voltak a gyapottermelésükről, amelynek jelentős részét a zunikkal kereskedték, míg a pima nép is kiváló minőségű gyapotot termesztett. Hagyományosan a gyapotszedés a nők feladata volt, azonban termesztése jelentősen visszaesett, miután a spanyolok juhokat hoztak be, amelyek melegebb és tartósabb szálát biztosítottak. A 19. század végére a gyapot termesztése szinte teljesen eltűnt a délnyugati mezőgazdaságból, kivéve a hopikat, akik továbbra is csak ceremóniális célokra használták. A változás drasztikusan átalakította a hopi mezőgazdaságot, mivel az európai háziállatok bevezetése gazdasági és társadalmi szerkezetükre is hatással volt. A juhtenyésztés egyre nagyobb szerepet kapott, átalakítva a megélhetési mintákat és háttérbe szorítva a hagyományos gyapottermesztést. A spanyol kapcsolat mélyreható változásokat hozott a délnyugati őslakos mezőgazdaságban. A 17. század folyamán a misszionáriusok olyan növényeket vezettek be, mint a búza, a zab, az árpa, a csilipaprika, az őszibarack és a sárgabarack, valamint háziállatokat, például szarvasmarhát, juhot és lovat. Az új mezőgazdasági elemeket fokozatosan vették át az őslakos közösségek, nem pedig azonnal helyettesítették meglévő földművelési módszereiket. Sonorában a spanyoloknak sikerült elterjeszteniük a marhatenyésztést, de a sertéstartás bevezetésére tett kísérleteik kudarcot vallottak. Ennek oka nemcsak az éghajlati tényezőkben, hanem az őslakos közösségek mély kulturális ellenállásában is rejtett, mivel a sertéseket lenézték és elutasították. Mindezek ellenére az állattartás fokozatosan a délnyugati őslakos mezőgazdaság központi elemévé vált, alapvetően átalakítva az ételkészítést és a gazdasági struktúrákat. A többi pueblo néptől eltérően azonban a hopik nem vették át a búzatermesztést. Eközben a pueblo mezőgazdasági technikák, különösen a jemez, zia és tewa közösségek módszerei, jelentős hatással voltak a navahó földművelésre. A navahók átvették az öntözési módszereket, a talajvizsgálati technikákat és a stratégiai földválasztást. A magasföldeken búzát, zabot és burgonyát termesztettek, míg a völgyekben tököket, dinnyét és kukoricát vetettek.²³

A gyarmati Új-Mexikó étrendje az óvilági és az őslakos ételkészítési hagyományok ötvöződését tükrözte, magában foglalva az európai eredetű növényeket és az őslakos alapételkészítési módszereket. A korai telepések búzát, hagymát és salátát termesztettek, miközben a pueblok mezőgazdaságának kulcselemeire, például kukoricára, babra és tökre

vált, lehetőséget teremtve a kulturális cserére és az egymásra ható hagyományok kialakulására. A pueblo kézművesek által készített edények széles körben elterjedtek a spanyol háztartásokban, miközben a telepések által bevezetett új formák is megjelentek, így a kerámiák jól tükrözték a hagyományos és új elemek összefonódását. Mivel ezek az edények az ételkészítési-előállítás és -tárolás alapvető eszközei voltak, egyben az etnikai és társadalmi hovatartozás jelzőiként is funkcionáltak a gyarmati társadalomban. A spanyolok fémeszközöket is bevezettek a térségbe, azonban ezek korlátozott elérhetősége miatt az őslakos közösségek továbbra is nagyrészt a pattintott kőeszközöket használták – különösen a tűzkőből készült fegyvereket és tűzgyújtó eszközöket. Az anyagi kultúrában bekövetkezett cserék és alkalmazkodások jól mutatják, hogy a gyarmati környezetben a kulturális gyakorlatok folyamatos tárgyalás és átalakulás alatt álltak.

²³ Hurt 1987: 43–53.

is támaszkodtak. Régészeti bizonyítékok gyümölcsösök, búzamezők és gyűjtögetett élelmiszerek, például napraforgómag és fenyőmag jelenlétét mutatják. Az állattenyésztés dominálta a húsellátást, főként juhok, kecskék, marhák és sertések tartásával, ami eltért a pueblo étrendtől, amely nagyobb mértékben támaszkodott vadállatokra. A vadászat korlátozott bizonyítékai kis léptékű gyűjtögetésre és kert körüli vadászatra utalnak. Összességében a spanyol élelmzési szokások a helyi erőforrásokhoz igazodtak, ötvözve az őslakos és az európai elemeket.²⁴

A pueblo földtulajdonlás az Egyesült Államok igazgatásában

Mexikó mindössze huszonöt évig (1821–1846) kormányozta az új-mexikói régiót, de politikai intézkedései jelentős hatással voltak a pueblókra. Az újonnan függetlenné vált mexikói kormány kihirdette az igualai tervet, Mexikót független nemzetnek nyilvánította, hivatalos vallásaként a katolicizmust határozta meg, és eltörölte a spanyol kasztrendszert azáltal, hogy minden lakost állampolgárként ismert el. A mexikói állam polgárai, beleértve a pueblókat is, egyenlő jogokat élvezhettek, függetlenül faji hovatartozásuktól és születési helyüktől.²⁵ Ennek eredményeként a pueblo nép többé nem szerepelt külön kategóriaként az egyházi nyilvántartásokban, népszámlálásokban és adólistákon. Először ismerték el őket teljes jogú mexikói állampolgárokként, akik saját önkormányzatokat működtettek, adót fizettek, és a milíciában szolgáltak a nem indiánokkal együtt. Az állampolgárság azonban földvesztéssel járt. A spanyol uralom alatt a pueblo földek jogi védelmet élveztek az elidegenítéssel szemben, de a mexikói kormány nem biztosított hasonló garanciákat. Ennek következtében a pueblo indiánok és a nem indiánok közötti földeladások száma jelentősen megnőtt. A mexikói korszak végére a nem indiánok száma meghaladta a pueblo lakosokét Pojoaque, Tesuque, Nambé és San Ildefonso területén.²⁶

²⁴ Trigg 2020: 17.

²⁵ Gomez 1993: 387. Kormányzóként Melgares a bennszülött népek katonai ellenfeléből jogaik védelmezőjévé vált. Az 1812-es alkotmányt úgy értelmezte, hogy az állampolgárságot kiterjeszti a pueblo indiánokra, biztosítva számukra a részvételt a városi önkormányzatokban. Marc Simmons történész kiemelte Melgares rendeletét, amely szerint a pueblókat spanyolokként kell kezelni, teljes politikai jogokkal, beleértve a szavazati jogot és a közhivatalok betöltésének lehetőségét. 1820-ra a legtöbb pueblo hivatalos önkormányzatot hozott létre, tükrözve Melgares haladó közigazgatási politikáját.

²⁶ Lucero 2007: 675. Az igualai tervet (Plan de Iguala) 1821. február 24-én hirdette meg Agustín de Iturbide, és alapvető szerepet játszott Mexikó függetlenségének elérésében. A dokumentum három fő elvet fogalmazott meg: a római katolikus vallás kizárólagosságát, Mexikó függetlenségét alkotmányos monarchiaként, valamint a lakosság – spanyolok, kreolok, meszticek és őslakosok – jogegyenlőségét. A terv célja az volt, hogy megbékítse a társadalom különböző rétegeit, és biztosítsa a békés átmenetet a független államiság felé.

Amikor az Egyesült Államok 1846-ban átvette az irányítást Új-Mexikó felett, összetett földvitákat örökölt a pueblo földbirtokokon. Az 1848-as Guadalupe Hidalgo-i szerződés garantálta a korábbi mexikói állampolgárok, köztük a pueblók tulajdonjogainak védelmét, de jogi státuszuk kérdésessé vált. A fentiekben említett módon a mexikói törvények teljes jogú állampolgárokként kezelték a pueblókat, ellentétben a spanyol joggal, amely védencnek tekintette őket. Az amerikai politika azonban az őslakosokat gyámság alatt álló népeknek minősítette, ami jogi problémát okozott, mivel a pueblók állandó településekkel és saját földtulajdonnal rendelkeztek. Az Egyesült Államok, eltérően más törzsekkel szembeni gyámkodó hozzáállásától, példátlan kihívással szembesült a pueblókkal, akik letelepedett népként állandó falvakkal és fee simple (korlátlan tulajdonjog) földtulajdonnal rendelkeztek. Ez felvetette a kérdést, hogy a Guadalupe Hidalgo-i szerződés hogyan védi földjeiket. Ha a szerződés önvégrehajtó lett volna, nehézségek merültek volna fel a magán- és közföldek megkülönböztetésében, különösen a meglévő viták miatt. A bonyodalmak elkerülése érdekében az Egyesült Államok szuverenitást hirdetett az összes volt mexikói föld felett, és eljárást hozott létre a tulajdonjogok igazolására. A pueblók gyorsan kijelentették, hogy földtulajdonuk a spanyol földadományok óta jogilag elismert. 1858-ban a Kongresszus megerősítette és hivatalosan elismerte a pueblo földbirtokokat, de a nem indiánok betelepülése tovább folytatódott. James S. Calhoun területi kormányzó ugyan figyelmeztette Washingtont a pueblók földproblémáira, a szövetségi kormány alig tett lépéseket az ügy rendezésére.²⁷

A pueblo földjogok jogi státusza az azt követő évtizedekben egyre vitatottabbá vált. Területi bírósági döntések, különösen az 1876-os U.S. v. Joseph ügy, kimondták, hogy az 1834. évi kereskedelmi tilalmi törvény (Non-Intercourse Act²⁸), amely büntette a nem indián telepéseket az indián földeken, nem alkalmazható a pueblókra. A döntés gyakorlatilag legitímálta a nem indián jelenlétet a pueblo földeken, és precedenst teremtett a területek széles körű elfoglalására. Az amerikai kormányzat alatt a spanyol és mexikói birtokok jogszerűségével és határaival kapcsolatos jogi anomáliák felborították a hagyományos rendszereket. Az új birtokok szükségessége, valamint a Homestead-törvény (1862-es telekfoglalási törvény)²⁹ korlátozásai – amelyek elsősorban nem öntözhető

²⁷ Lucero 2007: 676–678.

²⁸ A Non-Intercourse Act (kereskedelmi tilalmi törvény) 1790-től kezdődően több alkalommal is módosításra került, és központi szerepet játszott az indián földekkel kapcsolatos szövetségi politika alakításában. A törvény kimondta, hogy az őslakos közösségek csak az amerikai szövetségi kormány jóváhagyásával adhatják el vagy ruházhatják át földjeiket, így kizárva a magánszemélyekkel vagy állami hatóságokkal kötött közvetlen földügyleteket. A rendelkezés célja az volt, hogy megakadályozza a visszaélésszerű vagy kényszerített földszerzéseket, és egyúttal biztosítsa az őslakos földtulajdon jogi védelmét. A gyakorlatban ugyanakkor a törvény inkább a szövetségi ellenőrzés eszközévé vált, amely hosszú távon korlátozta az indián közösségek önrendelkezését földjeik felett.

²⁹ A Homestead Act lehetővé tette, hogy az amerikai állampolgárok és bevándorlók ingyenesen földhöz jussanak az Egyesült Államok nyugati területein, ha legalább öt évig megművelték és ott éltek. A tör-

földterületek megszerzését tették lehetővé – komoly kihívást jelentettek a hagyományos falusi települési mintákhoz szokott spanyol-amerikai telepesek számára. Mivel a mezőgazdasági szempontból kedvezőtlen területek nem biztosítottak hosszú távú megélhetést, a spanyol-amerikai telepesek gyakran kénytelenek voltak elhagyni ezeket a telephelyeket, amelyek így idővel visszakerültek a szövetségi közterületek állományába. Eközben az angolszász-amerikai telepesek növekvő versenyt jelentettek a földvásárlásokban, tovább csökkentve a spanyol-amerikai és pueblo közösségek lehetőségeit új erőforrások megszerzésére. A helyzet 1913-ban drámai fordulatot vett az U.S. v. Sandoval ügyben. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megfordította korábbi ítéleteit, és kimondta, hogy a pueblók, más őslakos csoportokhoz hasonlóan, az Egyesült Államok Kongresszusának joghatósága alá tartoznak. A döntés összhangban állt a spanyol gyarmati keretrendszerrel, amely korlátozta a pueblo földek elidegenítését, és újra a kormány gyámsága alá helyezte őket. Következésképpen minden korábbi földátadást nem indiánoknak megkérdőjelezték, és jogi viták sora indult a tulajdonjogok és a joghatóság körül. A növekvő zűrzavar enyhítésére létrehozták a Pueblo Földrendezési Bizottságot (Pueblo Lands Board), amelynek feladata a magánigények jogszerűségének megállapítása volt. A nem indiánoknak igazolniuk kellett tulajdonjogukat, többek között folyamatos birtoklással legalább húsz éven át, valamint adófizetéssel. Számos spanyol-amerikai igénylő, aki nem rendelkezett hivatalos dokumentumokkal a földátadásról, több ezer eskü alatt tett nyilatkozatot nyújtott be a Pueblo Földrendezési Bizottsághoz tulajdonjogának igazolására. Az ilyen típusú esetek jól tükrözték a spanyol és mexikói uralom idején jellemző informális, gyakran dokumentálatlan földcserék gyakorlatát, amely jelentősen megnehezítette a jogszerű tulajdonjog és az illegális birtoklás közötti határvonal meghatározását. A kormány, a viták rendezése érdekében, pénzügyi alapokat különített el mind a pueblók, mind a nem indián igénylők számára, hogy kárpótolja őket a föld- és vízjogok elvesztéséért. Ez a megközelítés az érdekek egyensúlyozására törekedett, enyhítve a nem indián telepesek veszteségeit, miközben visszaadta a földeket a pueblóknak, ahol a jogi tulajdon nem volt igazolható.³⁰

A zuni földművelés átalakítása és a kívülről vezérelt modernizáció kudarca

A 19. század végére az amerikai szövetségi politika már elvégezte az indián földek felosztását az északi síkságokon, de nagyrészt megkerülte a Délnyugatot. A. O. Wright, az Albuquerque Indián Iskola egyik tisztviselője 1900-ban ismételt szorgalmazta a zuni nép amerikai társadalomba való beolvasztását. Bírálta őket hagyományos vallási

vény célja a nyugati terjeszkedés elősegítése és az agrárgazdaság fejlesztése volt.

³⁰ Carlson 1975: 96–100.

gyakorlataik fenntartásáért, és azt állította, hogy „ősi pogányságukat” kereszténység iránti tisztelet nélkül folytatják. Wright úgy vélte, hogy szokásaik az azték hagyományok maradványai, és ragaszkodott ahhoz, hogy erőszakkal átszervezzék őket, és rákényszerítsék az amerikai civilizáció és a keresztény értékek elfogadására. Álláspontja tükrözte a szélesebb körű szövetségi törekvéseket, amelyek az őslakos kulturális és spirituális identitások felszámolására irányultak az asszimilációs politika és a kereszténység nevében. A progresszív korszak során az Indiánügyi Hivatal (Office of Indian Affairs³¹) fokozta erőfeszítéseit az öntözéses mezőgazdaság előmozdítására a törzsi földeken, kezdve az 1890-es évek elején a Fort Belknap Rezervátummal. Az említett reformok hatására A. O. Wright két stratégiát javasolt a zunik „civilizálására”: (1) a napközi iskola helyett bentlakásos iskola létrehozását, hogy a zuni gyermekeket elszakítsák szüleik kulturális befolyásától, valamint (2) a rezervátumi földek tízhektáros parcellákra osztását és a zuni családok egyéni gazdaságokba való áttelepítését. Wright úgy vélte, hogy a hagyományos zuni falusi életet a lehető leghamarabb meg kell szüntetni. Az általa javasolt tízhektáros földosztás – szemben a Dawes-törvény³² által előírt nyolcvanhektáros parcellákkal – arra utal, hogy vagy szándékosan akarta hátrányos helyzetbe hozni a zuni gazdákat, vagy úgy vélte, hogy az öntözött zuni föld termékenyebb. Mind a bentlakásos iskola, mind a földosztás megvalósításához gát és víztározó építésére volt szükség az ivóvíz, a közegészségügy és az öntözés biztosítása érdekében. Wright optimistán azt vizionálta, hogy a Zuni folyó völgyét egy pán-indián mezőgazdasági közösséggé alakítja, és úgy hitte, hogy az új víztározó több törzs számára is elegendő öntözhető földet biztosítana, miután a pueblo elnéptelenedik, és a földet átrendezik.³³

A zunik már az Egyesült Államok kormányának megérkezése előtt is alkalmaztak öntözési módszereket, ám ezek, akárcsak a navahók esetében, inkább ideiglenes szerkezeteken alapultak, nem pedig az Indiánügyi Hivatal által később preferált nagyszabású mérnöki projekteken. A kormánytisztviselők egy állandó és megbízható vízellátást kulcsfontosságúnak tartottak az őslakos közösségek „civilizálásában”, amely lehetővé tette volna, hogy a zunik kevesebb időt fordítsanak vallási rítusaikra, és inkább a mezőgazdasági termelésre összpontosítsanak. A Blackrock-gát ennek jegyében született, hogy összekapcsolja a zuni vallási és mezőgazdasági életet, azonban építése felerősítette az ellentéteket a zunik és az Indiánügyi Hivatal között. A gát felépítése előtt

³¹ A Bureau of Indian Affairs (BIA) 1947-es hivatalos elnevezéséig többféle néven volt ismert: használták az Indiánügyi Iroda (*Indian Office*), Indiánügyi Hivatal (*Indian Bureau*), Indiánügyi Osztály (*Indian Department*) és Indiánügyi Szolgálat (*Indian Service*) megnevezéseket is.

³² A Dawes-törvény által szabályozott földosztási politika a 19. századi asszimilációs törekvések egyik eszköze volt, amelynek célja az amerikai őslakosok „értékrendjének” megváltoztatása volt. A szövetségi kormány földosztási politikájának célja az volt, hogy megváltoztassa az indiánok földhöz fűződő viszonyát, különösen a földtulajdon fogalmáról alkotott képüket, és elősegítse beilleszkedésüket az amerikai jogrendbe.

³³ Dodge 1997: 85–86.

a zunik vallási gyakorlatai gyakran bosszantották a kormánytisztviselőket, az építkezés megkezdése pedig közvetlenül is beavatkozott rituáléikba. A mérnökök és ügynökök ezeket a szertartásokat kaotikusnak, értelmetlennek és hatástalannak tartották, míg a zunik számára a rítusok világregdjük fenntartásának eszközei voltak a fehérek által uralt birodalomban. Amikor a gát építkezése megkezdődött, az Indiánügyi Hivatal akkor szembesült először azzal, hogy a zunik mennyire féltve őrizték autonómiájukat.³⁴

Az építkezés megkezdése előtt az indiánokkal elhitették, hogy az öntözéshez szükséges vízmennyiséget ezentúl garantálni fogja a gát, és ezzel az élelmiszerbiztonság kockázata megszűnik az életükben. A munkafolyamatok ugyanakkor meglehetősen elhúzódtak az iszaposodás miatt, ami annak köszönhető, hogy rosszul mérték fel a talaj minőségét és a környezet vízelvezetési körülményeit. A gát túlzott iszaposodását több tényező is okozhatta, köztük a Zuni folyó történelmi üledékszintjének alábecslése, valamint a 19. század végén és a 20. század elején zajló túllegeltetés és agresszív fakitermelés okozta súlyos erózió a Zuni-hegységben. Annak ellenére, hogy többször is megpróbálták kiöblíteni az iszapot és javítani a gát víztartó kapacitását, a probléma továbbra is fennállt. A gát kudarcát, a hatalmas építési költség-túllépéseket és az állandó iszaposodási problémát látva egyre többen kezdték megkérdőjelezni, hogy miért is épült meg a projekt egyáltalán. 1913-ban az Indiánügyi Hivatal biztosa, Mathew W. Murphy a Zuni-gátat az Indiánügyi Hivatal „kínos kudarcának” nevezte, és bírálta a tervezési folyamatot, amely során szerintem nem vették figyelembe a zunik véleményét.³⁵

A Zuni Blackrock-gát sikertelensége, amely egy költséges és hasztalan terv volt az Indiánügyi Szolgálat (Indian Service) részéről, jelentős gazdasági és társadalmi következményekkel járt mind a zuni, mind a navahó rezervátumok számára. Miután a gátépítési projekt nem bizonyult alkalmasnak a zuni földek mezőgazdasági viszszaadódítására, az Indiánügyi Szolgálat egyre szkeptikusabbá vált az ehhez hasonló vízgazdálkodási beruházások navahó területeken való megvalósíthatóságát illetően. A kételyeket tovább erősítették a pénzügyi korlátok, valamint az a tény, hogy mind a navahó, mind a zuni közösségek ellenálltak a központosított, nagyléptékű öntözőrendszerek bevezetésének. A kialakult helyzetre reagálva az Indiánügyi Szolgálat arra a – téves – következtetésre jutott, hogy a navahók inkább állattenyésztésre, semmint földművelésre alkalmasak. Ennek a szemléletnek a következményeként fokozódott a legelők túlhasználata, amely jelentős szerepet játszott az 1930-as évek ellentmondásos állattállomány-csökkentési programjának elindításában.³⁶

A Zuni-gát fiaszkója nemcsak környezeti, hanem kulturális katasztrófa is volt, mivel megbontotta a hagyományos zuni földművelési gyakorlatokat, amelyek régóta

³⁴ McMillen 2000: 444–445.

³⁵ Dodge 2007: 95.

³⁶ McMillen 2000: 437.

alkalmazkodtak a Zuni folyó völgyének száraz és kiszámíthatatlan viszonyaihoz. A zuni gazdák hagyományosan olyan vízgazdálkodási technikákra támaszkodtak, amelyek célja a víz lelassítása, elosztása és megtartása volt, ezzel megelőzve a talajeróziót és fenntartva az ökológiai egyensúlyt. Új-Mexikó amerikai fennhatóság alá kerülése előtt változatos vízgazdálkodási stratégiákat alkalmaztak, amelyeket a különböző tájképi adottságokhoz igazítottak, folyamatosan módosítva a kis gátakat és más vízszabályozó eszközöket a környezeti változásokhoz. Az angolszász telepesek terjeszkedése és a Zuni Rezervátum 1877-es hivatalos létrehozása azonban kényszerű változásokat hozott. Az említett Dawes-törvény tovább gyorsította ezt a folyamatot, aminek következtében a zunik kénytelenek voltak elhagyni hagyományos földművelő falvaikat, Nutriát, Ojo Calientét és Pescadót, és a Zuni folyó völgyében koncentrálni gazdálkodásukat. Azonban a kormány öntözésre tett ígéretei végül nem teljesültek. Ennek eredményeként nemcsak a megművelhető földterület csökkent, hanem a termőföldek sokfélesége is, ami meggyengítette a faluközösségeken alapuló társadalmi szerkezetet. A hosszú távú kulturális hatás az volt, hogy egy korábban önálló agrártársadalom egyre inkább a bér munkától és külső forrásoktól kezdett függeni. Az Indiánügyi Hivatal tisztviselői valószínűleg nem értették teljes mértékben a zuni mezőgazdaság hosszú távú ökológiai sikerességét vagy intézkedéseik következményeit, de a gát megépítésének hatása messzemenő és tartós következményekkel járt. Nemcsak a fizikai tájat változtatta meg, hanem a hagyományos zuni földművelési rendszereket és társadalmi szervezetet is alapjaiban átalakította. A Dawes-törvény a 19. századi asszimilációs politika részeként arra törekedett, hogy megváltoztassa az őslakosok értékrendjét, különösen a földtulajdonlással kapcsolatos szemléletüket, és beillessze őket az Egyesült Államok jogrendszerébe. Az oktatás szintén kulcsfontosságú eszköz volt ebben a folyamatban, amely már azelőtt megkezdődött, hogy az Egyesült Államok megszerezte volna a Zuni Pueblo és Új-Mexikó területét. 1819-ben a Kongresszus létrehozott egy „civilizációs alapot” az őslakosok oktatásának támogatására, ami egy újabb asszimilációs eszközt hozott létre az indiánok anglicizációjához. A polgárháború után a reformmozgalmak újraélesztették az indián oktatás iránti érdeklődést, és a Kongresszus 1870-ben pénzt különített el ipari és egyéb iskolák számára, ezzel megkezdve a szövetségi kormány közvetlen részvételét az őslakosok oktatásában.³⁷

A 2. világháború utáni kihívások: A pueblo föld és szuverenitás

A pueblo mezőgazdaság hanyatlása a háború utáni években leginkább az öntözött földterületek csökkenésében mutatkozott meg az egyes rezervátumokban. 1938 és 1964 között a legtöbb pueblo közösség drámai veszteséget szenvedett el, sok helyen

³⁷ Dodge 2007: 96–100.

az öntözött területek több mint 60%-át elveszítve. Néhány közösség, köztük Isleta, Sandia, Santa Clara és Zuni növekedést mutatott, ami Isleta és Sandia esetében a Közép-Rio Grande Öntözőrendszeri Körzethez való csatlakozásnak, míg a Zuninál inkább az állattenyésztés bővülésének volt köszönhető. A hanyatlás ugyanakkor nem volt egyedi a pueblók körében, hanem az angolszász, spanyolajkú és indián farmerek esetében is tapasztalható volt. A mezőgazdasági foglalkoztatás 1970-ben 40 600-ról 1980-ra 32 300-ra csökkent, és az előrejelzések szerint a mezőgazdaság lett volna a leglassabban növekvő gazdasági szektor. Ennek következtében sok pueblo és vidéki lakos kényszerült elhagyni szülőfaluját, hogy máshol keressen munkát. Az Új-Mexikóhoz tartozó Négy Sarok régióban a mezőgazdaság részesedése a teljes jövedelemből 1950 és 1970 között drasztikusan, 14,9%-ról 7%-ra esett vissza. A problémát tovább súlyosbította a felszíni és felszín alatti vizek magas sótartalma. Az egyetlen reményt az agrárszektor fellendítésére a Navajo Öntözési Projekt jelentette, amely a térség mezőgazdasági fejlődésének lehetőségét kínálta.³⁸

Az 1950-es években az Egyesült Államok szövetségi kormánya bevezette a termination (felszámolás) politikát, amelynek célja a szövetségi és törzsi kormányzatok közötti kapcsolatok felszámolása volt. A rendelkezés súlyosan érintette az őslakos amerikai mezőgazdaságot, jelezve, hogy a kormány feladta az asszimilációt a mezőgazdaság révén. A felszámolási politika súlyos következményekkel járt az indián földművesek számára, mivel megfosztotta őket a szövetségi támogatástól, beleértve a hitelalapokhoz, a szarvasmarha-erőforrásokhoz és a földvédelmi intézkedésekhez való hozzáférést. A bizalmi státusz megszűnésével az indián gazdák adózásnak, jelzálognak és végrehajtásnak voltak kitéve, miközben a rezervátumok feloszlata megszüntette a számukra kijelölt agrárszakértői támogatást. A pénzügyi és jogi erőforrások híján pedig számos őslakos földtulajdonos földjét veszélyeztette, hogy fehér telepesek kezébe kerülhetnek. A politikai döntéshozók szándékával ellentétben a felszámolás felgyorsította az indián földbirtokok elvesztését, és aláásta azt a törekvést, hogy a mezőgazdaság az integráció és beilleszkedés eszközévé váljon a fehér társadalomban. 1956-ra a felszámolással szembeni ellenállás megerősödött, különösen miután a Demokrata Párt növelte kongresszusi jelenlétét és megváltoztatta a bizottsági struktúrákat. Indián és fehér ellenzői egyaránt azt állították, hogy a politika nem önállóságot teremtett, hanem szegénységet, és a szövetségi támogatás megvonása helyett inkább gazdasági segítségnyújtásra lett volna szükség. Ennek hatására a Kongresszus és a Belügyminisztérium fokozatosan visszavonulót fűjt a felszámolási politikától. 1958-ra a tisztviselők igyekeztek háttérbe szorítani a programot; szeptemberben az Egyesült Államok belügyminisztere,³⁹ Fred A. Seaton kijelentette, hogy

³⁸ Vlasich 2001: 370–372.

³⁹ Az angol *Secretary of the Interior* kifejezés az Egyesült Államokban egy kormányzati tisztséget jelöl, amely elsősorban a szövetségi földek, nemzeti parkok, természeti erőforrások, indián ügyek, illetve

a felszámolás csupán egy távlati célkitűzés, nem pedig azonnali intézkedés, és egyetlen törzs kapcsolata sem szűnhet meg a szövetségi kormánnyal annak beleegyezése és megfelelő előkészületek nélkül. A program egy évtizedes működése alatt, amikor életképes indiánpolitikaként tekintettek rá, mindössze 13 263 indián – körülbelül a teljes létszám 3 százaléka – vesztette el a szövetségi támogatást, és csupán mintegy 1,4 millió holdnyi területet, azaz szintén a földek körülbelül 3 százalékát vonták ki a szövetségi védelem alól. A legnagyobb földvesztést a program során az oregoni klamath, a wisconsin menominee, valamint a utahi ute törzs szenvedte el.⁴⁰

A hopi és zuni közösségek kapcsolata a szövetségi kormányzattal az utóbbi évtizedekben jelentős jogi és politikai fejlődésen ment keresztül. Az 1966-ban elfogadott nemzeti műemlékvédelmi törvény (National Historic Preservation Act, NHPA) lehetővé tette számukra, hogy saját törzsi örökségvédelmi irodákat hozzanak létre, és közvetlenül bekapcsolódjanak szövetségi projektek, például út- és gátépítések előzetes véleményezésébe. Az 1990. évi őslakos sírok védelméről és visszaszolgáltatásáról szóló törvény (Native American Graves Protection and Repatriation Act, NAGPRA) révén jogot szereztek a szent tárgyak és emberi maradványok visszaigénylésére, s azóta több ezer régészeti lelet és ősi maradvány került visszaadásra múzeumoktól, egyetemektől. A zuni számára a Blackrock-gát kérdése évtizedek óta központi ügy, és a legutóbbi fejlemények szerint a zuni közösség hosszú jogi és politikai egyeztetés után vízjogi megállapodás-tervezetet dolgozott ki, amelyet 2024-ben a Kongresszus elé terjesztettek. A tervezet kifejezetten védi a Zuni-sóstó szent helyét és a hozzá kapcsolódó vízkészleteket, valamint 655 millió és 29,5 millió dollár értékű alapokat hoz létre a vízinfrastruktúra fejlesztésére és fenntartására. A zuni rendszeresen hivatkoznak az NHPA és NAGPRA előírásaira, amikor fejlesztések veszélyeztetik kulturális örökségüket.⁴¹

A 2025. évi zuni indián törzs vízjogi egyezményről szóló törvény (Zuni Indian Tribe Water Rights Settlement Act, H.R. 1444 / S. 564) hivatalosan is helyreállítja és garantálja a Zuni Pueblo vízjogait Új-Mexikó államban. A törvény ratifikálja a Zuni folyó vízgyűjtő területére vonatkozó megállapodást, biztosítja a szent Zuni-sóstó és a kapcsolódó szent helyek védelmét, valamint megteremti a végrehajtás finanszírozását szolgáló bizalmi vagyonkezelési alapot (Trust Fund, 685 millió dollár összegben). A gát alól kivont 4 756 hold kormányzati földterületet úgy helyezik el a zuni törzs javára, hogy az védett státuszba kerüljön, és ne legyen bányászható. A jóváhagyott megállapodást az 118-as szenátusi jelentés (S. Rept. 118-262) részletesen elemzi; különösen hangsúlyozza, hogy az egyezmény „méltányos, végleges rendezést” nyújt a zuni pueblo összes vízjogi igényére, és felhatalmazza az Egyesült Államok belügyminiszterét

egyes belpolitikai területek felügyeletét foglalja magában, vagyis alapvetően nem belügyi (rendészeti, rendőrségi, közigazgatási) feladatokat lát el, mint a magyar belügyminiszter.

⁴⁰ Hurt 1987: 200.

⁴¹ U.S. Senate Committee on Indian Affairs, *Report No. 118262*: 2024.

azok végrehajtására és a bizalmi vagyonkezelési alap irányítására is. A megállapodás elfogadása után a zuni közösség lemond a korábbi követeléseiről és peres jogairól, így a vízjogok megszerzése jogilag is rendezetté válik.⁴²

A hopik esetében a vízhasználat, különösen a felszín alatti vizek kitermelése, régóta vita tárgya Arizona állammal, a navajókkal és szövetségi hivatalokkal. Mindkét törzs rendszeresen konzultál a Washingtonban működő szövetségi hatóságokkal, és egyre nagyobb súlyt kap érdekképviselőjük a döntéshozatalban. Az NHPA és NAGPRA előnyeit kihasználva a hopi és zuni közösségek mára képesek saját szent helyeik, temetkezési területeik és vízkészleteik védelmében hatékonyan fellépni. Az ilyen ügyek révén mindkét törzs tudatos, aktív szereplőjévé vált a szövetségi örökségvédelmi és környezethasználati folyamatoknak. A közelmúltban egy előrehaladott vízjogi megállapodástervezet született, amelynek értelmében a hopi közösség évente mintegy 2,8 millió köbméter vizet kapna a Colorado folyó felső medencéjéből, valamint több mint 7,3 millió köbméter vizet az alsó medencéből. Az egyezmény lehetővé tenné a víz lízingelését, tárolását és átruházását más vízgyűjtő területeken is.⁴³

Konklúzió

A pueblók földbirtoklási rendszere, amely évszázadokon át fennmaradt, a spanyol hódítás, majd az amerikai kormányzati politika hatására drasztikusan megváltozott. A hagyományosan közösségi alapú földhasználatot fokozatosan felváltotta a magántulajdon koncepciója, ami nemcsak a pueblók gazdasági, hanem társadalmi és spirituális életét is átalakította. A spanyolok által bevezetett birtokadományok és az Egyesült Államok telepítési politikája egyaránt hozzájárultak a pueblók földvesztéséhez, amelyet a 20. század jogi vívmányai részben kompenzáltak, de soha nem tudtak teljesen visszaállítani.

A spanyol gyarmatosítók érkezése előtt a pueblók közösségi alapon művelték földjeiket, ahol a termékeny árterületeket a faluközösség egésze használta. A spanyolok megjelenése azonban bevezette a magántulajdon fogalmát, valamint az encomienda- és a haciendarendszereket, amelyek a földhasználatot a spanyol telepesek kezére juttatták. A pueblók egyes területei elvesztek, mivel a spanyol hatóságok „elégtelenül hasznosított” földekként tekintettek rájuk. A szétfoslott földbirtokrendszer a pueblókat arra kényszerítette, hogy adaptálják mezőgazdasági stratégiáikat, aminek eredményeként az állattartás és az intenzívebb gazdálkodási módszerek terjedtek el.

A 19. században az Egyesült Államok kormánya a pueblókat hivatalosan is indiánoknak minősítette, ami jogi bonyodalmakat okozott földbirtoklásuk tekintetében.

⁴² U. S. Congress H. R. 1444: 2025.

⁴³ Silversmith 2024.

A Dawes-törvény (1887) a pueblókat is megpróbálta rákényszeríteni a magántulajdon elfogadására, ami hátrányosan érintette hagyományos földhasználatukat. Az állami beavatkozás csúcspontja a 20. század közepén volt, amikor a szövetségi kormány a felszámolási politikával tovább csökkentette a pueblók jogait, ami jelentős földvesztést eredményezett.

A pueblók földfelfogása radikálisan különbözött a spanyol és amerikai telepeseiktől. Míg az európaiak a földet gazdasági eszközként és magántulajdonként kezelték, a pueblók társadalmi és spirituális identitásuk szerves részének tekintették azt. A hopik és zunik körében a földek matrilineáris alapon öröklődtek, és minden mezőgazdasági teendőt a vallási és természeti ciklusokhoz igazítottak. A föld elvesztése tehát nemcsak gazdasági veszteséget jelentett, hanem a kulturális folytonosság megszakítását is.

A spanyolok által bevezetett állattartás és intenzív mezőgazdasági technikák jelentős változásokat hoztak a pueblo gazdálkodásban. A hagyományos földművelés módszereit, például a teraszos gazdálkodást és kőgátak építését, a spanyolok kiegészítették olyan növények bevezetésével, mint a búza és az árpa, valamint az állattartás fellendítésével. Ennek ellenére a pueblók sokáig megőrizték hagyományos agrártechnikáikat, amelyeket csak fokozatosan építettek be a gyarmati rendszerbe.

A hopik és a zunik esete jól példázza, hogyan hatott a földhasználati rendszer átalakulása a pueblók életmódjára. A hopik száraz gazdálkodást folytattak, amelyet évezredek tapasztalatokra alapozva finomítottak, kihasználva a sivatagi környezet sajátosságait. Mivel a földhasználat szorosan összekapcsolódott rituáléikkal és spirituális világképükkel, a spanyol és később az amerikai beavatkozás mély társadalmi változásokat idézett elő. A kormányzati öntözési projektek, mint például a Blackrock-gát építése a zunik területén, nemcsak az ökológiai rendszert borították fel, hanem a hagyományos mezőgazdasági rendszereket is ellehetetlenítették, így a zuni közösségek egyre inkább külső élelmiszerforrásokra szorultak. Ez a beavatkozás végső soron aláásta a helyi autonómiát, amely addig a földművelésen és a közösségi együttműködésen alapult.

A pueblo közösségek a spanyol és amerikai hatások ellenére rendkívül alkalmazkodóképesek maradtak. Földhasználati rendszereik nem pusztán a megélhetést szolgálták, hanem társadalmi és spirituális identitásuk alapját is képezték. A különböző politikai rendszerek alatt földjeik gyakran csorbultak, de a pueblók mindig megtalálták a módját annak, hogy fenntartsák kulturális örökségüket. A hopi és zuni közösségek esete megmutatja, hogy bár az erőszakos külső beavatkozások jelentős változásokat idéztek elő, a pueblo népek képesek voltak ellenállni és adaptálni hagyományaikat az új körülményekhez, így biztosítva fennmaradásukat a 21. században is.

Jelen tanulmány része egy nagyobb volumenű kutatásnak, ami az észak-amerikai Délnyugaton élő pueblo indiánok társadalmi és kulturális változásait térképezi fel a spanyol, mexikói, majd az amerikai adminisztrációk alatt. A mostani szöveg elsősorban a hazai szakirodalomban eddig nem publikált ismeretanyag bemutatását

szolgálja, és egyúttal történeti kontextust teremt a következő szakaszhoz. Ez utóbbi az 1848 utáni amerikai indiánügyi megbízottak jelentései és más területen dolgozó hivatalnokok levelezései alapján vizsgálja az őslakos közösségek kulturális életét, a kényszerasszimilációval járó visszaéléseket, valamint társadalmi működésük sajátosságait.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Carlson, Alvar W. 1975: Spanish-American Acquisition of Cropland within the Northern Pueblo Indian Grants, New Mexico. *Ethnohistory* (22.) 2. 95–110.
<https://doi.org/10.2307/481640>
- Dodge, Willaim A. 2007: *Black Rock. A Zuni Cultural Landscape and the Meaning of Place*. Jackson: University Press of Mississippi.
<https://doi.org/10.14325/mississippi/9781578069934.001.0001>
- Fliedner, Dietrich 1975: Pre-Spanish Pueblos in New Mexico. *Annals of the Association of American Geographers* (65.) 3. 363–377.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1975.tb01045.x>
- Forde, Daryll C. 1931: Hopi Agriculture and Land Ownership. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* (61) Jul.-Dec. 357–405.
<https://doi.org/10.2307/2843925>
- Gauthier, Rory & Powers, Robert & Herhahn, Cynthia & Bremer, Mike & Goff, Fraser 2007: Dry farming El Cajete Pumice: Pueblo farming strategies in the Jemez Mountains, New Mexico. In: Kues, Barry S. & Kelely, Shari A. & Lueth, Virgil W. (eds.): *Geology of the Jemez Region II. New Mexico Geological Society 58th Annual Fall Field Conference Guidebook*. <https://doi.org/10.56577/FFC-58>
- Gomez, Arthur 1993: Royalist in Transition: Facundo Melgares, the Last Spanish Governor of New Mexico, 1818-1822. *New Mexico Historical Review* (68.) 4. 371-388.
- Guszmán, Gergely 2024: A földbirtokviszonyok változásai délnyugat Amerikában a 17–19. században. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok*, (2.) 2. 179–202.
<https://doi.org/10.46438/ECEHS.2024.2.179>
- Hurt, Douglas R. 1987: *Indian Agriculture in America. Prehistory to Present*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Lucero, Robert L. Jr. 2007: State vs. Romero: The Legacy of Pueblo Land Grants and the Contours of Jurisdiction in Indian Country. *New Mexico Law Review* (37) 3. 671–700.
- McMillen, Christian W. 2000: The Failure of Irrigation on the Zuni and Navajo Reservations, 1883-1914. *Western Historical Quarterly* (31.) 4. 434–456.
<https://doi.org/10.2307/970102>

- Seymour, Flora Warren 1924: Land Titles in the Pueblo Indian Country. *American Bar Association Journal* (10.) 1. 36–41.
- Silversmith, Shondiin 2024: New legislation would ratify Colorado River water settlements for three AZ tribes. *AZ Mirror* <https://sourcenm.com/2024/07/10/new-legislation-would-ratify-colorado-river-water-settlements-for-three-az-tribes/> – utolsó letöltés: 2025. július 29.
- Soleri, Daniela & Cleveland, David A. 1993: Hopi Crop Diversity and Change. *J. Ethnobiol* (13.) 2. 203–231.
- Trigg, Heather B. 2020: Spanish-Pueblo Interactions in New Mexico’s Seventeenth-Century Spanish Households: Negotiations of Knowledge and Power in Practice. *International Journal of Historical Archaeology* (24.) 3. 618–641. <https://doi.org/10.1007/s10761-019-00537-4>
- U.S. Congress 2025: H.R. 1444 – Zuni Indian Tribe Water Rights Settlement Act of 2025. <https://www.congress.gov/bill/119th-congress/house-bill/1444/text> – utolsó letöltés: 2025. július 29.
- U.S. Senate Committee on Indian Affairs, Report No. 118-262 2024: Zuni Indian Tribe Water Rights Settlement Act of 2024. Government Publishing Office, Congressional Reports <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-118srpt262/pdf/CRPT-118srpt262.pdf> – utolsó letöltés: 2025. július 29.
- Vlasich, James A. 2001: Postwar Pueblo Indian Agriculture: Modernization Versus Tradition in the Era of Agribusiness. *New Mexico Historical Review*, (76.) 4. 353–381.
- Zedeño, María Nieves 1997: Landscapes, Land Use, and the History of Territory Formation: An Example from the Puebloan Southwest. *Journal of Archaeological Method and Theory* (4.) 1. 67–103. <https://doi.org/10.1007/BF02428059>

A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból*

PAP JÓZSEF

Abstract: Parliamentarism in the Age of Dualism from a Regional Perspective.

The study summarises the aims, methods and key findings of the research project “Parliamentarism in the Age of Dualism from a Regional Perspective,” conducted between 2020 and 2025. The project examined Hungarian parliamentarism in the Dualist era not only at the level of national institutional history, but within the regional framework of county and urban elite structures and the activity of nationality political actors. On the basis of a unified protocol, the research team created a relational database covering several thousand office-holders, which made it possible to trace the temporal alignment of administrative careers as well as kinship, social and political networks, and provided a foundation for network analysis. The county- and city-level case studies demonstrate that, despite the progress of modernisation and professionalisation, the local political-administrative elite remained for a long time a closed group, largely of noble origin, which—through kinship ties and electoral distortions—restricted the political representation of the nationalities. The strategies of the Romanian and Slovak national elites ranged between confrontational and cooperative models, while their parliamentary presence was realised through multiple channels. The results of the project, published in the form of monographs, edited volumes and a methodological handbook, contributed to a reinterpretation of the regional dynamics of the political system in the Dualist period and, at the same time, offer a transferable model for elite studies concerning other periods and regions.

Keywords: Dualist-era parliamentarism, regional elite, archontology, political representation of nationalities, network analysis, professionalization

* A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 134378 azonosítószámú, a „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című pályázat támogatta.

Áttekintés a kutatás céljairól, folyamatáról és eredményeiről

„A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című kutatás 2020 és 2025 között valósult meg. A kutatás célja az volt, hogy a dualizmus kori magyar parlamentarizmust ne csupán országos szinten, intézménytörténeti szempontból vizsgálja, hanem a helyi és regionális elitek egymással való összefüggéseit is feltárja. Ennek érdekében a kutatás első szakaszában a kutatómódszertani alapok lefektetésére került sor. Kidolgoztuk a személyek azonosításának és a hivatali időszakok egységes rögzítésének protokollját, meghatároztuk a forrásfeltárás prioritásait, és létrehoztunk egy olyan relációs adatbázist, amely képes kezelni a tisztségviselés párhuzamos és egymást követő formáit, a többszörös szerepvállalást, valamint a karrierutak időbeli illeszkedését.

Már az első év végére látványos eredmények születtek: 1848-tól 1918-ig csaknem nyolcezer hivatalt viselő személyt és tizenháromezer betöltött pozíciót azonosítottunk. Számos vármegye – például Máramaros, Szatmár, Árva, Turóc, Liptó, Bihar, Sáros és Zemplén – esetében sikerült a tisztségviselői ciklusok kezdetét és végét a források adta pontossággal meghatározni, Zemplénben és Máramarosban pedig a tisztségviselők családi kapcsolatrendszerének feltárását is megkezdtük. A városi szinten Késmárk, Losonc, Besztercebánya, Rozsnyó, Rimaszombat, Eger, Nagyvárad, Máramarossziget, Szatmárnémeti, Kolozsvár és Brassó tisztségviselőinek archontológiáján dolgoztunk. Bár 2021-ben a COVID19-járvány a levéltári kutatást korlátozta, a sajtóanyagok és nyomtatott források intenzív feldolgozásával, valamint a digitalizált forráscsoportok hasznosításával sikerült fenntartani a munka ütemét. A Hajnal István Kör éves konferenciáján módszertani előadásokban számoltunk be a standardizálási törekvésekről.

2022-ben a hangsúly az adatok standardizálásán és elemzésén volt. A tisztségviselők zömét addigra már azonosítottuk, így ekkor a hivatali idők finomhangolását, a párhuzamos vagy eltérő névalakok egyeztetését és a redundanciák kiszűrését végeztük el. Ebben a fázisban fontosnak tartottuk, hogy a saját munkánk során kidolgozott adatrögzítési és elemzési elveket közkinccsé tegyük. Pap József munkájaként elkészült és megjelent egy gyakorlati kézikönyv,¹ amely lépésről lépésre rögzíti az adatbázis-építés módszertanát, a források kritikus használatának elveit, valamint a rokonsági és munkakapcsolatok rögzítésének szabályait. „A programozó történész” blogon² Ballabás Dánielnek folyamatosan jelentek meg kutatómódszertani-informatikai tárgyú írásai (összesen 31). Kutatási eredményeinket beépítettük az oktatásba. 2022-ben átalakítottuk az egri történelem MA képzést. A digitális társadalomtörténet specializáció képzési tervében hangsúlyosan megjelennek a kutatási és módszertani eredményeink. (<https://digitalistortenelem.hu/>)

¹ Pap 2022a

² <https://aprogramozotortenesz.hu/> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

A második év során többek között Sátoraljaújhelyen, Szatmárnémetiben, Besztercebányán, Losoncon, Késmárkon, Poprádon és Rozsnyón végeztünk adatgyűjtést. 2022-ben tartottunk a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárával közösen „A rang kötelez” című konferenciát Egerben.³ Az év végére a publikációs jegyzékünk már két önálló kötetet és 27 tanulmányt számlált (magyar és idegen nyelvű közleményeket vegyesen).

2023-ban a kutatás a szintézis szakaszába lépett. Az addig felhalmozott adattömeg és a standardizált módszertan lehetővé tette, hogy a regionális elit és parlamentarizmus viszonyát konkrét tematikus tanulmányokban vessük össze. Ekkor jelent meg a Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok folyóirat „Utak a Tisztelt Házba”⁴ címet viselő tematikus száma, amelyben több tanulmány elemezte a helyi és országos elit találkozási pontjait, a rekrutációs csatornákat és a politikai integráció lépcsőfokait. Emellett az Eperjesi Egyetemmel közösen egy angol nyelvű tanulmánykötetet is kiadtunk,⁵ amely a nemzetközi olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tette munkánk főbb megállapításait.

A 2023-as év a monográfiák terén is kiemelkedő volt: a kutatócsoport két tagja elkészítette saját munkáját,⁶ miközben további kéziratok is a véglegesítés fázisába érkeztek. A levéltári és könyvtári kutatás földrajzi horizontja tovább szélesedett – a bécsi, göteborgi, kolozsvári, kassai és nagyszebeni gyűjtőutak új dokumentumcsoportokat hoztak a látóköreinkbe. Az év végén megtartott műhely-konferenciánkon⁷ már a munka záró szakaszának ütemezését határoztuk meg, és konkretizáltuk további publikációs elképzeléseinket. A konferencia levezető elnökei Gyáni Gábor és Cieger András voltak, akik értékelték kutatásaink eredményeit. A harmadik év végére a publikációs teljesítmény négy önálló könyvre és 41 tanulmányra bővült, utóbbiak közül 19 idegen nyelven jelent meg.

2024-ben a kutatás záró szakaszához érkezett. Ebben az évben három új monográfia látott napvilágot, amelyek a dualizmus kori regionális elit különböző aspektusait mutatták be: az észak-magyarországi városok etnikai-politikai átalakulásait,⁸ Kolozsvár várospolitikáját és a brassói szász vezetői elit érvényesülési stratégiáit.⁹ Megjelent továbbá a 2022-ben Egerben tartott konferencia szerkesztett tanulmánykötete is, amely szerkezeti és stílárius egységben mutatta be a rendiség és a modern politikai kultúra

³ <https://ujkor.hu/content/a-rang-kotelez-rendisegtorteneti-konferencia-az-eszterhazy-karoly-katolikus-egyetemen> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

⁴ Pap (szerk.) 2023.

⁵ Pap – Konyova (szerk.) 2023.

⁶ Berecz 2023a; Bozó-Szücs 2023.

⁷ <https://uni-eszterhazy.hu/tortenelem/dualizmus-kori-parlamentarizmus---regionalis-nezopontbol> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

⁸ Bóna 2024a.

⁹ Ferenczi 2024; Nagy 2024.

találkozási pontjait.¹⁰ A négyéves pályázati ciklus végére összesen hét monográfia és egy szerkesztett kötet született, a könyvfejezetek és folyóiratcikkek száma pedig 53-ra nőtt (ezek közül 21 idegen nyelven jelent meg).

2024 második felében egyéves hosszabbítást igényeltünk, a megmaradt anyagi források ugyanis lehetővé tették, hogy a további kutatás mellett egy újabb jelentős konferenciát szervezzünk meg. 2025. május 29–30-án került sor Egerben „A (köz-) igazgatás és a (köz-)szolgálat története Magyarországon a késő középkortól a 20. századig. A familiaritás átalakulásától a modern bürokráciáig” című konferenciára, melyet a Magyar Történelmi Társulattal és az MNL A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) kutatócsoporttal (NKFI K 143017) közösen rendeztünk.¹¹ A konferencián közel 70 előadás hangzott el. Részben kutatócsoportunk munkájának eredménye lesz a konferencia kötete, az ebbe szánt tanulmányok a kutatócsoportunk tagjainak részéről már elkészültek. A tanulmányok leadási határideje azonban 2026. február 28., így a kötet csak 2026 első félévében fog megjelenni. Publikációs teljesítményünk, mely messze meghaladja a vállaltakat, ezzel a kötettel lesz teljes. Ezen kötet mellett még további öt tanulmány megjelenése várható a pályázatra való hivatkozással, ezek azonban mind a beszámoló leadását követően fognak realizálódni.

Munkatervünk elkészítésekor úgy gondoltuk, hogy a hivatali adatok legjobb megjelenési formája a nyomtatott archontológia. Ennél azonban sokkal célravezetőbbnek tartjuk, hogy a hivatali adatainkat az MNL Névtér-projektjébe integráljuk, ami biztosítja, hogy az összegyűjtött személyi adatok és metaadatok a közgyűjteményi rendszerben fenntartható módon, hosszú távon hozzáférhetővé váljanak a szakmai közösség számára.

A kutatás tudományos eredményeihez szorosan kapcsolódik a képzési és tudományos hatás. Az összeállított adatbázis és a módszertani kézikönyv a BA-, MA- és PhD-képzés anyagává vált az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen. Az adatbázist más közösségen alkalmazva több OTDK-dolgozat is készült, Bóta Anna 2025-ben pedig egy első helyezést is elért. A kutatócsoport tagjai közül Szabó Zsolt megvédte disszertációját, mely a máramarosi vármegyei elit összetételét vizsgálta a 18. század végétől a 20. század elejéig. Szilágyi László és Ballabás Dániel kutatási eredményei alapján habilitációra készül. Pap József pedig a kidolgozott módszertan segítségével folytatja az adatgyűjtését, és ennek alapján tervezi az akadémiai doktori disszertációjának elkészítését. A 2025-ös közigazgatás-történeti konferencián született meg fiatal kutatókban az a gondolat, hogy a tisztviselői elittel foglalkozó kutatásokat térben (jelenleg létező kutatócsoportok) és időben (rendi időszak – dualizmus kora) össze

¹⁰ Berecz – Kristóf (szerk.) 2024.

¹¹ <https://uni-eszterhazy.hu/cms/tartalom/megtekint/a-familiaritas-atalakulasatol-a-modern-burokraciaig> – utolsó letöltés: 2025. november 30.

kellene hangolni. Ennek eredménye az „Archontológia és prozopográfia a vármegyei elitkutatás szolgálatában, 1715–1848” címet viselő, 2025. november 13-án Pécsen megrendezésre kerülő konferencia, mely konkrétan nem kapcsolódik kutatásunkhoz, de annak egy hatásaként is lehet rá tekinteni.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a kutatócsoport teljesítette kitűzött céljait. Létrehozta és működteti mindazokat a módszertani kereteket, amelyek révén a dualizmus kori parlamentarizmus regionális dinamikája számszerűen és hálózati módszerekkel elemezhetővé vált. A feldolgozott megyei és városi archontológiákra építve olyan szintetizáló publikációs portfólió született, amely egyszerre szolgálja a hazai tudományos diskurzust és az összehasonlító nemzetközi történetírás igényeit. A hálózatelemzési esettanulmányok,¹² a monográfiák sorozata és a szerkesztett kötetek mind azt jelzik, hogy az adatbázis nem csupán adatgyűjtemény, hanem egy valódi értelmező platform: képes megmutatni, hogyan kapcsolódik egymáshoz a lokális hivatalnoki világ és az országos parlamenti tér, milyen utakon jutnak el az egyes szereplők a „Tisztelt Házba”, és milyen családi, patronázs- vagy intézményi hálózatok rajzolódnak ki e folyamat hátterében. Munkánk így nemcsak egy korszak alaposabb megértéséhez járult hozzá, hanem átvihető módszertani mintát is nyújt a későbbi kutatások számára – legyen szó más régiókról vagy akár más történeti korszakokról.

Kutatási eredmények részletes bemutatása

A munkában részt vevő kutatók kutatási területei és publikációs eredményei – a módszertani jellegű publikációkat most figyelmen kívül hagyva – két nagyobb csoportba – országos és lokális – sorolhatók. Az országos politikai eliten belül két kérdéskör került elemzésre: a főnemességgel Ballabás Dániel, Tóth-Barbalics Veronika és részlegesen Pál Judit foglalkozott. A nemzetiségek országos képviselésével, a nemzetiségi pártok képviselőjelöltjeivel és képviselőivel Vlad Popovici, Vörös László és Pap József. A lokális elitre vonatkozó kutatásnak szintén két alcsoportja volt. A vármegyéek, székek hivatalnokai Bóna László, Pál Judit, Pap József, Szabó Zsolt, Szendrei Ákos és Szilágyi László, a városi tisztviselők pedig Berecz Anita, Bozó-Szűcs Diána, Ferenczi Szilárd, Nagy Andor, Szendrei Ákos és részben Pap József kutatásainak jelentették a terepét. A beszámoló következő részében ezeket a kutatásokat foglaljuk össze a tematikus egységeknek megfelelően.

A kutatási tervünk szerint elsősorban a szlovákok és a románok által lakott területekre koncentráltuk a vizsgálatainkat, a városok esetében azonban német és magyar lakosságú települések is bekerültek a kutatásba. A vizsgálandó területeinket előzetes

¹² Ballabás 2020; 2023a; Pap 2025a.

eredményeink alapján választottuk ki. Észak-Magyarországról Árva, Liptó, Turóc (a szlovák nemzeti mozgalom tradicionális központjait), Sáros és Zemplén vármegyéket (multiethnikus és multikonfesszionális jellegű terület) választottuk. Mellettük Losoncot és Rozsnyót, a nyelvhatáron lévő, önálló képviselőküldési joggal nem rendelkező településeket, valamint Besztercebányát és Késmárkot, két német identitású, jelentős szlovák lakossággal bíró, a nyelvhatáron túl található várost vizsgáltuk. Máramaros, Szabolcs és Szatmár román, magyar és ruszin vegyes lakosságú vármegyéi mellett a főispánokkal és a Román Nemzetiségi Párt lokális politikájával foglalkozó kutatások Erdély egészére és a románok által vegyesen lakott egyéb területekre is kiterjedtek.

A kutatás ugyan regionális súlyponttal bírt, az eredmények bemutatását azonban az országos szinttel kezdjük, és ezt követően térünk át a regionális tapasztalatokra.

Országos politikai elit

Főnemesség

A dualizmus kori főnemességnek a kutatásba való bevonását az tette indokolttá, hogy ez a csoport hagyományos pozíciói – elsősorban az országos főhivatalok, a főispáni beosztás, kevésbé a főrendiházi tagság –, valamint birtokai segítségével befolyásolhatta a lokális elit alakulását. Főispánként a kormány irányvonalát közvetítették, birtokosként pedig a választások eredményére gyakorolhattak hatást.

Pál Judit már hosszú ideje foglalkozik a dualizmus kori erdélyi főispánokkal. Kutatásait az utóbbi években országos szintűre szélesítette. Kutatási témánk szempontjából a legrelevánsabb publikációiban az arisztokrata főispánok térbeli megoszlását és vagyoni helyzetét (földbirtok) vizsgálta. A pozíciók regionális mintázata ugyan nem mutatott korrelációt sem az örökös főispánság intézményével, sem a nagybirtok, sem a kimondottan arisztokrata nagybirtok arányával, de térképén jól látható, hogy az arisztokrata főispánok néhány régióban koncentráálódtak: Erdély, Észak-Magyarország középső része, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és a Dunántúl egy része, míg délen, az egykori hódoltsági területeken igen alacsony az arányuk. Szintén érdekes eredménye a kutatásnak, hogy az arisztokrata főispánok birtoknagysága jelentősen csökkent a korszak végére. Prozopográfiai megközelítésű tanulmányában külön vizsgálta az erdélyi főispánok állományában az első világháború alatt és után bekövetkezett változásokat. Kimutatta, hogy már 1918 őszén részleges elitcserére történt, az újonnan kinevezett főispánok egy része egészen más társadalmi és családi háttérrel rendelkezett, mint elődeik. Az 1918–1919-es hatalomváltást követően pedig a magyar főispánok helyét román prefektusok foglalták el, akik rendelkeztek ugyan a szükséges képesítéssel, de önkormányzati tapasztalatuk nem volt.¹³ Legutóbbi publikációja a főispánok

¹³ Pál 2023a.

nyugdíjképességének változását mutatta be. A tanulmány egyrészt feltárta azt a folyamatot, melynek során a főispáni megbízatás egyre inkább hivatallá változott. Mivel azonban mindig megőrizte politikai, bizalmi jellegét, nehezen lehetett beilleszteni a folyamatos szolgálati időt megkövetelő nyugdíjrendszerbe. A tanulmányban idézett példák pedig felhívják arra a figyelmet, hogy a jövedelmi viszonyok tekintetében milyen tagolt volt a főispánok és az arisztokrata főispánok csoportja. A nyugdíj pedig még az arisztokraták egy részének is fontos egzisztenciális kérdést jelentett.¹⁴

Ballabás Dániel a dualizmus kori hitbizományok 1848 és 1918 közötti történetét vizsgálta, különös tekintettel e sajátos nagybirtokforma társadalmi-gazdasági szerepére és jogi státuszára. Kutatásainak fő eredményeit egy készülő monográfiában foglalja össze (a kézirat jelenleg mintegy 520 oldal terjedelmű, körülbelül kétharmad részben elkészült állapotban van). Ballabás Dániel feltárta a hitbizományokról szóló közbeszéd alakulását a reformkortól a dualizmus végéig, valamint a téma historiográfiai hátterét is feldolgozta.¹⁵ Levéltári források és korabeli statisztikák feldolgozásával, kvantitatív és kvalitatív módszerek kombinálásával elemezte a hitbizományok alapításának folyamatát: az alapítólevelek tartalmát, az engedélyezési eljárást és annak költségeit, a hitbizományok számának időbeli alakulását és területi eloszlását, illetve a hatósági ellenőrzés mechanizmusait. Eredményei számos ponton árnyalják a hitbizományokkal kapcsolatos hagyományos képet. Egyrészt rámutatott, hogy bár a dualizmus idején a hitbizományok ügye kiemelt figyelmet kapott a közéletben, a történészek eddig viszonylag kevés empirikus vizsgálatnak vetették alá. Gyakran csak a jogintézmény elvi sajátosságait említették, és kritikátlanul átvették a hitbizományok feltételezett negatív gazdasági-társadalmi hatásairól szóló vélekedéseket. Másrészt, a közhiedelemmel szemben – miszerint a hitbizományok változatlan, elidegeníthetetlen birtoktömbök, amelyek nem oszthatók fel és nem idegeníthetők el, és generációkon át ugyanazon családban öröklődnek – a valóságban a hitbizományok története dinamikusan változó képet mutat. Harmadrészt, a kvantitatív elemzések azt mutatják, hogy a hitbizományok esetleges megszüntetése önmagában nem oldotta volna meg az agrártúlnépesedés problémáját. Bár elvileg növelhette volna a parasztság kezén lévő földterületet, hatása döntően lokális maradt volna, hiszen sok helyen a hitbizományi birtok jelentős része erdő vagy legelő volt, illetve a paraszti népesség sűrűsége így is magas maradt.¹⁶ Összességében arra a következtetésre jutott, hogy a dualizmus kori közvélemény és az utólagos történeti értékelés hajlamos volt túlbecsülni a hitbizományok társadalmi-demográfiai jelentőségét és azok megszüntetésének várható hatását.

¹⁴ Pál 2025.

¹⁵ Ballabás 2021.

¹⁶ Ballabás 2023b; 2023c; 2024a; 2024b.

Tóth-Barbalics Veronika kutatásai a magyar országgyűlés főrendiházának tag-ságára irányultak. Egy 2023-as tanulmányában¹⁷ rámutatott, hogy 1848 és 1918 között – pártok hiányában és a rendi korszakból tovább élő hagyományok miatt – a főrendiház ülésterme továbbra is a tagsági jogcímen alapuló, rendi eredetű ülésrend szerint tagolódott, bár az 1885-ös reform után néhány új (választott vagy kinevezett) tag megtarthatta eredeti ülőhelyét. Az 1885. évi reform több mint felére csökkentette a főrendiház létszámát, mely létszámcsökkenés nyomán 1885 után is az örökös tagok alkották a főrendiház abszolút többségét (~60%-át), és felülreprezentáltak voltak a vezető pozíciókban; a plenáris üléseken is ők vettek részt a legnagyobb számban, bár részvételi arányuk elmaradt súlyukhoz képest. Tóth-Barbalics Veronika vizsgálta továbbá az 1895–96-ban adományozott új örökletes főrendiházi tagokat (tíz család, 17 fő) és az ezt követően 1918-ig örökös jogért folyamodottakat (16 fő). Az új örökös tagok több mint egyharmada a kormánypárt korábbi országgyűlési képviselője volt, és többségük csak csekély aktivitást mutatott a főrendiház munkájában. Az adományozási kérelmek indoklásában olykor megemlítették ugyan a regionális kötődést (többnyire az illetők birtokainak földrajzi elhelyezkedését, amely biztosította a tagsági jog gyakorlását), de csak elvétve hivatkoztak a kérelmezők a vármegyei közéleti szerepre vagy a nemzetiségi kapcsolatokra. Az 1897-es és 1911-es Gazdacímtárak adatai azt mutatják, hogy e családok birtokai – melyek jövedelme messze meghaladta a tagsági jog fenntartásához szükséges cenzust – az ország különböző részein feküdtek. Mindez arra utal, hogy az új örökös főrendek kiválasztásában nem játszottak érdemi szerepet regionális szempontok.¹⁸

A kutatócsoport eredményeiből is látható, hogy a dualizmus kori magyar főnemesség szerepe továbbra is jelentős volt a vármegyék lokális politikai és társadalmi viszonyainak alakításában, de szerepük folyamatosan csökkent a korszak egészében. Ugyanis az arisztokraták főispánként, mint a kormány politikai képviselői, kulcsszereplői voltak a központi akarat helyi közvetítésének, valamint földbirtokosként a választások kimenetelére gyakoroltak hatást. Az általuk meghatározott politikai tér azonban földrajzilag nem illeszkedett azokhoz az országrészekhez, ahol birtokaik feküdtek. A közigazgatási hatalomból való kiszorulásuk fokozatosan történt, ami egyébként felvetette a nyugdíj intézményének szükségességét egy olyan beosztásban (főispán), ahol korábban erre rá nem szoruló bizalmi politikusok szolgálták a kormányzati hatalmat. Szerepüket a kortársak gyakran túlértékelték, amire kiváló példa a hitbizományok kortárs megítélése, melyek egyrészt korántsem voltak mereven statikus birtokformák, sőt történetük dinamikus változásokkal járt, és egyébként megszüntetésük sem jelentette volna a földéhség vagy bármilyen más társadalmi probléma érdemi megoldását.

¹⁷ Tóth-Barbalics 2023a.

¹⁸ Tóth-Barbalics 2023b.

Nemzetiségek országos képviselete

A témakör feldolgozása során két, a fentebb említett elemzett területeken jelentős szereppel bíró nemzetiséget – román, szlovák – érintő kutatást sikerült lebonyolítani. Emellett a nemzetiségek országos képviseletéről is elkészült egy összefoglaló könyvfejezet.

A román nemzetiséget érintő vizsgálatot Vlad Popovici végezte el. Kutatása rávilágított arra, hogy a Magyarországon élő román elit politikai stratégiái korántsem voltak egységesek. Vizsgálatai szerint nem beszélhetünk lineáris, homogén nemzeti ébredésről vagy küzdelemről a románság esetében, ugyanis a korszak román politikai vezetői megosztottak voltak. A nacionalista irányzat, élén a Román Nemzeti Párttal (RNP), következetes nemzeti programot hirdetett, elutasította az 1867-es kiegyezést, és hosszú időn át bojkottálta a magyar politikai rendszerben való részvételt. Ezzel szemben állt egy mérsékeltbb román vezetői csoport, amely a magyar hatóságokkal való együttműködést választotta, s úgy vélte, hogy a fennálló kereteken belül, lojalitás útján hatékonyabban védheti a román közösség kulturális és felekezeti intézményeit. A nacionalista sajtó ez utóbbi csoport tagjait sokszor „renegátnak” bélyegezte, árulónak vagy haszonlesőnek titulálva őket. Vlad Popovici azonban rámutatott arra, hogy a dualizmus kori román elit jelentős hányada valójában ebbe az együttműködő körbe tartozott. Ezek a „renegát” politikusok szoros kapcsolatokat építettek ki a vármegyei közigazgatás vezetőivel és a helyi magyar nemességgel.¹⁹ A román választópolgárok magatartása is változatos volt. Sokan a mindennapi érdekek (anyagi, gazdasági előnyök) alapján döntöttek, és nemegyszer magyar (vagy más nem román) jelöltekre szavaztak, ha az kecsegtetőbbnek tűnt számukra. Vagyis a választói magatartás sem volt egységesen nemzeti alapú. A politikai térben a hatalommal együttműködő és konfrontálódó román nemzetiségű jelöltekkel, elkötelezett és apatikus, közönyös választókkal vegyesen találkozunk. A lakosság egy része számára a nemzeti szempont sokszor másodlagos maradt. Vlad Popovici rámutatott arra a különbségre, mely a RNP vezérkarának radikalizmusa és a helyi elit integráltsága között húzódott. Míg az együttműködő román politikusok a vármegyei hatalmi struktúrák szerves részei voltak, addig a PNP nemzetiségi vezetői többnyire kívül rekedtek a vármegyei politikán. Az RNP vezéralakjai jellemzően értelmiségiek voltak (ügyvédek, papok, tanárok), akik saját közösségükben tekintéllyel bírtak, ám a vármegyei szintű erőforrásokhoz nem fértek hozzá. A korabeli román választói népesség társadalmilag igen gyenge volt: főként papokból, tanítókból és a lesüllyedő kisenemesség tagjaiból állt, tartós gazdasági bázissal rendelkező birtokos paraszt alig akadt közöttük. A választók műveltségi szintje is alacsony maradt (sokan írni-olvasni is alig tudtak), gazdasági kiszolgáltatottságuk

¹⁹ Popovici 2021; 2023; Popovici – Ovidiu [2026].

pedig sebezhetővé tette őket a befolyásolással szemben. Mindez azt eredményezte, hogy az RNP hangzatos nemzeti retorikája a gyakorlatban csak korlátozott hatást ért el.²⁰

Vlad Popovici összességében arra a következtetésre jutott, hogy a dualizmus kori román nemzeti elit gyengeségét nem csupán a választójogi korlátok és az állami diszkrimináció magyarázzák, hanem az is, hogy a nemzeti vezetők kevésbé integrálódtak a helyi hatalmi viszonyokba. Míg a „renegátok” pragmatikusan alkalmazkodtak a vármegyei politikai rendszerhez, és etnikumközi szövetségeket építettek ki, addig a nacionalisták sokszor merev ideológiai álláspontjuk miatt elszigetelődtek. A későbbi nemzeti történetírás ezeket a bonyolult viszonyokat leegyszerűsítette, a dualizmus kori román politikai életet erkölcsi harctérként mutatva be, ahol csak hősök és árulók voltak jelen. Vlad Popovici kutatása ezzel szemben visszaadja az 1867–1918 közötti román politikatörténet komplexitását, feltárva az együttműködés és ellenállás, az etnikai lojalitás és a gyakorlati érdekek közötti finom egyensúlyt.

Vörös László a szlovák nemzeti mozgalom és a Szlovák Nemzeti Párt (SzNP) dualizmus kori tevékenységét, elsősorban az 1900 utáni választásokon való részvételét elemezte. Kutatása három fő aspektust vizsgált. Először is elemezte az SzNP és a magyar államhatalom viszonyát. A dualizmus időszakában a magyar kormányok és hatóságok az összes szlovák nemzeti irányzatot – beleértve az egymástól eltérő árnyalatokat: a csehszlovakista fiatalokat, a katolikus populistákat és a turócszentmártoni konzervatívokat – egységesen államellenes, „pánszláv” törekvésként bélyegezték meg, amely szemben áll a magyar állam eszméjével. Ez a sztereotíp megközelítés határozta meg a kormányzat politikáját, amely jobbra represszív intézkedésekben nyilvánult meg. Paradox módon a hatósági fellépés egyik közvetett következménye éppen az lett, hogy a kormány által legveszélyesebbnek tartott csehszlovák irányzat erősödött meg a szlovák mozgalmon belül, miközben a hagyományos turócszentmártoni konzervatív vezetők fokozatosan háttérbe szorultak. Ez a belső erőviszony-változás kihatott az egyes frakciók választási stratégiájára is: az újonnan megerősödött fiatal, csehszlovák irányzat aktívabban vett részt a választásokon, szemben a passzivitásba vonuló konzervatívokkal.²¹

Másodsorban Vörös László a magyar választási rendszer sajátosságait vizsgálta, különös tekintettel a választási korrupció és a hivatali hatalommal való visszaélés jelenségére, illetve ezek hatására a nemzetiségi jelöltek esélyeire. Egy 2023-ban megjelent tanulmányában kimutatta, hogy a dualizmus kori választásokat átítató vesztegetés, megfélemlítés, zsarolás és egyéb visszaélések valamennyi szereplőre – így az SzNP-re is – hatással voltak. Még az ellenzéki vagy nemzetiségi jelöltek is rákényszerültek a korrupciós eszközök használatára a kampány során, mert a „játékszabályok” eleve ilyen

²⁰ Popovici – Raluca 2025.

²¹ Vörös 2021.

gyakorlatokat ösztönöztek. A választási küzdelmek költségei a dualizmus folyamán ugrásszerűen megnöttek; a magas anyagi teher és a politikai siker csekély valószínűsége elrettentően hatott a kisebb ellenzéki és nemzetiségi pártok indulóira, és hozzájárult ahhoz, hogy az SzNP sokszor visszafogottan vett részt a választásokon.²²

Harmadrészt Vörös László elemezte magát az aktív választási részvételt a szlovák nemzeti oldalon. Protopográfiai módszerrel vizsgálta azokat a jelölteket, akik az 1901., 1905., 1906., 1910. évi rendes választásokon, illetve az 1907–1908. évi időközi választásokon a szlovák nemzeti program képviselőjeként indultak. A jelöltek több szempont szerinti csoportosításával kirajzolódottak a sikeres és sikertelen indulás esélyeit meghatározó tényezők. Fontosnak bizonyult a jelölt származási kötődése az adott választókerülethez (születési hely vagy állandó lakóhely), a felekezeti egyezés a választókerület többségével, valamint a rokonsági kapcsolatok a helyi elit köreiben. Ezek a regionális és társadalmi beágyazottsági tényezők sokszor döntőbbnek bizonyultak, mint maga a politikai program. Az elemzés kitért a jelöltek foglalkozási hátterére is: vidéki, túlnyomórészt agrár jellegű kerületekben nagyobb eséllyel indult egy helyben ismert gazdálkodó vagy pap, mint egy kívülről érkező, ismeretlen városi értelmiségi. Vörös összevetette továbbá a győztes és vesztes SzNP-jelöltek által elért szavazatarányokat, és elemezte az SzNP központi bizottságának jelölésekkel kapcsolatos döntési mechanizmusait is. Mindezek alapján kutatása új megvilágításba helyezte a szlovák nemzeti mozgalom választási stratégiáit: rávilágított, hogy azokat erősen befolyásolták regionális, felekezeti és társadalmi tényezők, és hogy a szlovák nemzeti politika kénytelen volt alkalmazkodni a dualizmus magyar politikai rendszerének kihívásaihoz.²³

A nemzetiségek parlamenti reprezentációját Pap József tekintette át. A legújabb szerbiai, romániai és szlovákiai kutatási eredményekre támaszkodva feltérképezte a nem nemzetiségi pártokban szereplő, de nemzetiségi identitással rendelkező képviselőket is. Ilyen jellegű összefoglalás eddig Magyarországon nem született, hiszen tradicionálisan a nemzetiségi párti képviselőket vették számba mind Magyarországon, mind külföldön, ha nemzetiségi reprezentációról volt szó. Pap József az tapasztalta, hogy a nemzetiségek jelenléte a dualizmus első ciklusaiban volt a legmagasabb a magyar parlamentben, azonban ekkor sem képezte le a képviselők etnikai karaktere az ország etnikai adatait. A közjogi alapon szerveződő pártokban találta a legtöbb nemzetiségi háttérrel rendelkező képviselőt. Az 1870-es évek végén számuk csökkenni kezdett, aminek csak egyik oka volt a nemzetiségi pártok egyre nagyobb passzivitása. A századfordulóhoz közeledve a legnagyobb csoportot a szászok (németek) adták, de mellettük továbbra is jelentős szerb és román csoport volt jelen a parlamentben. A nemzetiségi pártok aktív politikai fellépése nem emelte meg jelentősen a nemzetiségi származásúak számát, ugyanis

²² Vörös 2020.

²³ Vörös [2026].

ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlott a kormányzati és alkotmányos válság, amely a Szabadelvű Párt összeomlásához vezetett. A kormánypárti nemzetiségi politikusok általában kiestek a parlamentből, és a helyüket (nem feltétlenül azonos választókerületből) nemzetiségi párti nemzetiségi képviselők foglalták el, tehát megfordult az a tendencia, mely 1878 óta tapasztalható volt. 1878 és 1905 között ugyanis a nemzetiségi származású képviselők elsősorban a kormánypártot erősítették, míg 1878 előtt egy jelentős nemzetiségi klub is helyet foglalt a parlamentben, mely ellenzéki szerepet vitt. Ez a helyzet tért vissza 1905 és 1910 között, hiszen a szabadelvűek ellenzékeként fellépő nemzetiségi pártoknak nem sikerült megegyezniük a kormányra került ellenzékkel, őket ugyanis nem a közjogi problémák fordították szembe a kormánypárttal, hanem az etnikai alapú kérdések. A Nemzeti Munkapárt megszerveződése a nemzetiségek tekintetében is elindított egy visszarendeződési folyamatot, a Tisza István vezette kormánypárt soraiban újra ott találjuk a nemzetiségek képviselőit, míg az (örökös) ellenzéki szerepet betöltő nemzetiségi pártok marginalizálódási folyamata is elindult. Pap József jelentős regionális különbségeket detektált az azonos nemzetiségek országgyűlési reprezentációjában. Jó példa erre a románok esete, ugyanis a magyarországi románok alulreprezentáltsága nem volt súlyos, az adatokat Erdély torzította el. Pap József kutatási eredményeit Magyarország Nemzeti Atlaszának első kötetében is megjelenítette (e térképeken azonban a projektazonosítót sajnos nem lehetett feltüntetni).²⁴

Vlad Popovici, Vörös László és Pap József publikációi is azt támasztották alá, hogy a nemzetiségi alapú érdekképviseletnek sem csupán egyetlen útja létezett a dualizmus időszakában. A szabadelvű magyar állam támaszkodhatott olyan nemzetiségi politikusokra, akik a politizálás alapjaként nem az etnikai hovatartozást határozták meg. Nem csupán a szászok esetében beszélhetünk az együttműködés jelenségéről. Erről a kooperáló nemzetiségi politikáról, említés szintjén gyakran olvashatunk a hazai szakirodalomban, de az alapos feltárása hiányzik. A 20. században létrejövő utódállamok történelemszemléletében az együttműködőket gyakran renegátnak tekintették, jelentőségüket csökkenteni igyekeztek. A kutatás során megjelent publikációk azonban az érdekérvényesítés különböző útjait mutatják be, és nem a 20. század irányából óhajtának ítélni a közjogi alapon szerveződő magyarországi pártokkal együttműködő, a vármegyei és a települési önkormányzatokban, a különböző hivatalokban szerepet vállaló nemzetiségi háttérű személyek felett. Ez a téma még vissza fog térni a csoport vármegyei és városi kutatásainak bemutatása során is.

²⁴ Pap 2022b.

Lokális elit

Vármegyék és székek hivatalokai

A vármegyékre vonatkozó kutatásaink két területre összpontosítottak. Az egyik Észak-Magyarország, a másik pedig Erdély és a Partium volt. A kutatási terv elkészítésekor ugyanis azokra a területekre fókuszáltunk, melynek lakossága az átlagtól jóval elmaradva tudta bejuttatni saját nemzetiségi elitjét a parlamentbe. Ezek a kerületek pedig elsősorban a szlovákok és a románok által lakott vidékek voltak. Ezen képvisleti deficit miatt elemeztük éppen a szlovák és a román nemzetiségi politikusokat.

Észak-Magyarország, magyar–szlovák–ruszin lakta terület

Észak-Magyarország középső vidékére fókuszált kutatásaiban Bóna László, aki nem csupán a terület vármegyéinek, hanem a városainak regionális sajátosságait is vizsgálta. A kutatás első szakaszában Bóna László feltérképezte három város és a hozzájuk kapcsolódó vármegyék (Besztercebánya – Zólyom vármegye, Losonc – Nógrád vármegye, Késmárk – Szepes vármegye, továbbá Árva, Turóc és Liptó vármegyék) hivatalnoki karát és elitcsoportjait. Mintegy 2000 személy adatait gyűjtötte össze. Ez az adatbázis lehetővé tette a regionális elitstruktúrák összehasonlító elemzését, valamint a politikai szerepvállalás térbeli mintázatainak vizsgálatát. Az általa összegyűjtött és feldolgozott anyagban megtalálhatók választói névjegyzékek, közgyűlési jegyzőkönyvek, hivatalnoki névsorok és helyi sajtótermékek, melyek alapján részletesen rekonstruálható a városi és vármegyei politikai döntéshozatal mechanizmusa. Bóna László kimutatta, hogy a helyi elit – kihasználva a korabeli közigazgatási és politikai rendszer lehetőségeit – meghatározó szerepet játszott a választási folyamatok irányításában. A vármegyei hivatalok és a városi önkormányzat összefonódása biztosította a politikai hatalom megtartását, miközben a nemzetiségi népszerűség politikai képviselete elenyésző maradt. Bóna László kutatásai fontos regionális nézőponttal gazdagították a kutatócsoport egészének munkáját, rávilágítva a parlamentarizmus, a városi közigazgatás és az etnopolitikai viszonyok összefüggéseire.²⁵ A témában megjelentetett monográfiája mellett elkezdte annak a mintegy 500 dualizmus kori észak-magyarországi országgyűlési képviselőnek a prozopográfiai feldolgozását, akik a szlovákok által lakott kerületekről kerültek be a magyar parlamentbe. Ezzel az elemzéssel Vlad Popovici és Vörös László kutatási eredményeihez hasonló vizsgálatot tervez megvalósítani.

Pap József a dualizmus kori Zemplén vármegye hivatalnoki karának összetételét és társadalmi hálózatait vizsgálta, különös tekintettel a közigazgatási tisztikar és az országgyűlési képviselők közötti kapcsolatokra. A munka során a korábbi kutatásaira építve bemutatta a vármegye területi, etnikai és politikai szerkezetét, amely alapvetően meghatározta a helyi elit kialakulását és működését. Zemplén azért is volt megfelelő

²⁵ Bóna 2023; 2024a.

terepe a kutatásnak, mert egyrészt nemzetiségileg vegyes terület volt, és jelentős, jó forrásadottságokkal rendelkező nemesi családokkal rendelkezett. Speciális volt a járási és a választókerületi beosztása is. A nemzetiségi területeken kevesebb választókerületet alakítottak ki, így ott jelentős számú választó koncentrálódott, míg a magyarok által lakott területet több kerületre oszlották, így ott kerületenként alacsonyabb lett a választók száma. Ez a sajátos aránytalanság a politikai reprezentáció mesterséges torzítását tükrözte, amelynek célja a nemzetiségi befolyás korlátozása volt – olyan mintázat, amely Erdély példájához hasonlóan a korszak választási rendszerének rejtett politikai logikáját jelezte.²⁶ Az összeállított vármegyei archontológia adataira támaszkodva további adatgyűjtést lehetett folytatni az azonosított hivatalnokok (424 fő) rokoni kapcsolatrendszeréről. A vezető hivatalnokok és az országgyűlési képviselők (119 fő) esetében hálózatelemzés is elvégezhető volt. A vizsgálat eredményei alapján Zemplén vármegye közigazgatását a dualizmus teljes időszakában a helyi, hagyományos nemesi eredetű elit uralta. A tisztviselői posztok többnyire ugyanazon családok kezében öröklődtek, és a rokoni hálózatok stabilan meghatározták a hivatalviselés rendjét. A Dókus, Meczner és Molnár családhoz hasonló dinasztiák tagjai generációkon át jelen voltak a megyei közigazgatásban, ahol a tisztségek nem pusztán hatalmat, hanem társadalmi identitást is jelentettek. Bár a legtöbbjük nem rendelkezett jelentős birtokkal, a társadalmi státuszt a közszolgálat, a kapcsolati tőke és a hivatalnoki karban betöltött szerep biztosította. A hivatalnoki pálya tehát nem a gazdasági felemelkedés eszköze volt, hanem a társadalmi folytonosság és presztízs fenntartásának formája. A zempléni elit professzionális, államhoz lojális, de szűk körben önreprodukáló társadalmi csoportként működött: tagjai elsősorban a közszolgálat ethoszát örökölték és örökítették tovább. A karrierépítés kulcsa az országos kapcsolatrendszerhez való hozzáférés és a helyi beágyazottság megőrzése volt, amit a rokoni hálózatok és a házassági stratégiák biztosítottak. A megye nemzetiségi viszonyai és a főnemesség erős jelenléte egyfajta kiegyensúlyozott, de hierarchikus hatalommegosztást alakított ki: a nemesi hivatalnoki réteg stabilizálta a közigazgatást, miközben a nemzetiségi területeken a politikai képviselőket formális, de korlátozott maradt. Pap József zempléni adatait összehasonlította a társadalmilag és gazdaságilag modernebb Heves vármegyével, ahol a dualizmus végére új, nem nemesi hátterű tisztviselők is megjelentek, és a hivatalnoki kar fokozatosan nyitottabbá vált. Ezzel szemben Zemplénben a stabil, konzervatív szerkezet megőrződött: az újonnan érkező hivatalnokok többnyire házasság révén integrálódtak a régi elitbe, ami a társadalmi reprodukció hagyományos mechanizmusát konzerválta.²⁷ Sáros vármegye esetében az archontológia elkészült, és a hevesi és zempléni kutatáshoz hasonló adatgyűjtés folyik.

²⁶ Pap 2023.

²⁷ Pap 2025a.

Kelet-Magyarország és Erdély, magyar–román és részben ruszin lakta terület Pál Judit kutatásai az erdélyi vármegyei tiszttviselői kar 19. századi átalakulásaira irányultak. Egyik vizsgálatában a Székelyföld hagyományos közigazgatási testületeinek 1848 utáni változásait elemezte. Eredményei szerint az 1848–49-es forradalom és szabadságharc önmagában nem számolta fel az addigi közigazgatási struktúrákat, de a tiszttviselői kar személyi összetétele jelentősen kicserélődött. A forradalom idején polgári és katonai közigazgatás párhuzamosan működött, kormánybiztosok kinevezésével – emiatt a személycserék nehezen követhetők. Az 1849–1860 közötti neoabszolutizmus alatt Erdélyben is felszámolták a hagyományos vármegyei/széki beosztást; 1854-re gyakorlatilag teljes elitcsere zajlott le: a korábbi helyi tiszttviselőket majdnem mindenhol idegen hivatalnokok váltották fel. Az 1861-es rövid alkotmányos időszakban (az Októberi diploma nyomán) Erdélyben is újjaalakultak a magyar alkotmányos alapon működő vármegyei és széki tiszttkarok, de amikor az év végén a bécsi kormányzat ismét centralizációra törekedett, az erdélyi testületek tiltakozásul testületileg lemondtak. Az ezt követő átmeneti provizórium (1862–1865) idején megint változott a személyi állomány. Végül a kiegyezést követő első szabad tisztújításkor a Székelyföldön újra szinte teljes körű elitcsere történt: a tiszttkarok túlnyomórészt új emberekből álltak, illetve Udvarhelyszéken részben azokból, akik már az 1861. évi rövid alkotmányos időszakban is hivatalnokok voltak. Pál Judit kimutatta, hogy 1867-ben minden székben hasonló mértékű volt a diszkontinuitás, később azonban a személyi változások dinamikájában akadtak kisebb eltérések. Az 1876. évi közigazgatási reform – amely a vármegyék területi beosztását is módosította – Székelyföldön például Csík vármegyét érintette a legkevésbé (területe változatlan maradt, az újonnan bekerülő hivatalnokok aránya alacsony maradt). Háromszék és Udvarhely vármegye esetében is csak a szokásos mértékű személycserék történtek. Ezzel szemben Marosszék esetében – amelyet összevontak a szomszédos Torda vármegye keleti felével, létrehozva Maros-Torda vármegyét – jelentős személyi átalakulás történt, mivel az új vármegye tiszttkara két különálló hagyományú terület elitjéből tevődött össze. Hosszabb távon a székely vármegyei elit viszonylagos stabilitást mutatott: a reformkorban és még a dualizmus idején is többnyire ugyanazon családok tagjai töltötték be a hivatalokat, jelezve egy hagyományos helyi közigazgatási elit folytonosságát.²⁸

Pál Judit egy másik kutatásában a vármegyék közigazgatási költségeinek finanszírozását vizsgálta a dualizmusban. Az 1870. évi XLII. törvénycikk elvben előírta, hogy a vármegyék igazgatási kiadásait saját bevételeikből (vármegyei pótdadó) fedezzék, ám a gyakorlatban a kormányzat belátta ennek tarthatatlanságát. Erdélyben már a kiegyezés előtt sem a megyei adóra alapozták a közigazgatás fenntartását, és 1870 után is az állami költségvetés vette át fokozatosan ezt a terhet. Pál Judit áttekintette, hogyan

²⁸ Pál 2021a; 2021b; 2022.

viszonyultak ehhez a törvényhatóságok és a főispánok. Elemezte a vitákat és érveket, valamint számszerű adatok alapján felmérte, milyen lett volna az egyes vármegyék teherbíró képessége, ha a törvényt betű szerint végrehajtják. Megállapította, hogy a vármegyék túlnyomó többsége nem tudta volna önerőből finanszírozni a megnövekedett közigazgatási apparátust és feladatokat. Ugyanakkor jelentős regionális különbségek mutatkoztak. Összehasonlította a vármegyék 1870. évi egy főre jutó adóterhelés szerinti rangsorát a fejlettségi rangsorral (amelyet Szilágyi Zsolt számított ki 1910-re hat összevont gazdasági-társadalmi mutató alapján). Kiderült, hogy mindkét listán Moson vármegye állt az első helyen; a top 10-ben 6 vármegye mindkét rangsorban szerepel, és az első harmadban ~71%-os átfedés volt. Ugyanakkor még a szegényebbnek tartott régiókban is akadtak mikroregionális különbségek: például Erdélyben a szász autonómiájú területek egy része (pl. Brassó vidéke) országos összevetésben is az élmezőnyben volt (Brassó vidéke a 10. helyen 1910-ben).²⁹

Szabó Zsolt Máramaros vármegyének a prozopográfiai vizsgálatát végezte el. A vizsgálatának az újszerűségét a hosszú időintervallum, valamint a kevésbé kutatott, etnikailag sokszínű és periférikus Máramaros vármegye választása adta. Összesen 527 tisztviselő életútját rekonstruálta. Az elemzés a kutatócsoport által vizsgált három fő kérdéskörre épült: a nemzetiségi viszonyokra, a tisztikaron belüli kontinuitásra és a hivatalnokok professzionalizációjára. Tapasztalatai szerint a tisztikar etnikai összetétele fordítottan arányos volt a lakosságéval. A 18. század közepéig a románok adták a tisztikar többségét, a 19. században azonban visszaszorultak, bár befolyásos román családok továbbra is jelen voltak a főtisztviselők között. A magyarok előnyét a koronavárosok közelsége, a jelentős nemesi háttér és a kedvező politikai klíma biztosította. A román kisnemesség hungarus tudata elősegítette integrációjukat a magyar vármegyei elitbe, asszimiláció nélkül. A rutének zárt, differenciálatlan társadalma csak a neoabszolutizmus idején termelt ki egy hivatalviselő réteget, de 1867 után a karrier már asszimilációval járt. A tisztikar kontinuitása a teljes vizsgált korszakban jelentős volt, a fluktuáció alacsony maradt, mivel a konzervatív-liberális politikai törésvonalak kevésbé érintették a vármegyét. A belső konfliktusokat inkább a nemesi klánok rivalizálása és a felekezeti feszültségek határozták meg. A forradalom és szabadságharc után is jelentős kontinuitás figyelhető meg. A kiegyezést követően a vármegye elnéző volt a neoabszolutizmus alatt hivatalvállalásra szorult – döntően kevés birtokkal rendelkező – nemességével. A dualizmus elején a „kompromittáltak” áthelyezése miatt nőtt a fluktuáció. Három évtizednyi stabilitás után az 1890-es évek generációváltása és a vármegyét sújtó korrupciós botrányok után újra stabilizálódott a tisztikar, amelynek tagjai az első világháború végéig helyben maradtak. A professzionalizáció jelei 1881 után mutatkoztak: tipizálhatóvá váltak a pályautak, nőtt a szolgálati idő, viszont

²⁹ Pál 2023b.

a közigazgatási hierarchia továbbra is tükrözte a földbirtokviszonyokat. Az impériumváltás után a magyar tisztviselők egy része Magyarországra távozott, és a helyben maradtak a romániai és csehszlovákiai máramarosi magyar kisebbségi közösség vezetői lettek. A román közigazgatási elit azonban átmentette hatalmát, és pozícióban maradt 1945-ig.³⁰

Szilágyi László a dualizmus kori köznemesi középosztály – a „dzsentri” – sorsát, társadalmi helyzetének változását és politikai elitjének kapcsolathálózatát kutatta. Vizsgálatának egyik fókusz a „dzsentri” fogalom kortárs használatára és a nemesi származású társadalmi réteg választójogi pozíciójára irányult. Szilágyi korabeli sajtó- és irodalmi forrásokban végzett szóhasználati (szemantikai) statisztikai elemzéseket az Arcanum Digitális Tudománytár anyagára támaszkodva. Megvizsgálta, hogy a 19. század folyamán milyen gyakorisággal fordultak elő a középosztály különböző csoportjait jelölő kifejezések. Kutatása kimutatta, hogy a „dzsentri” kifejezés a sajtóban és irodalomban szinte elenyésző gyakoriságú. Ezzel szemben a korszak diskurzusában az „úri középosztály” különböző komponenseit más szavakkal írták le: gyakori volt a „nemes” és a „tishti/hivatalnoki” réteg említése, mögöttük némileg lemaradva az „iparos/kereskedő” és a „gazda/birtokos” kifejezések, míg például a „zsidó” szó a középosztály kapcsán csak mintegy 5%-os arányban jelent meg. A legáltalánosabb gyűjtőfogalom az „úr” volt, amely integratív módon utalt a módosabb, tekintélyes emberekre – ennek használata a 19. század folyamán valamelyest csökkent. Szilágyi László elemezte továbbá a nemesség politikai jogainak alakulását is. Szatmár vármegye választói névjegyzékeinek vizsgálata kimutatta, hogy az 1848 előtti nemesség dualizmus kori utódainak harmada elveszítette választójogát. Ugyanakkor a hagyományos nemesi elit továbbra is igyekezett megtartani társadalmi és politikai befolyását, aminek eszköze a zárt családi kapcsolatháló fenntartása volt, ami viszont a modernizálódó társadalomban egyre inkább az elit elszigetelődéséhez vezetett.³¹

Szilágyi kutatásának másik pillére a Szatmár vármegyei archontológia összeállításakor azonosított dualizmus kori politikai elit családi-házassági hálózatának feltérképezése volt, egy új módszertani megközelítéssel. Elsőként alkalmazta a magyar történetírásban a Mérei Ferenc által kidolgozott történeti szociometria módszerét, hogy megvizsgálja a szatmári politikai elit férfi- és nőági rokoni kapcsolatrendszerének szerkezetét. Az eredmény egy szűk, rokoni szálakkal szorosan összefűzött elitcsoport képe lett, amely ugyanakkor házasságok révén nyitott volt a tágabb nemesi közeg felé is (tehát nem pusztán egymás között házasodtak, hanem más, parlamenti képviselőt nem adó nemesi családokkal is összekapcsolódtak). Ez a rokoni hálózat adta a vármegye képviselőinek harmadát (76 fő). Szilágyi értékelése szerint ez a kiterjedt rokoni háló

³⁰ Szabó 2023; 2025.

³¹ Szilágyi 2023.

egyrészt hozzájárult ahhoz, hogy a köznemesi elit politikai befolyása a dualizmusban is fennmaradjon (a családi összeköttetések elősegítették a karrierépítést és az erőforrások mozgósítását), másrészt azonban épp a zártsága miatt ez a réteg elszigetelődött a társadalom szélesebb köreitől.

Szendrei Ákos a Bihar vármegyei berettyóújfalui választókerület társadalmi és politikai jellemzőinek, helyi és országos elitjének az elemzésével csatlakozott ehhez a kérdéskörhöz az 1848 és 1918 közötti időszakra fókuszálva. A vizsgálatot tágabb kontextusba helyezve összevetette Berettyóújfalu képviselőinek adatait tíz szomszédos választókerület (köztük Debrecen, Nagyvárad és Bihar, Hajdú vármegyei kerületek) képviselőinek adataival, valamint az országos tendenciákkal. Szendrei prozopográfiai adatgyűjtést végzett: a vizsgált térségben 1848–1918 között összesen 183 mandátum betöltésére került sor (Berettyóújfaluban 22, a többi kerületben együtt 161), ezeket 89 személy töltötte be, akiknek az adatait elemezte különböző szempontok alapján (pártállás, társadalmi származás, iskolázottság, hivatalviselés stb.). Eredményei szerint Berettyóújfalu esetében egy „köztes” jellegű politikai elit rajzolódik ki. A kerület képviselői többnyire a helyi tradicionális birtokos köznemesi elitből származtak, magas végzettségűek voltak (zömmel jogi diplomával rendelkeztek), sokan közülük korábban a vármegyei igazgatásban (főszolgabíróként, alispánként stb.) futottak be karriert, és leggyakrabban ellenzéki pártok színeiben jutottak mandátumhoz. Ezek a jellemzők lényegében összhangban voltak az országos tendenciákkal a vidéki kerületek esetében, és illeszkedtek Bihar vármegye és környéke tradicionálisan inkább ellenzéki beállítottságú politikai kultúrájához. Azaz Berettyóújfalu választókerületének „politikai társadalma” nem tért el markánsan sem a tágabb régió, sem az ország átlagos mintázatától. Szendrei kutatásai így arra mutatnak rá, hogy a dualizmus kori választási rendszer merevsége miatt egyes dinamikusan fejlődő városok (mint Nagyvárad) alulreprezentáltak maradtak, miközben a vidéki kerületek politikai elitje továbbra is a hagyományos helyi elitből merítkezett, és a politikai modernizáció üteme e tekintetben csak mérsékelt volt.³²

A vármegyei kutatások közös tanulsága, hogy a dualizmus kori helyi politikai és közigazgatási elit a kiválasztott vármegyékben zárt, a rendi időszak hagyományaira támaszkodó (főként nemesi származású) csoport maradt, amely sikerrel őrizte hatalmát és befolyását. A vezető tisztségeket gyakran ugyanazon családok tagjai töltötték be generációkon át, rokoni hálózatok és a hivatalok „öröklődése” révén. A választási rendszer és a közigazgatási struktúra torzításait kihasználva ez az elit korlátozta a nemzetiségi (szlovák, román, rutén) lakosság politikai képviseletét, és csak mérsékeltten engedett teret új, nem nemesi hátterű szereplőknek. Kivételt csupán Máramarosban találtunk, ahol a nemesség maga is nemzetiségileg tagolt volt, és ezek a csoportok nem asszimilálódtak. A korszak végére a professzionalizáció jelei tapasztalhatók, és megindult

³² Szendrei 2024.

némi nyitás, azonban összességében tovább élt a helyi elit folytonossága: a dualizmus korának politikai-közigazgatási rendszere minden vizsgált területen a hagyományos elit dominanciáját és önreprodukcióját erősítette meg.

Városi tisztviselők (lokális elit)

A városokra vonatkozó kutatások a vármegyékhez hasonló földrajzi területre összpontosítottak. A kutatási terv elkészítésekor az volt az alapkoncepciónk, hogy a vármegyei kutatáshoz kiválasztott területek települései közül válasszunk ki olyan példákat, melyek segítségével a vármegyei és a városi elit alakulásában megfigyelhető hasonlóságok és különbségek kimutathatók. A városokkal kapcsolatos kutatások azonban kevésbé voltak koncentráltak. Egyrészt a kutatócsoportnak helyet adó Eger vizsgálatát is folytattuk, hiszen ezzel a településsel kapcsolatban jelentős tudás halmozódott már fel, melynek publikálása fontos referenciapontot jelent a magyar várostörténet-írásban. Valamint másrészt időben is szélesebbre tártuk a kutatásunkat, így került be Nagy Andornak a kora újkori Brassót is érintő munkája, mely elsősorban az alkalmazott adatfeldolgozási, adatelemzési és vizualizációs módszer miatt kötődik szorosan a kutatócsoportához.

Észak-Magyarország városai

Bóna László a kutatócsoport vizsgálatainak keretében a dualizmus kori városi politikai és társadalmi folyamatokat Besztercebánya, Losonc és Késmárk példáján elemezte. A kutatás alapját a dualizmus kori statisztikai adatok, a fennmaradt – gyakran töredékes és sérült – szlovákiai levéltári források, valamint a korabeli sajtó, szakirodalom és visszaemlékezések képezték. A 19. század második felében e városok társadalma eltérő asszimilációs mintákat mutatott, amit környezetük, történelmi hagyományaik és demográfiai adottságaik egyaránt befolyásoltak. Losonc etnikailag viszonylag stabil maradt, Besztercebánya fokozatosan a magyar nyelvűség felé tolódott el, míg Késmárk elveszítette korábbi német jellegét, és fokozatosan szlovákosodott és részben magyarosodott. Bóna László elemzése azonban felhívta arra a figyelmet, hogy a különböző társadalmi csoportok nyelvhasználata árnyaltabb képet mutatott. A kutatás kimutatta, hogy az asszimiláció nem egyirányú folyamat volt, hanem a társadalmi mobilitás, a hivatalviselés, a gazdasági előrejutás és a személyes kapcsolatrendszerek révén zajlott. A városi és vármegyei elit a magyar állameszme keretei között igyekezett megtartani pozícióit, miközben a lakosság többnyelvű, kevert identitású maradt. A statisztikai adatok ezért csupán pillanatfelvételek: a valóságban az identitások rugalmasan, gyakran egyetlen generáción belül is változtak. A politikai lojalitás sok esetben fontosabbnak bizonyult a nyelvi hovatartozásnál, ami a városi elit pragmatikus magatartását tükrözi.

Ennek megfelelően a három város politikai viselkedése is eltért: Besztercebánya és Losonc többnyire a kormánypárti politikát támogatta, míg Késmárk inkább ellenzéki hangot ütött meg. A magyar nyelvű közigazgatás és a helyi sajtó fokozatosan

hátterbe szorította a többnyelvűséget, de e folyamat üteme városonként különbözött. Losoncon az FMKE és a helyi lapok révén erőteljesebb volt a magyarosító törekvés; Késmárkon a vallási és iskolai szintér játszott fontosabb szerepet; Besztercebányán pedig inkább mérsékelt, integratív modernizációs folyamat figyelhető meg. Bóna László kutatása arra mutat rá, hogy a dualizmus kori „Felvidéken” zajló asszimiláció és politikai modernizáció nem központilag irányított, hanem lokálisan formálódó, társadalmilag differenciált folyamat volt. A városi és vármegyei közigazgatás politikai befolyása döntően alakította a helyi közösségek önazonosságát, a fennmaradt források és visszaemlékezések pedig e folyamatok szubjektív tükrét őrizték meg.³³

Berecz Anita kutatásai során olyan városok hosszú 19. századi összehasonlító elemzését végezte el, melyek 1848 előtt ugyan nem rendelkeztek szabad királyi városi címmel, de lakosainak körében kimutatható volt a polgári öntudat léte, és a legtöbb esetben belső életükben, a szabad királyi városok mintájára, polgárjogot alkalmaztak. Berecz Anita kutatásának kiindulópontja Eger város társadalomtörténete volt, mely munkának a monográfiává fejlesztése történt meg a kutatás első éveiben.³⁴ Ezzel párhuzamosan kezdett forrásgyűjtésbe Rimaszombatban és Rozsnyón. Feldolgozta mindkét város dualizmus kori képviselőtestületi (tanácsülési) jegyzőkönyveit, és ezek alapján összeállította azok 1867–1910 közötti archontológiáját. Emellett összeállította a rozsnói al- és főtizedeseket listáját, akik ugyan nem voltak tagjai a városi testületnek, de a helyi közigazgatás segédszereplőiként (pl. városrészek, utcák szintjén) tevékenykedtek. Hasonló volt a szerepük a több településen ismert, de Egerben jelentős kutatástörténettel rendelkező fertálymesterekhez. A választási részvétel társadalmi bázisát jelentő országgyűlési választói névjegyzékeket Rozsnyó esetében adatbázisba rögzítette, melyeket kiegészített az adóösszeírások és a polgárjogi kimutatások segítségével. A felekezeti anyakönyvek felhasználásával nemcsak a rokoni kapcsolatrendszert, hanem a polgárok és hivatalnokok felekezeti sajátosságait is fel tudta tárni. Ezek az adatok szükségesek egy római katolikus és evangélikus vegyes lakosságú püspöki mezőváros hatalmi viszonyainak megértéséhez. Kutatásainak másik fő terepe Rimaszombat volt, ahol a rozsnóihoz hasonló adatgyűjtést hajtott végre. Rimaszombat esetében a „polgárjog” és „lakos” fogalmak használatát, illetve ezzel összefüggésben a földesúri joghatóság és a település közötti viszonyrendszert tudta elemezni. A városfejlődés párhuzamai miatt vizsgálta azt is, hogy a szintén püspöki mezőváros Veszprém nemesei hogyan viszonyultak az 1848-ban újonnan bevezetett helyhatósági választójoghoz, különösen a régi kiváltságos (úrbéri) jogon alapuló választási census megszűnéséhez. Valamint a szabad királyi városi kiváltsággal szintén nem rendelkező nyíregyházi polgárkönyv és választói névjegyzék feltárását is elvégezte. Ezek a párhuzamok lehetőséget nyújtottak

³³ Bóna 2022; 2024b; 2024a.

³⁴ Berecz 2022a; 2022b; 2023a; 2023b.

arra, hogy egy olyan összehasonlító vizsgálat induljon meg, mely a korábban kevés figyelmet kapó, az 1848 előtti jogi városkategóriába be nem sorolható, de funkcióikat tekintve egyértelműen városnak tekinthető települések társadalomfejlődési sajátosságait és a birtokosokkal való konfliktusait tárja fel. Ezeknek az 1848 előtti viszonyoknak pedig hosszú távú társadalmi és politikai következményei lehettek.³⁵ Mindezek alapján Berecz Anita a jövőben a nyíregyházi és rozsnyói városfejlődést tervezi összevetni az egri tapasztalatokkal, hogy komparatív várostörténeti elemzés keretében vizsgálhassa a polgárosodás és politikai modernizáció mintázatait az eltérő történeti-földrajzi kontextusú magyar városokban.

Az egri kutatáshoz kapcsolódott Pap József munkájának egy részlete, melyben a város választóinak összetételét elemezte 1848 és 1918 között. A vizsgálat rámutatott arra, hogy bár az 1848 és 1918 között eltelt időszakban nem történt mélyreható változás a választójogi szabályozásban, azonban az apróbb módosítások is jelentősen befolyásolták a választók belső összetételét. Mivel a választók létszámában érdemi változás nem történt, csak a belső összetétel feltárásával juthatunk közelebb a politikai hatások megértéséhez. Különösen igaz volt ez az 1874 és 1875 közötti időszakra, amikor egy új választói csoport megjelenése együtt járt a korábbi választók jóval nagyobb körének a jogvesztésével. A választók körének átalakulását pedig követte a politikai élet átrendeződése, a kormányoldal pozícióinak erősödése. 1901-ben egy ellentétes folyamat az ellenzék befolyásnövekedésével járt együtt. A választási eredményeket nyilvánvalóan egyéb viszonyok is befolyásolták, de jól érzékelhető, hogy időről időre lényeges faktor lehetett a választók körének átalakulása. Ezek a hatások azonban nem voltak oly dominánsnak, hogy az egyéb belpolitikai tényezők idővel felül ne írják, ne semlegesítsék azt. Nemcsak a reform ténye, hanem annak elmaradása is hatott a város politikai életére. A választójogi reformot elutasító, századfordulót követő publicisztika érvrendszere is jelezte azt, hogy egy feszülttégekkel és belső ellentmondásokkal terhelt időszakban a hatalom fenntartása már csupán a kérdés hiszterizálásával, az állampolgárok jelentős részenek a demonizálásával volt elképzelhető. Az általános, titkos és egyenlő választójogra gyakran úgy tekintettek, mint az ország biztonságát veszélyeztető eszmére. Nemhogy a bővítés, hanem éppen a szűkítés lehetősége is felmerült az egri írásokban. Ami pedig azt is jelezte, hogy a város véleményformáló értelmisége nem az ország demokratizálódását tartotta a kor problémáira adott adekvát válasznak. A pozícióőrzés eszköze tehát a választójogi rendszer fenntartása volt.³⁶

Bozó-Szűcs Diána Aszód társadalmi és lokális politikai viszonyait kutatta. Aszódot etnikailag (szlovák–német–magyar) és felekezetiileg (evangélikus–római katolikus–izraelita) vegyes lakossága, valamint mezővárosi jogállása tette alkalmassá a kutatásba

³⁵ Berecz 2024.

³⁶ Pap 2025b.

való bevonásra. Bozó-Szűcs Diána munkája során a felekezeti anyakönyvek adatainak és a település egyéb egyházi és gazdasági forrásainak segítségével szintén személyszintű adatbázist hozott létre. A monográfiájában feldolgozott konkrét eset egy hosszan elhúzódó „lelkészválasztási skandalum” (1847–1864) volt, melyet társadalomtörténeti nézőpontból elemzett. Aszód társadalmja jelentősen átalakult a 19. század folyamán, a bevándorlás hatására a lakosság megduplázódott. A reformkorban főként evangélikus kézművesek és kereskedők érkeztek a városba, majd a század második felében a vasút és az iparosodás hatására inkább katolikus iparosok telepedtek le, ami a település arculatát is átalakította. A népesség többsége eredetileg föld nélküli, de mezőgazdaságból élő zsellér volt, miközben a kézművesek és kereskedők aránya egyre nőtt. A város társadalmát ezek a zárt, foglalkozás szerint elkülönülő csoportok jellemezték. A házassági és keresztszülői hálózatok is a csoportkohéziót erősítették, a földművesek és kézművesek között alig volt átjárás. A 19. század közepi változás nemcsak a lakosság összetételét, hanem a lokális hatalmi viszonyokat is érintette. A Podmaniczky család ugyanis, amely a 19. század közepéig Aszód kulturális és gazdasági fejlődését meghatározta, a század közepétől a birtokaprózódás hatására elvesztette vezető szerepét, a jobbágyszabadítás, majd pedig az azt követő úrbéri kárpótlás is növelte a volt földesurak és a település konfliktusait. Ebben az átalakuló társadalmi és politikai környezetben robbant ki 1847-ben a lelkészválasztási konfliktus. Az evangélikus gyülekezet egy része ugyanis vitatta a lelkészválasztás törvényességét. Az ügy több évig tartó egyházi és politikai vitává terebélyesedett, melyet sajtópolémia és újválasztások kísértek. A gyülekezet megosztottsága a földművesek és kézművesek, illetve a régi és új lakosok közötti ellentéteket tükrözte, de mély társadalmi törésvonalak nem alakultak ki. A konfliktusban megjelentek az identitás és a nyelv kérdései is, bár ezek inkább az értelmiségi diskurzusban kaptak hangsúlyt. A szereplők – mint Koren István és Mikulás Dániel Ede – identitása kettős, helyzethez igazodó módon formálódott, ami jól példázza a korszak társadalmi és kulturális átmenetének összetettségét.³⁷ Bozó-Szűcs Diána adatbázisában azonosította a település vérségi és műrokoni kapcsolatrendszerét is, mely eredményekkel a családtörténeti kutatásokhoz is hozzájárult.³⁸

Kelet-Magyarország és Erdély városai

Ferenczi Szilárd kutatása a dualizmus kori Kolozsvár politikai életének és városi elitjének működését vizsgálta, bemutatva, hogyan illeszkedett a város az országos pártpolitikai rendszerbe, és milyen sajátos helyi erőviszonyok formálták a politikai döntéshozatalt. A 19. század végére Kolozsvár túlnyomórészt magyar nemzetiségű város lett (1869-ben 76%, 1910-re 83%), és a választópolgárok többsége a kormánypártokat

³⁷ Bozó-Szűcs 2023.

³⁸ Bozó-Szűcs 2021.

támogatta. Az ellenzék csupán két rövid időszakban – 1881-ben és az 1905–1906-os politikai válság idején – tudott győzelmet aratni. E rövid epizódokat leszámítva Kolozsvár a dualizmus teljes időszakában kormánypárti fellekvár maradt. Ferenczi hangsúlyozta ugyanakkor, hogy a választási eredmények, a választójog szűk volta miatt nem tükrözték hűen a lakosság politikai viszonyait: 1891-ben a város népességének mindössze 6,2%-a, 1910-ben is csak 9,2%-a rendelkezett szavazati joggal. A város politikai életét két fő törésvonal határozta meg. Egyrészt az 1870–1873 közötti önkormányzati átszervezés nyomán kibontakozott helyi konfliktus, a „40-es” és „36-os” párt szembenállása: előbbieket a modernizáció és a városigazgatás reformja mellett álltak, míg utóbbiak a régi autonómia megőrzéséért küzdöttek. Másrészt megjelent az országos politikai törésvonal is, a 40-esek a kormánypárthoz, a 36-osok az ellenzékhez kötődtek, s a század végére Kolozsvár városházáján is a Szabadelvű Párt dominanciája érvényesült. Kolozsvár két országgyűlési képviselőt küldhetett a parlamentbe, akik közül az egyik 1884 és 1905 között Hegedüs Sándor közgazdász, egyetemi tanár, későbbi kereskedelemügyi miniszter volt, a másik pedig 1884–1896 között Sigmond Dezső nagyiparos. Az 1905-ös fordulat idején a „nemzeti ellenállás” Kolozsváron is megjelent, de rövid életűnek bizonyult: 1907-től a kormánypárt ismét visszaszerezte vezető pozícióját. Ferenczi vizsgálatának egyik központi kérdése az volt, hogy a kolozsvári városi elit milyen mértékben kapcsolódott az országos politikai elithez. A kutatás szerint a város vezetői ritkán léptek országos politikai pályára, és az országos politikusok is csak elvétve vállaltak helyi tisztséget. Ferenczi Szilárd megállapította, hogy Kolozsvár politikai elitje zárt, helyhez kötött struktúrát alkotott, amely kevésbé volt átjárható az országos politikai mező felé. Míg más nagyvárosokban – például Aradon, Nagyváradon vagy Temesváron – gyakoribb volt a kettős, helyi és országos karrier, Kolozsváron a városi vezetői pozíciók önmagukban is jelentős társadalmi presztízzsel bírtak. A város regionális központi szerepe, kulturális és gazdasági súlya elegendő hatalmat és elismerést biztosított ahhoz, hogy a helyi elit tagjai ne törekedjenek országos politikai szerepre. Ez a stabil, de zárt struktúra nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Kolozsvár a dualizmus korszakában a kormánypárti politika egyik legbiztosabb bástyája maradt.³⁹

Szendrei Ákos várostörténeti kutatásainak terepe Nagyvárad volt. Szendrei Ákos a városnak és országgyűlési képviselőinek a politikai súlyát elemezte az 1867–1918 közötti időszakban. Nagyvárad a dualizmusban robbanásszerű gazdasági és demográfiai fejlődést mutatott, lakossága jelentősen megnőtt (1910-re az ország egyik legnépesebb vidéki városa lett), ennek ellenére a város politikai képviselete aránytalanul csekély maradt, mivel mindvégig csak egyetlen képviselőt küldhetett a parlamentbe. Szendrei összehasonlította Nagyvárad adatait több más várossal: egyrészt olyan nagyvárosokkal, amelyeknek kettő vagy több mandátuma volt – például Debrecen, Kolozsvár,

³⁹ Ferenczi 2024.

Szabadka, Marosvásárhely –, másrészt olyan egymandátumos városokkal, mint Arad, Temesvár vagy Szatmárnémeti. Az összehasonlítás során figyelembe vette a városok népességszámát, nemzetiségi megoszlását, a választásra jogosultak lakosságon belüli arányát, valamint a választók társadalmi összetételét. E mutatók alapján Nagyvárad kiemelkedett a többi vizsgált város közül, azonban mégis csak egy képviselője maradt. Szendrei rámutatott, hogy a kormányzat tudatosan halogatta a választókerületi reformot, mert attól tartott, hogy Nagyváradnak több mandátumot adva könnyen ellenzéki fölény alakulhatna ki. Ennek oka, hogy a városban a választók zöme műveltségi vagy vagyoni cenzus alapján szavazhatott (kb. 70%-uk értelmiségi vagy jövedelmi alapon szerzett jogot), illetve a város lakossága túlnyomórészt magyar nemzetiségű volt (90% feletti arányban), ami a korabeli tapasztalatok szerint növelte az ellenzéki érzelmű választók arányát. A hatalom számára így Nagyvárad bővülő politikai súlya kockázatot jelentett volna. Politikai orientációját tekintve a város egyébként változékony volt: 1867 után kezdetben túlnyomórészt ellenzéki képviselőket választott (az 1860-as évek végétől 1875-ig), majd 1875 és 1901 között inkább kormánypárti jelöltek győztek, összességében Nagyvárad a vegyes preferenciájú települések közé tartozott. Az 1905–1906-os belpolitikai válság idején (amikor az ellenzéki pártok egyesülve legyőzték a Szabadelvű Pártot) Nagyvárad is ellenzéki képviselőt választott, de a válság után visszatért a kormánypárti oldalra. 1913-ban ugyan elfogadtak egy választójogi reformot, amely Nagyváradnak már két képviselőt juttatott volna, de újabb általános választás a monarchia összeomlása előtt már nem zajlott le.⁴⁰

Nagy Andor kutatása Brassó városvezető elitjének társadalmi és politikai szerkezetét tárta fel a 17–19. század folyamán, különös tekintettel a tisztségviselés öröklődésére, a rokoni hálózatokra és a patríciusi identitásra. A vizsgálat eredményei több kisebb tanulmány és egy monografikus igényű kötet formájában jelentek meg, amelyek egymásra épülve mutatják be, hogyan öröklődött tovább a hatalom a brassói vezető családokban, miként alakultak ki dinasztikus mintázatok, és milyen tényezők vezettek e zárt struktúrák fokozatos oldódásához a 19. századra. A korábbi, 17–18. századi kutatási fázisok feltárták, hogy a kora újkori városi elit nem pusztán formális intézményi hierarchiaként működött, hanem szoros családi és házassági szövetségek hálózataként. Brassó esetében a városbírói és városgazdai tisztségeket generációkon át egymással rokoni kapcsolatban álló személyek töltötték be, ami a városi hatalom dinasztikus továbbörökítését eredményezte. A 19. század folyamán azonban ez a dinasztikus struktúra fokozatosan megbomlott. Brassó város igazgatásában szervezeti változások is történtek: a hagyományos városbíró és városgazda tisztségeket előbb a főbírói, majd a polgármesteri poszt váltotta fel. A 19. században Brassóban már 12 különböző személy töltötte be a város első emberének szerepét (főbíró vagy polgármester),

⁴⁰ Szendrei 2021.

és mindannyian más-más családból származtak – ez jelzi, hogy a városvezetés nyitottabbá vált, megszűnt a néhány család monopóliuma. Ugyanakkor Nagy Andor rámutatott, hogy a rokoni-házassági összefonódások hatása nem tűnt el azonnal: a 19. századi Brassó városvezetőinek mintegy kétharmada még mindig rokoni kapcsolatban állt egymással (főként a század első felében), míg a második felében belépő új vezetők között már sok kívülálló volt, akiket nem kötöttek a régi patrícius családokhoz családi szálak. A kutatás hosszú távú tanulsága, hogy a 17–18. századi patrícius elit vizsgálata nélkül nem érthetjük meg a 19. századi városi modernizáció természetét. Brassó példája azt mutatja, hogy a korábbi zárt, dinasztikus városvezetés a polgárosodás és modern közigazgatás hatására fokozatosan átalakult, egy meritokratikusabb, teljesítményelvűbb városi elit kezdett formálódni – ugyanakkor a régi elit nem tűnt el nyomtalanul, hiszen értékrendje és családi öröksége sokáig éreztette hatását. Nagy Andor kutatása így hozzájárul a kelet-közép-európai várostörténethez is, bemutatva egy konkrét példán keresztül, hogyan zajlott a városi elit modernizációja és a patríciusból polgármesterré való átalakulás.⁴¹

A várostörténeti kutatások tanúsága szerint a 19. században a magyarországi és erdélyi városok elitje hasonló átalakuláson ment át, ennek mértéke azonban különböző volt. A modernizációs központokban a hagyományos vezetőréteget fokozatosan felváltotta egy modern polgári elit. Az 1848-as választójogi reformok hatására a városi hatalmi struktúra bizonyos fokig megnyílt, a vezető pozíciókat birtoklók rokoni kapcsolatrendszerüket is használták a pozícióik őrzésére. A politikai modernizáció jeleként bevezetett új képviseleti rendszer és az ennek alapján választott önkormányzatiság a századfordulóra megváltoztathatta a lokális hatalmi viszonyokat. Ez a változás a gazdasági modernizáció által erősen érintett Brassó, Nagyvárad és bizonyos szempontból Eger, valamint a kisvárosok közül Aszód esetében jól dokumentálható. Rozsnyó, Rimaszombat, Losonc, Késmárk és bizonyos szempontból Besztercebánya és Kolozsvár esetében a régi elit nagyobb fokú folyamatosságot tudott biztosítani, városvezető pozícióit aktívabban tudta őrizni. Kevésbé volt nyitott az újonnan érkezők előtt.

A kutatások emellett rámutatnak a nemzeti identitás és a városi politika összefonódására is. A 19. század második felében a vizsgált városokban általános jelenséggé mutatkozott meg a magyarosodás: a városi elit és középosztály körében a magyar nyelv és kultúra vált meghatározóvá. A többnemzetiségű központokban a hivatalos közélet nyelve a század végére többnyire a magyar lett, s az etnikai kisebbségek számos tagja beolvadt az önmagát magyarnak vallók közösségébe. Így a helyi politikai elit – Brassó kivételével – a magyar nacionalizmus lokális képviselőjévé is vált.

⁴¹ Nagy 2024.

A dualizmus kori parlamentarizmus regionális vizsgálata rávilágított arra, hogy a modernizáció folyamatai a vizsgált peremterületeken is mélyreható változásokat indítottak el. A közigazgatási reformok nemcsak az intézményrendszert, hanem a tisztviselői elit szerkezetét is részben átalakították. A hagyományos elitstruktúrák azonban még hosszú ideig fennmaradhattak, melynek fontos fenntartói a rokoni hálózatok voltak. Az 1880-as évektől azonban már jól érzékelhető a professzionalizáció folyamata: a tisztviselők számára előírt jogi képzettség, az előléptetés és kinevezés rendszere, valamint a hosszabb szolgálati pályák a bürokratikus karriermodell irányába mutattak, a hivatalviselés egyértelműen életpályává vált. A rokoni kapcsolatok szerepe azonban a vizsgált vármegyei hivatalokon belül nem csökkent, sőt azok egyes vármegyékben – a pozícióörzés eszközeként – még szorosabbra is fűződtek. A századfordulóra azonban az elemzett terület modernizálódó városaiban fokozatos elitváltás történt. A rokoni kapcsolatok jelentősége látványosan csökkent, azonban itt sem tűnt el egészen a korszakban. Jól látható az is, hogy a nemzetiségi elit is differenciálódott: egy részük beilleszkedett a magyar közigazgatásba, mások saját, párhuzamos hatalmi hálózatot építettek. Az új, „kooperatív” román és szlovák politikai elit a lojalitás és a helyi beágyazottság eszközeivel próbált befolyást szerezni.

A kutatás összességében megmutatta, hogy a dualizmus időszakára általában a régi elit különböző mértékű visszaszorulása, átalakulása és a régi és az új elitstruktúrák sajátos együttélése volt jellemző. A rokoni kötelékek mellett új típusú – szakmai, pártpolitikai és társadalmi – hálózatok formálódtak. A regionális perspektíva és a hálózatelemzés révén kirajzolódott, miként kapcsolódott össze a lokális hivatalnoki világ és az országos parlamenti elit, és milyen párhuzamos – egymástól eltérő vagy éppen egymáshoz hasonló – hatalmi viszonyok jöttek létre a különböző modernizációs szintű vármegyékben és városokban.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ballabás Dániel 2020: Az 1911. évi gazdacímtár adatai a magyar főnemesség genealógiai kapcsolathálózatának tükrében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2020*. Hajnal István Alapítvány, Budapest, 23–50.
- Ballabás Dániel 2021: A hitbizományi földbirtokokról szóló közéleti diskurzus kezdetei a reformkorban. *Agrártörténeti Szemle* (63.) 1-4). 181-194.
- Ballabás Dániel 2023a: Az ókígyósi Wenckheim-kastély vendégkönyvéből kibontható genealógiai kapcsolathálózat. Módszertani tanulmány. In: Ballabás Dániel – Pap József (szerk.): *Hálózatok és kapcsolatok: a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2021. évi, székesfehérvári konferenciájának tanulmánykötete*. (Rendi társadalom

- polgári társadalom, 35.) Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Líceum Kiadó, Szeged-Székesfehérvár-Eger, 9–25.
- Ballabás Dániel 2023b: The social history of the Hungarian upper nobility in the era of Dualism. New research findings in recent years. In: Pap József – Konyova Annamária (szerk.): *Historia Nostra. Sociáno historické štúdie zo spoločnej-slovensko-mad'arskej minulosti 2.* = *Social history studies from the common Slovak-Hungarian past 2.* Prešovská Univerzita v Prešove, Presov, 97–146.
- Ballabás Dániel 2023c: Entailed lands. Estate policy and nationalism in Hungary at the turn of the 19th–20th centuries. *Historický časopis* (71.) 3. 493–511.
<https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.5>
- Ballabás Dániel 2024a: Kísérlet a „parasztmajorátusok” meghonosítására és/vagy a nemesi középbirtok védelmére. In: Berecz Anita – Kristóf Ilona (szerk.): *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig.* Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger, 9–25.
<https://doi.org/10.17048/Arangkotelez.2024.9>
- Ballabás Dániel 2024b: Hitbizományok, földbirtokpolitika és nacionalizmus Magyarországon a 19–20. század fordulóján. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (2.) 2. 119–136. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2024.2.119>
- Berecz Anita 2022a: „Az egyház áldozik a haza javáért imát és dézsmát” : az 1854. évi egri örökváltsági szerződés. *Urbs : magyar várostörténeti évkönyv* 61–80.
- Berecz Anita 2022b: Voters and the Elected. The Kinship Ties of Local Council Members in Eger (1848–1914). In: *Elites, Groups, and Networks in East-Central and South-East Europe in the Long 19th Century.* Brill | Schöningh, Leiden, 186–205.
https://doi.org/10.30965/9783657795215_008
- Berecz Anita 2023a: *Földesúri jobbágyság – városi polgárok. Polgári öntudat és önkormányzat a 19. századi Egerben.* (Társadalomtörténeti monográfiák 14.) Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest.
- Berecz Anita 2023b: The social history of the Hungarian upper Family and kinship relationships in Eger in the second half of the 19th century: A long term study of the family. In: Pap József – Konyova Annamária (szerk.): *Historia Nostra. Sociáno historické štúdie zo spoločnej-slovensko-mad'arskej minulosti 2.* = *Social history studies from the common Slovak-Hungarian past 2.* Prešovská Univerzita v Prešove, Presov, 97–146.
- Berecz Anita 2024: „Városunkba jó reménység alatt befogadtatik”: A rimaszombati polgárjog (1796–1848). *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (2.) 1. 107–128.
<https://doi.org/10.46438/ECEHS.2024.1.107>
- Berecz Anita – Kristóf Ilona (szerk.) 2024: *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig.* Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger. <https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/8237/>

- Bóna László 2022: Losonc városának és közösségének fejlődése a 19. században. In: Peter Kónya – Annamária Kónya (szerk.): *Zemepanské mestá a mestečká v Uhorsku v ranom novoveku* Vydavateľstvo Presovskej Univerzity, Presov, 144–165.
- Bóna László 2023: Egy kormánypárti bátya Zólyom vármegyében – Besztercebánya és választásai a dualizmus korában. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. 9–29. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.9>
- Bóna László 2024a: *Asszimilációs folyamatok a dualizmus kori felföldi városokban. Politika, társadalom és asszimiláció Besztercebányán, Késmárkon és Losoncon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bóna László 2024b: Losonc etnikai és politikai viszonyai a dualizmus korában. In: Gyurcsík Iván – Somogyi Alfréd (szerk.): „Megtartani és megmaradni”. *Böszörményi István emlékkötet*. Calvin János Teológiai Akadémia, Révkomárom, 210–250.
- Bozó-Szűcs Diána 2021: Újraházasodás és mozaikcsaládok az aszódi evangélikus közösségben (1800–1870). In: Erdélyi Gabriella (szerk.): *Anyák és apák: szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500–1918)*. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések. / Monumenta Hungariae historica. Dissertationes) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 239–255.
- Bozó-Szűcs Diána 2023: *Az aszódi skandalum. Egy lelkesválasztási per társadalomtörténeti szemszögből 1847–1862*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ferenczi Szilárd 2024: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- Nagy Andor 2024: *Tisztviselői életpályák*. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 15.) Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest.
- Pál Judit 2021a: A székely székek tisztikarának változásai a reformkortól a kiegyezésig. In: Fejér Tamás – Gálfí Emőke (szerk.): *A rendtartó történész: tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest, 331–364.
- Pál Judit 2021b: Schimbări în corpur funcționarilor scaunului Mureș (1840–1876). In: Boar Liviu – Bolovan Ioan – Stanciu Laura (szerk.): *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României: Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 847–864.
- Pál Judit 2022: Continuity and Discontinuity in the Administrative Elite of the Szekler Seats between 1840–1876. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia* (66.) 1. 97–117. <https://doi.org/10.24193/subbhist.2021.1.04>
- Pál Judit 2023a: Changes in the Recruitment of Transylvanian Local Government Representatives (Lord Lieutenants and Prefects) During and After the First World War. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia* (68.) 2. 141–160. <https://doi.org/10.24193/subbhist.2023.2.08>

- Pál Judit 2023b: Az önkormányzat ára: a vármegyék közigazgatási költségeinek fedezése az 1870. évi 42. törvény nyomán. *Korall* (24.) 91. 126–157.
<https://doi.org/10.52656/KORALL.2023.01.007>
- Pál Judit 2025: A főispán nyugdíjba megy: a dualizmus kori főispánok nyugdíjképesége és a közigazgatási gyakorlat. *Korall* (26.) 99. 101–126. doi: 10.52656/KORALL.2025.01.06.
- Pap József 2022a: *Adatbázisok tervezése, létrehozása és felhasználása a történeti kutatásban. Gyakorlati kézikönyv történelem szakos hallgatók és kutatók számára*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger.
- Pap József 2022b: A nemzetiségek képviselte a dualizmus kori magyar parlamentben In: Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918 / 1920–1990)*. Országház Könyvkiadó, Budapest, 15–73.
- Pap József (szerk.) 2023: Utak a Tisztelt Házba – Helyi és országos elit a dualizmus korának magyar parlamentizmusában. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.129>
- Pap József 2023: Zemplén vármegye járási és választókerületi beosztása a dualizmus időszakában. *Annales Historici Prešovieneses* (23.) 1. 82–95.
- Pap József 2025a: Mi viszi előre az embert? Érdem, rátermettség, protekció vagy családiösszeköttetés? Zemplén vármegye képviselői és hivatalnokai a dualizmus időszakában. In: Tamás Ágnes (szerk.): *Kutatások a Habsburg Birodalom és utódállamainak történetéből. Tanulmányok Deák Ágnes tiszteletére*. Kronosz Kiadó, Pécs, 346–369.
- Pap József 2025b: A népképviseleti rendszer a dualizmus kori Egerben. *Agria – Az Egri Múzeum évkönyve (Annales Musei Agriensis)* (55.) 174–191.
- Pap József – Konyova Annamária (szerk.) 2023: *Historia Nostra. Sociáno historické štúdie zo spoločnej-slovensko- mad'arskej minulosti 2. = Social history studies from the common Slovak-Hungarian past 2*. Prešovská Univerzita v Prešove, Presov.
- Popovici Vlad – Ovidiu Emil Iudean [2026]: Romanian Candidates and Rural Voters in Eastern Hungary, the Banat and Transylvania (1880s to 1918). In: Radu S. – Sora A. – Buruiiană O. (szerk.): *Integrating the Rural World*. CEU Press, Budapest.
- Popovici, Vlad – Raluca Rus 2025: Romanian Voters in Transylvania and Hungary. The 1881–1884 Electoral Survey by the Romanian National Party. *Acta Marisiensis. Seria Historia* (6.) 1. 29–59. <https://doi.org/10.62838/amsh-2024-0018>
- Popovici Vlad Vasile 2021: „Patrioți” și „renegați”. Reprezentanții politici români din TRansilvania și Ungaria perioadei dualiste în istoriografie. In: Boar Liviu – Bolovan Ioan – Stanciu Laura (szerk.): *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României. Omagiul profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Cluj-Napoca, 127–140.

- Popovici Vlad Vasile 2023: A románok és a magyar országgyűlési választások a 20. század elején. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. 31–56.
<https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.31>
- Szabó Zsolt 2025: *Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1822 és 1918 között*. PhD-értekezés. Kolozsvár.
- Szabó Zsolt-Sándor 2023: Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1860 és 1867 között. *Erdélyi Múzeum* (2023.) 143–154. <https://doi.org/10.36373/em-2023-1-10>
- Szendrei Ákos 2021: Nagyvárad at the Beginning of Parliamentarism. *PAPERS IN ARTS AND HUMANITIES* (1.) 1. 88–108. <https://doi.org/10.52885/pah.v1i1.16>
- Szendrei Ákos 2024: A berettyóújfalui országgyűlési választókerületben 1848 és 1918 között mandátumot szerzett képviselők összehasonlító vizsgálata. In: Török Péter (szerk.): *Berettyóújfalui és Berettyószentmárton 19. századi társadalomtörténeti kérdései*. (Fejezetek Berettyóújfalui történetéből 3.) Bihari Múzeum, Berettyóújfalui, 81–132.
- Szilágyi László 2023: Rokonok – a „gentry” hálózatszerkezet mintavétele Szatmárból (1867–1918). *Erdélyi Múzeum* (2023.) 143–154.
<https://doi.org/10.17048/Arangkotelez.2024.357>
- Tóth-Barbalics Veronika 2023a: Főrendiházi üléstermek és ülésrend a polgári parlamentarizmus korszakában. *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (1.) 1. 97–117. <https://doi.org/10.46438/ECEHS.2023.1.97>
- Tóth-Barbalics Veronika 2023b: The effect of the 1885 reform of the Upper House of the Hungarian Parliament on the composition of the members (with a special focus on hereditary peers). *Historický časopis* (71.) 3. 473–491.
<https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.4>
- Vörös László 2021: Hungarian governments, authorities of control and supervision, and the Czechoslovakist movement in 1895–1914: surveillance, misinterpretations and countermeasures 1. In: Hudek Adam – Kopeček Michal – Mervart Jan: *Czechoslovakism*. Routledge, London, 93–124.
<https://doi.org/10.4324/9781003205234-3>
- Vörös László 2020: Politická korupcia a parlamentné voľby v Uhorsku v období dualizmu. In: Vörös László (szerk.): *Politická korupcia na území Slovenska a Čiech v 19. a 20. storočí*. VEDA - Historický ústav SAV, Bratislava, 83–125.
- Vörös László [2026]: A Szlovák Nemzeti Párt választási részvételének stratégiái (1872–1910). *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok*

TÖRTÉNELMI IRODALOM / REVIEWS

Egy arisztokrata család a kora újkori Felső-Magyarországról

Borbély Zoltán: *A Drugethek. Egy főnemesi család a kora újkori Magyar Királyságban*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2025. 414 oldal

„A Homonnai Drugeth család a jelentőségéhez mérten alig ismert magyar arisztokrata família, noha tagjai a 14. század elejétől egészen a 17. század legvégéig az ország északkeleti részének legnagyobb birtokosai és a Magyar királyság társadalmi-politikai elitjének – időszakonként ugyan változóan fajsúlyos – szereplői voltak” – írja Borbély Zoltán monográfiájának bevezetőjében.

A 414 oldalas kötetet kézbe véve máris kijelenthető, hogy 2025-től fogva, azaz a kötet megjelenésének évétől a Drugeth család 16–17. századi ismeretlensége a múlté. És hogyha az írásmű imponáló adatgazdagságát is felemlítjük, még inkább indokolt a múlt idő használata. Már a mennyiségi jellemzők számbavétele is jelzi számunkra, hogy a szerző egy nagyon komoly, igényes szakmunkát tett le az asztalra, értékes feldolgozással gyarapította a történelmi szakirodalmat: a szakirodalom azon területét, amely földrajzi periferikus helyzetéből adódóan horizonton túli területnek számított.

A szerző 14 levéltárban kutatta a Drugeth családtagok és rokonok életének eseményeit, társadalmi és rokoni kapcsolatait, 96 db publikált forráskötetet, elektronikus adatbázist hasznosított, és több mint 300 db szakirodalmi feldolgozás, hosszabb-rövidebb tanulmány fordult meg a kezében. Mindezek 1182 db lábjegyzetben öltöttek testet. Egyes lábjegyzetek olyan részletes korabeli információkat, az alapszöveg befogadását nehezítő latin nyelvű idézeteket, háttérmagyarázatokat, értelmezéseket, szakirodalmi összevetéseket stb. tartalmaznak, amelyek a szerző igényességét, a teljességre való törekvését igazolják.

Különösen jó érzés, ha egy kora újkorral foglalkozó kolléga nívós teljesítményéről kell beszélni. Borbély Zoltán munkája, ismételten hangsúlyozva, megsüvegezendő. Egyrészt azért, mert sokéves energiabefektetése megtérült, kitartóan szorgalmas gyűjtőmunkájának meglett a szép eredménye. Másrészt dicsérni kell és lehet a szerzőt azért is, mert ezzel a munkájával az egyre csökkenő létszámú kora újkori kutatók közé maradandóan beírta nevét. Harmadrészt Borbély Zoltán javára írható az a tudományos

novum is, hogy egy mindig emlegetett, de eddig kellően fel nem tárt régió meghatározó családjáról, annak 16–17. századi, politikai szerepvállalásáról adott átfogó képet. Mind ez idáig a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak korának emlegetett rivális Drugeth famíliája csak mellékszereplőkként bukkant fel a történelmi forrásokban, s most kétséget kizáróan konstatálható, hogy a periferikusan kezelt főúri család generációi elfoglalták „méltó” helyüket az országos sodrásban. S még egy nagyon fontos dologra hívnám fel az érdeklődők figyelmét. A dunántúli főnemesi családok – Esterházyak, Batthyányiak, Nádasdyak, Pálffyak – történelmi reprezentációja, a politikai centrumhoz való alkalmazkodása, anyagi és kulturális hasonlósága már több szakmunka tárgya volt, ezentúl a Dunától–Tiszától keletre fekvő országrész főnemesi családját, a Drugetheket is említhetjük az előbbieket mellett – az inkább az Erdélyi Fejedelemség történetéhez kötődő Rákócziakat nem számítva.

Borbély Zoltán munkája bizonyos értelemben folytatása, kiegészítése Zsoldos Attila akadémikus *A Druget–tartomány története 1315–1342*. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések, Budapest, MTA BTK TTI, 2017.) c. monográfiának. Ha ezt a szempontot igaznak és helyénvalónak fogadjuk el, akkor a jelen kötet szerkesztését lehetett volna az elődhez igazítani. Következésképpen a Drugeth-birtokok számbavételével teremthette volna meg a tematikai kontinuitást Zsoldos művével. Borbély Zoltán más szerkesztési elvet – más logikai elvet – alkalmazott, amit tiszteletben kell tartanunk. A négy nagy fejezetre és mellékletekre tagolt munka szerves egységet alkot, a legsokoldalúbb szempontrendszer alapján tárta fel a Drugeth család kiemelkedő tagjainak az életpályáját (I. fejezet: A Drugeth család (17–186. oldalakon).

A Bocskai oldalán harcoló Homonnai Drugeth Bálint (1577 k.–1609, 48–67. oldalakon) politikai érvényesülésének precíz feltárásával (Bocskai végrendeletileg kijelölt fejedelmi várományosa; az 1607. évi hajdúfelkelésben játszott szerepe; az 1608. évi királyváltás eredményeképpen II. Mátyás magyar királyságában országbíró) ugyancsak igazolja az Erdélyi Fejedelemség duális meghatározottságát, duális függését (Habsburg, oszmán), de nemcsak ezt, hanem arra is rávilágít, hogy a főúri karrier, egy országbírói pozíció perspektivikusabb lehetőség, mint egy bizonytalan, formálisan jelentősebbnek tűnő erdélyi státus.

Mivel Borbély Zoltán a „*Bocskai-felkelés, bécsi szerződés, egyezség, kiegyezés*” fogalmakkal dolgozott, a fogalomhasználat kapcsán nem hallgathatjuk el a kora újkori Magyarország történelmének örökzöld vitatémáját. Miben is áll a vita lényege? Az erdélyi fejedelmek által vezetett 17. századi fegyveres küzdelmek, nem elsősorban Habsburg-ellenes, hanem királyellenes megmozdulások szabadságharcnak vagy csupán felkelésnek minősíthetők? Nem kívánom részletezni a problémát, mindössze egy rövid megjegyzést fűznék a vitakérdéshez.

A politikailag kettős (Habsburg, oszmán) meghatározottságú Erdélyi Fejedelemség uralkodói a magyar nemesség (benne az erdélyiek is) által megszerzett és élvezett

szabadságjogok visszaállításáért folytatott fegyveres harcot királyellenes felkelés formájában, amely polgárháborús méreteket is öltött. A „megháborodott társadalom” lecsendesítése tárgyalásos úton megvalósult, a király és fegyvert ragadó alattvalói megegyeztek a társadalmi béke helyreállításának tartalmában, formájában. A viaskodó felek kiegyeztek egymással. Következésképpen a fegyveres küzdelem elérte a célját, a király elleni felkelés szabadságjogokat követelő harca engedményekre készítette az uralkodót, aki az erdélyi fejedelmek „feljebbvalója” 1570 óta. Ezért szimpatikus és pontos a „*szerződés, megegyezés, kiegyezés*” szóhasználat a szerző részéről, a felkelés–szabadságharc vonatkozásában az utóbbit tartom adekvátabbnak, a fegyveres konfliktus előtt ismertetett célok közzététele miatt.

Kiemelten jól sikerült részfejezetnek tartom a H. Drugeth (III.) Györgyről (1583 k.–1620) írottakat, ahol a hat vármegye nevében benyújtott, Dóczy Fruzsina és fia, György hatalmaskodásai miatt indított perrel foglalkozik (73–93.). A konkrét személyek perben játszott szerepe különösen azért értékes, mert általuk a hasonló magyarországi hűtlenségi perek lefolyásáról alkothatunk képet, világossá válik, hogy a politikai erőviszonyok változása alapvetően hogyan is befolyásolhatta az ítéletet. Az évekig elhúzódó procedúrában a H. Drugeth György elleni panaszok elenyésztek, olyannyira, hogy II. Mátyás koronázásakor, 1608-ban aranysarkantyús vitézzé avatták. Az országos ranglétrán való emelkedését nagyban elősegítette a katolikus vallásra való áttérése 1610-ben, ami a nagytekintélyű Pázmány hatására történt. „... az ő katolizálásának voltak a legjelentősebb következményei az [északkeleti] régióban. A Homonnai Drugeth család vagyona és társadalmi tőkéje volt messze a legfontosabb, ami a katolikus felekezetszervezés szempontjából is meghatározó tényezőnek bizonyult” a családhoz kötődő 9 (10) vármegyében. Ung, Zemplén vármegye főispánja, országbíró (1618) elszánt védője volt új vallásának, engesztelhetetlen ellensége volt a református Bethlen Gábornak. Ő volt az, aki Bethlen első hadjáratának végső sikerét megakadályozta a lengyel földön toborzott katonákból és bandériumából álló hadával. A hadjárat hadtörténeti vonatkozásait jól áttekinthető térképen lehet nyomon követni (123.)

H. Drugeth János (1611 k.–1645, 126–163. oldalakon) 12 évesen, 1622-ben kiérdemelte a grófi rangemelést. A hűtlenségi perhez hasonlóan megint csak nem János grófi címszerzésének a ténye érdekes számunkra, hanem a titulussal kapcsolatos szakirodalmi hivatkozás (Schiller Bódog, Péter Katalin, Pálffy Géza, Csízi István), amely alapos tanulmányozás és helyes értelmezés konklúziója Borbély Zoltánnál. A comes = gróf, főispán (130–133.) – ez a címadományozás a 17. században „már csak a társadalmi rangállás tituláris kifejezésére szolgált, és mindenféle kapcsolatot elveszített a középkori eredetű kiváltságolt birtoklási formával. Helyükre esetenként egy-egy vármegye örökletes főispáni címe került.” (132.) Bethlen és I. Rákóczi György ádáz ellensége, 1636-tól országbíró, Felső-Magyarország (kassai) főkapitánya (1636–1640). Ez utóbbi

tisztség elnyerése kapcsán a szerző korrekt ismertetéssel, *A nádorok és főkapitányok c. alfejezettel* (135–141.) alapozza meg H. János és H. György főkapitányi tevékenységét.

Tetszetős, ahogyan a szerző a főkapitányi poszt elnyerésének körülményeiről, a tisztségbe való beiktatás ceremóniális eljárásáról, a főkapitányi feladatokról írt. A Drugeth főkapitányok nehéz belpolitikai és külpolitikai szituációban találták magukat az 1630–1650-es években, pl. az I. Rákóczi György és Esterházy Miklós nádor közötti, a munkácsi uradalom birtoklása miatt keletkezett konfliktus idején, de nem mentesülhettek I. Rákóczi György 1644–1645. évi hadjáratának térséget érintő háborús eseményeitől sem. György főkapitány gondjait pedig a II. Rákóczi György meggondolatlan lengyel hadjárata utáni zűrzavaros helyzet bonyolította. (A térbeli tájékozódásunkat itt is térképek segítik – 160., 179.)

A szocializáció keretei és szellemi háttér (187–268. oldalakon) címet viselő II. fejezetben Borbély Zoltán téma iránti affinitása egyértelműen kiviláglik, az idevonatkozó forrásbázis és szakirodalom széles körű ismerete, azoknak szabatos kezelése dicséretes teljesítmény. A korábban emlegetett 2014-es, 2021-es tanulmányainak konklúziói itt is hasznosulnak, de számos novummal bővülnek. A Drugeth család történetén keresztül érzékelhetjük, de illusztrálhatjuk is a Királyi Magyarország és – az én értelmezésemben és szóhasználatomban – a Fejedelmi Magyarország (=Erdélyi Fejedelemség) ütközőzónájában kibontakozó politikai, társadalmi és szellemi-kulturális harcot. Ez utóbbi területen a reformáció, katolikus megújulás folyamatát, az itt élők – nem csak a Drugethekre gondolva – alkalmazkodását, egyéni érdekeket, családok jövőjét meghatározó döntéseket. Ilyen sorsfordító döntés volt ifj. H. György katolikus vallásra való áttérése, konverziója (205–209.), amely az egész régió katolikus konfeszszionalizációját alapozta meg. Kibontakozhatott a katolikus felekezetszervezés, 1615-ben megnyílhatott a homonnai jezsuita kollégium, 1640-ben az ungvári intézmény. A drugethi *Pietas Drugethiaca* (vallásosság, kegyesség [227–243.]) politikai hitvallás is egyben, Felső-Magyarország Bécshez való tartozását, ragaszkodását, a református Rákócziaktól való elfordulást, a katolicizmus primátusát tagadó erdélyiekkel való szembenállást jelentette. Nem véletlen, hogy a kijelölt vallási úton továbbhaladó H. János és felesége, Jakussith Anna (az egri püspök testvére) segítette elő a vallási uniót, amellyel az északkeleti térségben élő ortodox hívők a katolikus egyházzal való egyesülés mellett voksoltak. A Drugethek ungvári várkapolnája biztosította az ünnepélyes kereteket a 63 ortodox pap kinyilatkoztatásának 1646. ápr. 24-én, pünkösdi napján.

Mivel Borbély Zoltán hivatkozott Véghseő Tamás görögkatolikus lelkész, egyháztörténész professzor munkáira, szeretnék a 17. századi görögkatolikusokra vonatkozóan egy pontosítást tenni. Az egri egyházmegyében élő görögkatolikusok (unitusok) püspöknek választották és ismerték el a munkács-csernekhegyi bazilita kolostor apátját, ám az egri püspökök mindig csak helynöknek, rituális előljárónak tekintették őket. Róma állásfoglalása ebben a kérdésben: 1771-ig az itteni görögkatolikusok választását

nem bolygatta a Szentszék, szemet hunyt a görögkatolikus püspök címzés felett is, de püspökség (=egyházmegye) nélküli, az egri püspöknek engedelmességgel tartozó főpapnak tekintette őket.

A III. fejezet *A Drugeth udvar és familiárisaik* (269–302. oldalakon) témát tárgyalja. Bepillantást nyújt „A katolikus udvar” (283–289.) kialakulásába, működésébe, a Drugeth és a Melith, Barkóczy családok egymásra találásába, a kölcsönös előnyökkel járó aszimmetrikus viszonyukba. Azt viszont igazán sajnálhatjuk, hogy Fazekas István 367. oldalon hivatkozott cikkéhez (Bak Borbála laudációs kötetében jelent meg) hasonlóan egyéb Drugeth-familiárisok listája nem készült, vagy forrás hiányában nem készülhetett. Nagyon szimpatikus a szerzőnek azon megnyilvánulása, amikor további kutatási irányt és feladatokat jelöl meg a regionális elit (Károlyiak, Perényiek, Pethők, Lónyayak) kapcsolathálójának feltárására (302.)

Mint ahogyan azt már jeleztem, a *Drugeth-birtokok* (IV. fejezet, 303–335.) számbavételét mint a főnemesi famíliák közé való emelkedés forrását, életvitelüket garantáló anyagi bázis megteremtését a monográfia indító fejezeteként jobban el tudtam volna képzelni, de a szerző ezt zárófejezetnek szánta. Megvan ennek a gondolatnak is a maga logikája, hiszen a „sikeres felépítmény”, vagyis az „eredmények” (a család társadalmi „létrán” való előrehaladása, eliten belüli házasságkötések stb.) csakis ilyen anyagi alapon valósulhattak meg. A birtokok gyarapításának-gyarapodásának folyamatát, a folyamat 16. és 17. századi összevetését szemléletesen tükrözik a térképek (308., 312.). A Tokaj–Tarcál „minitérképen” olvasható 1642–1644-es dátum a jelen témán kívül arra inspirált, hogy a Rákóczi-birtokoknak számító hegyaljai településekkel kapcsolatban megemlítssem még azt, hogy 1641-ben Mádon 13 hegyaljai város és falu (Tokaj, Tarcál, Mád, Tállya, Szántó, Zombor, Szerencs, Ónod, Rátka, Bénye, Tolcsva, Liszka, Keresztúr) átdolgozta, pontosította az 1613. évi szőlőművelési szabályzatot.

A sok dicséret mellett a szerző, az olvasószerkesztő és a korrektor figyelmét azért elkerülte néhány javítani való apróság. Kigyűjtöttem egy párat.

1. A remek és sokatmondó térképeinél fel kellett volna tüntetnie azok forrásbázisát, vagy éppen a „*saját szerkesztés*” megjegyzéssel ellátni azokat. (Pl. I. Rákóczi György 1644. évi hadjáratának megjelenítésekor hasznosította-e Cseh-Szombathy László I. RGy. 1644-es hadjárata c. tanulmányban közzétett térképét? – Hadtört. Közlemények 1956/1. szám.) 2. A képek jegyzékében a 34. oldalra feltüntetett oklevél fotója valójában a 25. oldalon található! 3. A Drugethek kapcsolati hálójában (350.) két Drugeth (VII.) János is rögzítésre került, a 17. századi ábrában Drugeth (X.) János + egy sorszámozatlan Drugeth János is fel lett tüntetve. VIII., IX. Jánosok gyerekkorban netán elhaláloztak? 4. Homonnai Drugeth Bálint halála a szövegben 1609 (66.), a genealógiai kimutatásban 1610 (343.). Homonnai Drugeth János halála a szövegben 1645-ös dátummal (163.), a mellékelt kronológiában 1644-es dátummal szerepel (344.)! 5. A latin, német, angol, szerb, lengyel nyelvekkel képviselt szakirodalmi jegyzékben (362., 365., 366.)

néhány helyen a pontos bibliográfiai adatközlés csorbát szenvedett: néhány hivatkozott mű kiadási helyei – pl. Arens (2001), Bognár (2004), Czigány (2017), Duindam (2003) – nem kerültek feltüntetésre. 6. A 347–349. oldalakon található, fontos adatokat közlő táblázatokban a „*házszám*” rovat véletlenül félreértést szülhet, szerencsésebb megfogalmazás a „házak száma” lett volna. 7. A helyi és országos jelentőségű események párhuzamos kronológiai láttatása kifogástalan módszertani eszköz, talán Várad török kézre jutása (1660) bekerülhetett volna még a sorba (a törzsszövegben említve pontos kronológiával). 8. A 601. lj.-ben a mennyiségi kimutatásban „búza, *gabona*, árpa, zab” szavak olvashatóak. Javítandó, hiszen a búza, árpa, zab stb. a gabonafélékhez tartozik. 9. Nincs jelentősége, de megemlíthető, hogy a családnév írása Druget (231., de a Zsoldos-munka címében is a Druget alak van) és Drugeth formában is dokumentálható. 10. A településnevek regiszterében én célszerűnek láttam volna – és most is úgy vélem, de nem megszokásból (!) –, hogy a mai politikai viszonyoknak megfelelően is alkalmazni szükséges a kettős megnevezést. Pl. Besztercebánya/Banská Bystrica SK, Selmecebánya/Banská Štiavnica SK, Homonna/Humenné SK, Terebes/Trebišov SK, Krasznibród, Laborcrév/Krasny Brod SK, Nikolsburg/Mikulov CZ, Premisle/Przemysl PL, Sandomier/Sandomierz PL, Ungvár/Ужгород UA, Lemberg/Львів UA stb.

Összegezve: Borbély Zoltán ezen tudományos teljesítménye méltó arra, hogy Zsoldos Attila akadémikus Drugethekről írt monográfiájának a folytatásaként tartsuk számon.

GEBEI SÁNDOR

Kis jégkorszak és felvilágosodás? – A klímaváltozás és a társadalmi folyamatok meglepő összefüggései

Philipp Blom: *Amikor a világ kifordul a sarkából. A kis jégkorszak (1570–1700) és a modern nyugat hajnala.* Európa Könyvkiadó Kft., Budapest, 2023. 316 oldal

Philipp Blom „Amikor a világ kifordul a sarkából” (Die welt aus den angeln) c. munkája 2017-ben látott napvilágot a Hanser Verlag Kiadó gondozásában, magyar nyelvű kiadására 2023-ban került sor az Európa Kiadónak köszönhetően, Mesés Péter fordításában. A kötet egy tudományos és közéleti szempontból is népszerű, különleges aktualitású témát, a klímaváltozás társadalmakra gyakorolt hatásait igyekszik körbejárni a kis jégkorszak történelmi példáján keresztül. Az éghajlati változások történeti szerepét az utóbbi időben a magyarországi tudományos világban is nagyobb figyelem övezi, az 1990-es évektől itthon is megindultak az első történeti forrásokra alapozott klímarekonstrukciós vizsgálatok (l. pl.: Rác Lajos munkásságát), s a témához kapcsolódó kutatások száma, még ha kismértékben is, de szaporodik (l. például: Kern Zoltán, Pinke Zsolt, Bodovics Éva és Szántó Richárd munkáit). Ennek, valamint a jelenlegi klímaváltozás mindenki számára egyre érezhetőbb hatásainak köszönhető, hogy a téma jelentősebb külföldi munkái magyar nyelven is megjelenhetnek.

A legutóbbi ilyen jelentős munka Christian Pfister és Heinz Wanner *Klíma és társadalom Európában. Az utolsó ezer év c.* könyve volt,¹ amely több tekintetben is – kutatástörténet, fogalommagyarázatok etc. – az európai éghajlattörténet alapműve. Philip Blom munkája azonban jellegét tekintve ettől jelentősen eltér, szerzője nem végzett klímarekonstrukciós vizsgálatokat, könyvében nem találunk a Pfisteréhez hasonló grafikonokat és táblázatokat, ezen a téren legfeljebb szintetizálásra törekszik. Nem vesződik túlságosan sokat a kis jégkorszak időbeli lehatárolásának kérdésével sem, művében ezalatt a 16. század második felétől nagyjából a 17. század végéig tartó markánsabb lehűlési periódust érti. Ezzel szemben Pfister és Wanner a 14. század eleje és 19. század vége közötti időszakot tekinti

¹ A kötet recenzióját lásd a Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok (2.) 2. számában.

az „északi kis jégkorszaknak”, kiemelik azonban, hogy ez az igen hosszúra nyúló korszak nem teljesen egyenletes lehűlést jelentett, egyes időszakok, például a 16–17. század ezen belül is alacsonyabb átlaghőmérséklettel bírtak. Blom munkájában nem közöl az ő általa használt lehatárolástól eltérő álláspontokat, csupán az ezzel kapcsolatos problémákat és a kutatói egyetértés hiányát említi meg.

Blom munkája tehát magához a klímarekonstrukcióhoz nem járul hozzá, ehelyett a klímátörténetek által már detektált lehűlés társadalom- és gazdaságtörténeti hatásait igyekszik összegyűjteni a legkülönbébb történeti források, de elsősorban naplók és egyéb irodalmi (különösen filozófiai), valamint képzőművészeti alkotások segítségével. Igyekszik az éghajlatváltozás legszerteágazóbb hatásaira rámutatni, azonban az esztörténeti hatásokra fekteti a legnagyobb hangsúlyt, leginkább a klímakihívás és a felvilágosodás közötti összefüggés feltárásával.

A könyv első részében a kis jégkorszak rövid fogalmi tisztázása után Blom olyan az időjárással összefüggésbe hozható történelmi eseményekre tér ki, mint például a nagy spanyol armada 1588-as pusztulása és az 1666-os nagy londoni tűzvész. Előbbi esetében a támadó spanyolok számára kedvezőtlen széljárás, utóbbinál pedig a hosszan tartó száraz időszak volt a befolyásoló időjárási tényező. A kötetben több helyen is kitér továbbá a klíma változásának mezőgazdasági hatásaira, a sorozatos rossz termésű évekre, ami nagymértékű inflációt váltott ki, s a kereskedelmi kapcsolatrendszer átalakulását eredményezte Európában. Ennek egy fontos eleme, hogy Dél-Európa urbanizáltabb térségei rákényszerültek az Észak-Európával való szorosabb kapcsolatfelvételre, elsősorban a gabonaellátás biztosítása végett. Ennek köszönhetően válhatott például Amsterdam az egyik legjelentősebb kereskedelmi központtá. A nyugati mezőgazdasági kereslet kelet-európai megjelenése fontos társadalmi hatásokkal bírt, a földbirtokosok igyekeztek növelni az eladható áruk mennyiségét, ami a feudalizmus megerősödéséhez, a második jobbágyság kialakulásához vezetett a régióban.

Hasonlóan hatottak a 16. század végétől tapasztalható európai gazdasági zavarok a gyarmatosításra, illetve a kontinensen kívüli területekkel való kereskedelemre. Blom szerint a kis jégkorszakból eredő gazdasági válság kényszerítette arra a különböző gazdasági szereplőket, hogy a nagy haszonnal kecsegtető kontinentális kereskedelem irányába forduljanak. Mindez életre hívta a korszak nagy közgazdaságtani ideológiáját, a merkantilizmust, amely a kereskedelemről származó haszon maximalizálását tűzte ki célul minden lehetséges eszközzel. A klímaváltozásnak köszönhetően jelentősen romlottak a lokális önellátás lehetőségei, s távolsági kereskedelem nagyobb volumenűvé válását követően újfajta piaci mechanizmusok jelentek meg, út nyílt a piaci spekulációk számára, s a helyi termelőknek immár szinte semmilyen közvetlen hatásuk nem volt a piaci árakra (míg a csupán regionális kereskedelem esetében a helyi árszabályozás még működött).

A könyv igen szövevényes összefüggésrendszert vázol fel a klíma, a gazdaság és a társadalom vonatkozásában, ezek azonban sokszor nem újszerű észrevételek, csupán

azok súlyának újraértékelésében mond újat Blom. Felhívja például a figyelmet, hogy a Nyugat- és Közép-Európában szinte már közismertnek mondható kora újkori szőlőtermesztési válság korántsem arról szól, hogy a lakosságnak le kellett mondania egy élvezeti cikkről, vagy legalábbis vissza kellett fogni a fogyasztását. A korszak higiéniai és egészségügyi viszonyai között a bor (és a sör) fogyasztása a mindennapok velejárója volt, még fiatalok esetében is, így annak jelentős drágulása lényegében egy alapélelmi-szerhez való hozzájutás nehezebbé válását jelentette.

A kötet legnagyobb részét a 16–18. század eszmetörténeti változásainak bemutatása teszi ki, melyet Blom szoros összefüggésbe hoz a klímaváltozásból eredő általános válsággal. A korszak sorozatos környezeti csapásai (aszályok, extrém téli fagyok, árvizek stb.) többféle cselekvést is kikényszerítettek az egyelőre még a középkori keresztény világkép által meghatározott tömegekből. Egyesek az időjárási eseményeket isteni büntetésként értelmezték, s engesztelő körmenetekkel próbálkoztak, míg mások a boszorkányok természetfeletti tevékenységének tulajdonították a történeteket. Blom szerint azonban folyamatosan nőtt azoknak a száma, különösen az értelmiségi körökben, akik sem a fokozott vallási buzgalomban, sem a boszorkánysággal megvádolt nők megégetésében nem láttak megoldást. A 17. században nagyarányú kulturális fejlődés volt megfigyelhető, amelynek bár kétségtelenül Nyugat-Európa volt a bölcsője, Európa szinte minden területén jelentkezett valamilyen mértékben. Ezzel kapcsolatos a kötet egyetlen magyar történeti vonatkozása. Blom az európai oktatási fejlődés egyik fontos pontjának tekinti Joannes Comenius „A világ képekben” (*Orbis sensualium pictus*) c. munkájának megjelenését. A „betűk köztársaságának” – ahogyan Blom a nyomtatott termékek összességét nevezi – megjelenése alapvető változásokat eredményezett, bizonyos gondolatok terjedését innentől kezdve nem lehetett tartósan gátolni.

A könyvben Blom számos kortárs filozófus munkásságát mutatja be, röviden kitérve életútjuk azon elemeire, amelyek tudományos pályájukra is hatással voltak. Közéjük tartozik például Pierre Bayle, aki egy 1680-ban megjelenő üstökös és a körülötte ki-pattanó hisztéria kapcsán hosszan értekezett a babona (itt elsősorban az asztrológia), a vallásosság és az ateizmus jelenségéről, elsősorban arról, hogy vajon a mély vallásosság feltétlenül erkölcsös életmódot jelent-e, vagy az ateizmus kizárja-e azt. Amint korábban említésre került, Blom igyekezett felvázolni a klímaváltozás gazdasági hatásait, azonban ebbe nem mélyed bele túlságosan, ehelyett viszonylag sokat foglalkozik a kapitalizmus és a merkantilizmus megjelenésének társadalmi hatásaival s ennek morális kérdéseivel. Érdekes ellentmondásként emeli ki, hogy míg a felvilágosodás elvi szinten az egyenlőség eszméjét hirdette, a felvilágosult gondolkodók jelentős része (pl.: Descartes, Voltaire) rendelkezett olyan üzleti befektetésekkel, melyek a rabszolgák kereskedelmén és alkalmazásán vagy más jellegű kizsákmányoláson alapultak. Egyértelműnek tűnik számára, hogy a felvilágosodás eszmei univerzalizmusának a határát a piac és a gazdasági növekedésre való törekvés jelenti. Ezt a kortársak gondolkodásában egyrészt a rasszizmus

oldja fel, másrészt pedig azon nézet, mely szerint a saját nyomoráért mindenki maga felelős. Blom szerint a 16–17. századtól kezdve egyre nagyobb súlya lett a polgárságnak, illetve a középrétegeknek, amelyek bár innentől kezdve kulturális elitpozícióval bírtak, a politikai hatalomba egyelőre nem nyertek bebocsátást. Az ezért vívott harc ideológiai legitimációját nyújtották a felvilágosodás azon elemei, mint az alapvető emberi jogok, a demokrácia és az egyenlőség. A történelmet szélesebb kontextusban vizsgálva azonban kiderül ezek utópisztikus jellege, a kapitalizmus, a merkantilizmus és az imperializmus gyakran állítható szembe ezekkel. Bernand Mendeville „Méhek meséje” című versét (melynek néhány sora a magyar nyelvű kiadás borítóján is helyet kapott) lényegében ez a probléma hívta életre. A műben az állam allegóriája egy méhkaptár, amely folyamatosan fejlődik, növekszik, azonban emögött olyan méhek munkája áll, akik nem vetik alá magukat mindenféle morális szabálynak. Egy nap aztán megjelenik egy idegen méh, amely egyetlen nap alatt eléri, hogy a kaptárban élő összes méh szigorú erkölcsök szerint éljen, így aztán csökken a fogyasztás, megszűnnek azok a tevékenységek, melyeket a luxus elérése érdekében folytattak, s megszűnik a kaptár korábbi virágzása. A vers tökéletesen beleillik ugyan Blom ellentmondással kapcsolatban felvázolt gondolatmenetébe, túl sokat azonban nem fordít ennek az értékelésére. Nem veti fel például azt a problémát, hogy míg bizonyos perspektívából – például az állam egészének szintjén – prosperitást látunk, ha a történet minden résztvevőjét együttesen vesszük figyelembe, tehát a teljes komplexitás terén vizsgálódunk, már nem biztos, hogy ugyanolyan pozitív képet kapunk. Ennek fejtegetése azonban már feltehetően túl távoli dimenziókat nyitott volna meg, s Blom konkrétan a klímaváltozás hatásainak az elemzésétől már így is jelentős mértékben eltávolodott.

A könyv utolsó részében Blom megpróbálja a kis jégkorszak társadalmi hatásaival kapcsolatos megállapításait némiképp adaptálni a jelenkori klímaváltozásra. Először is leszögezi, hogy a jelenlegi klímaváltozás jelentősen eltér a korábbiaktól, főként abban, hogy míg az emberiség korábban csak elszenvedője volt az ilyen jelenségeknek, mára szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy az okozója is ő. Újdonságot jelent az is, hogy a 16–17. századhoz képest ma már jól ismerjük a klimatikus rendszert, pontos információink vannak a jelenségekről, sőt prognózisokkal is rendelkezünk. Technikai szempontból elvileg adott lenne annak lehetősége, hogy a válság kezelése világszinten, teljes együttműködéssel történjen, egyértelműnek tűnik azonban, hogy ennek nincs realitása, ahogyan egyébként a kis jégkorszak időszakában sem volt. Másként reagáltak például a válságra és más kezelési stratégiát alkalmaztak a nyugati és déli centrumterületek. Az egyik legfontosabb különbség, hogy míg a kis jégkorszak időszakában a termelés fokozása, illetve általában véve a gazdasági növekedésre való törekvés (kereskedelmi háborúk, merkantilizmus és imperializmus, távoli gyarmatok erőforrásainak kihasználás) járható út volt, napjainkban egyértelműen kijelenthető, hogy a permanens növekedésre épített fogyasztói társadalom nem tartható fenn,

s valószínű, hogy ennek belátását csak a nagyobb katasztrófák kollektív tapasztalata fogja eredményezni. Blom szerint a liberális-demokrata rendszerek, melyek egyébként is terheltek bizonyos utópista kritikával (ahogy fentebb ezt láthattuk), korábban nem látott kihívás elé lesznek állítva az autoriter rendszerek által. Utóbbiak klímaválsággal kapcsolatos magyarázatai és megoldási javaslatai ugyanis jóval populistábbak, illetve szimpatikusabbak a nagyobb tömegek számára.

Philip Blom könyve alapvetően különbözik a kvantitatív adatok sokaságát felvonultató éghajlattörténeti munkáktól, s nem javasolható azoknak az olvasóknak, akiket önmagában a kis jégkorszak foglalkoztat mint klímátörténeti jelenség, vagy éppen az azzal foglalkozó speciális tudományterület módszereiről és szemléletéről érdeklődnének. Ezeknek az olvasóknak inkább Pfister és Wanner munkáját javaslom. Blom ehelyett egy izgalmas intellektuális utazásra visz bennünket, ahol a legváratlanabb összefüggésekre világít rá, ezek egy része persze inkább vitaindító gondolatnak tekinthető. A kötet leginkább azoknak a környezettörténet iránt érdeklődő olvasóknak ajánlható, akik nyitottak az eszmetörténeti fejtegetésekre, vagy azoknak, akik a felvilágosodás mélyebb társadalomtörténeti aspektusaira kíváncsiak. A 271 oldalas kötet kellően olvasmányos, képekkel illusztrált, a bonyolultabb gondolatok kifejtését általában egy-egy kitekintő történet leírása oldja fel a katasztrófákról vagy épp érdekes történeti jelenségekről, mint például a bálnák partra vetődése a hollandiai partokon. Az olvasó ne egy erősen strukturált kézikönyvre számítson, az olyan témák például, mint a kis jégkorszak gazdasági vagy demográfiai következményei, több fejezetben is előjönnek, így csak az egész mű elolvasásával rajzolódik ki a teljes kép.

RÓZSA SÁNDOR

Számunk szerzői

Fedeles Tamás

történész, DSc, PTE BTK TTI, HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római
Történeti Kutatócsoport

Gebei Sándor

történész, DSc, EKKE

Guszmann Gergely

történész, PhD, EKKE

Kanász Viktor

történész, PhD, HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutató-
csoport; HM HIM

Kristóf Ilona

történész, PhD, EKKE

Kuffart Hajnalka

történész, PhD, ELTE–HTK

Pap József

történész, PhD, EKKE

Pósán László

történész, PhD, DE

Rózsa Sándor

történész, PhD, EKKE

Szádoczki Bálint

történész, PhD-hallgató, EKKE

A Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok című folyóirat egy lektorált, nyílt hozzáférésű periodika, melynek célja tudományos fórumot biztosítani a hazai és határon túli Kelet-Közép Európára vonatkozó kutatásokat folytató kollégák számára.

A folyóirat évente kétszer magyar és angol nyelvű tanulmányokkal jelenik meg az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Intézete gondozásában.

A lap az „Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae” c. tudományos folyóirat jogutódja.

Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok
(Korábban Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae.
Sectio Historiae)

H-3300 Eger, Eszterhézy tér 1.

E-mail: tortenelem@uni-eszterhazy.hu

Honlap: <https://ojs.uni-eszterhazy.hu/>

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora

Megjelent az Líceum Kiadó gondozásában

Kiadóvezető: Nagy Andor

Felelős szerkesztő: Kusper Judit

Nyomdai előkészítés, borítóterv: Csombó Bence

Megjelent: 2025-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM / CONTENTS

Szerkesztői előszó	5
--------------------------	---

TANULMÁNYOK / STUDIES

KUFFART HAJNALKA

„Cum pace virtus floret ubique” A cremai Monelli fivérek Magyarországon.....	11
--	----

SZÁDOCZKI BÁLINT

Aragóniai János kardinális

Bíborosi Kollégiumon belüli pozíciója IV. Sixtus pápasága (1471–1484) idején –

egy kapcsolati hálózat rekonstruálásának kísérlete	37
--	----

KRISTÓF ILONA

„Nem akarja a pénzét itt költeni, egyre csak Itáliába küldeti!”

Az egri püspökség helyzete 1498 és 1520 között	65
--	----

FEDELES TAMÁS

Egerből Rómába. Egri egyházmegyések felszentelése a Római Kúriában (1426–1523).....	101
---	-----

KANÁSZ VIKTOR

Budáról Bécsbe, avagy a pápai nunciusok új szolgálati helyének következményei	129
---	-----

MŰHELY / WORKSHOP

PÓSÁN LÁSZLÓ

Európa geográfiai világképe és földrajzi horizontja

a 15–16. század fordulóján	149
----------------------------------	-----

GEBEI SÁNDOR

Rendiség – rendi dualizmus – rendi monarchia a Lengyel Királyságban (14. század – 1569)

és a Rzeczpospolita-ban (1569–1795)	171
---	-----

GUSZMANN GERGELY

Terület és hagyomány (16–20. század): Pueblo földhasználati viszonyok és

gyarmati befolyás az észak-amerikai délnyugaton.....	189
--	-----

PAP JÓZSEF

A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból.....	215
---	-----

TÖRTÉNELMI IRODALOM / REVIEWS

GEBEI SÁNDOR

Egy arisztokrata család a kora újkori Felső-Magyarországról	247
---	-----

RÓZSA SÁNDOR

Kis jégkorszak és felvilágosodás? – A klímaváltozás és

a társadalmi folyamatok meglepő összefüggései	253
---	-----

Számunk szerzői.....	259
----------------------	-----